Наукові перспективи
Видавнича група

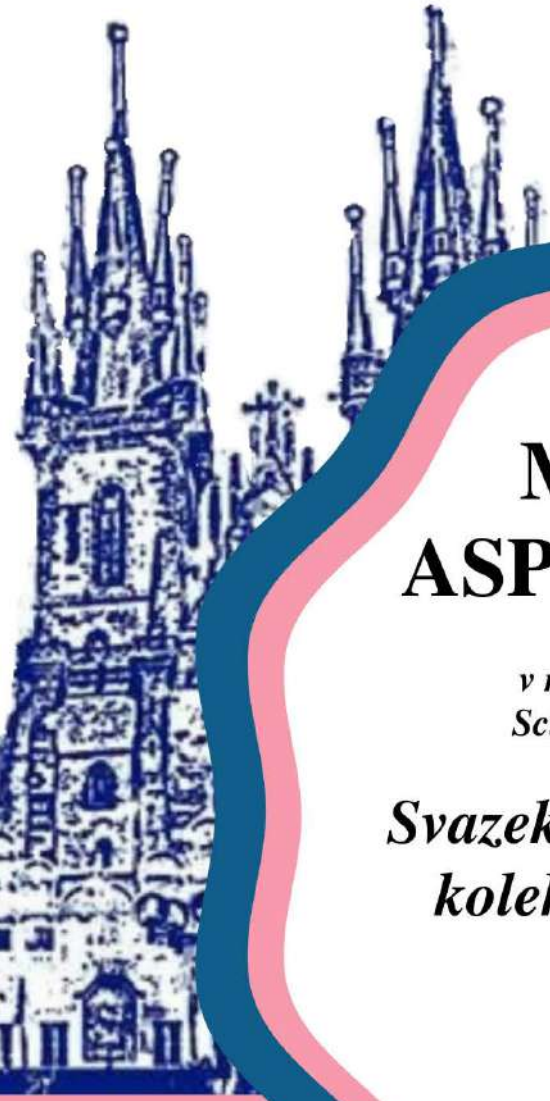

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

v rámci publikační skupiny
Scientific Publishing Group

Svazek XXIV mezinárodní kolektivní monografie

Stand with Ukraine

Česká republika
2022

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Česká republika)
Středoevropský vzdělávací institut (Bratislava, Slovensko)
Národní institut pro ekonomický výzkum (Batumi, Gruzie)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazachstán)
Institut filozofie a sociologie Ázerbájdžánu Národní akademie věd (Baku, Ázerbájdžán)
Batumi School of Navigation (Batumi, Gruzie)
Regionální akademie managementu (Kazachstán)
Veřejná vědecká organizace „Celokrajinské shromáždění lékařů ve veřejné správě" (Kyjev, Ukrajina)
Nevládní organizace „Sdružení vědců Ukrajiny" (Kyjev, Ukrajina)
Univerzita nových technologií (Kyjev, Ukrajina)

v rámci publikační skupiny Publishing Group „ Vědecká perspektiva "

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XXIV mezinárodní kolektivní monografie

Česká republika
2022

International Economic Institute s.r.o. (Czech Republic)
Central European Education Institute (Bratislava, Slovakia)
National Institute for Economic Research (Batumi, Georgia)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)
Institute of Philosophy and Sociology of Azerbaijan National Academy of Sciences (Baku, Azerbaijan)
Batumi Navigation Teaching University (Batumi, Georgia)
Regional Academy of Management (Kazakhstan)
Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration" (Kyiv, Ukraine)
Public Organization Organization "Association of Scientists of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)
University of New Technologies (Kyiv, Ukraine)

within the Publishing Group "Scientific Perspectives"

MODERN ASPECTS OF SCIENCE

24- th volume of the international collective monograph

Czech Republic
2022

UDC 001.32: 1/3] (477) (02)
C91

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika
Zveřejněno rozhodnutím akademické rady

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Zápis č. 19/2022 ze dne 10. říjen 2022)

Monografie jsou indexovány v mezinárodním vyhledávači Google Scholar

Recenzenti:

Karel Nedbálek - doktor práv, profesor v oboru právo (Zlín, Česká republika)
Markéta Pavlova - ředitel, Mezinárodní Ekonomický Institut (Praha, České republika)
Iryna Zhukova -kandidátka na vědu ve veřejné správě, docentka (Kyjev, Ukrajina)
Yevhen Romanenko - doktor věd ve veřejné správě, profesor, ctěný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Oleksandr Datsiy - doktor ekonomie, profesor, čestný pracovník školství na Ukrajině (Kyjev, Ukrajina)
Jurij Kijkov - doktor informatiky, dr.h.c. v oblasti rozvoje vzdělávání (Teplice, Česká republika)
Vladimír Bačišin - docent ekonomie (Bratislava, Slovensko)
Peter Ošváth - docent práva (Bratislava, Slovensko)
Oleksandr Nepomnyashy - doktor věd ve veřejné správě, kandidát ekonomických věd, profesor, řádný člen Vysoké školy stavební Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Vladislav Fedorenko - doktor práv, profesor, DrHb - doktor habilitace práva (Polská akademie věd), čestný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Dina Dashevska - geolog, geochemik Praha, Česká republika (Jeruzalém, Izrael)

Tým autorů

C91 Moderní aspekty vědy: XXIV. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. str. 617

Svazek XXIV mezinárodní kolektivní monografie obsahuje publikace o: utváření a rozvoji teorie a historie veřejné správy; formování regionální správy a místní samosprávy; provádění ústavního a mezinárodního práva; finance, bankovnictví a pojišťovnictví; duševní rozvoj osobnosti; rysy lexikálních výrazových prostředků imperativní sémantiky atd.

Materiály jsou předkládány v autorském vydání. Autoři odpovídají za obsah a pravopis materiálů.

© Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
© Publishing Group „ Vědecká perspektiva “, 2022
© autoři článků, 2022

OBSAH

PŘEDMLUVA

ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNÍ SPRÁVA

*§1.1 ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (***Романенко Є.О.,** Національний Авіаційний Університет) ***12***

§1.2 ГУМАНІЗАЦІЙНІ КОМПОНЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА ЯК ЧИННИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІШНОСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ **(Олкова-Михницька А.,** Київський національний університет імені Тараса Шевченка) ***31***

ODDÍL 2. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

§2.1 ОСОБЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ **(Васькович І.М.,** Національний університет «Львівська політехніка») ***49***

§2.2 ХАРАКТЕРНІ ТИПИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР УПРАВЛІННЯ ДЛЯ СТАРТАП ПІДПРИЄМСТВ **(Вільгуцька Р.Б.,** Національний університет «Львівська політехніка») ***60***

§2.3 КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ **(Деділова Т.В.,** Харківський національний автомобільно-дорожній університет, **Кирчата І.М.,** Харківський національний автомобільно-дорожній університет, **Шершенюк О.М.,** Харківський національний автомобільно-дорожній університет, **Юрченко О.В.,** Сумський національний аграрний університет) ***73***

§2.4 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ІТ-ІНДУСТРІЇ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО РИНКУ ПРАЦІ (**Родіонов П.Ю.,** Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського») **83**

§2.5 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ **(Романова Т.В.,** Міжнародний центр сучасної освіти, **Давиденко Л.П.,** Національний университет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка») **124**

*§2.6 СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ УКРАЇНИ (***Смолінська Н.В.,** Національний університет «Львівська політехніка», **Яцик А.А.,** Національний університет «Львівська політехніка») **137**

§2.7 РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ У ЛОГІСТИЦІ: УТОЧНЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ **(Трушкіна Н.,** Інститут економіки промисловості НАН України, **Шкригун Ю.,** Інститут економіки промисловості НАН України) **149**

ODDÍL 3. PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE

*§3.1 ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ МАЮТЬ НАВЧАТИСЯ ВПРОДОВЖ УСІЄЇ СЛУЖБИ Й ТАК ПІДВИЩУВАТИ ВЛАСНУ КВАЛІФІКАЦІЮ (***Романенко Є.О.,** Національний Авіаційний Університет) **159**

§3.2 CHILDREN OF FIN DE SIÈCLE: THE IMAGE AND METAPHOR OF THE CHILD IN THE LITERATURE AT THE TURN OF THE TWENTIETH CENTURY **(Halchuk O.,** *Borys Grinchenko Kyiv University)* **173**

§3.3 THE CONCEPT OF THE OTHER AND ITS SEMIOTIC CODE IN RHCP LYRICS (**Tombulatova I.I.,** Odesa I. I. Mechnikov National University) **197**

§3.4 РОЛЬ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ **(Васиньова Н.С.,** ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка») **211**

§3.5 ПРИНЦИПИ САМООРГАНІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОЇ ЛІНГВОЕТИЧНОЇ МАКРОСИСТЕМИ У СИНХРОНІЇ **(Веремчук Е.О.,** Запорізький національний університет) **222**

§3.6 ПІДГОТОВКА КОМПЕТЕНТНИХ МАГІСТРІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: МОДЕЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ **(Гуревич Р.С.,** Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, **Опушко Н.Р.,** Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, **Костенко Н.І.,** Вінницький соціально-економічний інститут Відкритого міжнародного університету розвитку людини Україна, **Гадайчук Н.М.,** Вінницький національний технічний університет, **Герасименко Н.В.,** Вінницький національний технічний університет) **239**

§3.7 ВИКОРИСТАННЯ АВТОРСЬКИХ ІГРОВИХ МЕТОДИК У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ, ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНОЇ ТА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ **(Єнгаличева І.В.,** Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького) **264**

§3.8 КОНЦЕПЦІЯ РОЗРОБЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЕКООРІЄНТОВАНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНІЙ) ОСВІТІ **(Каленський А.А.,** Інститут професійної освіти НАПН України, **Герлянд Т.М.,** Інститут професійної освіти НАПН України, **Нагаєв В.М.,** Державний біотехнологічний університет) **275**

§3.9 НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ РУХОВИХ ДІЙ У ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ **(Павленко І.О.,** Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, **Чхайло М.Б.,** Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка **286**

§3.10 ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ **(Романчук С.М.,** Український гуманітарний інститут) **297**

§3.11 ІКТ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ 2020 2021: ЗАКОРДОННИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД **(Шелемба М.М.,** ДВНЗ «Ужгородський національний університет) **306**

ODDÍL 4. PSYCHOLOGIE

§4.1 EFFECTS OF CARTOONS ON THE THOUGHTS AND EMOTIONS OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN (**Maliar O.I.,** Public Higher Educational Establishment "Vinnytsia Academy of Continuing Education", **Koliadych Yu.V.,** Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, **Poliarush N.S.,** Vinnytsia Mykhailo Kotsuibynskyi State Pedagogical University, **Endeberya I.V.,** Donbass State Pedagogical University) **351**

§4.2 CORRELATION BETWEEN LOVE AND SEXUALITY **(Spytska L.V.,** Volodymyr Dahl East Ukrainian National University) **363**

ODDÍL 5. PRÁVNÍ ŘADA

§5.1 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА: ВИМОГИ ДЕЯКИХ КОДЕКСІВ МІЖНАРОДНОЇ МОРСКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ **(Костиря О.В.,** Національний університет «Одеська Морська Академія», **Іванова А.В.,** Національний університет «Одеська Морська Академія») **375**

§5.2 ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ КОДИФІКАЦІЇ МУНІЦИПАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА **(Лебідь Т.І.,** Академії праці, соціальних відносин і туризму) **399**

§5.3 РОЗМІНУВАННЯ РАНІШЕ ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПЕРЕД ОГЛЯДОМ МОЖЛИВОГО МІСЦЯ ПОДІЇ **(Сиводєд І.С.,** Офіс Генерального прокурора України) **422**

ODDÍL 6. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

§6.1 THE INFLUENCE OF VIRTUAL FINANCE ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S ECONOMY IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION **(Sloboda L.,** *Ivan Franco National University)* **433**

ODDÍL 7. ELEKTROENERGETIKA

§7.1 ПРИЙМАЛЬНО-ПЕРЕДАВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ ВИПРОМІНЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИЙ БЛОК ТА БЛОК ІНДИКАЦІЇ ОПЕРАТИВНОЇ СИСТЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЩІЛЬНОСТІ ҐРУНТУ **(Антипчук Б.О.,** Житомирський агротехнічний фаховий коледж) **455**

ODDÍL 8. ZEMĚDĚLSTVÍ

§8.1 ВИРОЩУВАННЯ СОНЯШНИКУ: ВПЛИВ ПОЗАКОРЕНЕВИХ ПІДЖИВЛЕНЬ МІКРОДОБРИВАМИ НА РІСТ, РОЗВИТОК ТА ПРОДУКТИВНІСТЬ В УМОВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ **(Коваленко О.А.,** Миколаївський національний аграрний університет, **Нерода Р.С.,** Миколаївський національний аграрний університет) **467**

ODDÍL 9. LÉKAŘSKÉ VĚDY

*§9.1 SYSTEMIC INFLAMMATION INDEX AS A PREDICTOR OF LUNG CANCER RECURRENCE AND RECURRENCE OF OTHER TYPES OF CANCERS (***Kmyta O.P.**, Sumy State University, **Kononenko M.H.**, Sumy State University) **504**

ODDÍL 10. KULTURA A UMĚNÍ

§10.1 МАНДРІВНІ ДЕСТИНАЦІЇ В ЖИТТІ Й ТВОРЧОСТІ ПЕТРА НІЩИНСЬКОГО: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ **(Берест П.М.,** Національна Академія Керівних Кадрів Культури і Мистецтв) **516**

§10.2 КОМПОЗИТОРСЬКА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ІГОРЯ ГАЙДЕНКА В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ КОМПОЗИТОРСЬКОЇ ШКОЛИ **(Кравченко О.О.,** Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка) **527**

ODDÍL 11. TECHNICKÉ VĚDY

§11.1 ENERGY CONSUMPTION FOR GAS HYDRATE THERMOCOMPRESSION OF FUEL GAS FOR GAS TURBINE DRIVE **(Bosyi M.V.,** Central Ukrainian National Technical University, **Klymenko V.V.,** Central Ukrainian National Technical University) **541**

§11.2 РОЛЬ ІНТЕГРОВАНОЇ ІНФОРМАЦІЙНО – ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ **(Стрельбіцький М.А.,** Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, **Равлюк В.В.,** Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, **Ваврічен О.А.,** Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, **Данилів Р.М.,** Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького) **558**

ODDÍL 12. CESTOVNÍ RUCH

§12.1 WINE TOURISM IN UKRAINE: FOREIGN EXPERIENCE AND DOMESTIC PRACTICE **(Chorna N.M.,** Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics) **568**

§12.2 ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ **(Бригілевич Г.М.,** Львівський Національний Університет імені І. Франка) **579**

ODDÍL 13. HISTORICKÉ VĚDY

§13.1 YAROSLAV BEM A STUDIUM STAROVĚKÝCH DĚJIN ZAKARPATÍ **(Penjak P.S.,** Institutu ukrajinských studií pojmenovaný I. Krypyakevych, **Pavlyshyn L.V.,** Užhorodská národní univerzita**)** ***589***

ODDÍL 14. MARKETING

*§14.1 СТРАТЕГІЯ КОМУНІКАЦІЙНОГО МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВА (ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІЛЕЙ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ) (***Юшкевич О.О.,** Державний університет «Житомирська політехніка», **Вікарчук О.І.,** Державний університет «Житомирська політехніка») ***597***

Шановні колеги!
Слава Україні! Героям Слава!

Прийміть щирі вітання та найкращі побажання з нагоди виходу, в умовах воєнного стану, XXIV-го тому міжнародної колективної монографії міждисциплінарного напряму "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY" ("Сучасні аспекти науки").

Героїчна оборона України, прискорення євроінтеграційних процесів у зв'язку з набуттям Україною офіційного статусу держави-учасниці ЄС, а, також, програма повоєнного відродження нашої держави вимагають ґрунтовних теоретико-методологічних основ, а значить – кропіткої креативної праці молодих і досвідчених науковців. Це число репрезентованого видання є черговою перемогою науки незалежної України, яка розвивається й зміцнюється, не зважаючи на всі нелегкі випробування, що постають перед дослідниками.

Із впевненістю можу сказати, що з моменту заснування видання й до сьогодні читацька аудиторія зросла і я бажаю, щоб кількість вдячних читачів надалі лише збільшувалась.

Процвітання, цікавих тем, оригінальних матеріалів, а колективу – творчої наснаги, нескінченних ідей та найголовніше – миру, здоров'я, щоб реалізувати усе задумане.

З повагою,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління,
доцент ***Ірина Жукова***

ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNÍ SPRÁVA

*§1.1 ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (***Романенко Є.О.,** Національний Авіаційний Університет)

Вступ. 24 лютого 2022 року почалася нова фаза збройної агресії Російської Федерації, яка триває вже понад вісім років. Указом Президента України №64

від 24.02.2022, затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України "Про правовий режим воєнного стану" із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року в Україні був введений воєнний стан.[1]

Внаслідок просування російської армії частина території України опинилася або певний час перебувала під тимчасовим контролем військових країни-агресора. А деякі міста, наприклад, Маріуполь, знаходились в облозі майже від початку нової фази збройної агресії. Весь цей час російська армія вчиняє систематичні та масові злочини проти цивільного населення, в тому числі, не вибіркові обстріли за допомогою артилерії та авіа нальотів на об’єкти приватного житлового сектору цивільної інфраструктури (лікарні, бібліотеки, укриття тощо). Мільйони людей змушені залишити свої домівки. Ракетні удари РФ по всій території країни продовжуються і зараз, окупанти атакують цивільні об'єкти.

За цей час Кремль змінював цілі війни в Україні кілька разів. Після провальної операції із захоплення Києва та

відведення військ з територій Київської, Чернігівської та Сумської областей війська РФ зосередилися на боях за ті території Донецької та Луганської областей, які до повномасштабного вторгнення перебували під контролем України.

Під контролем російських окупантів знаходиться лише один обласний центр – Херсон. Захоплено також частину Запорізької, Херсонської, Луганської, Донецької, Миколаївської та Харківської областей.[1]

14 квітня Верховна рада визнала дії росії геноцидом українського народу. Аналогічні заяви ухвалили парламенти Естонії, Литви, Латвії, Канади та Чехії

Виклад основного матеріалу. 26 лютого 2022 року Україна подала позов до Міжнародного суду ООН щодо порушення Росією Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (далі у тексті згадується як "Конвенція"). Також Україна відразу подала клопотання про запобіжні заходи, в якому, по суті, просить МС ООН наказати Росії зупинити ведення війни в Україні.[2]

Міжнародний суд (МС) є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй. Він був заснований Статутом ООН у червні 1945 року і розпочав свою діяльність у квітні 1946 року. Суд складається з 15 суддів, які обираються на дев'ятирічний термін Генеральною асамблеєю та Рада Безпеки ООН. Місцезнаходження суду знаходиться в Палаці миру в Гаазі (Нідерланди). Суд виконує подвійну роль: по-перше, врегулювати, відповідно до міжнародного права, через судові рішення, які мають обов'язкову силу і не підлягають оскарженню для зацікавлених сторін, законні спори, передані на його розгляд державами; і, по-друге, давати консультативні висновки з переданих правових питань належним чином уповноваженими органами та установами системи ООН.

Україна у своєму позові не стверджує, що Кремль у лютому 2022 року вчинив геноцид української нації. Для цього звинувачення справді тоді не було підстав. Утім, Київ згадує про його потенційне планування. Звучить це так: Україна посилається на вигадки держави-агресора про нібито здійснення українською владою геноциду на Донбасі, спростовує їх, а заодно зазначає: "Виглядає так, що це Росія планує акти геноциду в Україні". Обґрунтовуючи це твердження, український уряд у своєму позові зазначає, що Росія умисно вбиває та завдає тяжкої шкоди українцям, розлого цитує заяви Путіна про заперечення існування українського народу, додає, що це "наводить на думку про умисні вбивства Росією з наміром геноциду".

Уряд України у поданні до Гааги фокусується на тому, що Росія грубого зловживає обов'язком запобігати злочину геноциду, який передбачений Конвенцією. Так, Конвенція справді передбачає обов'язок держав-членів запобігати геноциду та карати винних у його вчиненні, незважаючи на те, де він відбувається (так зване зобов'язання, що поширюється на всіх ("erga omnes"). Але Росія, посилаючись на потребу виконання цих норм (тобто нібито "боротьби з геноцидом в Україні"), насправді вдалася до:

– визнання так званих "ЛНР" та "ДНР", вчиненого під приводом вигаданого "геноциду" населення Луганської та Донецької областей;

– проведення так званої "спеціальної військової операції" проти України з явно вираженою метою запобігання та покарання за начебто акти "геноциду", не підтверджені взагалі жодними фактичним доказами.

Україна стверджує, що збройна агресія проти неї задля "запобігання та покарання" за штучно надуманий "геноцид" несумісна з положеннями Конвенції, спотворює обов'язок держав запобігати та карати за геноцид та суперечить меті та

цілям Конвенції. А Росія зловживає своєю участю у Конвенції, перетворивши її на сфабриковану підставу збройного нападу на Україну.

У міжнародному праві є чимало обмежень для позовів проти суверенних держав. Зокрема, вони можуть бути відповідачами в міжнародних судах та арбітражах, тільки якщо надали свою згоду на такий розгляд – або в конкретній справі, або щодо конкретного типу порушень, у рамках якоїсь конвенції. Відсутність такої згоди є головною перепоною для процесів щодо більшості протиправних дій. Така проблема здатна наперед поховати і позов щодо україно-російської війни, якби не одне "але": видуманий Кремлем "геноцид".

Почавши збройний напад на Україну під приводом уявного "геноциду", Російська Федерація сама відкрила потенційне вікно для юрисдикції Міжнародного суду, адже РФ (так само, як і переважна більшість держав світу) є стороною Конвенції про геноцид, а отже, наперед погодилася на вирішення спорів за цією Конвенцію в МС ООН.

Україна просить Суд встановити наступні обставини:

– що жодного злочину "геноциду" не було вчинено Україною на територіях Донецької та Луганської областей;

– що Росія не має права вчиняти жодних дій проти України на запобігання та покарання за цей вигаданий "геноцид";

– що визнання Росією так званих "ДНР" та "ЛНР" здійснено на підставі вигаданого геноциду і не може ґрунтуватися на положеннях Конвенції.

А також вимагає зобов’язати Росію:

– надати гарантії не повторення незаконних дій, у тому числі незаконного застосування сили;

– виплатити репарації за вчинену внаслідок порушення шкоду.

Як запобіжні заходи Україна просить Суд зобов'язати Росію:

– зупинити так звану "спецоперацію",

– не робити жодних кроків для продовження "спецоперації";

– не вживати заходів, що можуть погіршити та ускладнити спір на підставі Конвенції;

– протягом тижня надати до Міжнародного суду звіт про виконання запобіжних заходів.

Відповідно до Регламенту Суду, вирішення питання про тимчасові заходи є пріоритетним над усіма іншими справами Суду.

Практика показує, що у справах з активними фазами збройних конфліктів суд може ухвалювати такі проміжні рішення менш ніж за два тижні з моменту подання заяви (наприклад, справа щодо "Збройних дій на території Конго").

До того ж українська сторона попросила Суд призначити розгляд клопотання про вжиття запобіжних заходів вже на цьому тижні, або в найближчий можливий час після. Суд не може ігнорувати триваючу активну фазу жорстокого конфлікту в центрі Європи. А те, що він за декілька днів ескалювався до погроз ядерною зброєю, додатково збільшує увагу до нього та його пріоритетність

Також треба розуміти, що Росію не можна примусити виконати рішення Суду. Крім того, Україна у цьому процесі фактично змушує Росію пояснювати свої нісенітниці щодо уявного "геноциду" перед усім світом.[2]

Досі Росія брала участь у всіх справах проти неї в МС ООН (у тому числі в справах за позовом Грузії та у триваючій справі проти України щодо фінансування тероризму на Донбасі та расової дискримінації в Криму). У цій справі Росія відмовилася захищатися у суді в Гаазі. Водночас відмова РФ від захисту не зупиняє слухання. У Кремлі заявили, що ігноруватимуть рішення Міжнародного суду ООН.[2] Це показує зневагу Росії до ООН, що буде ще одним кроком у знищенні її міжнародного іміджу.

16 березня 2022 року Міжнародний суд ООН у Гаазі задовольнив вимогу України щодо зупинення військового вторгнення Росії в Україну. Це рішення є обов'язковим для негайного виконання Росією відповідно до норм міжнародного права. [3] Суд ООН неодноразово зазначав, що його накази про забезпечувальні заходи є обов'язковими до виконання сторонами. Тобто нинішні дії Росії, яка відкрито порушує наказ однієї з найавторитетніших судових установ, є ще одним порушенням міжнародного права.

Одним із юридичних наслідків цього є те, що в України з'являється потенційна підстава просити про виплату заподіяної внаслідок цього шкоди. МС ООН допустив можливість подати окрему вимогу з цього приводу. Наразі жодна країна ще не заявляла подібних вимог – але Україні не звикати створювати прецеденти у міжнародному судочинстві.

Слід одразу зазначити, що наказ суду не є фінальним рішенням по суті справи.

Він лише передбачає обрання обов'язкових для сторін тимчасових (запобіжних заходів) на момент розгляду справи судом, який може тривати багато років. Але хоч вони й тимчасові, на весь час розгляду спору Росія має обов'язок їх виконувати

Отже, своїм наказом МС ООН обрав такі запобіжні заходи для РФ:

(1) Росія має негайно припинити так звану "військову операцію" на території України.

(2) Росія має забезпечити, аби будь-які військові або нерегулярні формування під її управлінням, контролем та за її підтримки не здійснювали жодних кроків на виконання цієї "військової операції".

Другий пункт заслуговує на увагу: в ньому Суд натякнув, що такими формуваннями є штучні "ЛНР" та "ДНР". Для цього суд послався на заяву постпреда Росії в ООН про військову допомогу так званим "республікам".

Отже, Суд однозначно наполягає, що Кремль не може проводити війну ні прямо, ні через своїх маріонеток.

Окрім вищезазначених заходів, спрямованих проти Росії, суд також наказав і Росії, і Україні не робити жодних дій, які можуть посилити або розширити спір між сторонами будь-якими чином. Україна просила винести такий захід тільки щодо Росії, проте у своїй практиці суд зазвичай обирає цей захід для двох сторін спору, тож це не є "зрадою".

Два судді – Патрік Робінсон (з Ямайки) та суддя ad hoc Ів Доде (призначений Україною) в окремих думках зазначили, що в цій справі мало сенс виносити цей захід тільки проти Росії, яка розпочала війну проти України. А суддя Доде зазначив, що Україна, по суті, не може посилити спір, оскільки саме вона захищається та бажає завершити цей напад з боку Росії. Суддя Доде також висловив сподівання, що українці не сприйматимуть цей третій захід як образу їхньої мужності, бо насправді наказ не має цього на меті.

А от ще за одним пунктом Україна отримала відмову. Україна просила Суд зобов'язати РФ прозвітувати про виконання заходів у визначений судом термін. Це зобов'язання на Росію накладати не стали.[3]

В юридичному звіті, підписаному більш ніж 30 провідними вченими-правознавцями та експертами в галузі геноциду підтверджено, що росія вчиняє геноцид в Україні. Документ було оприлюднено 27 травня 2022 р. , а його копії автори відправили до парламентів, урядів та організацій по всьому світу.[4]

Доповідь була підготовлена Інститутом стратегії та політики New Lines (США) та Центром прав людини Рауля Валленберга (Канада). Ці установи раніше розслідували геноциди рохінджу та уйгурів у М'янмі та Китаї. До групи авторів входить Девід Шеффер, котрий відіграв ключову роль у переговорах про заснування Міжнародного кримінального суду.

У звіті йдеться, що російська держава звинувачується в порушенні кількох статей Конвенції ООН про геноцид. Звинувачення підкріплюються довгим списком доказів, включаючи приклади масових вбивств мирних жителів, насильницьких депортацій та нелюдської антиукраїнської риторики, що використовується найвищими російськими офіційними особами.

Відповідно до Конвенції ООН про геноцид, сторони, які її підписали, несуть юридичне зобов'язання запобігати геноциду, і в доповіді міститься заклик до міжнародної спільноти діяти.

У звіті йдеться, що росія порушує статтю II та статтю III (c) Конвенції про геноцид. Друга стаття свідчить, що геноцид — це спроба вчинити дії «з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу», а третя стосується «прямого та публічного підбурювання до геноциду».

Як докази порушення конвенції експерти наводять неодноразові заяви президента росії володимира путіна, який ясно дав зрозуміти, що на його думку Україна не має права на існування як незалежна держава.

Експерти також вказують на «нелюдську мову», яку використовують російські чиновники для опису українців, а також на їхнє зображення України як «нацистської держави» та «екзистенційної загрози росії».

Крім того, у доповіді йдеться, що задокументовані масові вбивства та страти у Київській, Сумській та Чернігівській областях, навмисні атаки росії на укриття, гуманітарні коридори та медичні установи, обстріли житлових районів, зґвалтування, блокада, крадіжка зерна та насильницька депортація – це рівносильно «геноцидному патерну знищення».[5]

Іспанія 30 вересня стала останньою державою, яка вирішила долучитися до позову України проти росії за

Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, який розглядає Міжнародний суд ООН. Про це повідомляє прес-служба суду.[6]

Зазначається, що Іспанія скористалася статтею 63 Статуту Міжнародного суду ООН, згідно з якою сторона міжнародного договору має право втрутитися в розгляд справи, який пов'язаний із його тлумаченням.

У заяві Іспанії підкреслюється, що "Конвенція має надзвичайно важливе значення для запобігання геноциду та покарання за нього", а закріплені в ній права та обов'язки "є обов'язком міжнародного співтовариства в цілому".

Загалом до позову України проти росії долучилися майже 20 країн – зокрема Франція, Швеція, США, Данія, Німеччина, Італія, Польща, Румунія, Латвія. В останні дні про таке бажання заявили Франція, Ірландія та Естонія.[7]

1 жовтня Україна офіційно повідомила Міжнародний суд ООН про порушення росією його наказу про тимчасові заходи у зв'язку з анексією чотирьох українських областей. [8] 30 вересня президент російської федерації путін підписав "договір про вступ до складу росії" захоплених українських територій Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей. Він заявив, що відтепер їхні мешканці – громадяни РФ. Україна закликала Суд якнайшвидше розпочати розгляд справи по суті.

3 жовтня 2022 року рф подала попередні заперечення у справі про геноцид відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. У своїх письмових запереченнях до Міжнародного суду ООН російська сторона також виклала власне трактування історії війни в Україні з 2014 року. Подання, яке отримав суд, не було оприлюднене.[9]

Масштаби російського державного терору в Україні вражають. Відомо, що до 2022 року найбільшим терактом був напад на США, що відбувся 11 вересня 2001 року. В його

результаті загинули 2996 осіб. Але внаслідок терактів, які Російська Федерація організовує в Україні починаючи з 24 лютого 2022 року, сотні мирних громадян, дітей, жінок, людей похилого віку, гинуть щодня під ракетними обстрілами, бомбардуванням касетними та запальними бомбами, розстрілами з танків та автоматів. Очевидно, що за масштабами, підходами та ідеологічно Російська Федерація наслідує принципи, запроваджені фашистськими та нацистськими мілітаристськими режимами Гітлера, Муссоліні та інших. Вони так само мали на меті масові вбивства та руйнування міст всюди, де були здатні. Тому факт державного тероризму з боку Російської Федерації, неонацистський характер її політичного, тоталітарного режиму, є очевидним для всього світу. Цей висновок підтверджений і резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 2 березня 2022 року, і закликами багатьох урядів практично всіх країн світу.[2]

Українські державні органи та різноманітні організації почали збирати докази вчинення воєнних злочинів Кремлем та військовослужбовцями Росії. Це слід робити вже зараз, адже війни зазвичай закінчуються юридичними наслідками: змінами в системі організації світового порядку, покаранням міжнародних злочинців тощо.

З початку повномасштабного вторгнення Росії загинуло щонайменше 6114 цивільних осіб в Україні, 9132 тисячі - поранені. Про це йдеться у звіті УВКПЛ ООН від 2 жовтня 2022р.[10]

За даними ООН, загинуло 2380 чоловіків, 1633 жінки, 193 хлопчики та 162 дівчинки, тоді як стать 35 дітей та 1711 дорослих поки що не вдалося встановити.

"Більшість зафіксованих втрат серед цивільних осіб було спричинено застосуванням вибухової зброї з великою зоною ураження, включаючи обстріли з важкої артилерії та реактивних систем залпового вогню, а також ракетні та авіа удари", - йдеться у повідомленні.

З 1 до 30 вересня 2022 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН) зафіксувало 1222 випадки загибелі або поранення цивільних осіб в Україні:

- 299 загиблих (93 чоловіки, 73 жінки, 5 дівчат і 6 хлопчиків, а також 1 дитина і 121 дорослий, стать яких ще не вдалось встановити);
- 923 поранених (200 чоловіків, 129 жінок, 15 дівчат і 27 хлопчиків, а також 17 дітей і 535 дорослих, стать яких ще не вдалось встановити).

УВКПЛ ООН вважає, що жертв з початку війни набагато більше, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, відбувається з затримкою, та багато повідомлень із місць, звідки надходить інформація про втрати серед цивільного населення, все ще потребують підтвердження. Це стосується Маріуполя, Ізюма, Лисичанська, Попасної та Сєвєродонецька.[10]

В Україні вже 389 дітей стали жертвами повномасштабного російського вторгнення. Ще щонайменше 756 дітей отримали поранення різного ступеню тяжкості. Про це сьогодні, 17 вересня, повідомляє прес-служба Офісу генпрокурора.[11]

Ці цифри не остаточні, оскільки триває робота з їх встановлення в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях, — наголошують у відомстві.

Найбільше постраждало дітей у таких регіонах:

- Донецькій області — 394;
- Харківській області — 218;
- Київській області — 116;
- Миколаївській області — 72;
- Чернігівській області — 68;
- Луганській області — 61;
- Херсонській області — 55;

• Запорізькій області — 46;
• Дніпропетровській області — 26.

Зокрема, зафіксовані такі випадки:

• 14 вересня у Херсоні внаслідок ворожого обстрілу загинула родина з двома доньками восьми та 12 років;

• стало відомо, що 5 вересня внаслідок обстрілу російськими військами села Нова Гусарівка Ізюмського району Харківської області загинув 14-річний підліток;

• під час фіксації злочинів, вчинених окупантами на території нещодавно звільненого міста Ізюм Харківської області, стало відомо про загибель 9 березня сім'ї з двома дівчатками п'яти та восьми років;

• 15 вересня внаслідок обстрілу ворогом міста Святогірськ Краматорського району Донецької області отримав тілесні ушкодження 17-річний підліток;

• 16 вересня внаслідок чергових обстрілів російськими військами міста Харків отримали поранення двоє дітей віком п'ять та 17 років.

Внаслідок російських обстрілів та бомбардувань пошкоджено вже 2,5 тис. закладів освіти, з них 289 зруйновані повністю.[11]

З початку повномасштабної війни Росія депортувала з України понад 7 тисяч дітей. Повернути вдалося поки лише 51 неповнолітнього - заявив уповноважений з прав людини Дмитро Лубінець.[12] Росія робить все, аби українські діти не поверталися на батьківщину і навіть спростила своє законодавство щодо всиновлення. 30 травня Путін підписав указ про спрощений порядок набуття російського громадянства дітьми-сиротами з України. В указі окремо згадані самопроголошені "ЛДНР", які є частиною України.

МЗС України назвало указ Володимира Путіна про спрощення прийняття в російське громадянство дітей-сиріт з України спробою Кремля легалізувати незаконне переміщення

в РФ українських дітей з тимчасово окупованих територій України.

19 червня Верховна Рада звернулася до ООН щодо неприпустимості викрадення та примусового вивезення до Росії, інших країн або на окуповані території українських дітей та передання їх у сім'ї російських громадян. "Це також є порушенням міжнародного права та яскравим прикладом того, що Російська Федерація чинить саме геноцид української нації. Бо примусове переміщення групи одної національності є прямим визначення геноциду.[12]

Президент України Володимир Зеленський 6 жовтня у зверненні до учасників сесії Генасамблеї Організації американських держав (ОАД) у Лімі заявив, що з початку повномасштабного російського вторгнення понад 1,6 мільйона українців примусово депортовані в Росію. «Скільки ще Росія встигне вкрасти з України зерна, ресурсів, промислових підприємств, які окупанти просто розбирають і вивозять у Росію, а також людей. Вони крадуть людей. Вже понад 1,6 млн українців примусово депортовані в Росію. Вони розпорошені по території цієї держави, розкидані по віддалених регіонах Росії. У багатьох із них відібрали документи, багато з них пройшли через страшні фільтраційні табори окупантів, де над ними знущались і залякували. Це – люди. Але для Росії це також ресурс», – сказав президент.[13]

Кількість біженців з України, зареєстрованих для тимчасового захисту в Європі, за даними на 30 вересня сягнула 4 млн 183,84 тисяч осіб. Про це повідомили в Управлінні Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). [14]

В ООН зазначають, що темпи відтоку людей з України скоротилися. "За місяць з 30 серпня зростання склало 214,3 тисяч, тоді як за попередні п'ять тижнів - близько 260 тисяч, ще п'ятьма тижнями раніше - близько 305 тисяч, а всього з кінця травня - близько 1,25 млн", - йдеться у повідомленні.

Згідно з підрахунками УВКБ ООН, найбільший приріст за останній місяць показали Польща (майже 56 тис.), Німеччина (близько 39 тис.), Чехія (близько 15 тис.), Велика Британія, Румунія та Нідерланди (близько 11 тис.). Проте у разі Нідерландів це зміна за два місяці.

Уточнюється, що найбільше біженців зі статусом тимчасового захисту зареєстровано у Польщі – 1 млн. 409,14 тис. при тому, що в країну з України, за даними польської прикордонної служби, з початку війни прибуло 6,432 млн осіб, а у зворотному напрямку відбуло в Україну 4,466 млн.

Слідом йдуть Німеччина та Чехія, де кількість біженців з України, що зареєструвалися для тимчасового захисту, склала відповідно 709,15 тис. і 438,93 тис.

Італія, як і раніше, йде на четвертому місці за кількістю зареєстрованих біженців з України – 157,61 тис. (зростання на 3,6 тис.), а замикає п'ятірку Іспанія – 144,67 тис. (зростання на 5,7 тис.).

Загалом, за даними ООН на 27 вересня, з України з початку війни було зафіксовано 13,380 млн виїздів, тоді як в'їздів (без даних Угорщини, рф та Білорусі та з 28 лютого) – 6,257 млн.

"З початку російського вторгнення майже третина українців були змушені залишити свої будинки. На сьогоднішній день це одна з найбільших криз переміщення людей у світі. В Україні близько 7 млн людей залишаються переміщеними в результаті війни", – зазначає УВКБ ООН.

Українську діаспору у світі на середину 2020 року УВКБ ООН оцінювало у 6,1 млн, у тому числі в Європі – 5 млн.[15]

Президент росії володимир путін і керівництво країни відчувають ненависть до всіх українців. Так вважає генеральний секретар правозахисної організації Amnesty International Аньєс Калламар.[16]

«Є висловлювання, коментарі та виступи путіна та інших російських керівників, які показують, як вони ігнорують і

ненавидять український народ, де кажуть так, наче України не існує», – сказала Калламар. За її словами, саме ці висловлювання будуть враховані під час розгляду питання про геноцид українців. Калламар зазначила, що насильство у цій війні ґрунтується на мисленні, створеному російським керівництвом: «Насильство стає способом дій, на нього заплющують очі, а часом його навіть прославляють. Немає контролю, і це створює умови для насильницької поведінки, це режим безкарності».

Однак Amnesty International не має доказів того, що російське військове командування вимагає від солдатів застосовувати тортури і вбивства. Але є докази, що керівництво не припиняє цих злочинів.[16]

Голова дипломатії Європейського союзу Жозеп Боррель 16вересня засудив звірства російських військових в Ізюмі Харківської області. Він підтримав притягнення до відповідальності політичного керівництва Росії, вказав Боррель на сайті Європейської служби зовнішньої дії [17]

"Євросоюз глибоко шокований масовими похованнями, виявленими українською владою, з більше ніж 440 тілами в Ізюмі, яке є містом, нещодавно звільненим від загарбницьких російських військ. Ми засуджуємо звірства найбільш суворим чином", – написав Боррель.

Агресія Росії проти України залишає по всій Україні смерті та руйнування. Тисячі цивільних вбиті, набагато більше піддалися катуванням, переслідуванням, сексуальному насильству, викраденню або примусовому переміщенню.

"Ця нелюдська поведінка російських сил, при повній зневазі до міжнародного гуманітарного права і Женевських конвенцій, повинна припинитися негайно", – наголосив Боррель.[18]

6 жовтня в ОП України прокоментували заяву генсека ООН Антоніу Гуттеріша про те, що РФ порушила міжнародне

право, напавши на Україну і провівши на окупованих територіях псевдореферендуми. "Навіть така "беззуба" організація як ООН зафіксувала факт абсолютної відсутності події під назвою "анексія територій". Грубо кажучи, Гутерріш сказав прямо: "Єдина країна, яка має право там проводити бойові дії з оборони цих територій і з вигнання звідти будь-якої окупаційної армії, є Україна. Все, що робить Росія - це абсолютне беззаконня, поєднане з військовими злочинами. Так це буде трактуватися згодом". [19]

Висновки. У 1948 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про запобігання і покарання за злочини геноциду (CPPCG). Вона містить міжнародно визнане визначення геноциду, яке було включене до національного кримінального законодавства багатьох країн, і також знайшло відображення в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Геноцид є злочином відповідно до міжнародного права, незалежно від "чи відбувається він у мирний або у воєнний час" (ст. I). Таким чином, незалежно від контексту, в якому геноцид відбувається, він є караним міжнародним злочином.

Сьогодні вся російська пропаганда, політична номенклатура, – все буквально кричить про те, що метою російських вбивств було саме знищення людей, які визнають себе українцями. Вони намагаються знищити ідентичність та її носіїв. Подібним чином робили нацисти із євреями, Руандійський патріотичний фронт із тутсі, а також військові злочинці, що постали перед Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії. Російські загарбники вчиняють в Україні таке, що не просто підпадає під визначення, а складається враження, що вони максимально хочуть зробити все, що описано і засуджено в Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

Для всіх у світі (крім споживачів російської пропаганди) за останні місяці стало зрозуміло, що повалення України не стало такою легкою прогулянкою, як розраховував Путін та його військові керівники. Окупаційна армія несе величезні втрати. Швидке захоплення Києва, яке планували здійснити за 1-3 дні, перетворилося на непідйомне завдання. Опір агресорові згуртував українське суспільство, а російські солдати, які жили у міфах російської пропаганди, несподівано для себе з'ясували, що прості українці зустрічають їх з опором та ненавистю, а не з квітами та вдячністю.

Список використаних джерел:

1.Романенко Є.О. Збитки України внаслідок вторгнення Рф //Moderní aspekty vědy: XX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. str.14-31

2.В Гаагу за геноцидом: що написала Україна у позові проти Росії до Суду ООН https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/02/28/7134932/

3. Перше рішення з Гааги: що означає наказ Суду ООН у справі проти Росії щодо "геноциду" https://www.eurointegration.com.ua/ articles/2022/03/17/7136140/

4. Exclusive: Leading experts accuse Russia of inciting genocide in Ukraine and intending to 'destroy' Ukrainian people https://edition.cnn.com/2022/05/27/europe/russia-ukraine-genocide-warning-intl/index.html

5. Провідні експерти та правознавці підтверджують, що росія вчиняє геноцид в Україні – CNN https://www.slovoidilo.ua/2022/05/27/novyna/pravo/providni-eksperty-ta-pravoznavczi-pidtverdzhuyut-rosiya-vchynyaye-henocyd-ukrayini-cnn

6. https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220929-PRE-01-00-EN.pdf

7. Іспанія долучилася до позову україни проти рф щодо геноциду в суді ООН https://24.kyiv.media/news/ispaniya-doluchylasya-do-pozovu-ukrayiny-proty-rf-shhodo-genoczydu-v-sudi-oon

8. Україна поінформувала Міжнародний суд ООН про порушення росією його наказу щодо анексії частини України krayina-poinformuvala-mizhnarodnyj-sud-oon-pro-porushennya-rosiyeyu-jogo- nakazu-shhodo-aneksiyi-chastyny- ukrayiny/

9. Справа про геноцид: росія направила письмові заперечення до Міжнародного суду ООН https://rubryka.com/2022/10/06/sprava-pro-genotsyd-rosiya-napravyla-pysmovi-zaperechennya-do-mizhnarodnogo-sudu-oon/

10.Ukraine: Civilian casualties as of 2 October 2022 https://ukraine.un.org/en/201847-ukraine-civilian-casualties-2-october-2022

11. 389 дітей стали жертвами масштабного російського вторгнення https://racurs.ua/ua/n174849-rashysty-vnochi-vluchyly-raketou-po-pidpryiemstvu-u-harkovi.html

12. Росія депортувала понад 7 тисяч українських дітей — омбудсмен https://suspilne.media/278202-rosia-deportuvala-ponad-7-tisac-ukrainskih-ditej-ombudsmen/

13. З початку вторгнення понад 1,6 млн українців примусово депортовані в Росію – Зеленський https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-ukrayintsi-rf/32068058.htm

14. Ukraine Refugee Situation https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413

15. В ООН оприлюднили кількість українських біженців зі статусом тимчасового захисту в Європі https://donpatriot.news/article/v-oon-oprilyudnili-kilkist-ukrayinskih-bizhenciv-zi-statusom-timchasovogo-zahistu-v-yevropi

16. Путін ненавидить усіх українців – генсек Amnesty International https://www.slovoidilo.ua/2022/05/11/novyna/ polityka/putin-nenavydyt-usix-ukrayincziv-hensek-amnesty-international

17. Ukraine: Statement by High Representative/Vice-President Josep Borrell on the latest atrocities during Russian aggression https://www.eeas.europa.eu /eeas/ukraine-statement-high-representativevice-president-josep-borrell-latest-atrocities-during_en

18. Боррель прокоментував масові вбивства в Ізюмі https://gazeta. ua/articles /politics /borrel-prokomentuvav-masovi-vbivstva-v-izyumi/1111507

19. В Офісі президента пояснили, чому Росію зараз не можна виключити з ООН https://aspi.com.ua/news/politika/v-ofisi-prezidenta-poyasnili-chomu-rosiyu-zaraz-ne-mozhna-viklyuchiti-z-oon-video

§1.2 ГУМАНІЗАЦІЙНІ КОМПОНЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА ЯК ЧИННИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІШНОСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ **(Олкова-Михницька А.,** Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Вступ. Феномен лідерства все більше набуває зацікавленості у науковому світі. Інтерес науковців закономірний, адже політичне лідерство у сучасній системі відносин слугує не тільки засобом для входження до системи державного, або позадержавного впливу, а й призводить до покращення самих державотворчих процесів.

Людина в управлінні державними і суспільними справами можлива лише в межах політичної системи та її інститутів: партій, суспільних організацій, виробничих блоків, творчих союзів, різних форм суспільної громадської діяльності. Публічна діяльність лідера, завдяки особистісним якостям, може надати можливість нового розвитку в тій чи іншій системі державотворення.

Сучасний етап функціонування Української держави вимагає забезпечення державотворчих процесів. Їх успішність безпосередньо залежить від реалізації політичного лідерства на усіх рівнях політико-управлінської діяльності. Саме тому надзвичайної значимості набуває дослідження механізмів реалізації політичного лідерства у державотворчих процесах України.

Лідерство – це не лише сучасний стиль керівників, це передусім якісніший та продуктивніший спосіб організації та реалізації публічної влади. Оскільки обов'язковою умовою лідерства є володіння владою на усіх управлінських рівнях: загальнодержавному, регіональному та місцевому, в державному управлінні, й в державотворчих процесах в цілому лідерство набуває надзвичайної значимості у контексті модернізації системи державного управління.

Лідерство, будучи соціальним феноменом організації та реалізації політико-управлінської діяльності, нині набуває статусу регулятора в системі міжособистісних відносин в системі публічного управління. Саме тому реалізація вітчизняних державотворчих процесів нині потребує розробки на загальнодержавному рівні нової парадигми управлінської теорії. У цьому контексті поглиблених наукових розвідок потребує дослідження гуманізаційних компонентів реалізації політичного лідерства у сфері публічного управління.

Ми вважаємо, що впровадження лідерства як чинника забезпечення успішності державотворчих процесів покращить якісні складові функціонування системи державного управління. В умовах економічної, екологічної і, на нашу думку, найглибшої, духовної кризи це – пріоритетний виклик. Він потребує ідентифікації факторів, які сприяють спрямуванню суспільства у прогресивне русло. Причому наявний рівень управлінської культури – рівень культури (особистої, духовної, моральної, професійної,) політичних та муніципальних лідерів, належить до спектру причин зазначених вище криз. Саме тому розвиток управлінської культури нині має розумітися однією з передумов не лише виходу держави та суспільства з кризового стану, а й осучаснення політико-управлінської діяльності в цілому.

Саме тому професійна підготовка управлінців-лідерів як основний інструмент розвитку управлінської культури – повинна сьогодні здійснюватися на засадах лідерства – нової управлінської парадигми. Причому с*а*ме професійна підготовка управлінців-лідерів, муніципальних лідерів, політичних лідерів має стати пріоритетом для оновлення системи професіоналізації публічних службовців.

Вирішення завдань збалансування державного управління і політичного лідерства, які є невідкладними у забезпеченні ефективності функціонування усіх сфер

життєдіяльності українського соціуму, передбачає здійснення аналізу сутності, типології та особливостей становлення й розвитку явища та феномену політичного лідерства в історичній ретроспективі.

Проведений нами аналіз свідчить про існування у вітчизняній науці кількох основних дослідницьких напрямів наукового осмислення та сучасного обґрунтування феномену політичного лідерства, а саме:

– дослідження, в яких розкривається сутність політичного лідерства крізь призму природи та характеру діяльності соціальної, політичної організації суспільства;

– теоретико-прикладні дослідження, в яких вивчається діяльність політичних лідерів на загальнонаціональному рівні;

– дослідження, спрямовані на визначення базових параметрів і специфіки політичного лідерства в контексті сукупності процесів взаємодії політичної влади і суспільства;

– праці, що містять розгорнуті уявлення про різні форми обумовленості феномену політичного лідерства та спонукальні причини зв'язку між його різними типами;

– дослідження, що фіксують широкий спектр соціальних образів політичного лідерства залежно від характеру середовища та умов існування різних інститутів;

– прикладні дослідження діяльності політичних лідерів на регіональному та місцевому рівнях.

У цьому контексті заслуговують на увагу такі гуманізаційні компоненти реалізації політичного лідерства як чинника забезпечення успішності державотворчих процесів в сучасній Україні, як: обгрунтування ефективних форм діалогової реалізації політичного лідерства та

1. Обгрунтування ефективних форм діалогової реалізації політичного лідерства.

Стабільність і розвиток держави, яка спирається на засади демократії, неможливі без організації дієвого діалогу між державними органами, урядовцями, чиновниками та організаціями громадянського суспільства й окремими громадянами. Саме участь громадян в управлінських проектах на всіх рівнях (від місцевого до загальнодержавного) і на всіх етапах (від підготовки рішень до їх виконання) дозволяє підвищити ефективність здійснення владних функцій в цілому.

Взаємодія політичного лідера і громадськості, що є різновидом соціальної взаємодії, має нині розумітися як діалогічна за своєю природою, оскільки с*а*ме поняття «діалогічна взаємодія» найбільш точно відображує сутність процесу реалізації спільних дій зацікавлених суб'єктів. Проведений нами аналіз взаємодії влади і громадськості свідчить про необхідність визначити взаємодію як інтеракцію, що супроводжується комунікативними і перцептивними процесами. У діалогічному її варіанті вони обумовлюються взаємозацікавленістю задіяних суб'єктів, що володіють відповідними ресурсами, психологічною готовністю та майстерністю ведення діалогової комунікації.

Виділення у аналізі діалогової взаємодії філософського, соціально психологічного та державно-управлінського аспектів дозволяє нам наголосити на тому, що діалог потрібно розглядати як системне соціально психологічне явище, яке має багаторівневу структуру, охоплюючи мотиваційний, емоційний, раціональний-вербальний, рефлексивний та творчий рівні. Для порівняльної характеристики діалогу як комунікативного явища і діалогу як форми влади, що втілює таку комунікативну парадигму, ми вважаємо за доцільно виділили чотири параметри, а саме: симетричність, розуміння, розвиток і автономію. Необхідно наголосити, що ці параметри співпадають з критеріями демократичного процесу [1]. Поділяючи позицію О. Крутія [2], нами досліджено співвіднесення рівнів особистості та параметрів лідерських якостей (табл. 3.2).

Як свідчить проведений аналіз, існуюча в Україні структура взаємодії влади з громадою ще не повною мірою відповідає діалоговому характеру потреб суспільних сучасних відносин. Наразі назріла необхідність застосування діалогу та впровадження нових механізмів діалогової взаємодії політичних лідерів при владі та громадськості.

Таблиця

Параметри та рівні лідерських якостей

Рівні / **Параметри**	**Творчий**	**Рефлексивний**	**Раціонально-вербальний**	**Емоційний**	**Мотиваційний**
Симетричність	Здатність до колективної творчості	Критичний аналіз суб'єктів дискусії	Рівність позицій в умовах дискусії	Толерантність до людей з іншими поглядами	Мотивація співробітництва настанова на рівне спілкування
Розуміння	Спрямованість на продуктивний результат у дискусії, яка спонукає до взаємо-міння	Врахування даних зворотного зв'язку в процесі досягнення взаємо-ня	Децентрація мислення та сприймання, об'єктивно оцінок, не догма-сть	Емпатія, позитивне емоційне відношення до партнера	Гнучка система цінностей, повага до інтересів інших
Автономія	Збереження власної позиції у процесі досягнення продуктив-го результату	Збереження власної автономії в процесі критичного аналізу в результаті переговорів	Конструктив-на конфронтація з принципових питань	Позитивне емоційне ставлення до себе	Позитивна «Я» концепція, прагнення до збереження цілісності особистості
Розвиток	Втілення у продукті дискусії в результаті творчого розвитку позиції партнері	Врахування результатів зворотного зв'язку для розвитку суб'єкта та його позиції у прийнятті рішення	Дивергентне мислення у прийнятті спільних рішень, консенсус	Емоційний контакт партнерів, який сприяє розвитку позицій, творчого підходу до прийняття рішення	Прагнення до само актуалізації, потреба у творчості, пізнавальний інтерес

Така взаємодія має охоплювати систему параметрів, які характеризують учасників процесу взаємодії, сукупність проявів самого процесу комунікування, нормативно-правовий та організаційний простір (ресурси та можливості учасників взаємодії), а також інформаційні потоки та зворотній зв'язок в системі взаємодії органів влади і громадськості [3].

Основу соціально-психологічного механізму складають характеристики особистості як суб'єкта взаємодії та характеристики самого процесу діалогової взаємодії. Характеристика особистості суб'єкта діалогової взаємодії охоплює регулятивні та операціональні компоненти, що спрямовують діяльність суб'єктів діалогової взаємодії та забезпечують використання інструментарію успішного здійснення діалогової взаємодії.

Регулятивна компонента охоплює систему мотивації, яка сприяє успішному здійсненню діалогової взаємодії та систему якостей особистості, які забезпечують спрямування взаємодії в бік діалогічного сценарію її здійснення. Операціональна компонента охоплює систему компетенцій, які забезпечують повноту реалізацію діалогового сценарію взаємодії та систему якостей особистості, що пов'язані з успішним засвоєнням необхідної компетенції [4].

Відмінною рисою більшості досліджень, присвячених вивченню проблематики діалогової взаємодії, є підхід до діалогу як до вміння вести розмову, бесіду між двома (і більше) суб'єктами зазвичай, тобто фактично передбачається і детально аналізується тільки раціонально-вербальний рівень діалогу. Така редукція є епістемологічно некоректною, оскільки ця взаємодія може здійснюватися не тільки за діалоговою стратегією, але й за будь-якою іншою, наприклад, за авторитарною, маніпулятивною, конформною, індиферентною тощо.

Наприклад, програма розвитку ООН в Україні в рамках реалізації Програми ООН з відновлення та розбудови миру

проводить конкурс проектних пропозицій щодо створення та підтримки діяльності локальної мережі лідерів/координаторів у громадах-партнерах за напрямом «Громадська безпека і соціальна згуртованість». Участь приймають неурядові громадські організації, які зареєстровані та впроваджують свою діяльність на території реалізації проекту в Луганській / Донецькій області.

Одним із ключових напрямів діяльності ПРООН є об'єднання зусиль громадськості, представників органів державної влади та місцевого самоврядування для виявлення, обговорення та пошуку шляхів вирішення проблем та усунення факторів, що негативно впливають на стан громадської безпеки та соціальної згуртованості. З цією метою у кожній із цільових громад створені та функціонують Робочі групи з громадської безпеки та соціальної згуртованості (далі – Робочі групи) – відкриті діалогові платформи, що об'єднують активних мешканців громади, громадські організації, публічних лідерів органів місцевої влади та самоврядування, поліції та органів правопорядку, соціальних служб, інших зацікавлених сторін. Координацію діяльності Робочих груп, а також постійний зв'язок із фахівцями із мобілізації громад ПРООН здійснюють місцеві лідери в кожній із цільових громад.

Сам проект реалізує головні завдання, а саме: підсилення ролі Робочих груп із громадської безпеки та соціальної згуртованості, створених у громадах-партнерах як відкритих діалогових платформ; покращення координації, взаємодії та обміну досвідом діяльності робочих груп із громадської безпеки і соціальної згуртованості між громадами-партнерами, включно у питаннях прийняття рішень на місцевому рівні та бюджетуванні; створення та розвиток існуючих інформаційних ресурсів (в тому числі у соціальних мережах, он-лайн ресурсів) та забезпечення їх інформаційного наповнення, підтримки та

модерації за напрямом «Громадська безпека і соціальна згуртованість»; підтримка лідерства та розвиток людського потенціалу на місцевому рівні шляхом організації системи супроводу діяльності лідерів/координаторів у громадах-партнерах; організація та проведення семінарів/воркшопів із обміну інноваціями та практиками громадянської активності, волонтерства, мережування у сфері громадської безпеки і соціальної згуртованості; консультативні та організаційної підтримки місцевих волонтерських ініціатив, проектів ініціативних груп та громадських організацій у питаннях громадської безпеки та соціальної згуртованості тощо.

На нашу думку, в Україні відбувається процес формування діалогових відносин та впровадження новітніх форм відкритої соціальної політики. Соціальний діалог є надважливою умовою для реалізації лідерських навичок державників усіх рівнів та є дієвим інструментом забезпечення інноваційного розвитку сучасного суспільства. А це – передумова забезпечення успішності державотворчих процесів.

На нашу думку, пріоритетною постає необхідність впровадження партнерських взаємовідносин між владою та громадою: не «зверху-вниз, а «знизу-вверх». Це вимагає обов'язкової наявності у політичного лідера як суб'єкта реалізації державотворчих процесів низки нових дієвих стратегій, а саме:

–Перехід від тактики «говорити нічого» до комунікаційної стратегії створювати впевненість та позитив, що розповсюджується на всю громаду, колектив, команду.

–Відмова від популізму та перехід до дієвих конкретних стратегічних цілей і дій на основі задекларованих, тобто чітких та зрозумілих, принципів і завдань.

–Відхід від застарілої комунікації «лідерство зверху-вниз» та перехід до лідерства «роблю, що обіцяю».

–Відхід від стилю ухвалення рішень «я маю рацію» та перехід до сприйняття інших точок зору.

–Підтримка дієвих кращих практик та залучення до них команди однодумців.

Проведений аналіз дозволив виявити низку гендерних особливостей реалізації політичного лідерства у забезпеченні успішності державотворчих процесів, а саме:

- урізноманітнення форм гендерної демократії в суспільних відносинах на рівні держави, регіонів, громад, що змінює порядок їх життєдіяльності;
- гендеризація політико-управлінської культури;
- надання політичному лідерству на регіональному та місцевому рівнях гендерного змісту;
- включення в начальні програми магістерської підготовки «Публічне управління та адміністрування» гендерно орієнтованих компонентів.

Аналіз свідчить, що органи державної влади залишаються здебільшого сферою діяльності чоловіків, що потребує подальшого реформування в напрямі гендерної збалансованості. Крім цього, проблемою є виявлений нами факт того, що рівень гендерної свідомості як жінок, так і чоловіків залишається недостатнім для реалізації пропорційного представництва в органах державної влади та органах місцевого самоврядування і політичних структурах, тому найефективнішим засобом установлення паритетної демократії в умовах сьогодення є дотримання гендерних квот.

2. Аналіз співвідношення муніципального і політичного лідерства.

Особливим пріоритетом української сучасності постає формування лідерів-професіоналів місцевого самоврядування, готових і здатних свою управлінську діяльність не тільки реалізовувати а й усвідомлювати як процес щоденного служіння українській громаді, державі, країні. У світлі

нинішніх реформ саме вони зобов'язані відіграти ключову роль у здійсненні реформ на місцевому рівні і стати головними ініціаторами й зацікавленими суб'єктами демократичних перетворень у місцевому самоврядуванні, ефективними лідерами команд своїх співробітників та об'єднаних територіальних громад.

Українська держава досягла певних успіхів у впровадженні реформи децентралізації державної влади та місцевого самоврядування. Оскільки ці реформи ми вважаємо пріоритетними вітчизняними державотворчими процесами на сучасному етапі, важливого значення набуває не тільки оволодіння керівником сучасними управлінськими знаннями, а й набуття ним лідерських навичок та умінь, які визначають його як організатора колективу підлеглих співробітників. Такі управлінці-лідери, маючи стратегічне бачення та ведучи за собою команду та громаду, сприяють закріпленню досягнутих результатів, удосконаленню стандартів розвитку, підвищенню якості життя жителів і розбудові громади за сучасними світовими стандартами. Крім цього вони працюють над постійним самовдосконаленням і вдосконаленням своєї громади. Саме тому ми поділяємо думку Дж. Джексона, експерта РЄ та головного розробника Академії лідерства, про те, що «Лідерство – це основа доброго врядування. Лідер управляє відносинами та оточенням так, щоб інші хотіли працювати з ним задля спільної мети. Головне завдання лідерства – розвинути лідерський потенціал інших» [5, с. 4].

Як свідчить вітчизняна практика функціонування місцевого самоврядування, фактично усі питання розвитку території перекладені на органи місцевого самоврядування (ОМС). Так, наприклад, ключовим показником ефективності міського голови постає рівень прогресу міста та динаміка його розвитку. Міський голова як лідер виконавчої міської влади є автоматично відповідальним за ефективну роботу всієї

структури. Наприклад, згідно з результатами дослідження соцопитування діяльності міських громад Київщини, завдяки програмі «Правоспроможна громада» 2021, ми виявили основні тенденгції, а саме: 1) люди оцінюють роботу міського голови суб'єктивно; 2) більшість людей не звикли розбиратися у сутності повноважень та відповідальності керівництва; 3) люди хочуть приймати активнішу участь у плануванні розвитку громади [6].

На основі даних соцопитування ми вважаємо за доцільне виділити три головні показники оцінювання якості діяльності міського голови як лідера громади: якість життя мешканців, інвестиційна привабливість міста та його інституційна спроможність. Причому особистісна складова керівника-лідера відіграє вирішальну роль, а саме: комунікативність, відкритість, особиста привабливість, впевненість в собі, стратегічне бачення розвитку громади, ораторські здібності.

На нашу думку, інвестиційна привабливість – це здебільшого економічні категорії, які демонструють рівень комфортності міста для інвесторів та підприємців малого і середнього бізнесу, захищеності міською владою їхніх інтересів та створення умов і стимулів для стратегічного розвитку.

Інституційна ж спроможність свідчить, наскільки муніципалітет здатний вести прозору політику розвитку міста, аби податкові надходження можна було інвестувати у підвищення якості життя. Тут уже йдеться про демократичність, прогнозованість, ефективність використання ресурсів, зрозумілу процедуру формування бюджету, наявність стратегії та програми, містобудівної документації. Тобто усе те, що дозволяє громаді бачити та розуміти, що саме і для чого робить муніципалітет, а також долучатися до прийняття важливих рішень.

Наприклад, місто Обухів, Київської області – інвестиційно привабливе місто, з огляду на те, що міська влада

створює всі умови і стимули для розвитку малого та середнього бізнесу. А от завдяки частковій закритості та відсутності прозорості політики розвитку міста, недемократичність відносин публічного лідера – очільника міста зменшує інституційну спроможність. Цей фактор, призвів до переобрання у 2020 році керівника міста лише з огляду на відсутність гнучкості та сучасних публічних лідерських якостей.

Зараз міські голови здебільшого намагаються робити помітні привабливі для мешканців проекти, хоча ці цілі не завжди бувають першочергово важливими. Однак мер – політична особа, обрана на посаду очільника міста. Фактично, він стає муніципальним лідером. Тому міський голова завжди зобов'язаний зважати на те, що бачать і думають мешканці, і, як наслідок, вкладати значні ресурси у пріоритетні міські проекти. Наприклад, у місті Українка виділено понад 8 млн. гривень на повну реконструкцію спортивного футбольного стадіону, при загальному бюджету міста – всього 80 млн. грн. При цьому місто налічує понад 13 малих спортивних футбольних площадок як критих так і відкритих. Майбутній спортивний комплекс з полем розрахований для відвідування та проведення тренувань професійних футбольних команд, яких при 15тис. населення малого міста відсутні. При цьому найбільш нагальна потреба у місті – відсутність дитячого садочка. Вже на 2020 рік у електронній черзі муніципалітету зареєстровано понад 367 дітей, які не відвідують дитячий виховний заклад згідно Закону України «Про дошкільне виховання». Також згідно Стратегії розвитку 2017-2021 міста Українка було задекларовано щодо заміни усіх інженерних комунікацій, які працюють понад 50 років [7]. Але тимчасове керівництво міста обрало більш швидке та популярне, на їх погляд в очах електорату, рішення – побудова спортивного відкритого футбольного поля.

На нашу думку, для уникнення таких розбіжностей поміж реальної нагальною потребою розвитку міста та відокремлення суб'єктивної частки прийняття рішення, потрібен індикатор оцінювання таких довготермінових заходів. Це надало б можливості міським головам більш працювати дієво із довготерміновими стратегічними плануваннями розвитку міста та громади без втрати електоральної прихильності.

Треба відмітити той факт, що на початку реформи децентралізації ті громади, що об'єдналися до 2016 року, отримали значні ресурси на розвиток інфраструктури. Як результат, у прогресивних та конструктивних мерів рейтинг почав суттєво зростати.

Разом з тим активізувалася лідерська позиція зацікавленості в життєдіяльності та формуванні завдань розвитку у громади та електорату. Хоча варто відмітити той негативний факт, що, в Україні склалася така політична культура, коли влада, нажаль, сприймає опозиційні до себе команди як джерело загрози, а не як можливість побачити, що можна і треба допрацювати у системі надання послуг. Влада побоюється не бути переобраною. Тому дієвою є одна з тактик і стратегій поведінки – делегітимізація своїх політичних опонентів. Це відбувається і на місцевих рівнях, коли мери роблять те ж саме з опозицією.

Наприклад, у Обухівському районі вже більше 4 років проводиться зміна голів обухівської районної державної адміністрації. Кожен з керівників, при їх призначенні мають чіткі повноваження та завдання. Одне з них – легітимізація видобутку піску у акваторії району, що приведе до збільшення районного бюджету. Оскільки видобуток піску знаходиться у тіньовій бізнесовій структурі, що неодноразово було доведено поліцією у статтях інтернет-ресурсів, а один із засновників бізнесу посідає посаду голови Обухівської районної ради та

має більшість у раді – згідно з Законом України «Про діяльність рад» проводиться зняття голови адміністрації, який хоче фактично «зламати» корупційні схеми [8].

Поширене явище в Україні: коли з'являються потужні опозиційні гравці, їхні рейтинги серед виборців опоненти намагаються погіршити. Якщо конкуренти перебувають по різні сторони політичних барикад, відбувається конфронтація. Від цього страждають звичайні громадяни, адже влада зосереджена і увагою, і ресурсами зовсім не на розвитку міста чи країни. Коли міські голови починають бути реальними претендентами на посаду президента, конкуренти починають шукати приводи, аби їхні рейтинги погіршити, а їх самих розкритикувати. Нажаль, це питання більше відноситься до питання культури політичної конкуренції.

Ми вважаємо, що в Україні потрібно запровадити чіткі правила та принципи політичної конкуренції, щоб її учасники не виходили за червоні лінії. Часто таке протистояння стає більш схожим на вуличні чвари, аніж на дебати кандидатів. Бачення розвитку міста має бути продуктом не лише міського голови та провладної більшості, а й усіх зацікавлених сторін, у тому числі й опозиції. Тоді рішення про напрям розвитку було б консенсусним. Ніхто б не сперечався у правильності обраного вектору. Була б дискусія про шляхи досягнення розвитку міста чи громади й динаміку спільного руху згідно стратегії розвитку.

При цьому необхідно наголосити на тому, що міський голова, муніципальний лідер – це в першу чергу велика відповідальність. Це не мета, а засіб для розвитку та якісного удосконалення середовища проживання. Показником для міського голови має розвиток міста, громади, самого себе. Як свідчить проведений аналіз, в Україні є прогресивні мери. Найбільший прогрес завдяки політичному лідерству прослідковується у таких містах, як Львів, Вінниця,

Тростянець, Дрогобич. До них приєднуються, згідно з даними державного сайту України «Децентралізація» такі перспективні ОТГ, як Слобожанська, Вербківська, Богданівська, Новоолександрівська, Чортківська та інші. І головний фактор, який відмічають громади, це саме якісна та прозора робота політичного лідера громади. Саме лідерські якості керманичів ОТГ покращують всі показники якості суспільного життя громади, і ця динаміка позитивна.

Як відзначав міський голова м. Українка з 2002 по 2016 рік П. Козирєв, «самоврядування в Україні є справжнім народовладдям, бо раз на чотири роки місцеве самоврядування проходить горнило виборів. Місцеве самоврядування дуже вмотивовано розвивати послуги своїм мешканцям. Саме через те, що послуги добре і якісно надаються, є шанс отримати підтримку в наступних місцевих виборах» [9].

Ми вважаємо, що оптимальний муніципальний лідер – це лідер-візіонер, лідер-стратег. Він має чітке бачення стратегічної перспективи розвитку громади; має стратегію: яким чином зробити місто таким, яким він його бачить; має команду, яку він надихає особистим прикладом самовдосконалення та яка може реалізувати його візію-стратегію; має хороші управлінські навички. Діє в межах логіки відкритих систем, долучаючи мешканців до процесу прийняття рішень, реалізовуючи на практиці відкрите інклюзивне урядування.

Такий міський голова не ставить до відома про ті кроки, які робить, а консультується із зацікавленими сторонами. Кожен мешканець має можливість зрозуміти, як він може долучитися, і бути впевненим, що його думка буде почута. Окрім того, муніципальний лідер – це готовність слухати і чути, бути доступним. Такий міський голова неминуче забезпечить прогрес і при цьому набуде статусу муніципального лідера громади.

Важливо відмітити той факт, що одне із стратегічних завдань як і муніципального так і політичного лідера, постає добір ефективної команди, спрямованої на успіх вирішення поставлених завдань.

Лідер команди – людина з високим авторитетом, яка вміє поставити перед командою стратегічні завдання. Специфічні функції в команді виконують інші її члени – секретар, генератор ідей, скептик-аналітик, організатор, комунікатор – здобувач інформації, душа команди і контролер.

Проведений аналіз муніципального лідерства дозволяє нам зробити висновок про те, що завдяки впровадженню реформи децентралізації через формування сучасних ОТГ прийшло визнання та розуміння того, що в сучасних умовах для успішності державотворчих процесів потрібні не «керманичі-господарники», а передусім лідери територіальних громад, які набувають статусу політичних лідерів-державників.

Причому в контексті розширення повноважень та відповідальності згідно з законам України «Щодо формування об'єднання територіальний громад» муніципальний голова як керманич громади та команди однодумців зобов'язаний стати лідером, управлінцем, державником та менеджером у одній особі. Саме тому ми вважаємо, що настав час офіційного визнання політичного лідерства у реалізації державотворчих процесів в Україні державотворчим лідерством.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз обгрунтування ефективних форм діалогової реалізації політичного лідерства та співвідношення муніципального і політичного лідерства дозволяє сформулювати низку висновків, а саме:

Використання об'єктивних і суб'єктивних факторів підвищення ефективності діалогової взаємодії лідерів та громадськості має сприяти подальшому вдосконаленню

партнерських відносин між суб'єктами через створення гнучкої системи управління замість звичних бюрократичних процедур. Саме на публічних лідерів покладається роль медіаторів та провідників діалогу від влади до громади і від громади до влади. Тільки відкритість та прозорість в діалоговому полі взаємин з командою політичний лідер-державник має можливість максимально донести своє бачення розвитку громади, колективу, країни в цілому.

Нині на часі реалізація низки пріоритетних напрямів:

–забезпечення відкритості політико-управлінської еліти та меритократичних принципів кадрової політики;

–спрямованість кадрової політики і її механізмів на інтереси суспільства;

–забезпечення соціальної мобільності, поповнення політико-управлінської еліти професійно підготовленими і здатними публічними лідерами;

–становлення системи лідерської освіти як освіти найвищого рівня, критерієм якої є таланти, здібності та постійне самовдосконалення.

–політичне лідерство все ще залишається ключовим фактором успіху стратегічних реформ.

Сутність політичного лідерства трансформувалась та набула нового сенсу в контексті реалізації сучасних державотворчих процесів, впровадження реформ децентралізації може забезпечити отримання суспільного ефекту тільки за умови успішності реалізації політичного лідерства.

Саме завдяки реформам збільшується можливість реалізації особистості суб'єкта владних відносин як політичного лідера у своїй громаді. При цьому аналіз стилю керівництва Обухівського району підтвердив нашу тезу про потребу суспільства у державотворчих політичних лідерах, які не лише більш відкриті, а й готові та здатні до взаємозацікавленої взаємодії з громадськістю.

Список використаних джерел:

1. Крутій О. М. Діалогова взаємодія органів державної влади та громадськості : монографія / Олена Миколаївна Крутій ; Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2008. 236 с.

2. Якубовський О. П. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії : монографія / О. П. Якубовський, Т. О. Бутирська ; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2004. 196 с.

3. Крутій О. М Основні підходи до вивчення діалогу та їх місце в дослідженнях громадянського суспільства / О. М Крутій. *Вісник Нац. акад. держ. упр. при Президентові україни*. 2006. № 1. С. 278-289.

4. Ветошкин А. В. Диалог как социокультурная основа гражданского общества: автореф. дис. к-та психол. наук : спец. 22.00.06 / А. В. Ветошкин. Москва, 1990. 26 с.

5. Корпус вищих управлінських кадрів центральних органів державної влади: створення системи державної служби вищого рівня у країнах Центральної і Східної Європи / Укр. акад. держ. упр. при Президентові України ; Центр дослід. адміністр. реформи ; Укр. пер. С. М. Озірська. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 52 с.

6. Демченко М. Либерализм в Украине: за и против / М. Демченко, Д. Нарижный. *Альтернатива – региональная политическая газета*. 1994. № 3(4), февраль.

7. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : монографія / В. М. Бебик ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Київ : МАУП, 2003. 424 с.

8. Політологічна енциклопедія : навч. посіб. / Уклад : Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. Кн. 3. 768 с.

9. Сутність і типологія політичних лідерів. URL: http://politics.ellib.org.ua/pages-116.html.

ODDÍL 2. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

§2.1 ОСОБЛИВОСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ **(Васькович І.М.,** Національний університет «Львівська політехніка»)

Вступ. Організаційна ефективність стає дедалі важливішим питанням після спалаху пандемії COVID-19. Безпрецедентна зміна подорожей, споживчої поведінки та робочого процесу стала каталізатором для організацій у всьому світі, щоб переглянути їхній поточний підхід до лідерства та управління змінами. У результаті багато компаній оцінюють, що означає організаційна ефективність у сучасному складному та мінливому ландшафті. Саме в ракурсі цих подій актуальним є дослідження суті організаційної діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Компанії, орієнтовані на процеси, досягають вирішальних конкурентних переваг, таких як вища задоволеність клієнтів, швидше виконання замовлень, вища надійність і більший прибуток порівняно з компаніями, які організовані традиційно, особливо функціонально. Оскільки численні інтерфейси класичної організаційної структури та її поділ на відділи ускладнюють комунікацію всередині компанії та між компаніями та зовнішніми клієнтами. Крім того, класичні форми організації дозволяють відділам або підрозділам розробляти власні цілі, які не узгоджені в інтересах компанії в цілому і навіть можуть суперечити одна одній.

Щоб уникнути цих недоліків систем класичних організаційних структур і підвищити ефективність, компанії все частіше вдаються до процесно-орієнтованих методів оптимізації та забезпечення стійкого успіху, таких як реінжиніринг бізнес-процесів і управління процесами.

Реалізація процесно-орієнтованої організації, у свою чергу, дуже різна. У багатьох випадках організація процесу проектується незалежно від існуючої організаційної структури, не піддаючись змінам. Така виняткова зосередженість на процесах утруднює або унеможливлює на практиці досягнення очікуваних переваг організації процесів або є відповідальним фактором за провал проектів реінжинірингу бізнес-процесів.

Інструментальне поняття організації розуміє під «організацією» насамперед діяльність або як результат цієї діяльності. З цієї точки зору організація є інструментом управління, який допомагає контролювати процес оперативної діяльності. У рамках цього інструментального терміна представлені дві різні, історично розроблені організаційні концепції.

а) Організація як діяльність

Вихідною точкою формування цієї концепції є система факторів виробництва за Гутенбергом. Крім трьох елементарних факторів роботи, обладнання та матеріалів, сюди входить так званий диспозитивний фактор. Це стосується фактично основної діяльності корпоративного управління. На додаток до інтуїтивного виміру, який значною мірою виходить за рамки раціонального аналізу, диспозитивний фактор також містить раціонально проникні функції управління. З одного боку, це включає планування як ментальний проект майбутньої дії, з іншого – реалізація як реалізацію запланованого раніше.

За Гутенбергом, організація є виконавчим інструментом керівництва, який підпорядковується плануванню. Діяльність зумовлена змістом планування, втілюється в життя лише те, що раніше вважалося корисним і в інтересах цілей компанії [1].

б) організація як конфігурація

Контрпозицію Гутенбергу, важливу для назви перспективи, представляє Косіол. Для Косіола «організація» означає постійне структурування робочих процесів, тобто постійне, незалежне від ситуації пов'язування організаційних елементів завдання, особи, інформації та матеріальних ресурсів.

Саме це також означало б діяльнісний погляд. Однак далі Косіол стурбований результатами цієї діяльності. Організація здається йому міцною, формуючою структурою, яка передує поточній операційній диспозиції, і чия стабільна структура в кінцевому підсумку надає виконанню оперативного завдання таку послідовність, яка так терміново потрібна. Таким чином, «організація» також розуміється як інструментальна, але описує менш процес, ніж конкретний результат процесу. Отже: у компанії є організація.

Порівняно з точкою зору Гутенберга, концепція організації Косіоля є явно більш статичною. Для останнього організація означає адаптовану до ситуації поєднання загальних і індивідуальних нормативних актів. Для Косіола організація полягає насамперед у систематичному і, якщо можливо, постійному розкладі та рекомбінації окремих організаційних заходів [2].

Одне з питань без відповіді – це ідентифікація та концептуалізація організаційної структури. Тобто, які загальні виміри структурної та операційної системи організації?

Слід припустити п'ять вимірів формальної організаційної структури. Оскільки вони в кінцевому підсумку представляють змінні, за допомогою яких оперативні організаційні дизайнери можуть налаштувати структурні констелляції, які вони хочуть [3].

а) Спеціалізація

Спеціалізація — це специфічна форма поділу праці, що створює підзадачі різних видів. Ефекти навчання та практики

мають бути досягнуті шляхом внутрішньої організаційної спеціалізації.

Найактуальніші проблеми прийняття рішень у контексті спеціалізації стосуються типу та глибини спеціалізації, з одного боку. Перша проблема стосується перш за все питання, за якими критеріями має бути створена посада. Друга проблема призводить до питання про те, скільки робочих місць або ієрархічних рівнів створено в компанії.

б) Координація

«Положення, які служать для координації процесів розподілу роботи та узгодження діяльності з цілями організації».

Потреба в координації, яка виникає в компанії, є прямим результатом поділу праці, який створює вертикальні ієрархії та горизонтально різні розподіли праці, які зазвичай відокремлені один від одного.

Тому організації стикаються з двома суперечливими завданнями проектування: розділити роботу заради пов'язаних з нею переваг ефективності, а потім знову розділити її шляхом об'єднання в види діяльності. Обидва завдання є по суті протилежними, оскільки чим більше організація диференціює та спеціалізує свої завдання, тим більше зусиль їй доводиться докласти, щоб їх інтегрувати.

в) Конфігурація

Конфігурація описує зовнішню форму організаційної структури посади, також по суті відноситься до організаційної структури. Хоча особлива увага приділяється аналізу зовнішньої форми структури посади, цей вимір також можна розглядати як формальну систему управління.

Великі організації зазвичай мають велику кількість функціональних зон і сфер відповідальності. Таким чином створюється багаторівнева, ієрархічно ступенювана система інстанцій, які пов'язані між собою та з різними виконавчими

та дорадчими органами. Отримана конфігурація виражається насамперед у повсюдно поширених організаційних схемах.

г) Делегування

Делегування прийняття рішень означає широкий розподіл повноважень щодо прийняття рішень в організації.

Зрештою, делегування прийняття рішень тим більше, чим більше повноважень щодо прийняття рішень офіційно делеговано нижчим ієрархічним рівням на основі загальних правил.

У той час як змінна інструмента «configuration» описує зовнішню структуру існуючих відносин прийняття рішень.

д) формалізація

Формалізація означає використання письмових організаційних правил.

Найважливіші виміри формалізації:

- письмове встановлення організаційних правил поведінки;
- також формалізація внутрішнього потоку інформації
- формалізація запису та оцінки діяльності

Основною темою досліджень Макса Вебера був аналіз визначеного ним процесу раціоналізації. За Вебером, цей процес відбувається насамперед у трьох сферах людського життя: на рівні інститутів, світоглядів і систем переконань, практичного життя. У нинішніх рамках особливий інтерес становить раціоналізація на рівні інституцій, до якої також належить модель бюрократії, викладена нижче [4].

Відправною точкою його аналізу є відмінність між трьома центральними формами людського правління [4]:

- традиційне правило
- харизматичне правило
- правова норма

Для Вебера бюрократія є особливою формою здійснення влади. Відповідно, він розуміє традиційне і харизматичне

правління як дораціональні форми правління; тільки юридичне правило є в кінцевому рахунку раціональним.

Різниця між структурною та процесною організацією глибоко вкорінена в організаційній теорії. Нордсік і Косіол, два ключових засновника організаційної теорії, вже розрізняють це. Нордзік розрізняє структуру компанії та процес функціонування та говорить про два взаємодоповнюючих основні вчення організаційної науки:

Теорія організаційних відносин (структура компанії) регулює відносини між суб'єктами роботи між собою.

Теорія процесів, з іншого боку, має справу з організаційними правилами, які стосуються взаємозв'язку виконання робіт. Косіол також розрізняє структурну та процесну організацію, а також зазначає, що це різні способи погляду на об'єкт організації [2].

Для нього організаційна структура являє собою механізм координації підрозділів, розділених на завдання. з іншого боку, переслідує мету просторово-часової структуризації оперативних операцій.

Розуміння структури та організації процесу цієї роботи показано на рисунку 1.

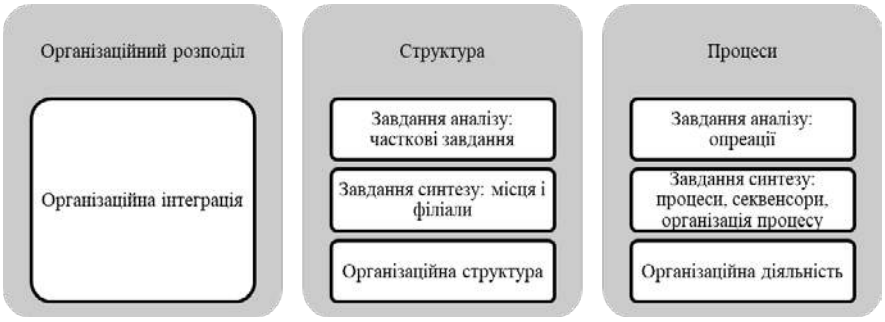

Рис.1 *Розрізнення структурної та процесної організаційної діяльності*

Для підприємств важливим є забезпечення ефективної організаційної діяльності, або ж організаційної ефективності. Організації отримують значну частину своєї загальної ефективності від рутини. Вони роблять ставку, що певні події, вимоги, проблеми, досягнення і т. д. відбуваються знову і знову в незмінній формі, і тому варто мати фундаментальні міркування щодо найбільш чіткого розуміння організації Перевірені моделі поведінки в цьому відношенні назавжди закріплюються в правилах і інструкціях. У цьому відношенні організаційні правила є результатом процесів навчання, які члени компанії проходять у процесі своєї роботи[7, с.45].

Модель організаційної діяльності використовує структуру організації як основу для стратегічного управління [5].

Оскільки багато аспектів організаційної структури та операцій часто діють десятиліттями, це структура, яка буде добре знайома керівникам, які довше працюють у робочій силі.

У цій моделі компанія поділяється на такі компоненти:

Стратегія – Місія, бачення та цінності компанії в поєднанні з цілями та планами комунікації.

Вхідні ресурси - люди, обладнання, матеріали та фінанси.

Ефективність – формування ваших кадрових практик, бюджетування та загальних робочих процесів.

Дії щодо ефективності – конкретні дії, які виконує організація для досягнення очікуваної ефективності, наприклад: розробка продукту.

Результати – те, чого компанія досягла завдяки своїм зусиллям (продукти, послуги тощо). Результати – вплив дій компанії на життя залучених осіб (співробітників, клієнтів, партнерів).

Зворотний зв’язок – як компанія вчиться на досягнутому, щоб покращити майбутню стратегію.

Найважливішим аспектом моделі організаційних систем є те, що вона є ітераційним і безперервним циклом, який

дозволяє безперервно вдосконалюватися та оптимізуватись з часом. Лідерам дуже важливо приділяти час на роздуми про те, як краще інформувати процес прийняття рішень і управління продуктивністю.

Важливо, що лідери можуть бути будь-де всередині організації, але є деякі ключові ролі, які можуть мати значний вплив на ефективність організаційної діяльності.

HR відіграє центральну роль в ефективності організаційної діяльності як основний відділ для сприяння корпоративним комунікаціям, досвіду співробітників і управління продуктивністю. Сьогодні, зокрема, є кілька цифрових інструментів, які можна використовувати, щоб краще зрозуміти, як працює компанія та які зміни можуть знадобитися для покращення. Одним із прикладів є Humanyzes Organizational Health Score (OHS), який надає менеджерам з персоналу та бізнес-лідерам прямий доступ до інформації.

Організації, як правило, структуровані навколо різних бізнес-функцій. Лідери напрямків діяльності контролюють багато ресурсів і мають ідеальне положення для підвищення ефективності в своїх командах і відділах і стимулювання необхідної співпраці між різними командами і відділами. Один із способів залучення всієї організації та створення синергії — розбити ініціативи змін і дозволити кожній групі чи відділу розробити та виконати відповідні частини плану. про ефективність організації на основі даних.

Багато компаній інвестують у ресурси клієнтського досвіду, але досвід співробітників не менш важливий. Винятковий досвід співробітників не тільки покращує утримання та залученість співробітників, але також підвищує продуктивність і сприяє більшій задоволеності клієнтів, оскільки співробітники мотивовані перевершувати очікування. На додаток до систем даних і традиційних кадрових ресурсів, компанії починають створювати ролі, спрямовані на

покращення досвіду співробітників. Усунувши перешкоди продуктивності та оптимізувавши стимули та інші відчутні переваги, менеджери досвіду співробітників можуть мати непрямий, але значний вплив на ефективність організації.

Необхідно також враховувати гнучкість до змін. Менеджер змін часто трансформує підходи до бізнес-процесів, і багато організацій звертаються за допомогою до консультантів з управління змінами, особливо під час несподіваних або безпрецедентних змін. Наприклад, пандемія COVID-19 змусила компанії по всьому світу практично миттєво змінити свої операційні процеси, процедури та навіть місця роботи, щоб адаптуватися до збоїв у ланцюзі поставок, змін на ринку та припинення роботи уряду, які змусили компанії раптово перейти на дистанційне керування роботою . Ці чотири сфери є центральними для ефективності бізнесу і часто є чудовим місцем для початку: Покращення процесу прийняття рішень. Затримки в бізнесі часто є результатом непорозумінь, повільних процесів затвердження та нечітких процедур. Успішне управління змінами вимагає від лідерів заглядати всередину відділів і багатофункціональних команд, щоб зрозуміти, як приймаються рішення та доводяться до інших. Усунення перешкод для прийняття рішень часто може мати серйозний вплив на ефективність діяльності підприємств.

Незалежно від того, чи наймаєте ви талантів на відповідні посади, чи розподіляєте ці обов'язки на існуючих членів команди, важливо переконатися, що ви чітко визначили ролі та обов'язки для свого плану підвищення ефективності бізнесу.

Немає єдиного показника, який би вимірював ефективність організації, і важливо розробити набір вимірювань, які разом створюють загальну картину стану організації [6].

Загальний стан організації можна використовувати як показник загального прогресу разом із більш детальними

вимірюваннями, які допоможуть вам зрозуміти, що відбувається в бізнесі. Важливим є уточнення показників, на які випереджаючі та відстаючі індикатори менеджер має впливати з часом.

Залишкові індикатори стосуються результатів на рівні компанії або відділу та можуть включати: дохід віхи проекту, ціна акцій, оборотність запасів тощо. Ці вимірювання є критично важливими, оскільки метою розвитку більш ефективної організаційної діяльності є досягнення більшого успіху. Не завжди буде пряма кореляція між ініціативами щодо змін і цими показниками, але є можливим отримання корисної інформації, вимірюючи ці показники з часом. Провідні індикатори необхідні, оскільки вони допомагають зрозуміти навантаження. Необхідним є збір показників, які є найбільш релевантні конкретному бізнесу та галузі. Визначаючи провідні показники, це може допомогти зосередитися на діяльності, яка матиме найбільший вплив відстаючі показники. Після проведення вимірювань і встановлення базової лінії можливим стає відстеження продуктивності з часом. Якщо ці базові показники поєднати з іншими даними про співробітників і організацій, це може створити потужну систему, керовану даними, для підвищення ефективності організації.

Висновки. Ефективність організаційної діяльності є головним пріоритетом для кожного керівника бізнесу.

Розуміння того, що забезпечує прогрес організації, визначення чітких цілей і завдань, визначення правильних показників і використання правильних технологій для сприяння прийняттю рішень на основі даних є ключовими для успішного підвищення ефективності організації і організаційної діяльності в сучасному складному бізнес-ландшафті.

Список використаних джерел:

1. Aguilar-Savien R.S.„Business process modelling: Review and framework”,- in: Int. J. Production Economics 90, 2004БС.129–149

2. Checkland, P., Holwell, S. Information, Systems, and Information Systems - Making Sense of the Field. Chichester , - Sussex, New York: Wiley, 1998, 423c.

3. Davenport, Th. H.; Process innovation: reengineering work through information technology, Boston, MA: Harvard Business School Press- 1993, c. 112

4. Engelmann Th. Business Process Reengineering – Grundlagen, Gestaltungsempfehlungen, Vorgehensmodelle , Wiesbaden: Gabler, - 1993, c. 224.

5. The official site of McKinsey, Bugrov D. “Metrik of effektivness “ availableat: http://www.vestnikmckinsey.ru (Accessed 10 May 2014).

6. Куценко А.В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України: Монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 205 с.

7. Лазарева Н.О. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності виноробних підприємств: автореф. дис. … канд. ек. наук: 08.00.04. Одеса, 2017. 23 с.

8. Маршук Л.М. Розробка організаційно-економічного механізму формування і використання ресурсно-фінансового потенціалу підприємства. Інтелект XXI. 2017. № 6. С. 66-69.

9. Савіна С.С. Організаційно-економічний механізм управління підприємством молочної промисловості. Збірник наукових праць НАУ. 2012. № 3(69). Т. 2. С. 162-167.

§2.2 ХАРАКТЕРНІ ТИПИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР УПРАВЛІННЯ ДЛЯ СТАРТАП ПІДПРИЄМСТВ **(Вільгуцька Р.Б.,** Національний університет «Львівська політехніка»)

Вступ. Усі без винятку підприємства як зарубіжні, так і вітчизняні, не залежно від їх розміру та форми власності мають досвід у побудові організаційних структур управління, яка є невід'ємною складовою менеджменту. Незважаючи на це, часто деякі організаційні структури управління функціонують не ефективно через роздутий штат працівників, нераціональну будову, дублювання функцій структурних підрозділів і окремих посадових осіб, порушення зворотних зв'язків від підлеглих до керівників тощо. У науковій літературі значну увагу приділено особливостям реалізації організаційних змін на підприємствах у процесі започаткування нових видів діяльності, а також активізування науково-дослідної роботи і посилення конструкторської підготовки виробничих технологічних процесів. У цьому напрямку відомими є праці В. Герасимчука, С. Ілляшенка, О. Соковатого. Типологізацією організаційних структур управління займались такі вчені, як Н. Бондар, В. Гриньова, Р. Гріфін, О. Кузьмін, Ф. Хміль, Л. Чорна, А. Шегда та інші. Дослідженням розвитку стартап проєктів та їх менеджментом займаються такі науковці, як О. Гавриш, К. Копішинська, К. Бояринова, А. Касич. Мінливі ринкові умови функціонування змушують підприємства шукати нові можливості для ведення бізнесу у різних сферах. Все частіше нові інноваційні проєкти у новоствореній компанії отримують назву стартап. Вони поєднують у собі ті характеристики, які притаманні сучасному світу і бізнесу, так як враховують їхні потреби і створюють необхідний продукт. Саме тому, доцільно розглянути типи організаційних структур управління, які характерні для стартап-підприємств.

Виклад основного матеріалу. Значна кількість відомих компаній у всьому світі на етапі свого створення була представлена, як стартап підприємство, проте вплив багатьох чинників дав змогу стати їм всесвітньовідомими підприємствами. Однією із особливостей розвитку стартапів є вперш за все їхня масштабність та можливість реалізації проєкту в короткий період. Адже у своїй діяльності вони застосовують креативні підходи, створюють продукти, які є необхідними та інноваційними, підвищуючи їх конкурентоспроможність. Стартап (від англ. Start up – запуск) – це особлива організаційна структура (проєкт, новостворена компанія, або компанія, яка знаходиться в процесі створення) з високим інтелектуальним потенціалом, спрямована на розроблення та впровадження інноваційного продукту або технології, яка знаходиться на стадії пошуку оптимальної масштабованої бізнес моделі та потребує капіталізації [1]. Стартап підприємства — це підприємства зі змішаною формою власності, в межах яких державно-наукова організація може здійснити свій інтелектуальний внесок, а приватна — інвестиційний та управлінський [2]. Також розглядають стартап, як нове, нещодавно створене підприємство, яке формує свою бізнес ідею через інновації або інноваційні технології, проте має обмежену кількістю ресурсів і прагне вийти на ринок. Впроваджувані нею інноваційні технології можуть бути як глобальними так і локальними. [3, с. 123].

Не всі стартапи стають успішними та можуть стати великими відомими підприємствами. Часто стартапи не знаходять необхідні інвестиції та інвесторів у свої проєкти, також їх можуть купити на початковій стадії глобальні компанії. Згідно із статистичних даних 91% стартап підприємств не реалізовують свої проєкти на посівній та стадії запуску проєкту через низький рівень підготовки команди та неефективний менеджмент, а лише 9% через помилки НДДКР.

Для розвитку стартап підприємства слід враховувати вплив як внутрішніх так і зовнішніх факторів, здійснити SWOT-аналіз, який відобразить як сильні та слабкі сторони, можливості та загрози, що сприятиме розвитку стартапу, адже дасть змогу підсилити позитивний вплив і нівелювати негативний. Також один із важливих елементів менеджменту є організаційні структури управління, їх правильна побудова буде забезпечувати ефективний розвиток стартап підприємств.

Організаційна структура управління (ОСУ) - це результат реалізації такої функції менеджменту, як організування. Вона здійснюється тоді, коли цілі трансформуються у функції, відносини підпорядкованості забезпечуються декомпозицією структурних підрозділів за рівнями управління і закріплюються відповідними правилами і процедурами, що вводяться в дію управлінськими документами розпорядницького характеру. Після проведених досліджень можна стверджувати, що відсутній уніфікований підхід до класифікації організаційних структур управління підприємством (ОСУП). На основі здійснених досліджень та узагальненні думок різних авторів, можна розвинути класифікацію організаційних структур управління, зокрема для стартап підприємств, шляхом введення нових класифікаційних ознак і уточнення їх типів (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація організаційних структур управління підприємств

Класифікаційні ознаки	Типи організаційних структур управління
1	2
За способом побудови	- лінійна ОСУП; - функціональна ОСУП; - комбінована ОСУП.
За тривалістю функціонування	- тимчасова ОСУП (постійно і рідко змінна ОСУП); - постійна (незмінна) ОСУП.

За рівнем пристосування до змін зовнішнього середовища	- гнучка ОСУП; - негнучка ОСУП.
За етапом життєвого циклу структури управління	- на етапі створення ОСУП; - на етапі реструктуризації ОСУП; - на етапі ліквідації ОСУП.
За рівнем інтегрування	- частково інтегрована структура управління; - високоінтегрована структура управління.
За рівнем ефективності структури	- ефективна ОСУП; - неефективна ОСУП.
За особливістю господарської діяльності підприємства	- територіальна ОСУП; - продуктова ОСУП; - збутова ОСУП; - інноваційна ОСУП тощо.

Примітки: розвинуто автором на основі проведеного експертного дослідження

Проаналізуємо лише ті типи структур, які будуть характерними для стартап підприємств. Так, за способом побудови доцільно виділити лінійну структуру, так як вона характеризується простотою, чіткістю і зрозумілістю взаємовідносин між управлінцями. Вона заснована на зосередженні всіх виробничих і управлінських функцій у керівника. Побудова даної структури відбувається шляхом вертикальної ієрархії знизу і доверху, при цьому кожен виконавець має лише одного безпосереднього керівника. Отже, таку структуру управління можуть використовувати стартап підприємства, тоді коли система організації є простою та має сталі умови функціонування під час їх створення. [4;5;6;7]

Згідно досліджень Н. Бондар до переваг лінійної організаційної структури управління належать [8;9]: 1) чіткість і простота взаємозв'язків, отримання підлеглими несуперечливих, узгоджених між собою завдань та розпоряджень; 2) оперативність підготовки та впровадження управлінських рішень; 3) повна відповідальність керівника за результати діяльності; 4) забезпечення єдності керівництва зверху донизу, тобто дотримання принципу єдності розпорядництва, відсутність дублювання в роботі; 5) надійний

контроль. Проте, дана структура має і ряд недоліків, а саме: 1) обмеження ініціативи виконавців та менеджерів нижчих рівнів управління; 2) персонал, що задіяний у певній сфері діяльності також повинен, виконувати додаткові функції, а саме облік, контроль за якістю, розрахункові операції тощо. У даній структурі, керівники - є універсальні фахівці, які здатні охопити всі функції управління; 3) великий обсяг інформації, який передається з вищого на нижчий рівень ієрархії [4;8].

Зростання стартап підприємства буде супроводжуватись формуванням лінійної управлінської ієрархії, в якій домінують вертикальні інформаційні потоки. Кожен працівник має тільки одного безпосереднього керівника. Менеджери нижчих рівнів управління повинні узгодити свої дії з вищим, що при зростанні кількості рівнів ієрархії призводить до уповільнення процесу прийняття необхідних рішень. При збільшенні обсягів інформаційних потоків керівникам для вирішенні поточних завдань необхідна більша концентрація уваги та часу. Саме тому, для здійснення прогнозу майбутнього стану зовнішнього середовища, вивчення можливих перспектив для підприємства, а також розробку стратегії розвитку, часу залишається дуже мало. Отже, в умовах зростання масштабів діяльності підприємства дана структура стає неефективною [8]. Враховуючи це, слід розглянути комбіновану структуру, яка формується шляхом поєднання, як лінійних, так і функціональних організаційних структур, або створення принципово нових її видів. Комбінована ОСУП має різні види, а саме: лінійно-функціональна, лінійно-штабна, адаптивна, конгломератна, бюрократична. Кожний із цих видів має свої переваги та недоліки. Застосовуючи комбіновану організаційну структуру управління, перевагою є те, що має місце лінійна організація, але чим вищий рівень управління, тим більшу роль відіграє функціональне управління. Так як лінійному керівнику у виробленні програм, підготовці

відповідних рішень, планів, допомагає спеціальний апарат, який складається з функціональних підрозділів — відділів, груп, бюро. Функціональні служби звільняють лінійних керівників від планування, фінансових розрахунків і здійснюють усю технічну підготовку виробництва. Незважаючи на переваги комбінованої структури управління, їй притаманні також недоліки: структура не завжди є гнучкою під час вирішення нових завдань; надто ускладнена міжфункціональна координація діяльності з упровадження нових програм; утруднена реалізація внутрішньовиробничих конструкторських, технологічних новинок без залучення керівників вищої ланки тощо.

За тривалість функціонування структури виділяють два види, тому доцільно розглянути відмінність тимчасової і постійної ОСУП (рис. 1).

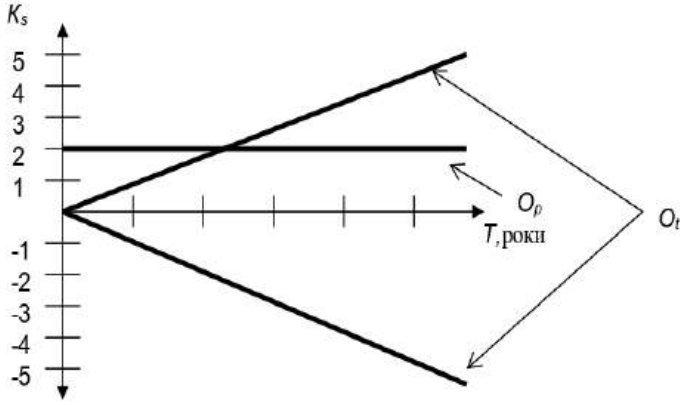

Рис. 1. *Прямі, які характеризують відмінність між тимчасовими і постійними організаційними структурами управління.*

Примітки: розроблено автором. Умовні позначення: Ks – кількість структурних підрозділів підприємства, Op – постійні організаційні структури управління; Ot – тимчасові організаційні структури управління.

У свою чергу, тимчасова організаційна структура формується на визначений період часу, створюється за потребою підприємства для розв'язання конкретного питання та функціонує на період існування проєкту чи поставленого завдання. Для стартап підприємства характерний буде саме даний тип. Пряма O_t вказує на те, що у тимчасових організаційних структурах управління з часом може як збільшуватись, так і зменшуватись кількість підрозділів, що залежить від реалізації встановлених цілей, виконання започаткованих проєктів та інших факторів. Також зміни в структурі управління можуть торкатися і зв'язків між посадовими особами усіх рівнів управління, а саме інституційного, управлінського та технічного. Тимчасові організаційні структури управління бувають постійно змінними (в яких зміни відбуваються протягом року) і рідко змінними (в яких частота організаційних змін може бути раз або декілька разів протягом усього періоду існування підприємства) (див. рис. 2).

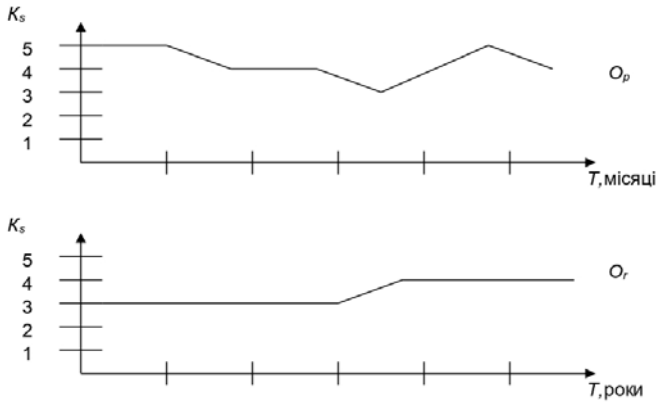

Рис. 2. *Прямі, які характеризують відмінність між постійно змінними, рідко змінними і незмінними організаційними структурами управління.*

Примітки: розроблено автором. Умовні позначення: K_s – кількість структурних підрозділів підприємства, O_p – постійно змінні організаційні структури управління; O_r – рідко змінні організаційні структури управління.

За рівнем пристосування до змін середовища функціонування стартап підприємства можна виділити гнучку структуру. Вона здатна адаптуватися до ситуацій, які швидко змінюються і здійснювати цей процес із мінімальними витратами. Наприклад, може пристосуватись до мінливих потреб споживачів та швидко удосконалюватись. До гнучких належать усі види тимчасових структур управління. У стартап підприємствах можуть виникати такі обставини, за яких необхідно створити тимчасово діючий структурний підрозділ. У даному випадку слід сформувати робочу групу з реалізації інноваційного проєкта, яка лінійними і функціональними зв'язками буде пов'язана з усіма іншими підрозділами підприємства.

Наступною ознакою, яка відображає стадії функціонування організаційної структури управління, є її життєвий цикл, етапами якого виступають створення, реорганізація та її ліквідація. (рис. 3).

Рис. 3. *Стадії життєвого циклу ОСУП*
Примітки: розроблено автором

У відповідності до цього, можна виділяти організаційну структуру на кожному з етапів життєвого циклу. Створення полягає у виборі підприємством раціональної організаційної структури управління, яка буде відповідати його цілям,

стратегії розвитку, кількості працівників, виду діяльності, після чого відбувається процес формування відповідної організаційної структури управління. Наступним етапом є реструктуризація – це процес трансформації існуючої організаційної структури управління в результаті впливу ринкових факторів, не конкурентоспроможності, змін середовища функціонування тощо. Під впливом даних факторів стартап підприємство прагне змінити свою існуючу структуру. Для цього йому необхідно підготувати персонал, визначити групу працівників, яка буде займатись даним питанням, зібрати необхідну інформацію, а також визначити проблеми підприємства і розробити моделі їх вирішення. Лише після проведених заходів слід обрати структуру, яка буде оптимальною і повідомити про це виконавцям. В залежності від виявлених проблем, структура управління може зменшитись або збільшитись. Це може бути за своїм розміром, за розгалуженістю тощо. Останнім етапом життєвого циклу структури є її ліквідація, яка здійснюється, коли підприємство припиняє свою діяльність.

За рівнем інтегрування структури для стартап підприємств доцільно розглянути високоінтегровану організаційну структуру управління, так як рівень співпраці з міжнародними підприємствами є значним. Високоінтегрована ОСУ забезпечена функціональною взаємодією структурних підрозділів, спільними правилами і процедурами управління, а також відкритим для усіх підрозділів організації доступом до використання баз даних, комунікаційних каналів і програмного забезпечення, яке призначене для акумулювання, зберігання, оброблення, використання і передавання управлінської інформації, в тому числі інженерно-технологічної.

За рівнем ефективності організаційних структур для стартап підприємств актуальний - ефективний тип. Він

дозволить реалізовувати цілі, стратегію стартап підприємства і забезпечить раціональність процесу управління, а також його розвиток, конкурентоспроможність і підвищить продуктивність праці. Для здійснення ідентифікування ОСУП за рівнем ефективності необхідно: встановити критерії ефективності, сформувати систему показників, здійснити побудову інтегрального показника та встановити допустимі межі його значень, здійснити збір та обробку інформації про чинну структуру, сформувати відповідні висновки.

Остання класифікаційна ознака структур управління, яку розглянемо - особливість господарської діяльності підприємства. За нею доцільно виділити лише ті типи, які актуальні для стартап підприємств, а саме територіальну та інноваційну. Територіальна будується з врахування географічного розташуванням підрозділів підприємства, що дозволяє досягнути успіхів у здійсненні комплексної та диференційованої ринкової політики, чіткому координуванню ринкової стратегії підприємства. Даний тип часто застосовують українські стартап підприємства, коли функціонують у двох країнах США та в Україні.

Інноваційна організаційна структура управління стартап підприємства впливає на ефективність НДДКР, адже її побудова здійснюється для забезпечення розвитку інноваційних процесів. Даний тип ОСУ є ефективним лише тоді, коли дає можливість одночасно раціонально використовувати ресурси та забезпечувати систематичний пошук можливостей подальшого інноваційного розвитку підприємства [10]. Незважаючи на різні моделі формування інноваційної інфраструктури, спільним для більшості країн є те, що ця структура формується лише за таких умов:

1) макросередовище характеризується сприятливістю інвестиційного клімату;

2) венчурні організації мають урядові гарантії на довготривале користування податковими преференціями;

3) трансферні мережі є достатньо розвинутими та інтегрованими у глобальний комунікаційний простір.

Висновки. Отже, для стартап підприємств розглянуті ті типи організаційних структур, які забезпечать їх розвиток, досягнення встановлених цілей та мети. Класифікування організаційних структур за різними ознаками важливе з позиції поглиблення інформаційно-аналітичних можливостей керівників підприємств щодо ідентифікування напрямків удосконалення організаційних структур, встановлення факторів, які впливають на чинні структури, обґрунтування управлінських рішень, пов'язаних із реорганізуванням організаційних структур управління.

Список використаних джерел:

1. А. О. Касич, А.М. Джура Стартапи як форма підприємницької діяльності: поняття, значення, зарубіжний досвід . Інвестиції: практика та досвід № 2/2019 – с. 24-31.
2. Менеджмент стартап проєктів : підручник для студентів технічних спеціальностей другого (магістерського) рівня вищої освіти / О. А. Гавриш, В. В. Дергачова, М. О. Кравченко та ін.; Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Видавництво «Політехніка», 2019. 337 с.
3. Чазов Є. Стартап як нова форма ведення бізнесу. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2013. № 52. С. 122-128.
4. Дідковська Л.Г. Менеджмент: навч. посіб./ Л.Г. Дідковська, П.Л. Гордієнко – К.: Алерта, КНТ, 2007. – 516с.
5. Кузьмін О.Є. Проблеми фінансово-кредитного регулювання інноваційного розвитку виробничо-господарських структур: Монографія / О.Є.Кузьмін, І.В. Алєксєєв, М.К. Колісник та ін. / за заг ред. О.Є. Кузьміна, І.В. Алєксєєва. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2007. - 152 с.

6. Лапіцька С.Ю. Управління підприємством в умовах інновацій: Монографія/ С.Ю. Лапіцька. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2002. – 236с.

7. Чухрай Н.І. Управління інноваційними процесами в межах екосистеми Монографія / Н.І. Чухрай, Р. Патора, А.Г. Загородній, Г.М. Захарчин, Є.В. Крикавський, Й.М. Петрович та ін./ за наук. ред. Н.І. Чухрай. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 216 с.

8. Бондар Н.М. Організаційні структури управління підприємством [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://business-consultant.com.ua

9. Мазаракі А.А. Економіка торговельного підприємства: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / А.А. Мазаракі, Л.О. Лігоненко, Н.М. Ушакова; за заг. ред.: Н.М. Ушакова. - К. : Хрещатик, 1999. - 798 с.

10. Микитюк П.П. Інноваційний менеджмент: навчальний посібник / П.П. Микитюк. – К.: Центр навч.літератури, 2007. 400с.

§2.3 КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
(Деділова Т.В., Харківський національний автомобільно-дорожній університет, **Кирчата І.М.,** Харківський національний автомобільно-дорожній університет, **Шершенюк О.М.,** Харківський національний автомобільно-дорожній університет, **Юрченко О.В.,** Сумський національний аграрний університет)

Вступ. Планування, розробка і виробництво конкурентоздатної продукції є одним з пріоритетних напрямів розвитку суб'єктів господарювання. В працях зарубіжних та українських вчених такі поняття, як конкуренція, конкурентоздатність (конкурентоспроможність), конкурентні переваги висвітлено доволі ємно. Але питання розкриття змісту та встановлення впливу такого фактору конкурентоспроможності як інтелектуальна власність потребує подальшого дослідження, оскільки за останні роки збільшилася увага до нематеріальних активів суб'єктів господарювання. Водночас, дослідження такого впливу не завжди є пріоритетним серед керівників сучасних українських підприємств, що негативно відображується на капіталізації вітчизняного бізнесу й конкурентоспроможності національних товаровиробників. Отже, дослідження інтелектуальної власності як складової нематеріальних активів, характеристика та опис її структури, встановлення ступеня проблематичності її впливу на конкурентоспроможність українських підприємств є актуальною й потребує розробки відповідного теоретико-методичного забезпечення.

Інституційно-правові аспекти, проблематика утворення і застосування інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, питання управління підприємствами об'єктами інтелектуальної власності висвітлено в працях таких українських дослідників як Наберухіна В.А. [1], Проскуріної Н.М. [2],

Семенової В.Г. [3], Павленко Т.В. [4], Перерви П.Г. [5], Теслі А.І. [6], Череп О.Г. [7], Гарної С.О. [8], Бриля І.В. [9]. Однак, приймаючи до уваги численні дослідження українських вчених, слід зазначити, що певні питання стосовно розгляду конкурентоспроможності в контексті інтелектуальної власності залишаються актуальними.

Виклад основного матеріалу. Швидкоплинність умов ринкового середовища, високий ступінь невизначеності й необхідність стратегічних змін, загострення ринкової конкуренції стають головними викликами для довгострокового успіху підприємств. Крім того, необхідність ефективного застосування інтелектуальних ресурсів, активізація інноваційної діяльності є підґрунтям для обліку збільшення в структурі капіталу підприємств вартості об'єктів інтелектуальної власності.

Для сучасної економічної системи конкуренція є закономірною та потребує випуску високоякісної продукції з метою утворення ефективного споживчого ринку, здатного задовольнити платоспроможний попит населення. Для того, щоб здійснювати стабільне економічне зростання, підприємствам необхідно реалізовувати активну інноваційну політику, засновану на застосуванні наукових високотехнологічних виробництв, розвитку матеріальної наукової бази, виробничій модернізації, утворенні об'єктів прав інтелектуальної власності та ринку інноваційної продукції.

Зараз слід враховувати те, що нематеріальні активи відіграють провідну роль в процесі формування капіталу, все більшу частину діяльності економічної сфери складає обмін інформацією, ідеями, послугами та досвідом. Тобто, спрямовуючи розвиток підприємств в інноваційне русло та створюючи науково-технічний потенціал, можна вивести з кризового стану економіку країни в цілому. Промислова

діяльність підприємств має бути пов'язаною з оновленням продукції та виробництва, що є на ринку умовою для виживання. На сьогоднішній день інтелектуальний капітал є одним з ресурсів для покращення ефективності економіки, який має пріоритет у сучасному виробництві та є гарною перевагою у боротьбі з основними конкурентами.

Останнім часом в розвинутих європейських країнах можна спостерігати зміщення акцентів в бік уваги саме до інтелектуальних фондів, ніж до фінансових й матеріальних, як основних виробничих факторів. Саме тому могутнім ресурсом покращення конкурентоспроможності підприємства є його інтелектуальна власність. Маючи виняткові зареєстровані права на винахід або технологію виробництва, продукція підприємства стає більш привабливою для споживача і має покращені споживчі якості. При цьому, технічне рішення, на яке оформлюється патент на винахід, має відповідати таким критеріям, як світова новизна, винахідницький рівень, промислова застосовність тощо. Існування патенту вказує на особливі властивості продукту та унікальність, що є ознакою якості.

Сьогодні підприємства розуміють, що, окрім застосування традиційних фінансових ресурсів, ще існує і право на інтелектуальну власність, з його допомогою можна не лише покращити прибуток, а й захистити себе від конкуренції, оновити продукцію свого підприємства, з метою покращення її привабливості на ринку.

Фірми, що швидше освоїли виробництво товару, першими вийдуть на ринок та візьмуть кращу частку на ньому. Для послідовників буде ж потреба в подоланні порога виходу на ринок, а саме: фірми, які першими освоїли товарне виробництво та винайшли новітню технологію або фірми, які використали під час виробництва продукту ноу-хау та утримують їх, утворюють для послідовників підвищений поріг

виходу на ринок; фірми, які першими освоїли товарне виробництво, раніше конкурентів почнуть «рухатись» по кривій свого досвіду та до моменту виходу конкурентів на ринок вже пройдуть по ній певний шлях, зменшуючи свої виробничі витрати; фірми, які першими освоїли товарне виробництво, раніше за інших з'являться на ринку та отримають імідж першопрохідника в певній області, у них будуть в наявності споживачі-прихильники, що ускладнить конкурентам вихід на ринок.

Правильне застосування в діяльності підприємства інтелектуальної власності є запорукою покращення його конкурентних позицій на ринку, а також може слугувати джерелом зниження собівартості продукції й отримання додаткового доходу за рахунок ліцензійних платежів з боку зацікавлених партнерів, що користуються такими продуктами на законних засадах. Отже, підприємство зацікавлене у безпосередній комерціалізації власних об'єктів інтелектуальної власності й розробці на цій основі сучасних, затребуваних ринком товарі, робіт, послуг. Крім того, до такого кроку їх можуть підштовхувати такі фактори споживчого ринку, як виникнення нових запитів з боку споживачів, загроза переходу продукції зі стадії зрілості в стадію занепаду, посилення конкуренції на ринку тощо. Створення унікальної продукції вирізнятиме підприємство серед основних гравців на ринку та формуватиме його конкурентні переваги за рахунок умовної монополізації сегмента, на якому буде присутня така продукція. Об'єкт інтелектуальної власності володіє першочерговим пріоритетом щодо розподілу ресурсів підприємства, формування його іміджу та іміджу його торговельної марки.

Таким чином, інтелектуальна власність – це запорука впровадження ефективної інноваційної складової в діяльності підприємства, а також ціннісний елемент у складі його

нематеріальних активів. Зокрема, інтелектуальна власність здатна забезпечити дохід суб'єкту господарювання за рахунок комерціалізації захищеної патентом (свідоцтвом) продукції або послуги, нарощуючи його присутність на національному ринку, а також за рахунок продажу майнових прав на випуск такої продукції або об'єкт інтелектуальної власності як такий. Крім того, наявна інтелектуальна власність підвищує інвестиційну привабливість підприємства в очах майбутніх інвесторів та збільшує його ринкову вартість.

В означеній площині взаємодії інтелектуальної власності та конкурентоспроможності підприємства існує низка проблем, що потребують вирішення, зокрема: неповнота аналізу результатів впровадження інновацій в господарську діяльність підприємств; недостатній ступінь правової захищеності інтелектуальної власності в країні; недостатній рівень свідомості суб'єктів господарювання відносно використання об'єктів інтелектуальної власності; недосконаліть системи держаного регулювання ринку інтелектуальної власності та ін.

Наведений перелік засвідчує необхідність першочергової розбудови на теренах України системи інтелектуальної власності, яку б було визнано у провідних країнах світу, та яка б відповідала міжнародним стандартам з її захисту. Крім того, функціонування такої системи сприяло б стимулюванню і розвитку творчого та винахідницького потенціалу, покращувало інвестиційну привабливість суб'єктів господарювання.

На думку авторів [7], саме утворення на підприємствах ефективної системи управління об'єктами інтелектуальної власності дозволить покращити прибутковість їх інтелектуальної діяльності, а продукування об'єктів інтелектуальної власності сприятиме насиченню ринку й застосуванню нових правових, економічних та організаційних управлінських механізмів.

Отже, формування ефективної системи інтелектуальної власності починається саме на мікрорівні, тобто зі створення об'єкта інтелектуальної власності та реалізації основних функцій з його управління. Основними завданнями такого управління виступають розвиток інтелектуального та інноваційного потенціалу у складі стратегічного середовища підприємства, комерціалізація результатів інтелектуальної власності, забезпечення належного рівня економічної безпеки, підвищення конкурентоспроможності підприємства на засадах використання нематеріальних активів тощо. Сам механізм управління може бути опосередкованим у вигляді певної функціональної стратегії підприємства, що складається з окремих стратегічних альтернатив.

Перевагами правильно розробленої стратегії управління об'єктами інтелектуальної власності є дії, спрямовані на досягнення стратегічних результатів від створення та використання об'єктів інтелектуальної власності: зміцнення ринкових позицій підприємства за рахунок використання у виробництві та маркетингу результатів новітніх НДДКР; покращення фінансових позицій підприємства шляхом підвищення прибутковості основної діяльності від скорочення витрат на виробництво; підвищення конкурентоспроможності підприємства за рахунок виробництва і реалізації продукції та послуг високої якості, використання нових ринкових можливостей і запобігання загроз посилення конкурентного тиску на засадах використання інтелектуальної власності.

Економічна складова розгляду проблематики впливу інтелектуальної власності на конкурентоспроможність підприємства в загальному випадку полягає у розгляді їх характеристик в контексті функціонування вільного ринкового механізму. За цих умов капіталізація результатів використання об'єктів інтелектуальної власності є результатом інтегральної взаємодії факторів зовнішнього та внутрішнього середовища

підприємства, а економічна ефективність і конкурентоспроможність підприємства зумовлюються певними показниками, що мають абсолютний (технологічність, економічність, потужність, ресурсоємність) та відносний (конкурентний статус, конкурентна позиція) вираз. Отже, схема впливу інтелектуальної власності на конкурентоспроможність підприємства матиме наступний вигляд: «Інтелектуальна власність – Підвищення якості та ефективності – Підвищення капіталізації – Конкурентоспроможність підприємства».

Реалізація послідовності ланок в ланцюгу «інтелектуальна власність – конкурентоспроможність підприємства» є логічним процесом управління, спрямованим на забезпечення тривалого успіху суб'єкта господарювання, під час якого потрібно враховувати складність стратегічного середовища та його мінливість.

Розробка і впровадження стратегії управління нематеріальними активами повинна враховувати усі сильні та слабкі сторони, можливості і загрози для створення і використання об'єктів інтелектуальної власності, і може здійснюватися за одним із трьох напрямів, інтегрованих до складу функціональних стратегій підприємства за принципом формування господарського портфелю: по-перше, виробнича стратегія зі спрямованістю на забезпечення підтримки технічної виробничої переваги товаровиробника; по-друге, збутова стратегія, орієнтована на забезпечення, повноцінне охоплення, розширення та збереження існуючих ринків збуту, а також освоєння нових; по-третє, ліцензійна стратегія, метою якої є отримання додаткового прибутку від реалізації прав на використання об'єктів інтелектуальної власності.

Таким чином, на сьогодні управління нематеріальними активами є невід'ємним компонентом стратегічного управління підприємством в контексті використання

результатів інтелектуальної власності. А, враховуючи актуальність використання інтелектуальної праці при створенні високоякісної продукції, можна стверджувати про незаперечність її ролі у формуванні конкурентоспроможності підприємства в цілому. Отже, інтелектуальна власність стимулює розробку стратегічних рішень стосовно впровадження її об'єктів у виробничі та збутові процеси, поширення на ринках товарів, послуг і технологій, що, в кінцевому випадку, сприяє нарощуванню стратегічного конкурентного потенціалу підприємства [10].

Висновки. Беззаперечно, інтелектуальна власність підприємства є стратегічним активом, що забезпечує сталі конкурентні переваги та покращує конкурентоспроможність підприємства. Розгляд економічного аспекту впливу інтелектуальної власності на конкурентоспроможність дозволив побудувати стратегічний ланцюг «інтелектуальна власність – конкурентоспроможність підприємства» та встановити стійкі взаємозв'язки в процесі управління означеними категоріями.

При цьому, отримані за рахунок використання об'єктів інтелектуальної власності конкуренті переваги є нестабільними, а їх стан значним ступенем залежить від багатьох неконтрольованих або слабко контрольованих факторів у складі системи її управління. Одними із таких факторів в Україні є: низька швидкість трансферу сучасних технологій; недосконалий правовий захист результатів інтелектуальної діяльності; неналежний стан соціально-економічних умов для розвитку ефективного ринку інтелектуальної власності; ускладненість в розрахунках економічної ефективності використання її об'єктів та ін. Подолання їх негативного впливу є пріоритетним завданням при розробці стратегії управління нематеріальними активами, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності

українських підприємств та капіталізації бізнесу в сучасних ринкових умовах.

Список використаних джерел:

1. Наберухін В. А. Інституційне забезпечення комерціалізації інтелектуальної власності в Україні. Економіка та менеджмент, облік і фінанси. 2016. № 3 (73). С. 153–158.
2. Проскуріна Н. М., Дядюн О. О. Інтелектуальний капітал та нематеріальні активи підприємства: підходи до розмежування дефініцій. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2016. Випуск 21. Частина 1. С. 181-185.
3. Семенова В. Г. Напрямки підвищення ефективності управління інтелектуальною власністю підприємств. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Випуск 6. С. 472-476.
4. Павленко Т. В., Ключнікова М. В. Вплив інтелектуальної власності на конкурентоспроможність наукоємного підприємства. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2013. № 10. С. 523–529.
5. Перерва П. Г., Романчик Т. В. Інтелектуальна власність як фактор підвищення конкурентоспроможності автомобільної продукції. Гармонізація законодавства України з питань інтелектуальної власності щодо законодавства Європейського союзу : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Маріуполь, 13-14 вересня 2013 р.). Маріуполь: ДВНЗ «ПДТУ», 2013. С. 172-177.
6. Тесля А. І. Інституційно-правова база формування та захисту інтелектуального капіталу. Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Випуск 24.10. С. 394-402.
7. Череп О. Г., Кузнецова А. Є. Інтелектуальна власність та її вплив на конкурентоспроможність. Економічний простір. 2018. № 137. С. 180–189.

8. Гарна С., Шнурко А., Дронов І. Інтелектуальна власність як складова нематеріальних активів підприємства. Інноваційна економіка. 2018. №5-6, С. 126-130.

9. Бриль І.В. Формування та використання нематеріальних активів підприємств для підвищення їх капіталізації: моногр. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2015. 84 с.

10. Юрченко О. В., Деділова Т. В., Кирчата І. М., Шершенюк О. М. Економічні аспекти впливу інтелектуальної власності на конкурентоспроможність підприємства. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. − № 1 (28) – 2022. – Харків: ХНАДУ, 2022. С. 51-61. https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2022.28.51

§2.4 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ІТ-ІНДУСТРІЇ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО РИНКУ ПРАЦІ (**Родіонов П.Ю.,** Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Вступ. Роль інформаційних технологій неухильно збільшується в сучасній економічній системі, яка орієнтована на створення та споживання інформації та знань. У свою чергу, ІТ-індустрія є однією з провідних галузей економіки та відіграє роль драйвера економічного зростання. В той же час, глобалізація світової економіки та ринку праці нерозривно пов'язана з розвитком та особливостями функціонування галузі ІТ. Тому слушним видається дослідити теоретичні засади економіки ІТ-індустрії з точки зору світового ринку праці.

Проте зважаючи на роль галузі ІТ у вітчизняній та світовій економічній системах, на нашу думку на даний момент недостатня увага приділяється дослідженню особливостей її функціонування та перспективам подальшого розвитку. Метою даної роботи є визначити підходи до дефініції «Економіка ІТ-індустрії» та проаналізувати теоретичні основи її функціонування з урахуванням впливу глобалізації світового ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Перша частина роботи присвячена теоретичним основам економіки ІТ-індустрії, відповідно мова буде йти про поняття та принципи функціонування даної галузі з економічної точки зору. Аналізуючи темпи зростання вітчизняної та світової економіки, можна дійти висновку, що ІТ-індустрія є однією з галузей економіки, які розвиваються найбільш стрімко. Перед тим, як ми перейдемо до аналізу економіки ІТ-індустрії, доречним стає пригадати визначення економічної науки, яке

запропонував у своєму есе Л. Роббінс: «Економіка — це наука, яка вивчає людську поведінку як взаємозв'язок між цілями та дефіцитними засобами, які мають альтернативне використання» [1]. У свою чергу, економіка IT-індустрії базується на економічних законах та принципах, які є спільними для інших галузей економіки, при цьому маючи ряд важливих відмінностей.

В даному місці слушним є розглянути підходи до тлумачення дефініції «IT-індустрія». Як зазначають у своїй роботі автори [2], у наукових публікаціях словосполучення «IT-сфера» використовують доволі часто. Огляд літературних джерел виявив, що словосполучення «IT-сфера», «IT-галузь», «IT-сектор», «IT-індустрія» вживають синонімічно. Подібний зміст вкладають також у термін «індустрія програмної продукції», який використовується у розпорядчих документах Кабінету Міністрів України [3]. Чинний в Україні КВЕД виокремлює вид економічної діяльності «62.09 – Діяльність у сфері IT і комп'ютерних систем». Проте слід визнати, що належного значення питання сутнісної характеристики IT-сфери у профільній економічній літературі нашої країни не набуло.

Якщо проаналізувати галузь програмної інженерії, то можна з'ясувати, що мікроекономічна галузь економічної науки переважно займається видами рішень, які приймаються на рівні програмних інженерів або менеджерів. Нескладно пригадати цілий ряд ситуацій у процесі прийняття рішень у яких доводиться визначати ключові можливості програмного продукту як функцію певного обмеженого критичного ресурсу [4]. Економічні принципи лежать в основі загальної структури життєвого циклу програмного забезпечення та його основних удосконалень прототипування, поступового розвитку та вдосконалення. Основним економічним фактором структури життєвого циклу є суттєво зростаючі витрати на внесення змін

до програмного забезпечення або усунення проблеми функціонування програмного забезпечення в залежності від фази, на якій внесено зміни чи виправлення [5].

Питання економічного змісту виникають на кожному з етапів життєвого циклу програмного забезпечення: на етапі техніко-економічного обґрунтування – скільки ресурсів потрібно інвестувати в аналіз інформаційної системи; на етапі планування та формування вимог – наскільки жорстко мають бути визначені вимоги до програмного забезпечення та наскільки ретельними мають бути їх перевірки перед початком розробки програмного продукту; на фазі проектування продукту – чи можливим є повторно використовувати фрагменти розробленого коду програмного забезпечення, яке частково відповідає встановленим вимогам; на етапі проектування – яка схема зберігання та пошуку даних має використовуватися з точки зору швидкості та ефективністю її роботи, а також легкістю модифікації; на етапі інтеграції та тестування – яка кількість тестів має бути здійснена перш, ніж програмний продукт стане доступним для користувачів та скільки тестувальників потрібно для належної оцінки придатності програмного забезпечення задіяти в роботі; на етапі технічного обслуговування – які можливі покращення продукту мають бути реалізовані першими; на етапі виводу з експлуатації – слід модифікувати існуючий програмний продукт або вивести його з експлуатації [4].

Таким чином, економічні аспекти є важливими на кожному з етапів проектування програмного продукту, виступаючи іноді у вирішальній ролі в процесі прийняття рішень. Наступним необхідно дати визначення та окреслити основні завдання економіки IT-індустрії.

У своїй роботі [6] автори вказують на те, що досягнення адекватної вартості, термінів розробки і якості програмного продукту є серйозною проблемою. Причинами тому є:

складність, прихованість проблем і змінність програмного продукту; велике різноманіття методів та процесів програмування; швидкість зміни комп'ютерних і програмних технологій. У свою чергу, реалізація великих за масштабом проектів вимагає якісно іншого підходу до організації праці та використання ресурсів, що багато в чому зумовило появу галузі економіки IT-індустрії, яку в даному випадку слушно розглядати як розділ економіки підприємства. У науковій роботі [6] дослідниками використовується термін «Економічні аспекти програмної інженерії», який пропонується вважати розділом програмної інженерії. У свою чергу, економічні аспекти програмної інженерії поділяють на п’ять напрямів, які необхідно розглядати як сукупність логічно пов’язаних тем, що безпосередньо стосуються економічних аспектів інженерії програмного продукту. До таких напрямів відносять: економічні передумови створення програмного продукту; аналіз економічних методів; практичні питання економіки програмних продуктів; ризик та невизначеність; економічні аспекти життєвого циклу програмного продукту.

Слід зауважити, що на даному етапі розвитку галузі IT до проблем, які входять у сферу економіки IT-індустрії слід відносити не тільки економічні питання проектування та реалізації масштабних проектів в галузі IT, але також економіку стартапів та невеликих проектів. Цікавим та перспективним видається дослідження економічних аспектів функціонування моделі фріланс та інших питань, що стосуються економічних аспектів розробки програмного забезпечення.

Розглядаючи галузь економіки IT-індустрії на мікрорівні, слушно звернутися до SWEBOK (Software Engineering Body of Knowledge) [7], який являє собою об'єднання знань з програмного забезпечення. Відповідно до SWEBOK економіка програмної інженерії стосується прийняття рішень, пов’язаних

з програмною інженерією в бізнес-контексті, надаючи метод вивчення атрибутів програмного забезпечення та програмних процесів у систематичний спосіб, який пов'язує їх з економічними показниками. Ці економічні показники можна дослідити та проаналізувати під час прийняття рішень, які входять до сфери компетенції організації програмного забезпечення та тих, що входять до інтегрованої сфери цілого виробництва чи придбання програмного продукту. Економіка програмної інженерії займається узгодженням технічних рішень програмного забезпечення з бізнес-цілями організації. У всіх типах організацій — будь то «комерційні», «некомерційні» чи державні — це означає стійке збереження бізнесу. У «комерційних» організаціях це додатково стосується досягнення відчутного прибутку від інвестованого капіталу — як активів, так і використаного капіталу. Економічний аналіз і прийняття рішень є важливими інженерними міркуваннями, оскільки інженери здатні оцінювати рішення як з технічної, так і з точки зору бізнесу [7].

Розглядаючи фундаментальні основи економіки програмної інженерії, SWEBOK виділяє наступні складові елементи: фінанси; бухгалтерський облік; контроль; грошовий потік; процес прийняття рішень; оцінювання; інфляція; амортизація; оподаткування; зміна вартості грошей у часі; ефективність; результативність та продуктивність.

З точки зору життєвого циклу продукту, економіка програмної інженерії взаємодіє з такими поняттями, як: продукт; проект; програма; портфоліо; життєвий цикл продукта; життєвий цикл проекта; пропозиція; інвестиційне рішення; горизонт планування; ціна, вартість та калькуляція; зміна продуктивності; управління вартістю; рішення щодо завершення продукта або проекта; рішення щодо заміни або виводу з експлуатації [7].

Говорячи про ризики та невизначеність, у SWEBOK використовують наступні категорії: цілі, оцінки та плани; методи оцінювання; ліквідація невизначеності; пріоритезація; рішення в умовах ризику; рішення в умовах невизначеності [7].

У SWEBOK наведені наступні методи економічного аналізу: аналіз комерційних рішень; мінімально допустима норма прибутку; показник повернення інвестицій; рентабельність вкладеного капіталу; аналіз видатків та результатів; аналіз економічної ефективності; аналіз беззбитковості; економічне обгрунтування; оцінка декількох атрибутів; аналіз оптимізації [7].

Крім вищезгаданого, у SWEBOK згадуються наведені нижче категорії, що мають безпосереднє відношення до економіки програмної інженерії.

Принцип «достатньо доброго», який надає керівництво для визначення критеріїв, коли продукт є «достатньо добрим» для його постави користувачам. Ці критерії залежать від бізнес-целей і пріоритезації різних альтернатив, таких як ранжування вимог до програмного забезпечення, вимірювальні параметри якості або співвіднесення графіка зі змістом і вартістю продукту.

Економічне тертя — це все, що заважає ринкам мати ідеальну конкуренцію. Це пов’язано з відстанню, вартістю доставки, обмежувальними правилами та/або недосконалою інформацією. Економіка програмної інженерії має на меті забезпечити основи для судження про те, як працює бізнес програмного забезпечення та наскільки вільним є ринок [7].

Екосистема – це середовище, що складається з усіх взаємозалежних зацікавлених сторін, бізнес-одиниць і компаній, що працюють у певній сфері. У типовій екосистемі є виробники та споживачі. Економіка програмної інженерії надає механізми для оцінки альтернатив у створенні чи

розширенні екосистеми, наприклад, оцінки того, чи слід працювати з конкретним дистриб'ютором, чи розповсюдження здійснюватиметься компанією, яка надає послуги в певній місцевості [7].

Відповідно до SWEBOK [7], офшоринг означає здійснення комерційної діяльності, крім продажу та маркетингу, за межами країни походження підприємства; аутсорсинг — це орієнтовані на результат відносини з постачальником, який здійснює комерційну діяльність для підприємства, коли традиційно ця діяльність виконувалася всередині підприємства.

Таким чином, об'єднуючи знання з програмного забезпечення, SWEBOK надає необхідне теоретичне підґрунтя для розуміння теоретичних та практичних аспектів економіки програмної інженерії. Далі важливим для нашої роботи є визначити основні проблеми та перспективи, які стоять перед галуззю IT-індустрії.

До сильних сторін IT-сектору України потрібно відносити наявність висококваліфікованого людського капіталу, значної кількості IT-компаній, глобальних R&D центрів, потужних IT-кластерів та крупних міжнародних центрів розробок, швидкозростаючий ринок аутсорсингу IT-послуг, низьку порівняно з США та Європою вартість послуг, готовність держави співпрацювати з галуззю інформаційних технологій [8].

На думку авторів [9], наразі можна виділити перераховані нижче проблеми, які стримують розвиток галузі IT.

1. Однією з головних проблем є якість навчання фахівців, зайнятих в IT-сфері. Для того щоб отримати висококваліфікованих фахівців, процес їх навчання необхідно забезпечити висококваліфікованими викладачами, сучасними технологіями та правильно організувати.

2. Міграція кваліфікованих фахівців, або так званий «витік мізків», який здебільшого спостерігається до країн Європи та США.

3. Низький внутрішній попит на розробки IT-сфери як наслідок надзвичайно низької платоспроможності більшої частини населення.

4. Порівняно низький рівень виробництва програмного забезпечення, комп'ютерного та телекомунікаційного обладнання, зовсім непомітна частка цих напрямів на світовому ринку.

5. Відсутність популяризації в ЗМІ. Це одночасно й незначна, й доволі суттєва проблема, яка перешкоджає розвитку. З одного боку, ЗМІ не так вигідно привертати увагу до IT-сфери, з іншого – це найбільш істотна можливість підняти інтерес молодого покоління до даної сфери.

6. Низька забезпеченість сучасною спеціалізованою технікою. Дитячі садки, школи, вищі навчальні заклади, державні установи мають гостру потребу в модернізації комп'ютерного обладнання, що знижує швидкість впровадження та розповсюдження новітніх інформаційних технологій.

7. Збереження конфіденційності та надійність захисту даних є однією з проблем, актуальність якої щорічно зростає.

8. Проблеми із захистом інтелектуальної власності. Незважаючи на розвинуте законодавче забезпечення, вирішення конфліктних ситуацій у судовому порядку все ще потребує значних часових та інших ресурсів [9].

Зважаючи на той факт, що абсолютна більшість країн, які традиційно прийнято відносити до розвинутих, змогли забезпечити та підтримувати стрімкий розвиток інформаційних технологій, стає зрозумілим, що саме від ступеня розвиненості IT-індустрії багато в чому залежить економічний успіх та добробут країни. Особливо актуальним

завдання розвитку галузі ІТ видається у контексті європейської інтеграції та розбудови держави.

Як зазначено у роботі, в Україні на даний час присутні всі складові для успішного розвитку галузі інфор-маційних технологій: високий рівень забезпеченості висококваліфікованими ІТ-фахівцями, підтримка зі сторони країн - світових лідерів, наявність політичної волі й бажання до прогресивних змін в економіці (та ІТ-галузі, зокрема) зі сторони уряду країни [10].

Щоб забезпечити динамічний розвиток ІТ-галузі, необхідно: розширити та покращити підготовку ІТ-спеціалістів; посилити боротьбу з порушенням авторських прав та кіберзлочинністю; інформувати потенційних інвесторів про привабливість українського ІТ-ринку в спеціалізованих іноземних виданнях та на Інтернет-сайтах; прийняти ряд законодавчих актів, які б забезпечували ефективну систему податко-вих стимулів для працюючих в ІТ-галузі; забезпечити розвиток ІТ-інфраструктури (насамперед - створення ІТ-парків); розвивати сферу надання адміністративних послуг населенню в електронному вигляді; впроваджувати інформаційні технології в усіх галузях. Успішна реалізація цих заходів сприятиме розвитку і зростанню не лише інформаційної індустрії, але також економіки України в цілому [10].

Не зважаючи на досягнення ІТ-компаній, успішне впровадження багатьох ІТ-проектів та розширення міжнародної співпраці, в Україні є низка перспективних напрямів для забезпечення подальшого розвитку ІТ-галузі: нейронні мережі та машинне навчання, використання ІТ у медицині, ІТ-аутсорсинг та ІТ-аутстафінг та інші [11].

Алгоритмами машинного навчання, заснованими на математичних і статистичних методах знаходяться взаємозв'язки між заданими даними. Тобто машинне навчання

може застосовуватися в будь-якій сфері діяльності, де є дані та можливість визначити в них будь-які закономірності. Також застосування машинного навчання є вагомим інструментом для проведення маркетингових досліджень. Впровадження нейронних мереж дозволить вирішити важливі завдання сучасного бізнесу в Україні. [11].

Останнім часом популярним напрямком на виставках ігрової індустрії стала віртуальна (VR) та доповнена (AR) реальність. Проте цей напрям впроваджує не тільки ігрова індустрія, а й багато інших сфер діяльності [11].

Використання ІТ у медицині звичайна практика для розвинених країн, для України – це нові можливості, які дозволять підвищити якість та ефективність медичної допомоги. Сьогодні в нашій країні зроблено перші кроки щодо впровадження ІТ у медичну сферу – використовуються електронні медичні картки, здійснюється електронний запис до лікаря та інше, що дозволяє забезпечити повний та швидкий доступ до необхідної інформації про пацієнтів [11].

Розвиток ІТ-аутсорсинга та ІТ-аутстаффінга в Україні відбувається швидкими темпами та дозволяє розширити співпрацю з іноземними компаніями. Особливості розвитку ІТ-аутсорсингу в Україні полягають у тому, що значна кількість вітчизняних ІТ-компаній орієнтовані на закордонні ринки; аутсорсингові компанії зосереджені у великих містах. Одночасно спостерігається розвиток й ІТ-аутстафінга [11].

Зважаючи, що вітчизняна індустрія програмної продукції є найбільш мобільним сектором економіки, який, при цьому, не потребує для свого розвитку таких значних фінансових і матеріальних вкладень, як металургія, машинобудування, хімічна промисловість чи інші галузі. Саме розвиток ІТ-галузі, як інноваційної сфери економіки з високою доданою вартістю, дасть змогу в стислий термін збільшити ВВП країни,

забезпечити стабільні валютні надходження до української економіки [10].

Таким чином, останніми десятиліттями однією з головних тенденцій розвитку економіки і суспільства загалом є проникнення інформаційних технологій у різні сфери діяльності людини. Інформатизація стає настільки важливим фактором зростання продуктивності праці і підвищення якості життя, що зміни, які відбуваються, розглядалися дослідниками як настання нової ери економічного розвитку, який називається «цифрова, або інформаційна економіка». Сьогодні розвиток інформатизації насамперед пов'язаний із впровадженням цифрових комунікаційних технологій і платформ, для яких Інтернет і мобільні пристрої є основою. Інформаційно-комунікаційні технології є серед ключових інноваційних компонентів сучасного світу. Вони представляють нову технологічну парадигму, яка належить до типу технологій загального призначення (General Purpose Technologies, GPT), які широко застосовуються та адаптуються до різних секторів економіки [12].

Аналізуючи роль економіку IT-індустрії у контексті економічного розвитку держави, можна сказати наступне. Зважаючи структуру вітчизняної економіки та роль, яку інформаційні технології відіграють в економічному житті суспільства, слушно говорити про формування інформаційної економіки. Для кращого розуміння сутності інформаційної економічної теорії, та зважаючи на її тлумачення, що подані вище можна сформулювати принципи, на які вона спирається. Нижче наведені ті положення, які на нашу думку є основоположними для даної теорії, та знання і розуміння яких може дозволити її якісному вивченню.

1. Інформація та знання становлять основну виробничу силу та виступають як фактор виробництва. Саме інформація

виступає у якості предмета праці, за допомогою якого створюються нові, зокрема інформаційні продукти. З іншого боку з'являються галузі, де інформація з одного боку є фактором виробництва, без якого економічні агенти не в змозі створити новий продукт, тобто до традиційних факторів виробництва, таких як труд, земля та капітал, додається четвертий, а саме інформація. Таким чином інформаційна сфера виробництва та споживання починає переважати матеріальну.

2. На відміну від традиційної економіки у інформаційній виникає протиріччя до принципу, згідно якого ціна товару залежить у тому числі від кількості його пропозиції на ринку. Це головним чином пов'язане з тим, що вартість розповсюдження інформаційного продукту є низькою і вона не створює істотного впливу на вартість самого продукту.

3. Постійні та граничні витрати в інформаційній економіці є порівняно низькими з традиційною економікою, що створює передумови для розповсюдження інформаційних продуктів з високою швидкістю.

4. Домінуючим видом продукту є інформаційний об'єкт, у якого відсутня матеріальна форма. До основних товарів починають належати ті, що або у своїй основі містять інформаційні розробки, або самі являються інформаційними.

5. Як наслідок, рівень розвитку країни визначається не тільки і не стільки кількістю вироблених матеріальних благ, скільки наявністю наукового потенціалу для розвитку наукоємних галузей, та можливостей цей потенціал реалізувати. Інтелектуальний капітал стає визначальним чинником економічного зростання. Таким чином в інформаційному суспільстві відбувається інтелектуалізація праці. Вивчення впливу інформації на діяльність компаній є необхідною умовою підвищення ефективності їх діяльності. За ситуації, коли неможливо кардинально отримати переваги за

рахунок традиційних способів ведення конкурентної боротьби, саме діяльність, пов'язана з інформацією набуває особливого значення [13].

Враховуючи вищесказане, необхідним видається зробимо спробу розглянути інформаційну діяльність фірми як основну її функцію, а також дослідимо її структуру і методику оцінювання досягнутих результатів.

Фірма як координатор. Вирішуючи перше завдання, будемо спиратися на методологію аналізу фірми М. Кассона, що наведена в роботі [14]. Так, буде використано його підхід до визначення природи фірми, поділу ресурсних потоків на матеріальні та інформаційні, а також діаграмний метод для побудови концептуальної схеми їх руху під час взаємодії суб'єктів економіки. Приватна власність, підприємництво та традиції сприяють створенню та функціонуванню складної інформаційної системи. Економічні агенти є складовими елементами структури інформаційного потоку, контролюють процеси обміну та споживання в матеріальному та інформаційному вимірах. Прийняття рішень та структуризація інформаційного потоку уже досить тривалий час вважається діяльністю, що покладається на економічні інститути, такі як державні установи, ринки та фірми. Відповідно до Р. Коуза [15], фірма виникає в результаті існування трансакційних витрат. Підприємець, що визначає напрямок руху ресурсів, має за мету знизити такі витрати, у зв'язку з чим з'являється фірма, яка у свою чергу є координатором. Наведене класичне визначення фірми дозволяє стверджувати, що одним із її завдань є зниження інформаційних витрат. У такому випадку, одним із критеріїв ефективності фірми слугує якість її інформаційних процесів. Проте варто врахувати, що з посиленням конкуренції, наслідком чого стають пошуки нових методів конкурентної боротьби, розвитком інформаційних технологій та персоналізацією продуктів та послуг, що пропонуються на

ринку, відбувається значна інтенсифікація інформаційної діяльності фірми. Аналізуючи фірму з таких позицій, логічним є виокремлення та дослідження поняття інформаційної діяльності з понад інших напрямів роботи фірми як окремого чинника її розвитку. Проте спочатку варто зробити спробу роз'яснити питання, яке стосується підходів до тлумачення матеріальних і інформаційних потоків. Згідно з М. Кассоном, узгоджений потік матеріальних ресурсів може бути одним із трьох типів, залежно від типу розподілу праці: потік матеріалів, створених фізичним розподілом праці у виробництві; потік знань, створених розподілом праці у дослідженнях, в яких технічний спеціаліст створює та розповсюджує ноу-хау; потік фінансових акцій, створений розподілом праці у прийнятті ризиків, що призводить до появи класу спекулятивних інвесторів.

На противагу матеріальному, стосовно узгодженого інформаційного потоку можна зробити наступні твердження: інформаційні потоки існують скоріше між людьми, ніж між підприємствами; інформаційні потоки зазвичай двошляхові, на відміну від матеріальних потоків; потоки інформації часто є опосередкованими, підприємці є ключовими посередниками, що стосується координації інформації [14].

Варто звернути увагу на той факт, що відповідно до наведеного вище тлумачення, потік знань належить саме до матеріального потоку, що є дискусійним питанням, отже, вважаємо, що тимчасово з таким твердженням можна погодитися. Інформаційні потоки, натомість, розглядаються як обмін інформацією між окремими людьми, наприклад, підприємцями. Розглядаючи управління інформаційними потоками фірми, можна виділити інформаційний потік, що обслуговує матеріальні процеси, та інформаційний потік, що обслуговує процеси управління. Також варто провести умовну лінію між внутрішніми та зовнішніми інформаційними

потоками. До внутрішніх потрібно відносити інформаційний обмін всередині фірми, а до зовнішнього – інформаційні процеси, в яких разом з конкретною фірмою беруть участь економічні агенти, які не входять до її складу. Проте цей поділ є достатньо умовним, так як внутрішній та зовнішній рівні нерозривно пов'язані і неможливі один без одного [17].

Торкаючись питання інформаційного потенціалу, можна стверджувати про його недостатню розробку. Фактично не дослідженою є його структура та відсутня загальноприйнята методика оцінки. Проте його значення для інформаційної діяльності є надзвичайно важливим, адже саме інформаційний потенціал є однією з рушійних сил розвитку підприємства, зокрема, авіакомпанії. Український вчений С. М. Ілляшенко визначає інформаційний потенціал як сукупність інформаційних ресурсів і здатностей до їх реалізації, які забезпечують умови його тривалого розвитку на основі генерації, накопичення і використання знань [16]. Вважаємо, що доцільніше розглядати інформаційний потенціал саме як здатність до ефективного використання певних ресурсів, відділяючи його від інших складових інформаційної діяльності.

Наступним частина нашого дослідження присвячена такому важливому для нашого дослідження питанню, як розгляд можливостей співпраці вітчизняної IT-індустрії з іншими секторами економіки, передусім сферою освіти. Як зазначають у своїй роботі автори, Одним з найбільш ефективних методів підтримки та поліпшення якості вищої освіти в Україні стала активна співпраця IT-бізнесу з вищими навчальними закладами, які готують кадри для індустрії. Підтримка є багатовекторною, має фінансовий та програмний аспекти: компанії надають українським вишам фінансову допомогу, матеріально-технічне забезпечення запускають на їхній базі освітні програми, які максимально відповідають

вимогам сучасного ринку, виступають спонсорами студентських олімпіад тощо. Одним з піонерів у напрямку співпраці з ВНЗ став український офіс EPAM. Компанія розпочала працювати з вишами ще у 2010 році, а першими закладами, які підхопили ініціативу бізнесу, були Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка та Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського. Іншим першопрохідцем у царині розвитку університетської ІТ-освіти стала корпорація SoftServe, почавши взаємодію з ВНЗ близько 10 років тому. Нині компанія активно взаємодіє з понад 20 українськими вишами. Luxoft, яка разом з EPAM Ukraine входить до топ-5 найбільших ІТ-компаній країни, розпочала системну роботу з ВНЗ п'ять років тому, а з 2014-го на постійній основі проводить Corporate Junior Program, мета якої — допомога у працевлаштуванні молодих спеціалістів [18].

Унікальна властивість ІТ-галузі полягає в глобальній прозорості ринку праці і рухливості фахівців. Це означає, що інженер-програміст або будь-який інший фахівець, що працює в галузі, порівнює свій рівень доходу не лише з пропозиціями на місцевому ринку праці, але і з пропозиціями практично в будь-якій країні світу, оскільки досить легко може емігрувати. Реформа вищої освіти в Україні – тривалий і трудомісткий процес, що вимагає спільних зусиль та фінансових витрат таких складових суспільства як: − бізнесу, який виступає основним замовником спеціалістів певних галузей; − наукових установ, які формують напрямки розвитку суспільства та технологій за рахунок проведення фундаментальних та прикладних досліджень з актуальних напрямів науки і техніки з метою одержання нових знань та їх використання для практичних цілей; − закладів вищої освіти, які забезпечують навчання, виховання та професійну підготовку осіб за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до

їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснюють наукову та науково-технічну діяльність [18, 19].

Щоб підвищити якість вищої освіти у сучасних умовах і, найголовніше, допомогти студентам підготуватися до професійного життя за межами університетських аудиторій, необхідно активно впроваджувати більш практичний, прикладний підхід до освіти. Надання освітніх послуг, заснованих на досвіді та актуальних бізнес процесах, допоможе викорінити наявні прогалини у продуктивності молодої робочої сили. Побудова і розширення партнерських зв'язків між науковими колами та приватним сектором - невід'ємна частина налагодження цього процесу [18; 20].

Науково обґрунтовано, що найбільш перспективними напрямками є підготовка спеціалістів для роботи на фабриках майбутнього (Factory of the Feature), які прийнято поділяти на три основні типи - цифрові (Digital), «розумні» (Smart) і віртуальні (Virtual). Перспективи функціонування таких фабрик в світі є майже у всіх галузях економіки: − в сільськогосподарських підприємствах це використання безпілотних літальних апаратів для догляду за посівами, різноманітні прилади для проведення аналізу ґрунтів, прогнозу кліматичних змін, різноманітні датчики для аналізу надоїв та годівлі тварин та їх місцезнаходження) [21]; − в будівництві можливості IT-технології використовують для підтримання теплообміну за рахунок розумних термостатів, кондиціонерів, колонок, та інші повсякденні пристрої, які виконують звичайні домашні функції, освітлення під'їздів, будинків, вентиляції. Крім того набувають популярності такі технології в містобудуванні для розумного паркування, формування карт шуму, розумне освітлення та дороги та ін.; − в охороні здоров'я завдяки IT-технологіям лікарі можуть дистанційно допомагати пацієнтам, використовуючи інтернет мережі,

проаналізувати стан його здоров'я та розрахувати індивідуальний метод лікування. Як показують остання події у світі вже застосовують і безпілотні літальні апарати для доставки ліків. Завдяки різноманітним фітнес-браслетам, розумним імплантатам, GPS-поясам можна прослідкувати базові медичні показники здоров'я та покращувати їх за допомогою певної стратегії лікування; − в машинобудуванні, крім автоматизації виробництва, активізувалося дослідження виробництва машин і механізмів, в яких людська участь мінімізована (автомобілі з автопілотами), різноманітні літальні та космічні апарати тощо; − в енергетиці ІТ – технології дозволяють оптимізувати роботу енергетичних установок та різноманітного обладнання, регулювати навантаження на певних ділянках енергетичних мереж; − в приладобудівних підприємствах технології дозволяють розробляти нові сучасні прилади, різноманітну апаратуру [22].

Здійснивши аналіз ІТ-індустрії в контексті її співпраці з сферою освіти, слушним буде проаналізувати інші фактори, що мають безпосередній вплив на розвиток вітчизняної галузі ІТ. Важливим є розглянути державне регулювання ІТ-індустрії. Спершу проаналізуємо закордонний досвід взаємодії держави та ІТ-індустрії, яка склалася Сполучених Штатах Америки. В основу державного регулювання ІТ-сфери у США було покладено такі положення: – сприяння дослідженням і розробкам в ІТ-галузі з подальшим поширенням цих досягнень в економіці з метою обміну технологіями та впровадження ноу-хау на ринках; – створення та модернізація інформаційної інфраструктури, розвиток глобальних комунікаційних систем із визначенням їх ролі і впливу на учасників ринку; – збереженням паритету між інформаційними цінностями – конфіденційністю, інформацією як товаром, як суспільним благом і як компонентом існування держави; – збереженням конфіденційності інформації приватного характеру; – створенням системи державного регулювання в ІТ-галузі [23; 24].

Наступною моделлю є англійська. Роль державного регулювання за цією моделлю полягає у створенні конкурентного середовища в ІТ-сфері на основі приватної ініціативи, лібералізації ринку телекомунікацій з одночасним захистом новачків та створенням мереж та інформаційних супермагістралей [25].

Щодо європейської моделі, то її зміст полягає в перегляді наявних підходів й оцінювання конкурентного середовища і міжнародної співпраці в масштабах від геополітики до технологічної політики. Власне поєднання геополітики з технологічною є характерною ознакою цієї моделі, яка проявляється у варіативності і політичній спрямованості регулювання інформаційної сфери кожної окремої країни. Загалом державне регулювання інформаційної сфери в Європейському Союзі ґрунтується на нижченаведених принципах: − розширення доступу громадян до новітніх суспільних інформаційно-комунікаційних технологій; − збільшення кількості та підвищення рівня доступності соціальних послуг, що надаються в електронній формі; − імплементація ІТ-технологій у систему державної освіти та перепідготовки кадрів; − дослідження соціальних наслідків з метою їх врегулювання щодо впровадження ІТ-технологій в усі сфери людського життя; − здійснення презентаційно-просвітницьких функцій для демонстрації можливостей ІТ-технологій суспільству з метою прискорення інформаційного розвитку та збільшення кількості активних споживачів; − забезпечення сумісності різноманітних мереж та їх уніфікації; − забезпечення нормативно-правового супроводу розробки і використання інформаційно-комунікаційних технологій [26].

Крім західної, в науковій літературі виділяють японську і китайську моделі. Суть японської моделі полягає у пріоритетному використанні і розвитку інформаційних

технологій із одночасним впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій до всіх сфер суспільного життя країни. Щодо китайської – то в її основу покладено економічну співпрацю держави і ринку [23].

Європа і країни Азії для розвитку технологій забезпечили прозоре юридичне і бізнес-поле, впровадивши систему податкових пільг. Такі проекти успішно реалізували в Гонконзі, Сінгапурі, Південній Кореї, Фінляндії, Естонії, Швейцарії і Германії. У деяких країнах ввели податкове стимулювання — урядову підтримку компаній, що роблять значний внесок у розвиток індустрії. Так з'явилися Парки високих технологій в Індії, Білорусі, Ірландії і на Кіпрі. У Румунії IT-спеціалістів звільнили від прибуткового податку. У Естонії для співробітників подібних компаній ввели особливий режим оподаткування прибутку [18].

З огляду на вищесказане можна стверджувати, що розвиток законодавства у сфері регулювання діяльності IT-галузі є одним з найбільш важливих факторів з точки зору прискорення її розвитку та міжнародної інтеграції.

Окрім високого професіоналізму розробників, замовників привертає відносно невисока вартість роботи, що встановилася завдяки доступній податковій ставці і гнучкої моделі співпраці з інженерами. Для індустрії фізичних осіб-підприємців звичні ненормований графік і одночасна робота з безліччю клієнтів. Швидко найняти співробітника, компенсувати переробку, оформити часткову зайнятість в різних проектах і так само просто розірвати договір, якщо фахівець не відповідає встановленим вимогам — все це можливо завдяки поточній моделі співпраці — за договором з фізичним особою-підприємцем. У Україні основна маса IT-спеціалістів працює як ФОП 3-ої групи. Умови контракту вигідні з обох боків. Компанії беруть на себе функції координації і контролю виконавців в процесі надання послуг.

Оскільки найбільші витрати в цій області йдуть на оплату праці, договірна система допомагає компаніям оптимізувати витрати на сплату податків і конкурувати за вартістю послуг із зарубіжними IT-компаніями [18].

Зростаючий об'єм інформації, яка підлягає опрацюванню неухильно зростає. Це призводить до ситуації, в якій належне застосування інформаційних систем та технологій стає наріжним каменем ефективності управління. У свою чергу, правильне формування технічного завдання для розробки інформаційної системи є одним з найбільш важливих факторів її успішного використання.

Щодо поняття «інформаційні система» можна сказати наступне. Серед великої множини підходів до тлумачення даної дефініції, характерним є акцентування уваги на інформаційних процесах в певній сфері діяльності Так, у роботі [27] інформаційну систему пропонується розуміти як сукупність засобів збору, зберігання, передачі, оброблення інформації в певній предметній області для досягнення поставленої мети у процесі управління.

Інформаційні системи поділяють на групи в залежності від цілого ряду факторів, таких як призначення інформаційної системи, обраною архітектурою, галузями застосування тощо. Серед іншого, у роботі [28] пропонуються наступні класифікаційні ознаки: за масштабністю: одиничні, групові, корпоративні, глобальні; за галузями застосування: економічні, медичні, правові, географічні; за характером використання результатної інформації: пошукові, дорадчі, керуючі; за функціональним призначенням: виробничі, комерційні, фінансові, маркетингові тощо; по об'єктах управління: інформаційні системи автоматизованого проектування, управління технологічними процесами, управління підприємством (офісом, фірмою, корпорацією, організацією).

Інформаційні системи на даному етапі розвитку економічної системи є важливим фактором підвищення конкурентоспроможності підприємства. Інформаційні системи дозволяють організувати та оптимізувати процеси управління інформаційними потоками та інформацією, зокрема економічного характеру.

До економічної інформації належать відомості, які цир-кулюють в економічній системі, про процеси виробництва, ма-теріальні ресурси, управління виробництвом, фінанси, а також відомості економічного характеру, якими обмінюються різні системи управління.

З економічного погляду інформація — відомості, що змен-шують невизначеність, нестачу знань, що доповнюють пред-ставлення про соціально-економічні процеси як у сфері вироб-ництва, так і в невиробничій сфері на всіх рівнях та у всіх орга-нах. Іншими словами це і фактор виробництва, і ресурс, і пев-ний товар, і суспільна цінність, і елемент ринкового механізму, і чинник конкурентної боротьби [27].

Як зазначено у роботі [27], економічна інформація є водночас предметом (первинні дані); засобом (сукупність знань, прийомів, засобів для пере-робки інформації) та результатом праці.

Економічну інформацію прийнято розрізняти за різними ознаками. Так, залежно від ролі у процесі управління виділя-ють інформацію у формі наказів, розпоряджень, планових завдань чи у формі економічних стимулів, залежно від інфор-мативності (показники у вигляді цифр — відомості про ре-зультати виконання рішень і стану об'єкта управління).

За змістом інформація відображає різні процеси і фази ви-робництва: про виробництво, збут.

Стосовно відображення певних структурних одиниць економічної інформації буває регіональна, галузева, на рівні підприємств.

Залежно від можливості використання цінності інформа-ції для систем прийняття рішення вона буває: корисна, помил-кова, надмірна; ступеня обробки і місця виникнення в інфор-маційному процесі — первинна, похідна.

Залежно від функцій управління економічна інформація поділяється на планову, облікову, нормативно-довідкову, звіт-но-статистичну, аналітичну, прогнозну тощо. Планова пов'я-зана з плануванням (стратегічним, тактичним, оперативним); облікова — з обліком (управлінським, фінансовим); інформа-ція аналізу господарської діяльності — з функцією економіч-ного аналізу; оперативного управління й регулювання — з від-повідними функціями, прогнозна — з функцією прогнозу-вання.

Планова інформація включає директивні значення запла-нованих і контрольованих показників бізнес-планування на певні періоди в майбутньому. У свою чергу планова інформа-ція буває перспективною, техніко-економічною та оперативно-го планування. Облікова інформація відображає фактичні значення запланованих показників за певний період. Норма-тивно-довідкова містить довідкові та нормативні матеріали, пов'язані з виробничими відносинами і процесами.

Нормативна інформація виникає і використовується на стадії технічної підготовки виробництва, а також в інших ви-падках, наприклад для формування цін, тарифікації. Вона містить норми й нормативи, ціни, розцінки, тарифи, а також Деякі інші дані, наприклад заздалегідь обумовлені табличні величини (ставки прибуткового податку з громадян).

До довідкової відносять інфор-мацію, однакову для всіх функціональних різновидів: назва підприємства, міністерства, відомства, штатний розпис, спи-сок постачальників і покупців тощо.

Звітно-статистична інформація відображає результати статистичної діяльності підприємства для органів управління.

Аналітична інформація відображає результати діяльно-сті аналітика. її можна подати в табличній та графічній фор-мах, у вигляді текстів і динамічних рядів.

Для прогнозування використовуються різні методи й мо-делі розрахунків, знання експертів і спеціалістів у конкретній предметній області. Для забезпечення достовірності прогнозу доцільно вико-ристовувати різні методи прогнозування та порівнювати отри-мані результати.

Економічна інформація за рівнями управління буває вхід-ною і вихідною.

Згідно з об'єктом управління підприємства чи його підроз-ділом інформація може бути визначена як внутрішня, так і зовнішня.

Внутрішня інформація виникає всередині об'єкта, а зов-нішня — за межами об'єкта.

За видом інформація буває текстова, числова, графічна. Найбільш поширеною формою подання первинної та резуль-татної інформації є таблична. Таку форму мають первинні до-кументи (рядки в документах і реквізити, які можна розгляда-ти як графи), вихідні документи (звіти, відомості, розрахунки, таблиці), дані на машинних носіях у реляційних базах даних [27].

Здійснивши аналіз ролі інформаційних технологій на підприємстві та пов’язаних з цим теоретичних понять, розглянемо у наступній частині нашої роботи вітчизняну ІТ-галузь з точки зору глобального ринку праці. Спершу надамо визначення поняттю «Глобальний ринок праці». За визначенням Міжнародної організації праці, ринок праці – це взаємодія попиту і пропозиції на робочу силу. Ця взаємодія впливає на зайнятість, заробітну плату і доходи [29]. Тобто на глобальному ринку праці повинен існувати глобальний попит на робочу силу, а також її глобальна пропозиція. Ринок праці набуває свого глобального статусу, коли працівники з усіх

куточків світу незалежно від їх місцерозташування конкурують за одні і ті самі пропозиції працевлаштування [30].

Як зазначено у роботі, глобальний ринок праці на сьогодні знаходиться у фазі свого становлення, певною мірою співпадаючи з міжнародним риноком праці, який формується завдяки міжнародній трудовій міграції, а часом і будучи відносно незалежним від неї, як це відбувається у випадку з аутсорсинговою діяльністю міжнародних ІТ-компаній. Вагому роль у становленні глобального ринку праці відіграє все більша відкритість національних економік, зростання частки міжнародної торгівлі у ВВП. Чим більше економічні результати визначаються за межами внутрішніх ринків праці, тим більше внутрішні ринки праці будуть функціонувати в глобальному масштабі або в глобальному контексті [31].

Як зазначає автор [32], поряд з міжнародним ринком капіталів, з ринком товарів і послуг, все більшу силу набирає й міжнародний ринок робочої сили, який є не просто сумою національних ринків, а представляє собою якісно новий розвиток ринку людських ресурсів в умовах посилення глобалізаційних процесів, інтернаціоналізації виробництва та зростання комунікацій. Національні ринки праці поступово втрачають свою закритість та відокремленість. Між ними виникають глобальний рух людських ресурсів, які набувають постійного і систематичного характеру. Такі транскордонні переміщення поряд з рухом капіталу між країнами утворюють міжнародний рівень ринку робочої сили. У цьому випадку мова йде не про епізодичні переміщення робочої сили з однієї країни в іншу, що траплялося й раніше. З'являються покупці і продавці робочої сили, які на постійній основі зайняті пошуками робочої сили за кордоном. Таким чином, світовий ринок праці можна визначити як наднаціональне утворення, де на постійній основі виступають покупці і продавці інтернаціональної робочої сили, що беруть участь у процесі

відбору в рамках міждержавного регулювання попиту і пропозиції робочої сили [32].

Відповідно до роботи [33], процеси розвитку світового ринку праці є свідченням того, що трудова міграція вийшла на глобальний рівень і починає торкатися складних сфер соціально — трудових відносин. Переміщення людських ресурсів на світовому ринку праці здійснюються у формі зовнішньої трудової міграції. Міжнародна трудова міграція сьо$ годні прямо або опосередковано пов'язана з пошуком можливостей гідного працевлаштування. Хоча зай$ нятість не завжди є головним спонукальним чинником первісного пересування робочої сили, зазвичай, вона надалі залишається основним стимулом у процесі міграції. Члени сім'ї, що переміщуються разом з працівниками і мігрантами за кордон, можуть також почати працювати або як наймані працівники, або як самозайняті особи. Глобальні наслідки трудової міграції можуть бути різними як для розвитку світового ринку праці, суспільств, так і для міжнародної економіки загалом. Розширення можливостей реалізації людського потенціалу, збагачення суспільного життя, збільшення обсягів наукових досягнень та покращення спілкування виступають позитивними моментами [33].

Інформаційні технології трансформують ринок праці, видозмінюючи зміст і характер праці, форми зайнятості, структуру робочих місць, та висувають нові вимоги до підготовки висококваліфікованих кадрів. Управління людськими ресурсами ІТ-сфери в умовах інноваційного розвитку має сприяти поліпшенню регулювання процесів формування та розподілу цих ресурсів через збирання та аналізування інформації, вивчення кон’юнктури ринку праці, визначення переліку необхідних професій та спеціальностей. Причому йдеться не лише про фахівців технічних спеціальностей, які складають основу ІТ-сектору, але й про

фахівців іншого профілю, зокрема HR-менеджерів, проект-менеджерів, менеджерів по роботі з клієнтами, менеджерів з продажів, контент-менеджерів, івент-менеджерів, PR-менеджерів, маркетологів та представників інших професій, що мають можливість реалізувати свій потенціал в IT-сфері [34].

Аналізуючи вплив IT-сектору на економіку, вважаємо доцільним згадати Доповідь Світового банку про світовий розвиток “Digital Dividends». У Доповіді наголошується на тому, що цифрові дивіденди – це сектори, в яких інформаційні технології здатні забезпечити найбільшу віддачу у сфері праці, зокрема [35]: – створення робочих місць (безпосередньо в IT-сфері кількість робочих місць є відносно незначною, але в інших секторах економіки, створенню яких інформаційні технології сприяють, кількість робочих місць може бути дуже великою; крім того, в інноваційній економіці також швидко розширюються можливості для підприємницької діяльності та самозайнятості); – послуги (Інтернет сприяє повній автоматизації частини послуг, а отже, скороченню значної кількості робочих місць, у відповідь на що з’являються абсолютно нові товари та послуги, розширюється доступність до них, підвищується якість обслуговування) [34; 35].

Науково-технічний прогрес, який відбувся упродовж ери індустріального суспільства, мав суттєвий вплив на бурхливий 42 розвиток економік багатьох держав світу. Початок і розвиток інформаційного суспільства принесли трансформаційні зміни у бізнес-моделях, серед них з’явились нові, а деякі і зовсім зникли. Разом з тим, з’явилась необхідність у нових підходах до форм управління бізнесом, бізнес-структури стали більш гнучкими, а взаємодія з клієнтами перейшла частково в Інтернет-простір [36]. Розвиток Інтернет-технологій дозволив багатьом невиробничим організаціям здійснювати свою діяльність у мережі. Це неминуче відобразилось на ринку праці, який став

вимагати іншої кваліфікації менеджерів, які здатні виконувати функції планування, мотивування, організації, делегування і контролю виконання всіх етапів бізнес-процесу. Водночас, на ринку з'явився попит на фахівців у галузі інформаційно-комунікаційних технологій , який тільки зростає [37].

Аналізуючи розвиток інформаційних технологій для ринку праці, можна стверджувати, що наслідками стали: можливість доступу до інформації практично з будь-якої точки світу; поява нових професій; нові форми організації праці; зростання частки високотехнологічних товарів в загальному експорті; зростання чисельності зайнятих в галузі ІКТ; доступ до професійної освіти в інших країн через дистанційне навчання; можливість дистанційної форми зайнятості; більші можливості для онлайн роботи; гнучкі форми зайнятості і можливість планування графіку роботи [37].

Таким чином, для успішної діяльності будь-якої ІТ-компанії важливим є не лише створення якісного та конкурентоспроможного технологічного продукту, а й ефективна організація міжособистісних відносин роботодавців із працівниками, матеріального та соціального забезпечення. Вдале поєднання системи соціального забезпечення призведе до успішної побудови горизонтальних та вертикальних відносин всередині організації (між працівниками, різними відділами, проектним менеджером, кадровим менеджером і керівництвом компанії) та системи комунікації із зовнішнім світом (зокрема, клієнтами, партнерами тощо). Отже, переважання соціальних пріоритетів має стати основою в організаційній структурі підприємств не лише сфери інформаційних технологій, а й інших галузей національної економіки, а орієнтація на потреби людини в процесі трудової діяльності – фундаментом розвитку держави загалом у соціальній політиці держави в епоху інформаційної економіки [38].

Сучасна структура світового ринку праці характеризується насамперед виникненням такого нового й особливого його сегменту, який пов'язаний з використанням висококваліфікованих спеціалістів (наукових працівників, інженерів, аналітиків систем тощо), а також фахівців у галузі інформатики, менеджерів [39].

Розвиток сегменту ринку робочої сили значною мірою зумовлюється стрімким зростанням світової торгівлі послугами. Специфіка цього сектору ринку праці полягає в тому, що завдяки розвинутій мережі телекомунікацій певна частина інтелектуальної робочої сили може брати участь у виробничому процесі, що здійснюється на будь-якій відстані від місця її перебування [39].

Отже, в епоху глобалізації міграційна політика стає фактором інноваційного розвитку. Міграція все більше впливає на зайнятість, якість людського капіталу, продуктивність праці, рівень доходів населення. Перед країнами постає завдання залучення найбільш ефективної частини людського капіталу з-за кордону, збереження та розвитку національних інтелектуальних ресурсів і трансферу технологій через фахівців. Міграція наукових працівників, їхня праця в науково-дослідних та технологічних центрах різних країн з метою набуття, вдосконалення та застосування своїх знань є реальністю нашого часу й умовою розвитку держави в майбутньому. Багато розвинених країн та країн, що розвиваються, вже дійшли висновку, що залучення іноземних вчених, інженерів, менеджерів, викладачів та інших фахівців означає «імпорт знань» і може бути винятково вигідним для національної економіки. З цією метою коригуються міграційні законодавства, створюються спеціальні програми для висококваліфікованих мігрантів, цілеспрямовано розширюється прийом іноземних студентів та аспірантів, а також їх працевлаштування після завершення навчання,

створюються міжнародні дослідницькі колективи, заохочується міграція, пов'язана з інвестиціями в пріоритетні галузі [39].

У роботі [40] серед основних причин, спонукають частину інтелектуальної еліти до еміграції, називають низький рівень оплати праці, політичну нестабільність, неможливість працевлаштування за фахом, забезпечення родинного добробуту, прагнення до життя в економічно стабільному суспільстві, а також реалізацію здібностей та набуття досвіду.

Таким чином, конкурентоспроможність будь-якої економіки визначається структурою у сфері зайнятості, що відповідає вимогам часу, і рівнем продуктивності праці. Важливим національним пріоритетом є створення сучасного ринку праці з прогресивною структурою зайнятості, ефективно інтегрованого в міжнародну економічну систему. Структура зайнятості України змінюється, але напрям цих змін не відповідає національним інтересам та викликам глобалізаційних процесів. В Україні тривають глибокі структурно-інституціональні зрушення, які зумовили переорієнтацію напрямів економічної діяльності та активізували вирішення соціально-економічних проблем щодо формування й ефективного функціонування ринку праці. Якість робочої сили, рівень її кваліфікації є фактором зростання продуктивності праці та ефективного функціонування економіки [41].

З огляду на вищесказане, можна впевнено говорити про наступне. З одного боку, розвиток IT-індустрії сприяє інтеграції до світових ринків, включаючи ринок праці. З іншого боку, ряд існуючих проблем економічного характеру призводить до міграції кваліфікованих кадрів в інші країни світу. Проте за умови прийняття правильних рішень, що будуть сприяти розвитку вітчизняної економіки, проблема міграції в інші країни може нівельована за рахунок розвитку власного ринку праці.

В заключній частині нашої роботи розглянемо питання оцінювання вартості програмного забезпечення. Стрімкий розвиток індустрії розробки програмного забезпечення призводить до посилення конкурентної боротьби на ринку, що зумовлює необхідність враховувати ряд факторів, які мають різні ступені впливу на вартість програмного забезпечення. Проблема оцінювання вартості програмних продуктів на даний момент є недостатньо вивченою та потребує додаткової уваги.

Нижче визначимо фактори, які впливають на ціну програмних продуктів. Принциповими особливостями програмного забезпечення з точки зору оцінки його вартості є: віртуальність, тобто відсутність безпосередньої матеріальної форми, що вимагає розроблення нових методик оцінювання; віднесення програмного забезпечення до категорії інтелектуальної власності, де реальні витрати на створення об'єкта є незначними у порівнянні з його справжньою цінністю; або навпаки, витрати на створення об'єкта суттєво перевищують його цінність [42].

Прогнозування вартості програмного продукту багато в чому залежить від використовуваної методології розроблення програмного забезпечення. Розглянемо етапи розроблення програмного забезпечення на прикладі створення мобільного додатку. Як зазначено у роботі [43], у більшості випадків процес розробки додатків складається з наступних етапів: попередня розробка, або етап дослідження; UX / UI дизайн; безпосередня розробка додатків; тестування та розгортання додатків; постійна підтримка та обслуговування.

Одним з основних факторів, що впливають на час розроблення програми, зокрема мобільного додатку, є її функціональність, адже це пов'язано з необхідними етапами розробки програмного забезпечення. Для здійснення оцінювання часу необхідного на створення продукту пропонується використовувати ряд інструментів, серед яких

можна виділити наступні: «concepts», що являють собою суму необхідних у програмі функцій; «storypoints», що демонструють швидкість та складність розробки програми [43].

Серед причин невідповідності прогнозів реальним витратам часу та коштів на розробку програмного забезпечення традиційно виділяють наступні: низький професійний рівень співробітників компанії-розробника, що може позначитися на точності здійсненого прогнозу; збільшення обсягу розробки додатків через зміни в процесі його розробки.

Розглянемо підходи до оцінювання вартості програмного забезпечення, до яких можна віднести модель COCOMO, методику аналізу за функціональними точками, метод Use case points, метод аналогій, методику Price-to-win та інші. Загалом, методи оцінювання вартості та трудомісткості програмного забезпечення можна поділити на алгоритмічні та неалгоритмічні.

Вивчаючи особливості оцінювання вартості програмного забезпечення та основні способи її визначення, слушно розглянути метод аналогій більш детально. Це зумовлено його широким використанням та наявністю цілого ряду особливостей, що дозволяють пристосувати його до цілого типу проектів, зокрема для прогнозування вартості мобільних додатків.

Оцінка на основі аналогії порівнює оцінюваний проект з уже завершеними на основі визначених показників. Міра відстані використовується, щоб оцінити як проекти пов'язані між собою. На початкових етапах розробки програмного забезпечення оцінка зусиль є дуже складним завданням. Щоб отримати більш точні результати, враховуються показники оцінки зусиль реалізації попередніх проектів. Такі показники використовуються для отримання точного прогнозу зусиль, необхідних для успішного завершення поточного проекту [44].

Як зазначено у роботах [45; 46], оцінка за аналогією - це метод, керований даними. Він порівнює проект, що розглядається (цільовий проект) з подібними історичними проектами та їх загальні атрибути. Ідея аналогічного оцінювання полягає у визначенні зусилля цільового проекту як функція відомих зусиль подібних історичних проектів.

Основними перевагами методу аналогій є його практична спрямованість, яка базується на тому, що прогноз будується спираючись на існуючі дані.

Серед обмежень, що накладає використання даного методу, можна відзначити необхідність мати дані високої якості за уже реалізованими проектами, що не завжди доступно. Також залишається актуальним питання щодо врахування низки параметрів, які мають важливе значення, проте складно піддаються кількісному вираженню.

Зважаючи на розповсюдженість методу аналогій та на обмеження, які він пред'являє, дослідниками було запропоновано цілий ряд нововведень, які дозволяють зменшити вплив наявних обмежень та зробити даний інструмент більш гнучким та таким, що надає якісно нові результати використання з точку зору точності та надійності прогнозів.

Існує думка, що при використанні методу аналогії оцінка зусиль була найкращою в 60% випадків, про які повідомляється в опублікованому дослідженні. Однак у 30% випадків він виявив найгірший прогноз точності, отже, вказує на деяку нестабільність [47]. Тому можна зробити висновок, що оцінка зусиль за аналогією є перспективною, але потребує подальшого вдосконалення з точки зору кращої точності та ширшої застосовності [48].

Так, у роботі [49] автори пропонують техніку відбору для методу аналогій, яка зменшує всю базу проектів до невеликої підмножини, що складається з лише представницьких

проектів. Більше того, дана техніка поєднується з функцією зважування для подальшого вдосконалення методу аналогій. Запропоновані методи перевірені на чотирьох наборах даних (два реальних і два штучні набори) і порівнянні зі звичайними варіантами використання методу аналогій.

Іншим варіантом покращення методу аналогій є наступний, у якому автори пропонують новий гнучкий метод під назвою AQUA, що здатен подолати обмеження попереднього методу аналогій. Метод AQUA поєднує ідеї двох відомих оцінок на основі аналогії техніки: міркування на основі конкретних випадків та спільна фільтрація. Метод застосовується для прогнозування зусиль, пов'язаних з будь-яким проектом а залежності від його характеристик. Відповідно до авторів методики, AQUA підтримує кількісні дані шляхом визначення подібності міри для різних типів даних. Також даний метод більш коректно працює там, де відсутні точні значення показників. Враховуючи, що фіксована і невелика кількість аналогій може дати не найкращу точність прогнозування, дана методика передбачає гнучкий механізм, заснований на вивченні існуючих проектів для формування більш якісного набору базових даних [48].

Далі розглянемо моделі COCOMO (Cost Constructive Model) та COCOMO II, які дозволяють здійснити оцінювання трудоємності і часу розробки програмного продукту.

Методика COCOMO дозволяє оцінити трудоємність і час розробки програмного продукту. Сімейство моделей COCOMO було створене в 1981 році на основі бази даних про проекти консалтингової фірми TRW [50; 51]. COCOMO являє собою три моделі, орієнтовані на використання в трьох фазах життєвого циклу ПЗ: базова (Basic) застосовується на етапі виробітки специфікацій; розширена (Intermediate) – після визначення вимог до ПЗ; поглиблена (Advanced) – використовується після закінчення проектування ПЗ.

Параметри моделі залежать від виду додатка, який розробляється і можуть бути такими: відносно простий проект, робота над яким ведеться однорідною командою розробників, вимоги мають рекомендований характер, відсутня заздалегідь вироблена вичерпна специфікація (наприклад, нескладне прикладне ПЗ); проект середньої складності, робота над яким ведеться змішаною командою розробників, вимоги до проекту визначаються специфікацією, однак можуть змінюватись в процесі розробки проекту (наприклад, ПЗ системи управління банківським терміналом); проект, який повинен бути реалізований в жорстких рамках заданих вимог (наприклад, ПЗ системи керування польотами). В базовій моделі фактор уточнення витрат приймається рівним одиниці. Для визначення значення цього фактора в розширеній моделі використовується таблиця, яка містить ряд параметрів, які визначають вартість проекту. При використанні поглибленої моделі, спочатку проводиться оцінка з використанням розширеної моделі на рівні компонента, після чого кожний параметр вартості оцінюється для всіх фаз життєвого циклу програмного забезпечення [51].

COCOMO II також є сімейством моделей і являє собою розвиток базової (Basic) моделі COCOMO. COCOMO II включає три моделі – створення додатків Application Composition Model (ACM), раннього етапу розробки Early Design Model (EDM) і пост-архітектурна Post Architecture Model (PAM). Також в ній допускається вимірювати розмір проекту не лише кількістю рядків коду (LOC), але і більш сучасними функціональними і об'єктними точками.

Таким чином, в сучасних економічних умовах питання прогнозування вартості програмного забезпечення є одним з ключових з точки зору підвищення конкурентоспроможності компаній, які працюють в галузі розробки програмного забезпечення. Враховуючи цілий ряд чинників, які мають

вплив на вартість програмного продукту, саме від коректної роботи з ними багато в чому залежить точність прогнозу.

Висновки. У роботі було досліджено теоретичні засади функціонування економіки ІТ-індустрії в контексті глобалізації світового ринку праці. Було проаналізовано поняття «Економіка ІТ-індустрії». Продемонстровано, що економічні аспекти є важливими на кожному з етапів проектування програмного продукту, граючи подекуди вирішальну ролі в процесі прийняття інженерних та управлінських рішень.

Здійснено аналіз сильних та слабких сторін функціонування вітчизняної галузі ІТ. Проаналізовано особливості державного регулювання ІТ-індустрії. До шляхів, які можуть сприяти розвитку галузі ІТ пропонується відносити посилення взаємодії між ІТ та освітньою сферою, удосконалення нормативно-правової бази, а також створення сприятливих умов для реалізації вітчизняних інноваційних проектів.

Розглянуто алгоритмічні та неалгоритмічні методи оцінювання трудомісткості та вартості проекту. Здійснено аналіз методів аналогій та моделі COCOMO та COCOMO II з точки зору можливості їх практичного застосування.

Перспективним з точки зору подальших наукових досліджень видається проведення емпіричних досліджень, направлених на перевірку та калібрування існуючих моделей оцінювання трудомісткості та вартості програмного забезпечення. Це надасть дослідникам, розробникам та управлінцям, що працюють у галузі ІТ необхідні інструменти для прогнозування вартості програмного забезпечення, результатом чого може стати підвищення конкурентоспроможності вітчизняних ІТ-компаній.

Список використаних джерел:

1. Robbins, L. C. (1932). An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. London: Macmillan.

2. Карий О., Гальків Л., Цапулич А. Розвиток ІТ-сфери України: чинники та напрями активізації // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми економіки та управління”. 2021. Том 5, Номер 1. С. 42-55 DOI: https://doi.org/10.23939/semi2021.01.042

3. On approval of the action plan to support the development of the software industry for 2015: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 08.04.2015 No. 338-r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/338-2015-%D1%80

4. Boehm B. Software Engineering Economics / Barry Boehm. // IEEE Transactions on Software Engineering. – 1984. – №10. – С. 4–21.

5. Boehm, B.W. (1981) Software Engineering Economics. Prentice Hall, Englewood Cliff.

6. Сидорчук, В. Є. Економіка розробки програмного забезпечення [Текст] / В. Є. Сидорчук, Є. О. Зайцев // Шляхи активізації інноваційної діяльності в освіті, науці, економіці : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [м. Вінниця, 12 квітня 2016 р.] : у 2-х т. / орг. ком. : А. І. Крисоватий, З.-М. В. Задорожний, Б. В. Погріщук [та ін.]. – Вінниця : ВННІЕ ТНЕУ, 2016. – Т. 1. - С. 115-117.

7. Bourque, P. & Fairley, R. E. (eds.) (2014). SWEBOK: Guide to the Software Engineering Body of Knowledge. Los Alamitos, CA: IEEE Computer Society. ISBN: 978-0-7695-5166-1

8. Сучасні тенденції розвитку ІТ-індустрії в Україні / О. М. Полякова, О. В. Ромащенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2018. – № 64. – С. 179–186. https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0i64.149951

9. Тимошенко, Н. Ю., Ронський, Б. Ю. Проблеми та перспективи розвитку ІТ-індустрії в Україні / Н. Ю. Тимошенко, Б. Ю. Ронський // Економіка і суспільство. – 2018. – Вип. 17. – С. 384-388. DOI: 10.32782/2524-0072/2018-17-57.

10. Рощина Н.В. До питання впливу ІТ-систем на економіку України / Н.В. Рощина, Н.О. Черненко // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". – 2016. – Вип. 4.

11. Перспективні напрями розвитку ІТ-галузі в Україні / Н.О. Задорожнюк // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2019. – № 6 (46). – С. 77-84.

12. Булак , Ю., & Лісович , Т. (2021). Міжнародний ринок ІТ послуг та їх вплив на цифрову економіку України. Грааль Науки, (4), 53-56. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.07.05.2021.005

13. Родіонов П. Ю. Управління інформаційною діяльністю підприємства: дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Павло Юрійович Родіонов. – Київ: Нац. авіаційний ун-т, 2015. – 205 с.

14. Кассон М. Інформація та організація. Новий погляд на теорію фірми / [М. Кассон; пер. з англ. І. Ободовського]. Ę К.: Вид. дім -Києво-Могилянська академія», 2008. – 366 с.

15. Ronald H. Coase, The Firm, the Market and the Law (University of Chicago Press, 1988).

16. Ілляшенко С. М. Інформаційний потенціал підприємства / С. М. Ілляшенко //Вісник Сумського державного університету (Серія «Економіка»). – 2004. – № 9 (68). – С. 11–18.

17. Родіонов, П. Ю. Інформаційна діяльність підприємства / Павло Юрійович Родіонов // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць; за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. (ISSN 2313-4569). – Одеса: Одеський національний економічний університет. – 2016. – № 2 (61). – С. 101–113.

18. Мазур Ю. П., Боровик П. М., Журило С. В., Косенко Ю. Ю., Головкіна Л. І. Розвиток іt галузі як основа співпраці закладів вищої освіти, науки і бізнесу. Ефективна економіка. 2021. № 8. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.8.70

19. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37-38 – С.2716. Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

20. King, M. D. (2015), “Why higher Ed and business need to work together”, available at: https://hbr.org/2015/07/why-higher-ed-and-business-need-to-work-together (Accessed 15 July 2021).

21. Руденко М. В. Технології цифрової трансформації сільськогосподарських підприємств. Агросвіт № 23, 2019, С. 8-18

22. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolutio

23. Кундицький О., Сенишин. О. Особливості державного регулювання ІТ-сфери у вітчизняній економіці. Випуск 4, Номер 1, 2020. С. 34-42. https://doi.org/10.23939/semi2020.01.034

24. Бабанін О.С. Статистика розвитку ІТ-ринку в США, Україні та світі. / О.С. Бабанін // Щоквартальний науково-інформаційний журнал "Статистика України".-2013.-№1(60)-С.22-28

25. Аведян Л. Й. Державне регулювання сфери сучасних інформаційних технологій та інновацій: закордонний досвід / Л. Й. Аведян // Актуальні проблеми державного управління. - 2017. - № 2. - С. 171-176. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2017_2_26

26. Кулинич О. О., Войтко С. В. (2014). Напрями розвитку ІКТ-сфери у забезпеченні належного рівня конкурентоспроможності на міжнародному ринку ІТ-послуг. Економіка. Управління. Інновації. № 1. URL:http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui2014_1_60.pdf (дата звернення: 17.12.2019).

27. В. Плескач, Т. Затонацька, Інформаційні системи на підприємствах. Видавництво Знання, 2011, с. 718.

28. Юдкова К. , Чернишина Г., "Класифікація інформаційних систем", Інформація і право, vol. 3152015, pp. 92-98, 2021. Available: http://ippi.org.ua/yudkova-kv-chernishina-gg-klasifikatsiya-informatsiinikh-sistem-st-92-98. [Accessed 13 April 2021]

29. World Migration Report Series 2008 / International Organization for Migration [Electronic source]. – Mode of access: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_1.pdf.

30. A global labour market [Electronic source]. – Mode of access: http://emilie-london.over-blog.com/article-a-global-labourmarket-71876249.html.

31. Стаканов Р. Д. Формування глобального ринку праці в умовах глобалізації світової економіки / Р. Д. Стаканов // Глобальні та національні проблеми економіки. - 2016. - Вип. 9. - С. 65-69.

32. Дон О. Д. Вплив міжнародної трудової міграції на світовий ринок праці. Економіка та держава. 2020. № 11. С. 106–111.

33. Sardak S., Korneyev M., Dzhyndzhoian V., Fedotova T., Tryfonova O. Current trends in global demographic processes. Problems and Perspectives in Management. 2018. Vol.16 (1), pp. 48—57. DOI: http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16 (1).05.

34. Акіліна О. В. Конкурентоспроможність робочої сили ІТ-сфери через призму трансформацій ринку праці / О. В. Акіліна, Л. М. Ільїч // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. - 2018. - Вип. 18(1). - С. 10-16.

35. World Development Report 2016 “Digital Dividends”. World Bank Group. 2016. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/896971468194972881/pdf/102725-PUB-Replacement-PUBLIC.pdf

36. Пармаклі Д. М. Історія економічних вчень: навчальний посібник / Д. М. Пармаклі, С. В. Філиппова, Н. А. Добрянська - Одеса, 2018. - 113 с.

37. Цевух Ю. О. Ринок праці, міграція та соціально-економічний розвиток Європейського Союзу та України : навч.-метод. посіб. / Ю. О. Цевух. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2021. – 140 с.

38. Тенденції та проблеми розвитку ІТ-галузі: кадровий аспект / А. В. Шестакова // Економіка і суспільство. - 2018. - Вип. 19. - С. 255-260.

39. Кульганік О.М. Формування висококваліфікованого сегменту світового ринку праці. Приазовський економічний вісник. Електронний науковий журнал. 2018. Випуск № 5 (10). С. 28-33. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/5_10_uk/7.pdf

40. Причини міжнародної міграції робочої сили. Міжнародна економіка: підручник / А.П. Румянцев, Г.Н. Климко, В.В. Рокоча та ін.; за ред. А.П. Румянцева. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2015. С. 149–154.

41. Близнюк В. В. Вітчизняний ринок праці у глобальному вимірі / Близнюк Вікторія Валеріївна, Яценко Любов Дмитрівна // Ринок праці та зайнятість населення. - 2018. - № 3. - С. 33-38.

42. Біляченко О.Л. Особливості оцінки програмного забезпечення, створеного власними силами підприємства [Електронний ресурс] / О.Л. Біляченко. − Режим доступу до ресурсу: http://zsas.zhitomir.org/ru/forum/.

43. App development Cost: Understand Your Budget To Build Powerful Apps [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://medium.com/@MLSDevCom/app-development-cost-understand-your-budget-to-build-powerful-apps-91f933faf378.

44. Resmi, V, & Vijayalakshmi, S. (2020). Analogy-Based Approaches to Improve Software Project Effort Estimation Accuracy, Journal of Intelligent Systems, 29(1), 1468-1479. doi: https://doi.org/10.1515/jisys-2019-0023.

45. Mukhopadhyay T, Vicinanza S, Prietula MJ (1992) Examining the feasibility of a case-based reasoning model for software effort estimation. MIS Quarterly 16(2):155–171.

46. Shepperd M, Schofield C (1997) Estimating software project effort using analogies. IEEE Trans Softw Eng 23(12):736–743.

47. Ruhe M, Jeffery R, Wieczorek I (2003) Cost estimation for web application. ICSE 2003: Proceedings of 25th International Conference on Software Engineering. Oregon, USA, pp 285–294.

48. Li, Jingzhou & Ruhe, Guenther & Al-Emran, Ahmed & Richter, Michael. (2007). A flexible method for effort estimation by analogy. Empirical Software Engineering. 12. 65-106. 10.1007/s10664-006-7552-4.

49. Li, Y. & Xie, Min & Goh, T. (2009). A study of project selection and feature weighting for analogy based software cost estimation. Journal of Systems and Software. 82. 241-252. 10.1016/j.jss.2008.06.001.

50. Кравченко, С. М. (2014). Засоби оцінки вартості програмного забезпечення. Вісник ЖДТУ. Серія "Технічні науки", (1(68), 112–117. https://doi.org/10.26642/tn-2014-1(68)-112-117.

51. McGibbon Th. Modern Empirical and Schedule Estimation Tools / McGibbon Th. // DACS Report. – 1997. – 72 p.

§2.5 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

(Романова Т.В., Міжнародний центр сучасної освіти, **Давиденко Л.П.,** Національний университет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»)

Вступ. Важливість структурної політики серед інших напрямів регулювання національної економіки зумовлює необхідність поглиблення розуміння її теоретичного і практичного фундаменту. Одним з напрямів таких досліджень являється вивчення методологічного підґрунтя структурної політики. Для цього необхідно дослідити її основні концепції, які сформувались під дією розвитку економічної науки. У попередніх дослідженнях ми дійшли до висновку, що структурна політика − це напрям економічної політики держави, який включає в себе обґрунтовані дослідженнями методи та заходи оптимальної перебудови економічної системи і створення збалансованої й ефективної пропорції її взаємопов'язаних елементів з метою забезпечення позитивної динаміки їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Місце та роль структурної політики найбільш проявлені серед трьох економічних підходів:

− неокласичний і монетаристський підходи;
− кейнсіанський підхід;
− інституціонально-соціологічний підхід.

Неокласичний підхід представлений у працях таких економістів, як А. Маршал, Г. Седжвик, А. Пігу, Р. Лукас, Н. Уолшс, К. Ерроу. Неокласичний підхід являється фундаментом для формування функціонального напряму структурної політики, який ще має назву пасивної структурної політики, заснований на принципі мінімального втручання держави в функціонування економіки та передбачає

опосередковані методи державного регулювання. Неокласичний напрям розглядає економічні механізми з позиції досконалої конкуренції і здатності ринку до саморегулювання. Представники пізнього неокласицизму Н. Уолшс та Р. Лукас зазначали, що тільки ринок, а не держава, достатньо реагує на соціальні очікування. У разі, якщо економічна система досягає рівня досконалої конкуренції, реагування ринків достатньо швидке і може забезпечити її оптимальне функціонування, а отже, забезпечити розвиток виробництва, і стимуляцію зайнятості. К. Ерроу ідентифікував ряд вимог, за яких ринки будуть функціонувати завжди ефективно: відсутність зовнішніх ефектів, наявність досконалої конкуренції, достатньо великий спектр ринків, у тому числі тих, котрі постійно розширяються. Отже, з точки зору неокласичної теорії активна структурна політика являється надлишковим втручання держави у функціонування економічного середовища, оскільки в цьому випадку відбувається викривлення ринкових механізмів і гальмування ефективного розподілу ресурсів. Обґрунтування даної позиції пов'язане з твердженням, що держава не може досягнути рівня максимальної досконалості інформації, а тому не в змозі визначити актуальні точки зростання економіки. З цієї причини пряме стимулювання обраних секторів або інших зрізів економічної системи знижує ефективність її функціонування. Але ринкові механізми ефективно включаються тоді, коли система знаходиться на рівні оптимуму або максимально наближена до нього, а отже, при виникненні суттєвих структурних дисбалансів необхідне втручання держави, оскільки ринок у таких умовах не спроможний у достатньому обсязі зреагувати на поточну економічну ситуацію. Поведінка економічних агентів у більшості випадків зумовлена короткостроковими мотиваційними чинниками, а значить не може розглядатись як

надійна частина довгострокової трансформації економіки, що зумовлює необхідність реалізації довгострокової стратегії структурного розвитку економіки.

Ринкові механізми в чистому вигляді стихійні і можуть викликати значне соціальне навантаження в економічному середовищі держави, тому необхідне застосування компенсуючих соціальних заходів у рамках економічної політики держави. Структурна політика в інтегральному вигляді також необхідна для підтримки становлення новітніх або інноваційних елементів структури економіки, враховуючи їх низьку конкурентоздатність у процесі виникнення та початкового розвитку. У цьому випадку необхідно враховувати також рівень розвитку ринкових інститутів, оскільки він прямо корелює з якістю спрацювання ефектів саморегуляції. У зворотному випадку розвиток таких ринкових інститутів та доведення їх активності й якості до необхідного рівня являється завданням структурної політики, оскільки вони є одними з найважливіших елементів економічної системи.

У рамках неокласичного напряму була сформована альтернативна теорія М. Фрідмена, яка отримала назву монетаристського підходу. Така теорія ґрунтувалась на визначальному факторі грошово-кредитної політики як осередку реагування держави на наслідки перебігу економічних циклів та значних коливань економічної системи. Зміна кількості грошової маси відповідно до перебігу економічної ситуації являється джерелом забезпечення стабілізації економічних процесів у вигляді зниження коливання цін, підвищення рівня зайнятості, стимулювання розвиту виробництва. Цей напрям економічної думки є основою для формування функціональної структурної політики, що проявляється у твердженні детермінації розвитку сектора приватного підприємництва для активізації економічних процесів та забезпечення їх розвитку.

Інструменти такої активізації в рамках цієї теорії здебільшого були зосередженні в області державних фінансів за допомогою використання державних кредитів і зменшення обсягів грошової маси. Однією з провідних концепцій монетаризму є необхідність зниження податкового навантаження на економічну систему та державних витрат. Але в інших випадках ринок здатен досягати достатнього рівня саморегулювання і визначати напрям трансформації економіки й оновлення її структури відповідно до поточних потреб самостійно. При цьому регулювання цін згідно з описаною теорією являється дієвим джерелом підтримки умов, необхідних для виникнення та функціонування ефекту саморегулювання.

Застосування кейнсіанського підходу на практиці відбулося під впливом розгортання реальної реформації національних економік розвинених країн у період, котрий розпочався після другої світової війни [1]. Кейнсіанський підхід базувався на доведенні недостатності механізмів ринкового саморегулювання в забезпеченні стабільності функціонування економіки [2]. Таке положення базувалося на неможливості забезпечення достатнім попитом ресурсів із причини неповної зайнятості та тенденцій інертності факторів виробництва. Рішення цієї проблеми передбачало створення умов для повної зайнятості шляхом стимулювання державою платоспроможного попиту. Кейнс розглядав економіку як цілісну систему, елементи якої перебувають у стані постійної взаємодії та утворюють комплексні взаємозв'язки. Основними положеннями кейнсіанської концепції було доведення недостатності умов функціонування вільного ринку для забезпечення економічного розвитку, відведення економічній категорії попиту визначальної позиції в регулюванні економічного середовища держави, стимулювання зайнятості та інвестиційної активності для збереження інтенсивності його

функціонування. Але ефект мультиплікатора, якому Дж. Кейнс відводив важливу роль, у повному обсязі сприяє розвитку стадії екстенсивного розвитку, що має недостатній економічний ефект у країнах, які розвиваються та в яких існують суттєві провали ринку. У подальшому кейнсіанство слугувало фундаментом для розроблення стратегії втручання держави в економіку, що історично співпало з його стрімким розвитком у 50 – 60-ті роки XX сторіччя.

Структурна політика в селективному вигляді являється наслідком не тільки збільшення державних витрат на регулювання економіки, але й визначення стратегії розвитку певних секторів. Кейнсіанська теорія надавала можливості виробити достатньо ефективні стратегії грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики в умовах депресивних економічних явищ. У результаті розвитку теорій Дж. Кейнса виникло декілька напрямів економічної думки: 1) неокейнсіанський підхід з його модифікаціями, до яких слід віднести і теорії економічного росту, основними представниками котрого являються Р. Харрод, Є. Домар, Е. Хансен, Н. Калдор; 2) теорія неокласичного синтезу, засновником якої являється Дж. Хікс; 3) агрегативна модель макроекономічного кейнсіанського та мікроекономічного неокласичного економічного аналізу, засновниками якої являються В. Леонтьєв та П. Самуельсон. У рамках неокласичної теорії Е. Хансен заснував теорії економічного росту на доведенні динамічної теорії циклу. У цій теорії Хансеном була створена теорія стагнації, яка розглядала періоди значного економічного спаду як причину порушення балансу ефективного попиту. Натомість періоди значного піднесення економіки також викликають порушення балансу ефективного попиту з причини виникнення ефекту акселератора, який перевищує його обсяги. Стимулювання ефективного попиту в розрізі даної теорії здійснюється за

рахунок використання державних коштів. Головними завданнями держави в цьому напрямі являються підтримка інвестиційної активності приватного капіталу та розширення спектра державних інвестицій. Хансен довів необхідність застосування стабілізаційних заходів у вигляді програм компенсування, які нівелюють негативні коливання ефективного попиту та автоматичних контрзаходів при дії механізму гнучкості [3].

Механізм гнучкості має автоматичний характер нівелювання коливань, але не може забезпечити повноцінного переходу до зростання економіки, при проходженні нею нижньої границі циклу. Система контрзаходів засновується на використанні стабілізаторів, до яких відносяться податок на додану вартість, державні виплати соціального страхування, виплати по безробіттю. При цьому загальна сума податку буде зростати на верхній границі циклу та падати на нижній. Державні витрати мають протилежну динаміку та забезпечують стабілізацію економічного процесу шляхом свого збільшення в кризові періоди та зменшення в період підйому.

Теорія неокласичного синтезу будувалася на аналізі економіки у двох стадіях: повної та неповної зайнятості. Неповна зайнятість характерна для економіки в період спаду, тому в даному випадку держава реагує методами, притаманними кейнсіанській теорії, у зворотному випадку державне регулювання засновується на використанні методів неокласичної теорії. Ідеї В. Леонтьєва засновувалися на розширенні аналітичних можливостей економічної науки, на основі використання моделей «витрати − випуск», які являються економіко-математичними моделями міжгалузевого балансу. За допомогою таких економетричних моделей можливе здійснення найбільш повної оцінки стану економіки та виявлення прогнозів щодо її подальшого функціонування.

Виявлення закономірностей на основі досліджень такого порядку надає можливість усунення існуючих диспропорцій економічної системи.

Наступним економічним підходом, який виступав фундаментом для зародження інтегральних поглядів на структурну політику, являється інституціонально-соціологічний підхід. Спектр ідей цього напряму мав розмежування залежно від диференціації економічних поглядів та складався із: класичного інституціоналізму, представниками якого являються Т. Веблен, Дж. Комонс, М. Туган-Барановський; інституціонально-соціологічної школи, представники − Ф. Перроу, Ж. Маршаль, Дж. Кларк, Дж. Гелбрейт, та еволюційного інституціоналізму, представниками якого були Р. Нельсон, С. Уінтер, Дж. Ходжсон.

Т. Веблен у своїх працях створив технологічну модифікацію інституціоналізму, яка ґрунтувалася на поєднанні визначального детермінізму індустрії та трудового капіталу такого сектора, а також впливу соціальної складової на економічний розвиток. Зазначений напрям економічної думки розвивав теорію соціально-економічного аналізу економічного середовища з позицій впливу на її функціонування мотиваційної складової економічних агентів. Ядром розвитку економіки Т. Веблен уважав саме соціальні, а не суто економічні фактори. У зв'язку з цим регулювання економіки можливе, з одного боку, шляхом розвитку індустріального сектора, котрий являється основоположним порівняно з бізнесом, мотивації якого не є чисто економічними, що зумовлено саме соціальними факторами [4], а з іншого – таке регулювання можливо шляхом впливу на соціальну складову загальної маси економічних агентів, а також стимулювання розвитку інженерно-технічного персоналу як основи функціонування провідного, з точки зору Т. Веблена, індустріального сектора.

Ф. Перру запропонував власну теорію економічної рівноваги, яка засновувалася на обґрунтуванні впливу економічних агентів на зміну економічної ситуації, що зумовлено їх мотиваційними чинниками та стратегією. Ідея Ф. Перру базувалася на теорії домінуючих одиниць, до яких відносяться економічні агенти з найбільшим обсягом впливу на економіку, наприклад корпоративні утворення, а головною домінуючою одиницею являється держава [5; 6]. Процесам взаємодії даних економічних агентів притаманна детермінація рівня домінантності, а не суто економічна мотивація прийняття рішень. У цьому випадку процеси розрізненості мотивацій різних домінуючих одиниць, а також протиріччя, які виникають у процесі їх взаємодії, можна вирішити лише на рівні держави як регулятора економічних процесів. Отже, державна регулююча функція повинна бути розвинена до меж її необхідності в поточній економічній ситуації та являтися детермінізаційним чинником економічної рівноваги. Основою для регулювання і прогнозування тенденцій функціонування економіки, а також моделювання поточної економічної ситуації являється система індикативного планування.

Розвиток зазначених ідей також здійснював Дж. Кларк, який довів, що обмеженість інформації викликає недостатню прогнозованість економічних рішень, що в подальшому економічною наукою було ідентифіковано як чинник недосконалості інформації. Дж. Кларку також належала ідея дієвої конкуренції, яка, на відміну від досконалої, визначалася процесами створення, використання та відтворення різного за величиною прибутку в різних секторах економіки. Ця концепція слугувала основою для вироблення стратегії секторного регулювання економіки та засновувалася на реалістичних факторах, на відміну від недостатньо детермінованих у реальній поточній ситуації факторів досконалої конкуренції.

Дж. Гелбрейт та Г. Мюрдаль, використовуючи ідеї індикативного планування, обґрунтовували основну мету державної політики, яка реалізувалась у пристосуванні національної економіки до умов чинника зовнішньої конкуренції. Рушійною силою формування необхідного рівня конкурентоспроможності економіки в рамках даного напряму вважалися провідні сектори економіки, які відрізняються новітністю продукції та є основними елементами, котрі забезпечують економічний розвиток [1, с. 37]. Розвиток новітніх секторів зумовлює розвиток усіх інших секторів, трансформуючи структуру економіки в напрямі її оновлення й адаптації до умов утворення конкурентних переваг. Дж. Гелбрайт суттєвим фактором детермінації економічних процесів виділяв зміни в мотивації та поведінці елементів техноструктури, до якої відносяться економічні корпорації і їх трудові ресурси вищого рівня. Такий напрям економічної думки розробив теорію рівноважних сил в економіці як основного елемента економічної ефективності. Наприклад, державне планування здатне регулювати тенденції в економіці щодо утворення монополій, активізація діяльності профспілок здатна забезпечити необхідний захист та розвиток трудових кадрів, а використання в державному плануванні наукових розробок може утворити результативну стратегію розвитку структури економіки.

Еволюційний інституціоналізм розглядав економіку як динамічну систему, яка постійно трансформується в процесі свого функціонування. Такій динаміці притаманні залежності, котрі виникають унаслідок складної інерції попередніх економічних процесів та зумовлюють формування стану поточної економічної системи. Ця залежність може проявлятись у вигляді кумулятивного ефекту, який тим більше впливає на поточну економічну ситуацію, чим більший рівень кумулятивних складових. У разі негативності такої складної

інерції подолання її наслідків не може бути здійснено негайно, а отже, визначеність стратегії управління економікою повинна засновуватися на детальному її аналізі та прогнозуванні наслідків реалізації такої стратегії. Активне державне регулювання необхідне з причини неспроможності економіки, як системи, самостійно створювати позитивні результати в ході загальної її еволюції. Одним з основних елементів, що потребує стимулювання з точки зору даного напряму економічної науки, являється науково-технічний прогрес, стійкий розвиток якого здатний змінювати структуру економіки в позитивному, результативному напрямі. Детермінантами дії економічних агентів являються стереотипи економічної поведінки, які формуються в результаті адаптації під діюче нормативно-інституційне середовище економічних процесів, а тому зміни таких «рутин» можливі шляхом його трансформації.

Однією з форм інституціоналізму являється теорія політичної економії добробуту, генезис якої є результатом взаємодії різних напрямів економічної науки. Важливий внесок у формування цієї теорії здійснили А. Паретто, А. Пігу, А. Маршал. Вона ґрунтувалась на досягненні економічною системою границі оптимуму, за Паретто, при якому розподіл ресурсів в економічній системі являється оптимальним. Досягнення такого рівня відбувається тоді, коли зміни в такому розподілі призводять до погіршення функціонування будь-якого елемента цієї системи. Підвищення рівня добробуту одного елемента чи суб'єкта не повинно знижувати рівень доброту інших елементів або суб'єктів [7]. Досягнення оптимуму повинно відбуватися на усіх рівнях економіки та в одному напрямі, оскільки тільки в такому разі можливо зберегти рівні умови корисності функціонування усіх елементів економічної системи.

Таким чином, функціонування вільного ринку порушується внаслідок недосконалої конкуренції, екзогенних

факторів впливу, а також неповноти інформації, що викликає створення провалів ринку та нарощування дестабілізаційних тенденцій у процесі його розвитку. Державне регулювання повинно бути зосереджене на нівелюванні таких провалів і на виробленні системної комплексної стратегії економічного розвитку з урахуванням потреб найбільшого спектра елементів економічної системи.

Одним з результатів проведення досліджень в області підтримки рівноважності економіки та регулювання її структури являється концепція Вашингтонського консенсусу. Вона була сформульована в працях економіста Дж. Вільямсона та характеризувалася поєднанням неокласичного і ліберального підходу до розуміння економічних процесів. У подальшому така концепція була вдосконалена в рамках діяльності МВФ та Світового банку, що надало їй рис інституціоналізму. Основними тезами цієї стратегії економічного розвитку є:

1) утримання дефіциту державного бюджету в заданих границях;

2) виділення секторів освіти, послуг з охорони здоров'я та сектора інфраструктури як найбільш важливих з точку зору пріоритету в загальній структурі;

3) збереження низької облікової ставки в результаті лібералізації фінансових ринків;

4) зниження податкового навантаження на економіку;

5) усунення державного регулювання валютних курсів та перехід до вільного утворення;

6) стимулювання притоку прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у результаті максимального усунення бар'єрів для їх надходження в національну економіку;

7) удосконалення нормативно-правової бази з регулювання прав власності;

8) стимулювання масштабної приватизації;
9) лібералізація зовнішньоторговельних операцій;
10) обмеження методів державного селективного стимулювання економіки.

Однією з особливостей цієї концепції також являється обмеження прямого державного втручання в економіку та застосування суто монетаристських методів регулювання економіки шляхом контролю за грошовою масою [8]. Вашингтонський консенсус у процесі свого застосування довів необхідність інституціональних перетворень в економіці для забезпечення її сталого розвитку [9]. Недоліками даної стратегії є відсутність чіткої регламентації методів реагування держави на виникнення ринкових провалів, відсутність визначення умов, необхідних для успішного підвищення відкритості економіки, відсутність аналітичної бази щодо ідентифікації рівнів розвитку ринкових інститутів для державного реагування у разі недостатності ефектів ринкової саморегуляції. Успішність реалізації такого курсу економічного розвитку визначалася рівнем розвитку інституціональної системи, оскільки тільки при базовому існуванні цього рівня відбувалось очікування піднесення економічного розвитку в результаті використання методів Вашингтонського консенсусу.

Висновки. Структурна політика являється динамічним явищем, що зумовлено постійною трансформацією об'єкта її регулювання, а також дією еволюційних чинників. Система структурної політики представлена ієрархією методів впливу на відтворювальний, секторальний, регіональний та інші зрізи структури економіки. Важливим елементом розкриття методологічних засад структурної політики являється проведення аналізу економічних підходів щодо її розуміння в рамках економічних шкіл, які історично склались у процесі еволюції економічної науки. Систематизація концептуальних

підходів до формування структурної політики надає змогу встановити кореляцію сучасних методів управління та базових для її формування економічних течій і державних емпіричних стратегій економічного зростання. Розвиток теоретичних засад структурної політики відбувався в багатьох випадках одночасно з побудовою та впровадженням стратегії структурної трансформації в середовище реальних економічних систем, що утворювало емпіричне підґрунтя для її подальшого розвитку. Ознаки емпіричних досягнень такого впровадження закладені в структуру сучасних стратегій структурної політики.

Список використаних джерел:

1. Шаблиста Л.М. Державне регулювання структурних зрушень в економіці України : Дисертація д-ра екон. наук. – Київ, 2002. – 462 с.
2. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос АРБ. – 1999. – 352 с.
3. Hansen A. H. Economic stabilization in an unbalanced world. – 1932.
4. Thorstein Veblen The Theory of the Leisure Class // Social Stratification. Class, Race, and Gender in Sociological Perspective, third edit., – Ed.by David B. Grusky, – Westview Press, – PP. 862 – 870.
5. Schumpeter J. A., Perroux F. Théorie de l'évolution économique. – 1935.
6. Perroux F. L'Europe sans rivages: ouvrage et articles. – Presses universitaires de France, 1954. – T. 1. – P. 859.
7. Pigou A. C. The economics of welfare. – Macmillan and Company, limited, 1929.
8. Фридман Л., Видясов Н., Мельянцев В. Государственные расходы и экономический рост // МЭМО. – 1999. – № 10. – С. 14 – 25.
9. Біла С.О. Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки: Монографія / С.О. Біла. – К.: Вид-во УДДУ, 2001. – 408 с.

*§2.6 СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ УКРАЇНИ (***Смолінська Н.В.,** Національний університет «Львівська політехніка», **Яцик А.А.,** Національний університет «Львівська політехніка»)

Вступ. Галузь виробництва будівельних матеріалів відіграє значну роль для економічного розвитку держави. Від ефективної діяльності цього сектору економіки залежить реалізація стратегічних задач держави для соціально-економічного розвитку. Також від цієї галузі залежить інфраструктура та реалізація великих інвестиційних проектів. Рівень розвитку ринку будівельних матеріалів напряму впливає на промислове, житлове, транспортне, інженерне, дорожнє будівництво. Якісні та кількісні характеристики кожного об'єкта будівництва також прямо залежать від розвитку ринку будівельних матеріалів.

Для виявлення факторів, що стимулюють перехід підприємств будівельної галузі на інноваційний шлях розвитку.. Аналіз вітчизняного ринку будівельних матеріалів показав, що обсяг їх виробництва зростає. Зростання обсягів імпорту будівельних матеріалів диктує необхідність вживати відповідних захисних заходів з боку вітчизняних виробників. Незважаючи на консерватизм будівельного комплексу щодо впровадження інновацій, на ринку дедалі більше з'являються нові пропозиції від різних виробників будівельних матеріалів, виробів та конструкцій. Вирішення завдань сучасного будівництва, які залежать від різних факторів, у т.ч. ринкового попиту, сучасних вимог до надійності та екологічної безпеки будівельних матеріалів, їх енергоефективності та ін., диктує необхідність створення та впровадження нових будівельних матеріалів, виробів та конструкцій [1].

Виклад основного матеріалу. Будівельна галузь є однією з ключових галузей української економіки, оскільки

тісно пов'язана практично з усіма іншими видами економічної діяльності. Відповідно, розвиток будівельної галузі сприяє розвиткові інших вітчизняних галузей, що в свою чергу забезпечує вирішення завдань економічного та соціального значення. Актуальність досконального вивчення та проведення діагностики будівельної галузі обґрунтовується значеннями показників її діяльності, і є доволі актуальним питання сьогодення.

Досліджуючи ринок будівельних матеріалів можемо стверджувати що бетон виступає першим серед лідерів в світовому попиті на будівельні матеріали. Так як, це один з основних конструкційних матеріалів для будівництва у сучасному світі. Сьогодні, для входу у галузь виробництва товарного бетону в Україні, можна зіткнутись із значними бар'єрами. Причиною цього є широка конкуренція, перевищення пропозиції над попитом, а також дороге обладнання.

Ринок товарного бетону та суміжних виробів залежить від розвитку дотичних галузей та вартості енергоносіїв. Нестійкість економічної ситуації, надзвичайно високі проценти за іпотечними кредитами, а також низька купівельна здатність громадян стримують попит. При даних умовах, потрібно визначити цільові сегменти ринку, котрі при кризовому стані зменшення будівництва, будуть менш схильні до зниження обсягів будівельно-монтажних робіт, ніж будівельний ринок в цілому.

Можна виділи наступні цільові сегменти ринку для виробників бетону та бетонних виробів:

- будівництво помешкань бізнес- та преміум-класу, оскільки потенційні покупці доного житла зазвичай не потребують кредитування;
- будівництво комерційної офісної нерухомості з більшими вимогами до якості;

• будівництво торговельно-розважальних центрів. Якщо раніше їх будували в містах-мільйонниках, то зараз – в обласних центрах та промислових містах;

• будівництво готелів. Активний розвиток туризму збільшує попит на готелі різної цінової категорії.

Будівництво є однією з основних капіталоутворюючих галузей економіки. Від її економічного, технічного, наукового стану та конкурентоспроможності залежить рівень різних суб'єктів господарювання, та населення держави загалом. Однак розвиток роботи будівельного комплексу також тісно пов'язане з заохоченням інвестиційно-інноваційного руху в країні.

Таблиця 1

Обсяг виробленої будівельної продукції в Україні у 2017-2021 роках, млн. грн. [2]

Категорія	Рік				
	2017	2018	2019	2020	2021
Будівництво:	105682,8	141213,1	181697,9	202080,8	258073,6
1. Будівлі	52809,6	66791,6	83589,3	80625,6	102894,3
житлові	23730,0	29344,8	33208,8	29083,6	39147,9
нежитлові	29079,6	37446,8	50380,5	51542,0	63746,4
2. Інженерні споруди	52873,2	74421,5	98108,6	121455,2	155179,3
транспортні споруди	19001,0	27428,3	33532,4	67857,8	90093,0
трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі	12805,3	15950,5	20583,4	21945,0	26804,7
комплексні промислові споруди	16186,7	24291,0	36638,8	25333,1	30746,3
інші інженерні споруди	4880,2	6751,7	7354,0	6319,3	7535,3

Варто зазначити, що наслідки карантину не оминули і будівельну галузь, а разом із тим і ринок нерухомості. За даними Державної служби статистики [2], у перші місяці 2020 року (з січня по травень) порівняно з аналогічним періодом 2019 року, в Україні зменшились обсяги будівництва як мінімум на 7%. Щодо об'єму капітальних інвестицій в дану галузь, то лише у першому кварталі показник зменшився на 36%.

У 2021 році будівельні компанії України виконали на 5,1% більше робіт, ніж у 2020 році. Лише у грудні 2021 року даний показник підвищився на 19,8%. Щодо окремих позицій, то житлове будівництво за підсумками грудня 2021 р. зросло на 8,3% порівняно з груднем 2020 року. Загалом за весь рік зростання було на 16,8%. Об'єм будівництва нежитлових споруд становило 18,3% за грудень, а за рік загалом збільшився на 19,8%. Інженерне будівництво зросло за місяць грудень на 22,9%, за рік приріст був на 3,1%.

Серед завершених будівельних робіт у 2021 році нове будівництво складало 29,6%, частка ремонту становила 45%, частка реконструкції та технічного переоснащення відповідно складала 25,4%. Загалом було вироблено будівельної продукції на суму 258 млрд грн.

Причинами зростання галузі був проект «Велике будівництво», запуск ДІАМ [3] та державної програми іпотечного кредитування. Найбільші результати будівництва продемонстрували Київська, Одеська та Дніпропетровська області, які разом становили понад 50%. Окрім цього, будівельних робіт найбільше наростили такі області, як Тернопільська (37,3%), Вінницька (20,1%) та Черкаська (17,6%). Натомість, у Чернівецькій, Закарпатській та Кіровоградській областях спостерігалось падіння на -38,9%, -26,1% та -22,3% відповідно. Обсяг виготовленої будівельної продукції Львівщини у 2021 році складав 18608,3 млн. грн.; у 2020 році становив 14196,4 млн. грн.; а у 2019 році це значення було на суму в 10972,2 млн. грн. [5]

Індекс будівельної продукції порівнюючи до попереднього року має позитивну тенденцію. Так, у 2021 році у Львівській області індекс становив 110,4%, у 2020 дорівнював 122,7%, а у 2019 році був приріст до 123,3%. [6]

У Львівській області, у відношенні до загального обсягу будівельних робіт по Україні, було виконано: у 2020 році – 7%, у 2021 році частка зросла до 7,2%. Вже п'ять років, як Львівщина тримається на п'ятому місці по Україні за обсягом будівництва. Динаміка рейтингу Львівської області по Україні по індексу будівельної продукції є нестабільною, так у 2019 році область займала 13 місце, у 2020 році стрибнула на 5 місце, у 2021 році понизилась до 10 місця.

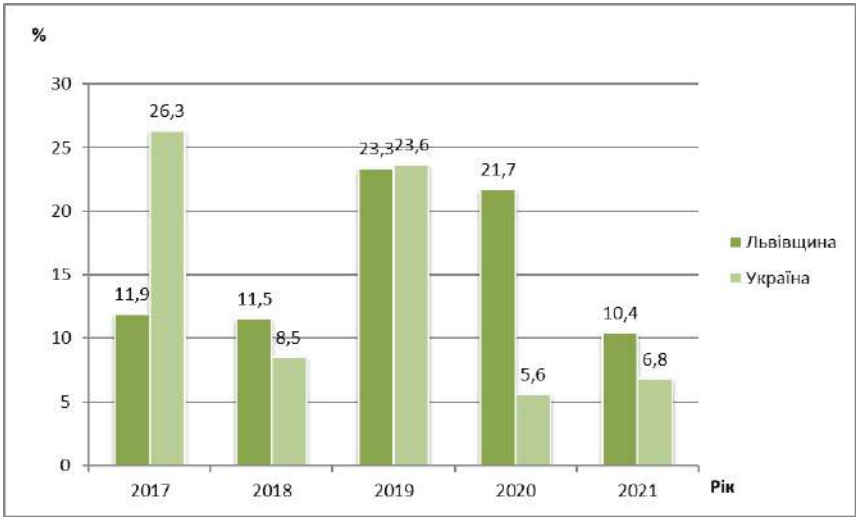

Рис.1. *Приріст (зниження) будівельної продукції України та Львівської області, у % до попереднього року[7]*

За останні роки приріст будівельної продукції у Львівській області є додатнім, та здебільшого вищим за приріст по усій країні. Загалом обсяг виготовленої будівельної

продукції на Львівщині віж 2010 року збільшився вдвічі до 2020 року. В Україні приріст за 10 років становив 45,3%.

У 2020 році структура обсягу виготовленої будівельної продукції Львівщини складалась на 57,1% із інженерних споруд, у вартісному еквіваленті на 8103,4 млн. грн. Це на 74,4% більше, ніж у 2019 році, та в 2,1 рази більше ніж у 2010 році. Понад 80% цих робіт включає будівництво транспортних споруд, прокладання комунікацій, трубопроводів, а також ліній електропередач.

На нежитлове будівництво припало 25,9% виготовленої продукції у 2020 році. Це на 10% менше попереднього року. Це пов'язано із зменшенням попиту на комерційну нерухомість у зв'язку з карантином.

Житлове будівництво у Львівській області у 2020 році складало 17% від загального обсягу. Порівняно з попереднім 2019 роком також спостерігається зменшення робіт на 13,3%, проте за десять років з 2010 року здійснено зріст у 2,2 рази.

За характером обсяги будівництва складали: нове будівництво - 37,9%, реконструкції та технічне переоснащення склали 36,8%, ремонту відповідно склав 25,3% від усього обсягу.

У 2020 році прийнято в експлуатацію менше житлових площ, ніж у 2019 році на 53,9%. Проте, з 2017 по 2019 роки, цей показник зостав. У 2021 році теж спостерігається зріст.

Останніми роками активно будували багатоквартирні будинки. У 2020 році, за розміром прийнятого житла, Львівщина була на другому місці в Україні, поступившись лише Київській області. У 2021 році посунулась ще на одну позицію до 3 місця.

Таблиця 3

Обсяг реалізованої промислової продукції в Україні у 2017-2021 роках, млн. грн. [2]

Категорія	Код за КВЕД-2010	Рік				
		2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво вогнетривких виробів	23,2	3075,2	3654,3	3669,8	2939,8	3810,5
Виробництво будівельних матеріалів із глини	23,3	6757,6	7549,5	7404,1	7292,5	9532,6
Виробництво керамічних плиток і плит	23,31	4980,5	5470,3	5157,6	5178,2	6682,8
Виробництво цегли, черепиці та інших будівельних виробів із випаленої глини	23,32	1777,1	2079,2	2246,5	2114,3	2849,8
Виробництво іншої продукції з фарфору та кераміки	23,4	1490,0	1672,1	1690,4	1626,7	2084,8
Виробництво цементу, вапна та гіпсових сумішей	23,5	15363,6	16684,5	19323,1	20239,5	23583,5
Виготовлення виробів із бетону, гіпсу та цементу	23,6	23031,4	26518,5	30348,0	32939,1	42531,0
Разом		56475,4	63628,4	69839,5	72330,1	91075

Відповідно, активне пожвавлення діяльності будівельних компаній посприяла збільшенню обсягів виготовленню промислової будівельної продукції.

Обсяг реалізованої промислової продукції у 2017-2021 роках має тенденцію до зростання по всіх позиціях. Проте, якщо поглянути на основні категорії будівельних матеріалів, то обсяги замовлень бетону у 2020 році замість очікуваного зростання впали у порівнянні з 2019 роком, у зв'язку з епідемією Covid. Вже у 2021 році дані показники збільшились.

За 2021 рік реалізація будівельних матеріалів збільшилась на (+16,3)%, відносно попереднього року. Загальний аналіз ринку за ключовими сегментами показав коливання від (-12%) до (+64%). Проте, більшість сегментів

(75%) мали позитивну тенденцію. У 2020 році позитивна частка становила 60% сегментів.

Якщо велике будівництво зазнало складне становище, то приватні та ремонтні роботи продемонстрували позитивну динаміку. Ринки товарів для цих сегментів ледь відчули наслідки карантину і зросли на 10-30% залежно від категорії. Це зумовлено тим, що велика частка людей зайнялася ремонтом під час карантину.

Окремо варто виділити більш детальні характеристики галузі будівельних матеріалів [8].

За рік, у 2020 р. зменшились такі показники з виробництва:

– блоки та цегла з цементу, бетону або каменю штучного (у 1,5 рази);

– труби, трубки та шланги, жорсткі, з полімерів етилену (на 21,1%);

– елементи конструкцій збірних для будівництва з цементу, бетону або каменю штучного (на 29,8%);

– плити, плитки, черепиці та подібні вироби з цементу, бетону або каменю штучного (на 10,7%);

– суміші будівельні сухі (на 9,5%);

– цегла керамічна будівельна (на 9,7%);

– розчини бетонні, готові для використання (на 4,6%).

– видобуток каменю дробленого (на 29,4%), пісків будівельних (на 10,8%).

Тим часом, зросли наступні категорії:

– суміші асфальтові для дорожнього покриття (на 20,3%);

– гіпсові суміші (на 9,4%);

– вікна та їх рами, двері та їх коробки і пороги, з пластмас (на 13,1%).

Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року будівельний сектор фактично до

червня була у простої. Продаж житла також зупинився. Зараз становище на ринку нерухомості поступово покращується. Хоч і не так швидко, як цього хочеться державі, забудовникам та інвесторам. Ситуація змінюється залежно від регіону. У місцях, де ведуться активні воєнні дії, є повне зупинення будівництва. Натомість, у Києві та у регіонах, ближче до заходу, поступово відновлюються процеси.

Разом з війною змінились пріоритети людей в Україні. На перший план постало питання безпеки населення. Споживачі почали цікавитись готовими домівками, або такими, які будуть такими найближчим часом. Також, внаслідок загрози ракетного удару, зріс попит на квартири з підземним паркінгом та комірками [9].

Також, внаслідок війни, багато значних підприємств-виробників будівельних матеріалів було втрачено. Окрім цього, зупинився експорт деяких матеріалів з росії та білорусі, таких як цемент, чи скло. Тож експерти прогнозують проблеми на ринку з такими продуктами, як скло, залізобетонними матеріалами та гіпсокартоном. Вже відчувається нестача металу, керамоблоків та утеплювачів. Проблеми є і з матеріалами для внутрішнього оздоблення. Крім дефіциту матеріалів, відбувається ще їх здорожчання. Це спричинено ускладненням логістичних шляхів, підвищенням валютного курсу. Варто додати, що будівельні матеріали не внесені до списку товарів критичного імпорту.

За оцінками різних забудовників, собівартість будівництва зросла близько на 10 - 15%, в деяких судженнях зростання сягає і 30%. Це залежить від виду матеріалу.

Незважаючи на воєнні дії, в Україні вже відновлюються будівельні роботи житлових комплексів. Лідерами виступають Волинська, Черкаська, та Закарпатська області. У Черкаській області найбільша частка відновлення роботи забудовниками, значення сягає 92% усіх ЖК. У прифронтових областях, а це

Сумська, Херсонська, Миколаївська та Кіровоградська, будівництво що повністю зупинене внаслідок воєнних дій. Першими містами, які відновили будівництво після воєнних дій на своїй території, були міста – Харків, Чернігів, Буча та Ірпінь. [10].

Серед західних областей найбільше відновлення спостерігається у Закарпатській та Волинській, та складає близько 88%. Найменше - 62% забудовників – у Чернівецькій області. У Київській області поновили роботу 20% житлових комплексів, а в самому Києві – 17%. Краща ситуація спостерігається у Дніпропетровській області, там поновилась робота на 31%, а в Полтавській області на цілих 72%. На Запоріжчині та Чернігівщині поновлено 11% будівництва. Загалом по країні відновлено роботу близько 50% ЖК (станом на травень 2022 р.).

За п'ять місяців війни(станом на 22. 07. 2022) до Держінспекції архітектури та містобудування звернулось близько 16 тисяч замовників з приводу нового будівництва, капітального ремонту та реконструкції. Найбільше звернень щодо надання дозволів на здійснення будівельних робіт надійшло у Київській, Львівській та Хмельницькій областях.

Багато із звернень стосуються дозволу виконання капітального ремонту та реконструкції медустанов та іншої соціальної інфраструктури. Найбільше звернень та виконання відповідних робіт було у Київській області. Також, надійшло звернення про дозвіл на будівництво заводу для вироблення листового скла [11].

Ринок будівництва ще далеко не є близьким до показників довоєнного часу, зазначають у ДІАМ. Проте вже можна спостерігати позитивну тенденцію порівняно з першими місяцями війни. Також, у новинах нерухомості повідомляють, що згодом буде створено штаб, який оперативно забезпечуватиме будматеріали, для прискорення

процесу по відновленню України після російського вторгнення.

Висновки. Певний вплив на стан ринку будівельних матеріалів та будівельного комплексу регіонів України мала глобальна економічна криза повязана із пандемією. Основними пречинами зниження обсягів будівництва в Україні стали прояви загальнодержавної економічної кризи, зокрема суттєві валютні коливання, криза ліквідності банківських установ, скорочення внутрішнього платоспроможного попиту. Вирішення вказаних проблем можливе при переорієнтації виробництва на інноваційні матеріали і технології, удосконалення системи управління, впровадження нових форм взаємодії підприємств будівельного комплексу, зокрема шляхом формування будівельних кластерів. Підписання державних угод на співпрацю з іноземними компаніями та співпраці щодо накопичення інноваційного досвіду ощадливого та безпечного виготовлення будівельних матеріалів.

Список використаних джерел:

1. Kobushko I., Jula O., Kolesnyk M. Improvement of the mechanism of innovative development of small and medium-sized enterprises. SocioEconomic Challenges. 2017. №1(1). PP. 60-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seconch_2017_1_1_9.

2. Обсяг виробленої будівельної продукції за видами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/ bud/ovb/ovb_u/ ovbp_vyd_u.htm

3. Державна інспекція архітектури та містобудування України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://diam.gov.ua/

4. Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/

5. Адамська І. Сучасний стан й тенденції розвитку будівельної галузі України. Галицький економічний вісник. 2019. № 5. С. 7–15.

6. Дмитренко В. І. Проблеми та перспективи розвитку підприємств будівельної галузі. Вчені записки Університету «КРОК». 2020. (2 (58), С. 120–127. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-58-120-127

7. «Будівництво і капітальні інвестиції у Львівській області» статистичний збірник 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/publ/2022/ZB1720220101.pdf

8. Калініченко Л.Л., Сидорова Ю.Р. Аналіз тенденцій розвитку будівельної галузі та будівельної продукції України. Молодий вчений. 2017. Вип. №4.4 (44.4). С.64-69 URL: http://molodyvcheny. in.ua/ files/journal/2017/4.4/15.pdf

9. Садовяк М. Регулювання розвитку інвестиційно-будівельної діяльності в Україні: організаційно-правовий аспект. Економічний аналіз. 2019. Т. 29(1). С. 92–100.

10. «Брак кадрів та дефіцит матеріалів: як відновлюється ринок будівництва житла та чи подорожчають квартири» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unn.com.ua/uk/news/1983740-brak-kadriv-ta-defitsit-materialiv-yak-vidnovlyuyetsya-rinok-budivnitstva-zhitla-ta-chi-podorozhchayut-kvartiri

11.«Будівельний ринок під час війни» Леся Соловчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://thepage.ua/ua/ real-estate/budivelnij-rinok-pid-chas-vijni-v-yakih-regionah-vidnovilis-roboti

§2.7 РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ У ЛОГІСТИЦІ: УТОЧНЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ **(Трушкіна Н.,** Інститут економіки промисловості НАН України, **Шкригун Ю.,** Інститут економіки промисловості НАН України)

Вступ. Управління логістичною діяльністю у системі логістичного менеджменту підприємств пов'язано з виникненням безлічі ризиків. У зв'язку з цим у сучасних умовах глобальних загроз і викликів, мінливості, нестабільності й невизначеності інституційного середовища особливо актуалізуються питання формування системи ризик-менеджменту з метою пошуку принципово нового інструментарію і методів оцінювання ризиків логістичної діяльності підприємств, управлінських підходів до їхнього нівелювання та мінімізації та удосконалення методик. Все це потребує поглибленого аналізу суті й змісту ризик-менеджменту задля розуміння динамічних закономірностей організації та управління логістичною діяльністю підприємств [1-13] різної галузевої приналежності.

З огляду на це, **мета даної роботи** полягає в узагальненні й систематизації існуючих підходів до визначення суті й змісту поняття «ризик-менеджмент»; авторському трактуванні даної економічної категорії з позицій трансформації логістичного менеджменту та підвищення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Критичний аналіз наукових джерел свідчить, що на сьогоднішній день не існує єдиного теоретичного підходу до визначення суті ризик-менеджменту. Це обумовлено тим, що науковці є представниками різних економічних теорій і шкіл зі своїми науковими підходами й особливостями, а також неоднозначністю і багатоаспектністю даного поняття. Адже термін «ризик-менеджмент» (*рис.*) розглядається як об'єкт

досліджень з позицій державного управління, економічної й фінансової безпеки, інноваційного, інвестиційного, фінансового, стратегічного, маркетингового, логістичного менеджменту.

***Рис**. Сутнісна основа поняття «ризик-менеджмент»*
Джерело: побудовано авторами на основі узагальнення наукової літератури.

Здебільшого дослідники під поняттям «ризик-менеджмент» розуміють науку; методологію; мистецтво; процес; систему; структурні компоненти системи; чинник; управлінську парадигму; специфічну галузь менеджменту; сукупність методів, прийомів і заходів тощо.

Так, у науковій літературі ця економічна категорія трактується як:

- важлива складова інноваційної діяльності підприємства (А. Степанова, Я. Рогоза);
- сучасна система управління ризиками підприємницьких структур (І. Вербіцька);
- система організаційно-фінансового характеру, яка об'єднана спільною ідеєю і спрямована на мінімізацію витрат, пов'язаних з управлінням певним об'єктом (Р Пікус, Н. Приказюк);
- чинник забезпечення економічної безпеки підприємств (Т. Мостенська);
- синтетична наукова дисципліна, яка вивчає вплив на різні сфери діяльності людини випадкових подій, що завдають фізичний і матеріальний збиток (Н. Хохлов);

- методологія, яка має власний набір термінів, класифікацію, єдиний підхід до аналізу різних ризиків (Н. Хохлов);
- мистецтво і наука про забезпечення умов успішного функціонування будь-якої виробничо-господарської одиниці в умовах ризику (Г. Чернова, А. Кудрявцева);
- процес розробки та впровадження програми зменшення будь-яких випадково виникаючих збитків (Г. Чернова, А. Кудрявцева);
- сукупність методів, прийомів і заходів, що дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходів до виключення або зниження негативних наслідків настання таких подій (В. Гранатуров);
- система оцінки ризику, управління ризиком і економічними (точніше, фінансовими) відносинами, що виникають у процесі цього управління, і включає стратегію і тактику управлінських дій (Л. Тепман);
- специфічна галузь менеджменту, яка потребує знань предметної діяльності фірми, страхової компанії, аналізу господарської діяльності підприємства, математичних методів оптимізації економічних завдань (Л. Донець);
- управління організацією в цілому або окремими її підрозділами з урахуванням факторів ризику (тобто випадкових подій, що впливають на організацію) на основі особливої процедури їх виявлення й оцінки, а також вибору і використання методів нейтралізації наслідків цих подій, обміну інформацією про ризики і контролю результатів застосування цих методів (А. Старостіна, В. Кравченко);
- складова системи управління фінансовою безпекою на підприємстві (О. Хаджинова, М. Куртяник);
- система, що включає в себе ідентифікацію, аналіз ризиків, управління (Г. Матвієнко-Біляєва);
- моделювання можливості відхилення при деякому обмеженні управлінського, компетентного, мотиваційного, психологічного характеру (М. Прокопенко);

- система управління ризиком і економічними (фінансовими) відносинами, що виникають в процесі цього управління, включаючи в себе стратегію і тактику управління ризиком (І. Федулова);

- цілеспрямований пошук і організація роботи щодо зниження ступеня ризику, мистецтво отримання і збільшення доходу (виграшу, прибутку) у невизначеній господарській ситуації (І. Федулова).

На думку І. Вербіцької [14], у рамках концепції ризику як небезпеки або загрози ризик-менеджмент означає техніку зменшення ймовірності настання негативних подій і наслідків від них за допомогою заходів, які вимагають розумних витрат. У рамках концепції ризику як можливості під ризик-менеджментом розглядається ступінь використання техніки максимізації доходу при одночасному обмеженні або мінімізації втрат.

У той же час В. Вітлінський, С. Наконечний, О. Шарапов [15] притримуються сучасної точки зору, заснованої на «неокласичній» теорії, зазначаючи, що управління ризиком покликане забезпечити оптимальне для підприємства співвідношення прибутку (приросту ринкової вартості) та ризику, його прийнятний (допустимий) рівень.

У монографії «Ризикологія в економіці та підприємництві» В. Вітлінський і Г. Великоіваненко [16] акцентують увагу на необхідності використовувати в управлінській діяльності різноманітних підходів, процесів, заходів, які дозволяють певною мірою (наскільки це можливо) прогнозувати можливість настання ризикових подій і домагатися зниження ступеня ризику до допустимих меж.

Як стверджує А. Камінський [17], у сучасній проблематиці ризик-менеджменту можна виокремити дві частини. Перша частина обумовлюється проблематикою, яка виникає від неадекватної, недостатньої реалізації певної

структурної компоненти процесів ризик-менеджменту. Другою частиною є ті проблеми, які породжуються функціонуванням ризик-менеджменту як цілісної системи у фінансовому інституті. Тому логічним для аналізу досліджуваної проблеми є представлення структури процесу ризик-менеджменту.

Генезис ризик-менеджменту характеризується трансформацією уявлень про ризик, проблематикою вимірювання ризиків та особливо ставленням до ситуацій з ризиком. При цьому ризик-менеджмент не є статичним, він є динамічним, його динаміку породжує саме проблематика ризику [18].

У результаті дослідження встановлено, що ряд науковців ототожнюють поняття «ризик-менеджмент» з управлінням ризиками. Так, De Marco A., M.J. Thaheem [19] формулюють управління ризиками як процес ідентифікації, оцінки та пріоритизації ризиків з подальшим скоординованим і економічним використанням ресурсів для мінімізації, моніторингу та контролю ймовірності або впливу несприятливих подій, або для максимізації реалізації можливостей.

Більшість зарубіжних вчених приділяють значну увагу питанням управління ризиками, розуміючи під даною дефініцією:

- метод, який спрямовано на організацію, виявлення і реагування на чинники ризику для досягнення цілей проєкту;
- планування, моніторинг і реалізація заходів, необхідних для запобігання схильності до ризику;
- систематичний метод виявлення, аналізу, обробки та моніторингу ризиків, які всі залучені до будь-якої діяльності/процесу;
- систематичний метод, що зводить до мінімуму ризики, які можуть бути перешкодою для досягнення мети;
- комплекс заходів, спрямованих на роботу з ризиками для збереження контролю над проєктом;
- засіб боротьби з невизначеністю (виявлення джерел невизначеності та пов'язаних з ними ризиків, а потім

управління цими ризиками таким чином, щоб звести до мінімуму (або взагалі уникнути) негативні результати та отримати вигоду з будь-яких позитивних результатів);

- спланований і структурований процес, що дозволяє команді проекту приймати правильні рішення в потрібний час шляхом виявлення, класифікації та кількісної оцінки ризиків, а потім для управління ними та контролю над ними;

- систематичний спосіб розгляду областей ризику та свідомого визначення того, як з кожною з них слід поводитися;

- інструмент управління, спрямований на виявлення джерел ризику та невизначеності, визначення їх впливу та розробку відповідних заходів у відповідь керівництва;

- процес виявлення, оцінки і контролю за фінансовими, правовими, стратегічними ризиками і ризиками безпеки для капіталу і доходів організації; ці погрози або ризики можуть виникати з різних джерел, включаючи фінансову невизначеність, юридичні зобов'язання, помилки стратегічного управління, нещасні випадки і стихійні лиха;

- процес виявлення, оцінки та пріоритизації ризиків, за яким слідує комплексне та економічне використання ресурсів для зниження, спостереження та контролю ймовірності чи впливу несприятливих подій або для максимального використання можливостей.

Варто зазначити, що управління ризиками відноситься до практики завчасного виявлення потенційних ризиків, їх аналізу та вжиття запобіжних заходів для зниження/стримування ризику. Управління ризиками включає ідентифікацію, аналіз та реагування на чинники ризику, які є складовою частиною бізнесу. Ефективне управління ризиками означає спробу максимально контролювати майбутні результати, діючи запобіжно, а нереактивно. Таким чином, ефективне управління ризиками дозволяє зменшити як можливість виникнення ризику, так і його потенційний вплив.

Висновки. Отже, на підставі узагальнення концептуальних положень щодо даної проблематики і отриманих результатів проведених досліджень [20-24] термін «ризик-менеджмент» пропонується розглядати з трьох позицій, а саме як:

1) важливий чинник підвищення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання;

2) сучасну парадигму логістичного менеджменту;

3) комплексний підхід до формування системи управління ризиками логістичної діяльності підприємств.

На нашу думку, найбільш змістовним є таке узагальнене трактування економічної категорії «ризик-менеджмент» як комплексу управлінських дій, економічних відносин і заходів впливу на процеси та явища в умовах невизначеності та браку якісної інформації, що носять системний і комплексний характер, спрямованих на забезпечення найбільш сприятливих умов функціонування та отримання результату, шляхом своєчасного виявлення, оцінювання та нейтралізації прояву негативних наслідків непередбачуваних подій.

Ризик-менеджмент полягає у комплексному аналізі політичних, зовнішньоекономічних, фінансово-економічних, інвестиційних, соціальних, виробничих, інноваційних, інформаційних, технологічних, ринкових, маркетингових чинників, які впливають на логістичну діяльність суб'єктів господарювання.

Перспективи подальших досліджень полягають у теоретичному узагальненні підходів до визначення змісту понять «управління ризиками логістичної діяльності» і «стратегічне управління ризиками логістичної діяльності» у системі ризик-менеджменту підприємств.

Список використаних джерел:

1. Zaloznova Yu., Trushkina N. Logistics management system of the enterprise. *Modern Management: Logistics and Education*: monograph / The Academy of Management and Administration in Opole. Opole: Publishing House WSZiA, 2018. P. 170-176.

2. Trushkina N. Organizational-economic mechanism of management logistic activity of enterprise: essence and structure. *Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension*: collective monograph / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: VUZF Publishing House «St. Grigorii Bogoslov», 2019. Vol. 3. P. 117-125.

3. Zaloznova Yu., Trushkina N. Management of logistic activities as a mechanism for providing sustainable development of enterprises in the digital economy. *Virtual Economics*. 2019. Vol. 2. No 1. P. 63-80. https://doi.org/10.34021/ ve.2019.02.01(4).

4. Sandiuk H., Lushpiienko Yu., Tkachenko I., Trushkina N., Kurganskaya E. Special Procedures for Electronic Public Procurement. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22. Special Issue 2. Business laws and legal rights: research and practice. P. 1-6. https://www.abacademies.org/articles/special-procedures-for-electronic-public-procurement-1544-0044-2.

5. Koev S., Tryfonova O., Inzhyievska L., Trushkina N., Radieva M. Management of Domestic Marketing of Service Enterprises. *IBIMA Business Review*. 2019. Vol. 2019. P. 1-13. https://doi.org/10.1571/2019.681709.

6. Трушкіна Н.В. Клієнтоорієнтований підхід до логістичного сервісу в умовах інформаційної економіки. *Бізнес Інформ*. 2020. № 6. С. 196-204. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-6-196-204.

7. Kwilinski A., Zaloznova Yu., Trushkina N., Rynkevych N. Organizational and methodological support for Ukrainian coal enterprises marketing activity improvement. *E3S Web of Conferences*. 2020. Vol. 168. Article 00031. https://doi.org/10/1051/e3sconf/202016800031.

8. Трушкіна Н.В., Шкригун Ю.О. Управління логістичною діяльністю підприємства в цифровій економіці: теоретичні засади. *Наукові інновації та передові технології*. 2021. № 2(2). С. 152-166. https://doi.org/10.52058/2786-5274 - 2021-2(2)-152-166.

9. Трушкіна Н., Шкригун Ю. Концептуальні підходи до визначення суті й змісту терміна «клієнтський досвід». *Věda a perspektivy*. 2021. № 4(4). С. 125-138. https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-4(4)-125-138.

10. Bezpartochnyi M., Revenko D., Dolha H., Trushkina N. Model Tools for Diagnosing the Stability and Survivability of Economic Systems. *Distributed Sensing and Intelligent Systems. Studies in Distributed Intelligence* / Edited by M. Elhoseny, X. Yuan, Sd. Krit. Switzerland, Cham: Springer, 2022. P. 275-288. https://doi.org/10.1007/978-3-030-64258-7_25.

11. Трушкіна Н. Логістична система: до питання термінології. *Věda a perspektivy*. 2022. № 3(10). Str. 84-96. https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-3(10)-84-96.

12. Trushkina N., Prokopyshyn O., Dranus L. Customer relationship management in the system of logistics administration at agricultural enterprises. *Security management of the XXI century: national and geopolitical aspects*: collective monograph. Iss. 4 / in edition D. Diachkov; Poltava State Agrarian University. Prague: Eastern European Center of the Fundamental Researchers, Nemoros s.r.o., 2022. P. 190-196.

13. Trushkina N. Conceptual approaches to determining the economic essence of the logistics system category. *Theoretical Foundations in Economics and Management*: Collective monograph. Boston: Primedia eLaunch, 2022. P. 107-115. https://doi.org/10.46299/ISG.2022. MONO.ECON.2.3.2.

14. Вербіцька І.І. Ризик-менеджмент як сучасна система управління ризиками підприємницьких структур. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 5. С. 282-291.

15. Вітлінський В.В., Наконечний С.І., Шарапов О.Д. Економічний ризик та методи його вимірювання. Київ: КНЕУ, 2000. 354 с.

16. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємництві: монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 480 с.

17. Камінський А.Б. Ризик-менеджмент: проблематика розвитку. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2017. Т. 2. Вип. 1. С. 52-59.

18. Bernstein P. Against the gods: The Remarkable story of risk. Wiley & Sons, Inc., 1998. 383 p.

19. De Marco A., Thaheem M.J. Risk analysis is construction projects – A practical selection methodology. *American Journal of Applied Sciences*. 2014. Vol. 1. P. 74-84.

20. Залознова Ю.С., Трушкіна Н.В., Кочешкова І.М. Системний підхід до управління ризиками логістичної діяльності підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 3. Т. 2. С. 50-53.

21. Трифонова О.В., Трушкіна Н.В. Управління ризиками логістичної діяльності промислових підприємств. *Бізнес Інформ*. 2018. № 12. С. 268-274.

22. Трушкіна Н.В., Сербіна Т.В. Міжнародна логістична діяльність у структурі зовнішньої торгівлі України: бар'єри, загрози та виклики. *Moderní aspekty vědy*: XX. Díl mezinárodní kolektivní monografie. Česká republika, Jesenice: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. Str. 611-623.

23. Трушкіна Н.В., Шкригун Ю.О. Ризик-менеджмент у системі логістичного менеджменту підприємства. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XXIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Орхус, Данія, 7 вересня 2022 р.) / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. Київ: ГО «ВАДНД», 2022. С. 119-126.

24. Трушкіна Н., Сербіна Т. Міжнародна логістика у системі зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2022. Vol. 1. No. 3. P. 101-114. https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20220103.7.

ODDÍL 3. PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE

*§3.1 ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ МАЮТЬ НАВЧАТИСЯ ВПРОДОВЖ УСІЄЇ СЛУЖБИ Й ТАК ПІДВИЩУВАТИ ВЛАСНУ КВАЛІФІКАЦІЮ (***Романенко Є.О.,** Національний Авіаційний Університет)

Вступ. В умовах збройної агресії з боку Російської Федерації проти нашої держави та реалізації стратегічного курсу держави на приєднання до європейської спільноти, її безпекових структур ЗС України потрібні військові частини (підрозділи), спроможні виконувати завдання із захисту держави, діяти спільно з підрозділами держав - членів НАТО.[1]

Реалізація стратегічного курсу України на інтеграцію в євроатлантичний безпековий простір та набуття членства в НАТО, сучасний етап розвитку Збройних Сил України, необхідність забезпечення їх та інших складових сил оборони вмотивованим, професійним і освіченим особовим складом потребують формування єдиних поглядів щодо розвитку військової освіти, регулювання процесів, цілей та її спроможностей, тобто визначення політики Міністерства оборони у сфері військової освіти затвердженою 15 грудня 2021 року. [2]

Політика Міністерства оборони України у сфері військової освіти - сукупність принципів, напрямів, форм та методів діяльності органів військового управління, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, закладів фахової передвищої військової освіти, спрямованих на розвиток військової освіти як інтегрованої до державної системи освіти, яка функціонує на засадах єдиної законодавчої та нормативно-правової бази, національних стандартах та стандартах держав-членів НАТО.

Правову основу Політики складають Конституція України та закони України, закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки» від 17.12.2021 №1986-IX, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р!оку № 121/2021, Стратегічний оборонний бюлетень України, затверджений Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021, "Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади" Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 467, наказ Міноборони (від 05.07.2022 р. № 175) «Про організацію підготовки офіцерського, сержантського і старшинського складу в закладах фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти», наказ Міноборони (від 07.07.2022 р. № 183) «Про затвердження Змін до Інструкції про організацію освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти та закладах фахової передвищої військової освіти в особливий період», інші законодавчі та нормативно-правові акти з питань національної безпеки і оборони, які регулюють функціонування системи військової освіти.

Потреба суттєвих змін у сфері військової освіти зумовлена необхідністю забезпечення безперервного професійного розвитку військових фахівців упродовж військової кар'єри (службової діяльності) для набуття оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей виконувати завдання оборонного планування, застосування Збройних Сил України, спільних дій у складі об'єднаних органів військового управління, а також їх сумісності з

підрозділами збройних сил держав-членів НАТО до виконання спільних бойових завдань.

Оскільки Україна рухається до вступу в НАТО, усі сили безпеки і оборони мають бути сумісними. Досвід війни показує величезну потребу в покращені цієї сумісності. Раніше була створена міжвідомча група для роботи над концепцією трансформації військової освіти в Україні. Ця концепція передбачає створення єдиної системи підготовки спеціалістів військового управління оперативного рівня. Це означає, що військовослужбовці ЗСУ, МВС та СБУ мають навчитися працювати, як єдиний механізм, бути взаємосумісними. Концепція ще не затверджена.[3]

Виклад основного матеріалу. Аналіз нинішнього стану системи військової освіти, а також світових тенденцій та досвіду провідних країн-членів НАТО щодо розвитку військової освітньої галузі в умовах змін форм, методів і засобів ведення бойових дій та збройної боротьби засвідчує про наявність низки проблем і стримуючих чинників ефективного функціонування системи військової освіти що зумовлені, здебільшого, новими викликами, які постали перед суспільством, державою, Збройними Силами України і на які потрібно адекватно реагувати.

До основних причин виникнення цих проблем варто віднести:

- недосконалий процес прогнозування розвитку системи військової освіти, незавершеність розроблення законодавчих та нормативно-правових актів з питань розвитку, удосконалення та функціонування системи військової освіти на середньострокову та довгострокову перспективу в контексті забезпечення національної безпеки України та захисту її національних інтересів з урахуванням досвіду країн-членів НАТО;

- неповна відповідність змісту військової освіти сучасному досвіду бойової та оперативної підготовки військ

(сил), їх застосуванню у війнах, локальних конфліктах, антитерористичних і міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки, стандартам країн-членів НАТО;

- якість освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти не у повній мірі відповідає передовим технологіям сучасності, повільно впроваджуються сучасні інформаційні, інформаційно-комунікаційні, інтерактивні, особистісно-орієнтовані педагогічні технології і технології дистанційного навчання, зокрема в рамках виконання Програми НАТО "Удосконалення військової освіти" (DEEP);

- відсутність централізованої підготовки офіцерського складу оперативного та стратегічного рівнів для складових сил оборони;

-недостатній рівень підготовки науково-педагогічних (педагогічних) працівників і інструкторів вищих військових навчальних закладів, військових

- навчальних підрозділів закладів вищої освіти, закладів фахової передвищої військової освіти та навчальних центрів (далі - військові навчальні заклади) для викладання за навчальними програмами, який відповідає потребам інтеграції в НАТО;

- недосконалість організаційно-штатної структури військових навчальних закладів та невідповідність їх динаміці розвитку Збройних Сил України;

- недостатній рівень практичної підготовки випускників військових навчальних закладів, їх відповідальності за прийняття управлінських рішень для виконання функціональних обов'язків за посадою;

- система вивчення іноземних мов військовослужбовцями не у повній мірі забезпечує достатній рівень володіння іноземними мовами для ефективної участі в заходах

міжнародного оборонного співробітництва, міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, впровадження стандартів та процедур НАТО;

- недієва система відповідальності замовників та військових навчальних закладів за якість підготовки здобувачів військової освіти, реалізацію законодавчо закріплених вимог щодо внутрішнього та зовнішнього забезпечення і гарантування якості освіти та освітньої діяльності;

- недостатнє забезпечення освітнього процесу новими, сучасними зразками озброєння і військової техніки, тренажерами, навчально-тренувальними системами, комплексами, лабораторіями, центрами моделювання.

Враховуючи наведене, подальший розвиток військової освіти вимагає її оновлення, застосування нових підходів до формування її структури та змісту, що дозволить забезпечити ефективну планомірну реалізацію закріпленого Конституцією України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору, забезпечити Збройні Сили України вмотивованим, професійним і освіченим особовим складом.[2]

В квітні 2022 року, набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки» ухвалений ще 17 грудня 2021 року. [4]. Ним фактично реформовано вищу військову освіту.

Законом визначено, що вищий військовий навчальний заклад – це: заклад вищої освіти державної форми власності, що здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського і старшинського) складу з метою задоволення потреб Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України

військових формувань, центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, інших розвідувальних органів України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону".

Також тепер з'являться заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання. До них належать заклади вищої освіти державної форми власності, які здійснюють на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах середнього та вищого складу: Національної поліції України, начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань.

За законом державні органи, до сфери управління яких належать вищі військові навчальні заклади, заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, мають право право встановлювати особливості їх функціонування.

Зокрема, вони можуть своїми нормативно-правовими актами встановлювати особливі вимоги щодо:

1) управління відповідними закладами освіти та організації освітнього процесу в них;

2) діяльності та повноважень органів управління і громадського самоврядування;

3) кандидатів на посади керівників (заступників керівників) вишів, їх структурних підрозділів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти;

4) призначення та звільнення з посад керівників (заступників керівників);

5) додаткових до визначених стандартами вищої освіти компетентностей та програмних результатів навчання за відповідними освітніми програмами, порядку розроблення та затвердження освітніх програм;

6) формування переліку спеціалізацій підготовки здобувачів спеціалізованої освіти;

7) кандидатів на посади педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників та конкурсного відбору на ці посади;

8) реалізації прав та обов'язків педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників та осіб, які навчаються у таких вишах;

9) відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення курсантів, слухачів, ад'юнктів (аспірантів), докторантів;

10) підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів в ад'юнктурі (аспірантурі) та докторантурі;

11) нормативів чисельності курсантів, слухачів, ад'юнктів (аспірантів) на одну посаду науково-педагогічного працівника;

12) порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії у вищих військових навчальних закладах;

13) формування індивідуальних навчальних планів та індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти;

14) практичної підготовки осіб, які здобувають вищу освіту у відповідних вищих військових навчальних закладах, закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти.[4]

В умовах широкомасштабної війни у зв'язку з активним переходом на експлуатацію закордонних зразків озброєння та військової техніки за стандартами НАТО військовослужбовці мають бути широко обізнаними з функціоналом цієї техніки, демонструвати відповідний рівень володіння іноземними

мовами, щоб за можливості швидко оволодіти навичками застосування іноземного ОВТ, необхідно також продовжувати ґрунтовно та якісно готувати резерв військових фахівців з належним багажем знань і компетентностей. Набуття чинності змін до профільного законодавства дало змогу легітимізувати функціонування нової складової багаторівневої системи військової освіти — професійної військової освіти (L-курси). Тож з 2022/2023 навчального року, після двох років апробації в межах пілотного проєкту,[5] вона запрацює на повну потужність. Про це йдеться в наказі Міноборони (від 05.07.2022 р. № 175) «Про організацію підготовки офіцерського, сержантського і старшинського складу в закладах фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти».[6] У виданому наказі чітко прописано, який обсяг навчального навантаження за освітніми програмами, зокрема і курсів професійної військової освіти, необхідно виконати курсанту(слухачу), щоб здобути певний ступінь вищої освіти та рівень військової освіти,

З нового навчального року в усіх військових вишах системи Міноборони підготовка фахівців для проходження військової служби за контрактом на посадах осіб офіцерського складу здійснюватиметься за освітньо-професійними (освітньо-науковими) програмами для отримання певного ступеня вищої освіти одночасно з вивченням відповідного курсу професійної військової освіти. Крім того, передбачено можливість проходження L-курсів на основі вже здобутого ступеня вищої освіти «бакалавр» та «магістр».

Професійна військова освіта — нова складова системи військової освіти, яка функціонує шляхом запровадження багаторівневої системи L-курсів для офіцерського складу. На L-курсах здійснюється підготовка мотивованих та відповідальних офіцерів-лідерів з розвиненим прагненням навчатися та кар’єрно зростати, обізнаних у процедурах

прийняття військових рішень та планування операцій за стандартами НАТО, власним баченням вирішення завдань і широким спектром знань: від фундаментальних до професійно-спеціальних.

Рівні військової освіти (тактичний, оперативний та стратегічний) здобуваються офіцерським складом Збройних Сил України саме в системі професійної військової освіти. На курсах професійної військової освіти оперативного та стратегічного рівнів мають змогу навчатися представники всіх складових сил оборони.

Схожий принцип закладено в підготовку фахівців для проходження військової служби за контрактом на посадах сержантського і старшинського складу. Майбутні фахівці в ході здобуття початкового рівня вищої освіти та освітньо-професійного ступеня фахової передвищої освіти (у закладах фахової передвищої військової освіти) опановуватимуть освітні програми курсів лідерства середнього рівня в системі професійної військової підготовки сержантів та старшин.

Рис.1 *Схема військової освіти та підготовки для офіцерського складу*

Що таке L-курси. Літера “L” у перекладі з англійської — лідер. Тож L-курси — це курси лідерства, на яких у військових вишах готують мотивованих та відповідальних офіцерів-лідерів з розвиненим прагненням навчатися та кар’єрно зростати, лідерськими якостями, власним баченням вирішення того чи іншого завдання і, звісно, широким спектром знань: від фундаментальних до професійно-спеціальних.

Основна мета L-курсів полягає в тому, аби сформувати у штабних офіцерів критичне стратегічне мислення та функціональні спроможності визначати, стримувати та давати гідну відсіч гібридним воєнним загрозам у складному динамічному та глобально інтегрованому середовищі. Зараз потрібні лідери всіх рівнів, які можуть інтелектуально переважати супротивника.

Особлива увага концентрується на розвитку професійної військової освіти та підвищенні кваліфікації. Під час навчання за освітньо-професійною програмою підготовки бакалавра (магістра) курсанти проходять базовий курс професійної підготовки L-1A. Останнім блоком навчальних дисциплін передбачено фаховий курс професійної підготовки L-1B (взвод). Така підготовка дасть змогу випускнику обіймати первинні посади (командир взводу, заступник командира роти).

Здобуття професійної військової освіти на відповідних курсах професійної військової освіти здійснюється за освітньо-професійними програмами та рівнями військової освіти. Схема військової освіти та підготовки офіцерського складу наведена на рис.1:

тактичний рівень військової освіти.

L-1B - фаховий курс тактичного рівня;

L-1C - командний курс тактичного рівня;

L-2 - командно-штабний курс тактичного рівня.

оперативний рівень військової освіти:

L-3 - курс офіцерів об'єднаних штабів оперативного рівня.

стратегічний рівень військової освіти:

L-4 - курс вищого керівного складу стратегічного рівня;

L-5 - курс стратегічного управління вищого рівня та державної політики.

L-1B - фаховий курс тактичного рівня (взвод) (TLP - Troop Leading Process для сухопутних військ або аналогічний процес для інших видів збройних сил і родів військ). На курсі здійснюється підготовка осіб для комплектування посад молодшого офіцерського складу за відповідною військово-обліковою спеціальністю (групою військово-облікових спеціальностей) у вищому військовому навчальному закладі.

L-1C - командний курс тактичного рівня (рота у сухопутних військах) (TLP+MDMP - Military Decision Making Process для сухопутних військ або аналогічний процес для інших видів збройних сил і родів військ). Здійснюється підготовка осіб офіцерського складу, які зараховані до резерву кандидатів для просування по службі на посади у військових частинах (підрозділах) ЗС України, а також сил безпеки та оборони штатно-посадової категорії "капітан", що мають ступінь вищої освіти "бакалавр" і вище за відповідними військово-обліковими спеціальностями (групою військово-облікових спеціальностей) у вищому військовому навчальному закладі.

L-2 - командно-штабний курс тактичного рівня (батальйон, штаб бригад у сухопутних військах або аналогічних частинах) (MDMP для сухопутних військ або аналогічний процес для інших видів збройних сил і родів військ). Здійснюється підготовка осіб офіцерського складу, які зараховані до резерву кандидатів для просування по службі на посади у військових частинах (підрозділах) ЗС України, а також сил безпеки та оборони за штатно-посадовою категорію не нижче "майор", що мають ступінь вищої освіти "бакалавр" і

вище, на посади тактичного рівня штатно-посадової категорії "майор". Навчання проводиться у Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського.

L-3 - курс офіцерів об'єднаних штабів оперативного рівня (operational- level planning). Здійснюється підготовка осіб офіцерського складу, які обіймають посади без відповідного рівня військової освіти за штатно- посадовою категорію не нижче "підполковник", що мають ступінь вищої освіти "бакалавр" і вище. Навчання проводиться у НУОУ.

L-4 - курс вищого керівного складу стратегічного рівня (JOPP). Здійснюється підготовка осіб офіцерського складу, які обіймають посади без відповідного рівня військової освіти за штатно-посадовою категорію не нижче "полковник", що мають ступінь вищої освіти "магістр" і вище. Навчання проводиться у Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського.

L-5 - курс стратегічного управління вищого рівня та державної політики. Залучаються генерали та адмірали, які мають ступінь вищої освіти "магістр" та стратегічний рівень військової освіти (Курс вищого керівного складу стратегічного рівня - L-4); керівники структурних підрозділів МО України, ГШ ЗС України, інших складових сил безпеки і оборони, центральних органів державної влади, до сфери відповідальності яких відносяться питання оборони та безпеки держави, які мають ступінь вищої освіти "магістр" (за напрямом "державне управління", "національна безпека"). Навчання проводиться у Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського.

Здобуття рівнів військової освіти може здійснюватися у військових навчальних закладах держав - членів НАТО.

На навчання на курсах професійної військової освіти (за винятком курсів L-1B та L-5) скеровуються (приймаються) офіцери, які:

- проходять службу за контрактом у Збройних Силах України або складових сил безпеки і оборони;

- мають вищу освіту та ступінь вищої освіти бакалавра або магістра (спеціаліста);

- обіймають посади без відповідного рівня військової освіти.

Відбір та прийом слухачів на курси ПВО L-5 здійснюється за окремим рішенням Міністерства оборони України.

Після успішного навчання слухачам видається свідоцтво про закінчення відповідного курсу професійної військової освіти. У свідоцтві вказуються кількість отриманих кредитів ЄКТС (години) за виконання освітньо-професійної програми. [5]

Висновки. Враховуючи загальні тенденції розвитку системи національної та міжнародної безпеки, змін принципів і методів ведення збройної боротьби, нові вимоги до якості військової освіти відповідно до стандартів країн - членів НАТО професіоналізація військової освіти здійснюється на основі розвитку системи професійної підготовки військових фахівців і залишається невід'ємною складовою системи військової освіти України,. Метою отримання рівня військової освіти офіцерів Збройних Сил України та інших складових сил оборони є набуття нових професійних компетентностей на основі здобутої вищої освіти та практичного досвіду.

Остаточно відходить у минуле радянська практика — закінчив військовий виш і більше не потрібно вчитися. Вже незабаром кожному призначенню на нову посаду, яка передбачає наявність певного рівня як вищої, так і військової освіти, передуватиме процес навчання в системі професійної військової освіти. У разі потреби кожен офіцер після успішного завершення L-курсів матиме право вступати до магістратури. Освітній процес буде безперервним і впродовж кар'єри кожен військовослужбовець поетапно удосконалюватиме

власну військову майстерність та мовну підготовку. Планується, що перед присвоєнням чергового військового звання військовослужбовці навчатимуться на відповідних курсах професійної військової освіти (L-курси).

Необхідно пришвидшити роботу та затвердити Концепцію трансформації військової освіти в Україні. У Концепції будуть визначені основні напрями подальшого розвитку військової освіти, зокрема щодо набуття нових професійних компетентностей військовими фахівцями впродовж усієї кар'єри. Ця Концепція замінить постанову Кабміну 1997 року, що вже застаріла,

Список використаних джерел:

1. Романенко Є.О. Збитки України внаслідок вторгнення Рф //Moderní aspekty vědy: XX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. str.14-31

2. Політика Міністерства оборони України у сфері військової освіти. Затверджено 15 грудня 2021 року https://www.mil.gov.ua/politika_mou_osvita

3. В Україні трансформують військову освіту https://yaizakon.com.ua/v-ukrayini-transformuyut-vijskovu-osvitu/

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки: Закон України від 17.12.2021 року № 1986-IX, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1986-20#Text

5. ВКП 7-00(01).01 Інструкція з організації та проведення курсів професійної військової освіти (тимчасова) Затверджена 27 липня 2021р.

6. Про організацію підготовки офіцерського, сержантського і старшинського складу в закладах фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти; наказ Міноборони від 05.07. 2022 р. № 175.

§3.2 CHILDREN OF FIN DE SIÈCLE: THE IMAGE AND METAPHOR OF THE CHILD IN THE LITERATURE AT THE TURN OF THE TWENTIETH CENTURY **(Halchuk O.,** Borys Grinchenko Kyiv University*)*

Introduction. The ***purpose of this study*** is to determine the correlation of images and metaphors of a child with the search for responses to the challenges of time by writers on the turn of the twentieth century, and analyze the authors' variants of artistic realization and development of this topos. ***The urgency*** of studying different national and diverse interpretations of an image of a child in the literature of the turn of the twentieth century is defined by: 1) the need for further research of modernist artistic traditions. After all, the literature of the twentieth century continues to remain in the lens of active scientific interests; 2) an opportunity to analyze the most typical images and motives of literature on the century turn as certain ideological and aesthetic concepts of modernist writing. The image of a child, which received a wide range of interpretations in the world literature of that period, is attributed to such concepts; 3) the need to analyze the author's specificity of perception and interpretation of the image of a child as a sign of a writer's idiostyle. ***Analysis of recent research and publications.*** Researching the topic of child characters has become especially relevant lately. Thus, R. McGillis in the monograph *Children's Literature and the Fin de Siècle* (2003) proves its sensitivity to social and spiritual changes, analyzing the examples by authors from Germany, Great Britain, Holland, Australia and the United States. The works *Modernism and Childhood* (2009) by M.R. Higonnet and *Children's Literature: From the Fin de Siecle to the New Millennium* (2018) by K. Reynolds are also devoted to this issue. In the vast majority of studies devoted to children's theme in fiction, the image of a child is considered either in the context of social issues, or through the prism of peculiarities of age

psychology. This is due to the enlightening or realmate orientation of the analyzed works, which is specific for the literature of the nineteenth century. And in almost all cases, such a discourse is accompanied by the understanding of basic provisions of the work *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life* (1962) by P. Aries. In particular, its provocative thesis about the relative 'indifference' to the children's theme in literature until the nineteenth century [1]. At the same time, literary critics are inspired by P. Aries observations on the variability of 'childhood' in time. In Ukrainian literary studies in recent decades, the topic and image of a child in the works of the century turn were investigated either on the material of the national (D. Yesypenko, K. Osadcha; T. Kleimenov, L. Tarasynska and T. Nechyporenko, T. Lopushan, etc.), or Russian (A. Ruban, O. Belichenko, S. Bader) literature. As for the works of Western European writers, there is no systemic comparative study of an image of a child in the literature of the century turn literature nowadays. Although it was in the days of Fin de Siècle, unlike a realistic tradition, that a broad literary paradigm of a child's image and the topic of childhood as a whole were formed. This leads to a ***scientific novelty*** of a comparative analysis of the outstanding works of the era of early modernism. The novelty of this study also lies in the proposed typology of children's images and in the analysis of tendencies in transforming the image of a child into a concept that embodies the ambivalent nature of the transition.

The object of study is also that of a novelty, as the texts of authors whose creativity in the literary history of their countries is associated with the achievements of modernist writing are selected for analysis. These are the works of such representatives of English writing as R.L. Stevenson (*Treasure Island*), J. R. Kipling (*The Jungle Book*), O. Wilde (*Picture of Dorian Gray*), T. Hardy (*Tess of the D'Urbervilles*), American authors, such as Mark Twain (*trilogy about Tom Sawyer and Huckleberry Finn*), French –

E. Zola (*Germinal*) and G. de Maupassant (short stories), Belgian – M. Maeterlinck (*The Blind*, *The Blue Bird*).

Achieving this goal requires solving the following ***tasks***: outlining new trends in the modernist interpretation of a child's image compared to the previous artistic tradition; identifying the most common types of a child's image and a model of their interpretation; To distinguish the concept of 'childhood' as a variant of development of the artistic topos of a child in the literature on the turn of the twentieth century.

We consider it appropriate to use the following ***complex of scientific methods and techniques:*** historical and cultural – for determining the conditions and sources of inspiration of the images of a child and 'childhood' in the works of the century turn; archetypal – for finding out the connection of these images with archetypes; psychoanalytic – for interpretation of the author's artistic understanding of child psychology; semiotic – for revealing the symbolic subtext in the analyzed works; comparative – for identifying figurative-thematic coincidences and differences in the texts of representatives of different national variants of modernist literature.

Main material. The image of a 'disadvantaged' child in Fin de siècle as a further development of romantic and realistic interpretations

The image, motive, theme and eventually the concept of 'a child' were formed in the literature of Fin de Siècle against the background of declining moods, typical of the atmosphere of disappointment and pessimism. Caused by the total crisis of ideological and moral imperatives, these moods were embodied in different types of the child's image. We assume that, in addition to the author's plan, they are also caused by the influence of the artistic concepts of a child and childhood in previous literary days. Thus, in texts, the authors of which transformed the traditions of realism, the main focus was transferred to the role of society in the

formation of a 'childhood scenario'. And this scenario was highly dramatic or even tragic. It realized the writer's idea of reflecting the 'face' of the contemporary civilization as being destructive for the physical, mental and moral health of an underage person. This led to formation of a figurative paradigm of interpreting a child as a victim of socio-political circumstances and the most vulnerable part of society. The works of E. Zola and G. de Maupassant are indicative of this paradigm.

One of the factors for the relevance of children's images of this type is the tradition of French literature, related to the names of E. Sue (*The Mysteries of Paris*), R. Dussel (*Saint-Mary Monastery*) and others. And especially in V. Hugo, who in the epic *Les Misérables* aimed to reproduce 'the depression of a man belonging to the proletariat class; the fall of a woman as a result of starvation; and the extinction of a child due to darkness of ignorance' [4]. He portrayed a child as a victim of social evil – poverty, oppression of child labor, insecurity. The stories of Cosette, Gavroche and other child-characters expressed the author's conclusion that the world of a child is subordinate to the world of adults and is oppressed by the latter. At the same time, V. Hugo had a clear tendency for symbolizing the image of a child. As Y. Vilchanska observed in the study of *Genesis of a thematic paradigm: from 'miserable childhood' to a 'Child of Revolution'*, the image of an orphaned child, particularly Gavroche, in the context of understanding the social issues of the French Revolution is transformed into a new paradigm a 'Child of Revolution' [9] as a special type of marginal personality.

In E. Zola's works, one can observe the deepening of realistic and symbolic interpretations. Developing theoretical provisions of naturalism, the writer took into account the theory of heredity and depicted children through his prism. Thus, in the novel *Germinal*, the images of children from miners' families, i.e. Maheu, Levaque, Pierrons etc. the consequences of a conflict 'between the labor and

the capital' [12] are demonstrated even brighter in children images than in the images of adult miners. It is known that Zola has made this conflict central in his novel. He showed how hard work in inhumane conditions, forced premature adulthood, ignorance and absence of any future lead to degradation and pathologies. Thus, the physiological underdevelopment of Catherine and the crippled spine of Alzire embody the degeneration of Maheu miner's family line, whose father was ironically called Immortal. Maheu's ten-year-old son Jeanlin gets injured after a collapse in the mine. And during a strike that grew into a bloody rebellion, he also shows his moral injury by killing a soldier. The children also found themselves among the victims of armed suppression of the rebellion. This is the daughter of Pierrons Lydie, little Beber, and Mouquette. Therefore, all these images symbolize the type of child-victim. Like human sacrifices to ancient gods, the *Germinal* children are victims to the Moloh-capital that are being thrown into the mine of the mine.

Instead, in the works of Guy de Maupassant, the renewal of a realistic tradition of childhood is determined by the interconnection of social and moral and ethical issues. The most typical image of a child in Maupassant works is a bastard child. This image is considered a variation on the theme of an orphaned child, which has long turned into a mythological archetype. Speaking of a literary orphan, T. Windling emphasized that they were not only children who have literally lost their parents. These are 'lost, abandoned, cast out, disinherited by evil step-parents, raised in supernatural captivity, or reared by wild animals' [11]. The archetypality of such an image allowed Maupassant to have a special kind of interpretation based on the combination of traditional and individual author's reading. We consider the writer's interest in such problems as transformation of the family model, interest in the theory of heredity, strengthening of atheistic moods, increasing disappointment in the system of traditional

social and moral values, etc. to be the factors of actualizing the image of a Bastard child. The writer turned an image of a child born outside a marriage into a full-fledged topic and concept. At the same time, the stories of bastards in his short stories are shown in three variants: as a central theme, as a leitmotif or 'background' motif of a work.

In the largest group of short stories, where the story of a bastard child is a central theme, there are several subgroups. Such works as *The Olive Grove* (*Le Champ d'oliviers*) and *The Parricide* represent the first, where bastards become the executioners of their own parents, who once abandoned them, and therefore, the motive of a bastard child is combined with the motive of revenge. For example, in the short story *The Parricide* a young carpenter Jean Louis, nicknamed Bourgeois, is brought to trial. He kills an old couple, but it is not the guilt that troubles him, but the fear of being judged as a madman or a victim of political ideas. The finale of the work is a rhetorical question: '*How would you have acted if you were members of the trial of this father-killer*?'. In this way, the author leaves the readers room for discussion.

If in *The Parricide* the main character is a bastard, in the short story *The Olive Grove* attention is shifted to the image of the father, for whom the meeting with son becomes fatal. Once a baron de Vilbois, now a priest, it was the betrayal of his mistress that pushed him to religion. He explains his rapprochement to God as a way to displace love for a treacherous woman with 'mystical love'. But 25 years later, a tramp comes to the priest, demanding to recognize that he is his son. And de Vilbois realises that the feeling of betrayal lived in him all this time. But even more horrifying for the priest is his bastard: '*Grief took hold of his soul, an unspeakable, painful, grievous feeling, like a renewed twinge of conscience. Some things he was beginning to understand, others he guessed at, and again he saw before him the crude scene of parting. Only to save his life, under the threat of an offended man*

did the woman, this deceitful and insidious female, threw him this lie. And the lie succeeded. And from him a son was born and grew up to become this filthy, highwayman who reeks of vice-like the animal stench of a goat' [6]. When Vilbois' son, who has more than one murdered life on his conscience, starts bragging about his crimes, the priest feels that: '*between this man and himself, he already felt the filth of that moral cloaca which for some souls is tantamount to deadly poison*' [6]. The finale of the work is also open: the villagers find a drunken tramp and a priest with his throat cut. The author leaves it to the reader's discretion whether this is the crime of Vilbois' illegitimate son, or the priest did it himself. The short story has distinct Christian allusions: the title *The Olive Grove* refers to one of the most dramatic episodes of the Gospel, when after the last supper Christ prayed and mourned his future suffering among the olive trees of the Garden of Gethsemane; at the age of 32 years, close to the age of Christ, Baron Vilbois took the priesthood; leaving Paris, the priest lives in a Provencal village surrounded by olive groves; the moment he meets his son, he is overcome with anxiety as 'facing an unknown enemy', and when the son insists on confessing, the priest withdraws in a 'biblical gesture of despair'. The Christian intertext of the short story increases the emphasis on the moral issues of sin and redemption.

The second subgroup is stories (*Child*, *Bandoned*, *Father*, *Duchoux*) consider the issues of readiness or willingness of Bastards' parents to go through the process of redemption and help their children. Yes, the hero of the short story *Child* is experiencing a kind of catharsis: on his marriage night, he learns that the former mistress, having given birth to a child, is dying and asks for the last meeting. He keeps the promise and picks up the newborn son, and his young wife agrees to raise the child. The third short stories subgroup is formed of the stories of bastards that become a test not only a test not only not only a test not only not only not only a test

not only for humanity, but also test the willingness of a man to take responsibility for someone else's child with the burden of a biased attitude towards one. It is noteworthy that in such works as *Simon's Papa*, *Father and Son Oto* we have successful conclusions close to fairy-tale plots with a magic helper who comes to aid the offended, which are not typical for Maupassant's short stories. For example, in *Simon's Papa*, a rural blacksmith becomes a Bastard's dad, and in the novel *Father and Son Oto*, a young farmer, after his father's death, sincerely helps his father's lover and their baby. In general, these works demonstrate a different – not comic or satirical (as in *A Normandy Joke*, *Theodule Sabot's Confession*, *Belhomme's Beast*, etc.) angle, rooted in the French national tradition of the anecdotal depiction of peasants, but the sublime (here we recall P. Toper's remark that 'the concept of "tragic" is traditionally inextricably linked with the "sublime"' [8]): it is the humanity and selflessness of Simon or Oto that, by most accounts, save the little bastard's future. It is important to note that Maupassant interprets the images of peasants who show fortitude and indestructible courage in extreme circumstances in the short stories about the Franco-Prussian war in a similarly pathos-filled manner: *Mother Savage*, *Father Milon* etc. The deeds of Simon (*Simon's Papa*) and Oto (*Father and Son Oto*) are then seen from an evaluative point of view as a kind of exploit in a 'daily war' in an environment governed by patriarchal prejudice and 'occupied' by the struggle for survival and the desire to get rich at all costs.

In the short stories where the motif of a bastard child is a leitmotif, the author covers two main tasks. The first is to show the dramatic fate of a Bastard as a victim of arbitrariness and cruelty (*Mother of Monsters*, *A True Story*, *The Son*, etc.). Here, the motif of a bastard child performs a satirical function and forms a symbolic subtext of a work. The story of the bastard is also a leitmotif of the short story *The Son*. As a young man, the future academic raped a young maid, in the inn where he was staying for

the night. And 30 years later he learned that she had died in childbirth, leaving a crippled son. The sight and fate of her son astonished and frightened the academic. Having never revealed himself to his son, every year since then he has come to the scene of the crime and watched over his son from a distance. The psychological nature of the novel is reinforced by the image of the dream, in which the son pursues the father in front of his colleagues, and then, turning into a dog, bites. This is how Maupassant reveals the real motives behind the hero's belated 'repentance'– fear of exposure and compassion-disdain for his son. Interestingly enough, the first version of the short story was entitled *The Unknown Father*, but in the final version the author refocuses on the bastard, although he makes the narrator someone, he cannot call a father. It seems symbolic that he is a highly educated man who, however, espouses the cynical philosophy that there is no man who does not have children unknown to him. At the same time, the tendency typical of late 19th century literature to portray the gradual psychological and intellectual grinding, the 'bourgeoisization' of the character is also apparent here. The academic status of the 'father' contrasts with his anti-humanist theory, like the notion of the 'weakness' of bastards in Victorian literature: '*Well, are you sure, my friend, <...>; that somewhere in the street or in a penal colony, you have no rogue son, who steals and kills honest people - like you and me, that you have no daughter living in some brothel, or - if she was lucky and was abandoned by her mother - serving as a cook in some family? <...>; Thieves, vagrants - in short, all outcasts, after all, are our children. And we are also lucky that they are not our fathers, because these scoundrels, in their turn, produce children*!' [6]. By 'entrusting' the character to voice the opinion of the vast majority of his contemporaries, Maupassant emphasises the perception of children born out of wedlock as a mundane fact in order to reinforce the tragedy of the bastard hero through such 'deliberate prosaicism'.

The second task is to beat the characters with the emergence of such a child, to put them before an existential choice, which changes their life in the coordinates 'Poverty – Wealth', 'Life – Death'. Thus, in the novel 'inheritance' according to the conditions of the last will, only a birth of a child opens a path to wealth and luxury for Lezable. So, for the sake of money he accepts the fact that his daughter is actually a child of a colleague. While Lezable is a typical Maupassant anti-hero without a sense of dignity, in the short story *The baby* a similar situation becomes the cause of a dramatically different reaction of the Lemonie character. His history is built in the 'romantic' scheme: after early widowing, Lemonie gives all his love to his son, but when he learns that he is not his child and the whole city knows about it, he commits a suicide. The disappointment in his beloved wife and a sense of affected self-esteem proved to be stronger than the duty, so it is difficult to say who causes more sympathy – the suicider or the abandoned toddler. At the same time, we believe that in both short stories Maupassant seeks to expose the model of a bourgeois family built on deception.

The works with no character of a Bastard child, and the motif itself plays the role of a background, are the short stories *Confession*, *Fly*, *Useless Beauty*. This is either a 'prehistory' of Bastard (*Confession*), or the death of a child at childbirth (*Fly*), or a fictitious message about a bastard child (*Useless beauty*). In all cases, Maupassant focuses on the fate of a woman who has committed a crime (or fallen) in the eyes of society and the church. Therefore, the object of author's criticism are the public morality and its prejudices.

Thus, the peculiarity of Bastards by Guy de Maupassant is that the author goes beyond the practice of realism to portray a child as a 'little adult' without taking into account the specifics of age psychology. Immersion in the sensory sphere of bastard characters enabled the writer to go further and turn these images

from a social type into a symbol of the day. The semantics of abandonment and abandonment implied by the image become a metaphor of a certain self- and worldview of a person that does not have or does not know their father. The absence of a father, who, according to Z. Freud, is a representative of God, an active organizing prime, a pre-basis of a family, providing generic life, succession of generations, that is, integrity of the world, is the author's metaphor of a person's worldview at the verge of fin de siècle, who feels that 'father-God' turned away from them. Thus, the Bastards in the works of Maupassant appear as a type of victim in social, moral, psychological, philosophical perspectives.

A child adventurer in the works of neo-romantics

Neo-romantic writers are close to Maupassant and Zola in terms of searching for a special type of marginality in the archetypal-mythological image of an orphan. However, French writers perceived children as the 'Other' category because of their 'vulnerability' to cruel social and religious prejudices. Instead, English and American neo-romantics were attracted by the combination of opposite elements – 'lack' (lack of life experience and knowledge) and 'excess' (dominance of faith and naivety) in children's images. This allowed writers to present images of children as active characters who acquire knowledge and experience not in an 'office' way, but due to their own energy and efficiency. This is mainly a teenage hero, which resonates with the ambivalence of this age category, and a symbolic characteristic of the fin de siècle transition period.

The 'otherness' of a child in the interpretation of neo-romantics is also a continuation of the romantic tradition. During certain period, romantics developed the Lockean-Rousseau concept of a child as a tabula rasa, where adults leave their 'writings'. Thanks to their closeness to nature, they perceived it as an almost ideal being and put forward the cult of a child as a cult of intuitive cognition. Thus, for romantics, a child is someone who is able to

find the truth hidden from adults, and at the same time, someone who, not knowing about the cruel and unjust world, can still feel happy. Accordingly, due to 'ignorance', childhood is interpreted as the 'golden age' of human life, like, for example, in the poetry of W. Blake. This theme is presented differently in the works of realists: homeless children, hostages of the struggle for inheritance, hungry and disenfranchised inmates of workhouses, humiliated students of private schools, victims of a punitive environment – such types replenish the gallery of children's images after the publication of books by Ch. Dickens, Charlotte Bronte, J. Greenwood et al. The image of the cruel 'outer' world gets adjective by the disclosure of the topic of 'inner' family hell, where children often become victims of domestic violence and tyranny. In a word, socially engaged texts present images of children in the roles of 'underprivileged' ones, but with a pronounced set of virtues – mercy, devotion, moral purity, sense of dignity.

The special feature of neo-romantic interpretation is the emphasis on the child's freedom from any prejudices and superstitions and readiness to actively overcome the gap between the ideal and the reality. Thus, the image of a child (especially a teenager) fits into the paradigm of a neo-romantic character who strives to realize himself, filling life with adventures, individual rebellion, breaking the limits.

Similar to an adult neo-romantic hero, a teenage character is quite often eccentric, close to the image of a weirdo known in the sentimentalist literature. He has a good sense of humor, irony and self-irony, he is prone to outrage and significant 'embellishment' of reality. Such is Jim Hawkins from *Treasure Island* by R.L. Stevenson. Fate makes him a participant of an unforgettable adventure on the ship 'Hispaniola' in a search for Captain Flint's treasures. It is Jim who always finds himself in the right place at the right time: he learns about the pirates' plot and helps his friends avoid death from the hands of the rebels, learns

from ‘the Robinson’ Ben Gunn where the treasure is hidden, runs aground a ship captured by pirates and, in the end, helps the team to end up the dangerous journey successfully. At the same time, Jim is noble and prone to mercy. Even in captivity, he boldly pronounces right into the pirates’ faces: *‘You have made yourselves fools, because from the very beginning all the threads were converged in my hands, and you frighten me no more than the last year’s snow. You want to kill me, you want to leave me alive, it’s your choice. But if you keep me alive, I will forget all the past, and when you are brought to trial for piracy, I will try to help you. So it’s up to you to make the choice. My death is of no use to you. And if you leave me alive, I will help you escape the gallows*’ [7, P. 178].

Stevenson offers an image of a victorious teenager in the readable genre of an adventure novel, where he combined extremely productive themes in the English literary tradition – sea adventures and life on a deserted island. At the same time, he deliberately focused primarily on the teenage audience when he proposed a model of the protagonist’s evolution typical of an educational novel. It is not surprising that the novel was first published in the children’s magazine ‘Young Folks’. Jim went from an errand-boy in a tavern to a brave sailor who is ready to take responsibility for his life and the lives of his friends. As a true neo-romantic character, he, first of all, desperately struggles with daily routine and fills his life with the energy of true feelings, he truly believes in his dream. Second, Jim shows indifference to wealth. Among all the team members, he is the only one who considers the adventures experienced to be the greatest treasure: *‘The bar silver and the arms still lie, for all that I know, where Flint buried them; and certainly they shall lie there for me. Oxen and wain-ropes would not bring me back again to that accursed island; and the worst dreams that ever I have are when I hear the surf booming about its coasts or start upright in bed with the sharp voice of*

Captain Flint still ringing in my ears: 'Pieces of eight! Pieces of eight!! Pieces of eight!' [7, P. 220]. Thirdly, Jim is the hero who needs not only to test himself physically, but also to make a moral choice. Only then does he find his own identity.

Unlike adult characters, who often suffered defeat in the confrontation with the world, the neo-romantic teenage hero overcomes adversity and villains, even if only for a short time. This type of child-winner is close to the protagonists of Mark Twain's *The Adventures of Tom Sawyer* (1876). The text that became iconic for all American literature grew from the original idea of exposing the stiltedness of educational school stories with their ideal children's characters and the sermons.

Mark Twain, perhaps, like no other contemporary American writer, distinctly follows the traditions of enlightened optimism and the Rousseau concept of man, embodied in the image of a simpleton with his naive common sense. From this point of view, the books about Tom Sawyer and Huck Finn are not just a story of boyish rebellion, but also a symbolic interpretation of the Rousseau thesis about an uncorrupted heart viewed through the prism of the American dream myth. According to it, a simpleton who lives in harmony with nature and acts only according to the dictates of the heart wins practical success – prosperity. So the motif of treasure hunting, characteristic of the adventure genre gets a new sound in *The Adventures of Tom Sawyer*. The treasure found by the boys is both a reward for their virtues and a realization of the scenario of achieving life success as part of the American dream myth. Thus, Tom and Huck are turned into a new type of a cultural hero who seeks to change the stagnant world into a dynamic world that will live according to the laws of freedom and equality.

Author's variants of a demiurge child

The tendency for mythologizing is extremely powerful both in American and in English neo-romanticism. This is also evident in mythologizing of the artistic space. Thus, while Mark Twain

creates a mythologeme of the ‘great river’ Mississippi, R. Kipling in *The Jungle Book* (1894) expands the literary ‘geography’ by artistically interpreting the exotic India. At the same time, he creates a self-sufficient author’s mythology. In particular, in the stories about Mowgli, the child character finds himself at the center of the cosmogonic myth, where the structure and principles of world construction are reproduced. And the character himself acquires the features of a mythical demiurge hero.

The specificity of R. Kipling’s author myth is its transformation into a social myth – an imperial myth. The gender myth additionally reinforces it. According to him, an empire created by a Man. can order the Chaos of the world. The writer offers a version of the latest ‘sacred writing’ – with Mount Sinai and the Law that appears after the first murder, with the history of transformation of a Human Child into a Messiah – the Son of a Man, showing attributes of all development stages of the humanity – from hunting, knowledge of fire, obtaining weapons to establishing ‘social contract’. Accordingly, Mowgli is perceived as a demiurge child who, having learned about the ‘alien’ world, builds his own on its basis. Mowgli’s world is a geographically specified territory (Indian jungle) where creatures of different orders coexist according to the common Law of the Jungle or the Law of the Pack. This world combines ancient ideas about the primordial harmony of nature, the position of Darwin’s theory and the Enlightenment ideas of the emergence of the state. Researchers believe that the Law of the Jungle, which expresses R. Kipling’s philosophy of the Order, became a kind of ‘social contract’ by T. Hobbes, but one that arose through a natural evolutionary path [2].

The story of the main character, ‘adopted’ by wolves, becomes the basis for both generalization and specification. After all, Mowgli’s life in the jungle symbolically reflects the path of human development and at the same time embodies the complexity and contradictions of human nature. He is assigned a special role in

the system of characters created according to the mythological 'logics of the vertical'. Characters with certain functions and certain principles of naming are placed on each of the steps of the hierarchical pyramid. On the lower level there are educators Mowgli with common names-names Baloo ('bear') and Bagheera ('panther'), as well as Hathi ('elephant'), Nag ('cobra'), banderlogs ('bandar' – monkey, 'log' – people), Shere-Khan – 'Shere' (tiger). The 'middle' level is presented by those directly responsible for survival of a cub in the jungle: the she-wolf Raksha (the name of a demon in mythology) and the leader of the pack Akela ('however'). Names are individual, but still closely related to the nature of their existence. The higher third level represents Mowgli himself. And although Raksha explains that this name means, 'baby frog', researchers of Kipling's work are convinced that the author came up with it himself.

Mowgli's role is rather special: due to his position as a mediator between the world of animals and the world of people, he is able to rise above both the nature and the human civilization. Human concepts and feelings are projected onto his own universe, therefore mixing animal and divine, high and low is possible in it. This is how the Old Testament motif of a lost child, who is brought up in an alien environment and then rises to its peak, is transformed in *The Jungle Book*. This motif has inspired writers with its didactic and symbolic potential throughout centuries – from the spiritual novel about Josaphat and Barlaam to P. Calderon and J. G. Grimmelshausen, authors of enlightening educational novels and, in fact, works of the turn of the 20th century. At the same time, Mowgli in Kipling's cosmogonic myth not only integrates into the 'alien' world, but also creates a new civilization like Prometheus. It is not surprising that the motif of stealing fire is also modernized in the work as the story of Mowgli's acquisition of the Red Flower. Thus, the child is put in the center of the evolutionary myth.

Children's images in the works of M. Maeterlinck are also connected with the understanding of the future and the awareness of the truth about the world. In the plays *The Blind* (1890) and *The Blue Bird* (1908), the concept of a 'child' is connected with the concept of 'blindness'. Their interaction determines the evolution of the author's concept of the world. 'Blindness' is the condition of modern humanity, which is wandering in the darkness without a guide. Faith in God and moral guidelines used to be this 'guide'. Having lost them, humanity especially acutely felt its insecurity before death. The drama *The Blind* shows blind characters as the embodiment of humanity that does not even know that the guide-priest is lying dead nearby, and keeps waiting for rescue in vain, because the sea tide is inexorably coming to the island. In the same way, in *The Blue Bird*, the fairy Beryluna speaks of modern humanity as blind: '*... they see nothing and do not even guess about it...*' [5, P. 343]. But in both works, an attempt to save the blind humanity is made by children. According to Maeterlinck, the concept of 'child' is the chosen one who approaches the mystery of the Unknown. The author as a fatal and faceless force that rules the world and is hostile to man designates the 'unknown'. In the face of the all-powerful Unknown, people are weak and lowly creatures. And only the chosen one can lift the veil over the mystery of the Unknown, but not solve it. Such characters are characteristic of Maeterlinck's early works. Researchers call them 'the warned'. These are usually images of women, cripples and children. Their perception of the world is dominated by intuition, so the rationalistic 'other' world does not hear them. Yes, the only sighted person in the drama *The Blind* is a child who is lifted above the crowd and turned to face the direction of the dangerous noise. But the baby will not be able to tell adults anything about what he saw. However, his reaction is quite eloquent: '<...> *a desperate cry of a child is heard'* [5, P. 77]. The motif of the mystery of the future that fills hearts with horror is typical for M. Maeterlinck's early

work. Whereas in the play of his late period *The Blue Bird* we can see a change in the author's vision of a tragic and hopeless world in the direction of finding ways to overcome the doom of human destiny and means of spiritualizing reality. In *The Blue Bird*, the mission of such searches is entrusted to children Tiltil and Mitil. On a symbolic level, they embody a renewed humanity, ready to search for happiness. Their fantastic journey in search of a blue bird resembles the exodus from Egyptian captivity to the Promised Land. In the case of Tiltil and Mitil, it is a way out of the captivity of ignorance to the awareness of true values and their own goals. Whereas, in Kipling's Mowgli the animals helped the hero to follow a similar path, Maeterlinck's heroes are helped by the souls of the elements, domestic animals, food, etc. Having visited the land of Memories, the Palace of the Night, the Enchanted Forest, the Land of Bliss and the Future, the children followed the path of enlightenment and saw what they failed to notice before. When they find themselves in their poor house again, they do not appreciate its visible side, but the feelings they experienced in it: '*Lord, how beautiful everything is here!*' [5, P. 444]. Their journey made them 'warned' of the truth that the 'blind' could not see. Thus, the concept of 'child' in *The Blue Bird* contains features of the mythological Moses and Prometheus. It is known that the poetics of Maeterlinck's dramas is largely determined by the features of the author's worldview, a component of which was 'Flemish mysticism'. Perhaps, in the actualization of such archetypal-mythological features, there is an attempt by Maeterlinck to give an artistic meaning to the evangelical call 'Be like children!'. It is perceived as a call to abandon the material, prioritize the spiritual, naive faith as a basis for perception of the world. When depicting children, the dramatist-symbolist not only expressed his piety towards childhood as a special stage of personality formation, but also drew a certain model for the future path of humanity as a whole.

'Childishness' as the origins of a character's tragedy

While Maeterlinck sees preservation of a person's 'childish' perception of the world as an ability to rise to a qualitatively new level, to get closer to the understanding of the Absolute and to gain special enlightenment, in works of T. Hardy and O. Wilde such characters do not fit into the modern world with its pragmatism, cynicism and loss of moral guidelines. Usually they become outsiders and die, remaining true to their principles. Or, resorting to 'mimicry', they become the best among the worst representatives of the environment that is initially hostile to them, but they also fail. We consider 'childhood' to be another artistic model that emerged based on the Locke-Rousseau concept of a tabula rasa child. However, in contrast to the neo-romantic model, this is a tragic model of childhood as an optic of an adult character's perception of himself and the world, which invariably leads to internal and external conflicts. Two polar versions of this model are Tess from T. Hardy's novel *Tess of the D'Urbervilles* and Dorian from O. Wilde's intellectual novel *The Picture of Dorian Gray*.

In T. Hardy's 'new Victorian' novel *Tess of the D'Urbervilles* (1891), the main character is an illustration of the concept of 'childishness'. In the author's interpretation, this does not mean being infantile and unprepared for responsibility, but about naturalness. The story of Tess fits into the central theme of the novel – the theme of family history, developing which, and the author raises a problem of a new way for development of the country. In addition, he comes to a pessimistic conclusion: this path is destroying 'good old England'. The main character of the novel is the symbolic face of this patriarchal-peasant England. Metaphorically reproducing the progress of humanity through the prism of the mythological degradation model as movement from the golden age to the Iron Age, T. Hardy depicts the history of his hero as a tragedy. Peasant Tess, finding herself in the estate of the D'Urbervilles, whom she considers to be distant relatives, leaves

her family and her social circle. That is, she breaks up with her natural environment. This can be interpreted as the beginning of an inevitable drama. After all, humanity, sincerity, naive belief in the best in people, inexperience – these signs of 'childishness', acquired as the best legacy of the patriarchal past, have ceased to be virtues in the author's contemporary world. These virtues make Tess both vulnerable to human injustice and at the same time give her the strength to hold on in order to remain true to herself. But even in her environment, in the village of Merlot or on the farm, the girl is 'different' because she combines the ideal with the earthly in her essence: '*She was a young woman in her twenties, whose spiritual and emotional growth had not yet been completed, and no event could have stamped on her that would not be obliterated by the passage of time*' [3, P. 85]. In this way, T. Hardy creates a special type of character at the intersection of realistic typification and mythopoetic conventions. Symbolically, one of the characters, thinking of Tess, gives her this characteristic: '*This girl is a true child of nature*!' [3, P. 98]. One of the mythological characteristics of Tess is the full form of her name – Theresia. According to one of the versions this means 'guardian, defender'. Its truncation symbolizes the loss of 'protective' functions, the archaic connection with the earth. Having lost these, the girl condemns herself to death. This is how mythological heroes who go into the outside world without knowledge of an 'alien' system of nominations die. We believe that the image of Tess with her emphasized femininity also embodies the type of woman-child (femme-enfant) that was popular in the literature of the century turn.

Instead, the genre of O. Wilde's *The Picture of Dorian Gray* (1890; 1891) determined the specificity of the author's interpretation of the concept of 'childishness' in the work. In an intellectual novel characters serve as an embodiment of certain ideas and usually do not contain any psychological characteristics. Yet, Dorian is a distinctly ambivalent hero. On the one hand, he is

an epitome of the new hedonism, a man who devotes his life to obtaining pleasure in any way, even criminal. On the other hand (at least before he adopted Lord Henry's life philosophy) he is a subtle aesthete. In the 1891 edition O. Wilde emphasized that he intended to reveal Dorian as a character, adding more details about his origin, aiming to describe his individual-psychological fall. And it's the story of Dorian's childhood, similar to biographies of Dickensian characters, that highlights his ambiguity. He is a loved child who was not accepted by his aristocratic grandfather due to social prejudices. It is he who becomes Dorian's guardian after the death of his parents. And since the very existence of the boy reminded him of the evil committed against his own daughter, Dorian receives no love, no idea of morality, no worldview instructions. These circumstances explain the ease with which the young man as a tabula rasa accepted the ideas of the artist Halward and Lord Wotton, and turned into a moral monster under their guidance. Not surprisingly, after their first meeting, Lord Henry thinks of Dorian Gray as potential material for experimentation: «... *he could be made into something wonderful. He has everything – charm, the snow-white purity of youth and beauty, the kind of beauty that the ancient Greeks captured in marble. You can mold anything out of it, make it a titan – or a toy*» [10, P. 33]. Thus, unlike Hardy, Wilde interprets 'childishness' in a different way: as Dorian's inability to think critically, to recognize evil and fight against it, as a prerequisite for becoming part of this evil.

Conclusions.

(1) In their interpretations, the writers of the century turn period creatively interpret the concepts of previous eras in representing the image of a child and childhood, in particular the Lockie-Rousseau, romantic and realistic ones. The development or discussion of their key theses is conditioned by an author's aesthetic program and ways of realizing their ideological and artistic idea in a certain textual space.

(2) Different types of images of a child and models of their artistic interpretation vary within the limits of literal and/or allegorical 'reading'. Unlike their predecessors, modernist writers often resort to metaphors and symbolization of the image of a child. This is due to the common 'initial' perception of them as being 'different', and therefore, as an image with a rich interpretative potential in works of various issues.

(3) For E. Zola and Guy de Maupassant, the 'otherness' of a child lies in being rejected by society due to their family belonging to the lowest hierarchical level or due to 'expulsion' from their own family as a micromodel of society. So the image of a child appears in the context of the theme of a disordered childhood as a reproach to the 'disordered' society with its double morality and cruelty. This is an image of a 'miserable' child.

(4) On the other hand, for the modernists, who focused on renewal of romanticism with its concept of individualism, the image of a child corresponded to the characteristics of a marginal character. Common tendencies for neoromantic writers included creating their own original mythological system; reproducing deep mytho-syncretic structures of thinking; modernization of mythological plots; revival of folklore and ethical original layers of national existence and consciousness; orientation towards the original archetypal elements of being. In the novel *The Treasure Island* by R. L. Stevenson, the mytho-concept of a child is an artistically realized attempt to contrast the respectable and rational-centric worldview of the Victorian era with an unengaged, unbiased view of the world. His goal is to see the world as it really is. The same is true for Tom Sawyer and Huck Finn in Mark Twain's trilogy. At the same time, it represents the development of the enlightenment era concept of a 'natural man'. This might be most fully embodied in R. Kipling's formula 'We are of the same blood – you and I!', where a childishly wise character, close to the image of a demiurge, hides behind the mask of a naive simpleton.

M. Maeterlinck uses the mask of a child as a guide, someone who has the desire and strength to open new horizons.

(5) The role of various artistic models of the child in the works of the turn of the 20th century appears, first of all, in the transformation of texts into child-centered ones, that is, a children's theme is formed as a self-sufficient one. Secondly, the image grows to the concept of 'childishness', which acts as a metaphor for the crisis worldview in the works of T. Hardy and O. Wilde.

The image of a child as a subject of study has significant prospects. In particular, the analysis of the typology of images of the child in the works belonging to a military theme appears to be a relevant topic for further research.

References:

1. Aries, Philippe. (1962). *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*. New York: Vintage.

2. Dolinin, Alexandr. (1983). Zagadki Redyarda Kiplinga [Mysteries of Rudyard Kipling]. *Kipling R. Poems, Short Stories*. Moscow: Raduga [in Russian].

3. Hardy, Tomas (1987). *Tess iz roda D'Erbervilley* [Tess of the D'Urbervilles]. Moskva: Khudozhestvennaya literature [in Russian].

4. Hiuho, Viktor. (2017). *Znedoleni* [*Les Misérables*]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

5. Meterlink, Moris. (2007). *Piesy* [Plays]. Kyiv: Pulsary [in Russian].

6. Mopassan, Gi de. (1972). *Tvory u vosmy tomach* [Full collection in 8 tomes]. Kyiv: Dnipro. Tom 7 [in Ukrainian].

7. Stivenson, Robert Luis (2012). *Ostriv skarbiv* [Treasure Island]. Kharkiv: Shkola [in Ukrainian].

8. Toper, Pavel. (2000). Tragicheskoe v iskusstve XX veka [Tragic in the art of the 20th century]. *Voprosy literatury*, 2. 3—46 [in Russian].

9. Vilchanska, Yuliia. (2018). Heneza tematychnoi paradyhmy: vid ‘znedolenoho dytynstva’ do ‘dytia revoliutsii’ [The genesis of the thematic paradigm: from ‘disadvantaged childhood’ to ‘the child of revolution’]. *Molodyi vchenyi*. Vol. 8(60). 70—75 [in Ukrainian].

10. Wilde, Oskar (1993). *Portret Doriana Hreia* [Picture of Dorian Gray]. Kyiv: Posrednik [in Russian].

11.Windling, Terri. (2007). Lost and Found: The Orphaned Hero in Myth, Folklore, and Fantasy. *Journal of Mythic Arts* n vol. Retrieved from https://www.terriwindling.com/folklore/orphaned-hero.html

12.Zolia, Emil. (1988). *Zherminal* [Germinal]. Collection of Works in 2 Volumes. Vol. 2. Kyiv: Dnipro. 285—704 [in Ukrainian].

§3.3 THE CONCEPT OF THE OTHER AND ITS SEMIOTIC CODE IN RHCP LYRICS (**Tombulatova I.I.,** Odesa I. I. Mechnikov National University)

Introduction. In the age of an ongoing fast transformation of an everyday lifestyle, social media and further development of communication all over the world it must be quite useful to get to study some of the main socio-cultural concepts and their reflection in mass-culture phenomena, among which the concept of the Other is one of the most actual nowadays and it is studied by a number of sciences to improve communication and understanding the role of the communication by people and their perception of themselves and others in the process of communication.

Actually, usually the scientists analyze the texts of classic / popular literary works, the critics of different epochs, the interviews of influencers and authors, but it may be rather beneficial to get to the texts which have already had their impact on several generations by means of popular songs` lyrics, for instance. Such texts are often considered to be “simple”, by the way, still, this short research is focused on an attempt to dwell on the concept of the Other in the lyrics of RHCP, as this band is beloved by the public from the 1980s (the first album – “The Red Hot Chili Peppers”, August 10, 1984) and recently they have released a new album (“Unlimited Love”, April 1, 2022), that is a great news for all of the fans worldwide. Moreover, on March 31, 2022 the band got their Star in the Hollywood Walk of Fame in the Category of Recording. On August 29, 2022 the band got two awards at the MTV VMA ceremony for the Best Rock Video (“Black Summer”) and Global Icon Award. Next album of the band is to be released in October 2022. Due to these facts it is, obviously, clear that for almost forty years some concepts, ideas and senses were revealed to lots of people and were absorbed by the audience of the band so they are quite influential for their public and beloved by the

audience in creating not only music but the ideas and senses to reflect a contemporary society.

Presenting main material. The concept of the Other can be analyzed by means of rather a varied methodology of social studies, philosophy, cultural studies, literary studies, semiotics, imagology, monomyth poetics and so on. This brief research is based on some common approaches, connected with the analyzing the concept of the Other in culture, but – mostly – literary studies, semiotics and monomyth poetics as the article deals with the lyrics (texts) of some RHCP songs of different years (chiefly: "Around the World", "Californication", "Otherside", "Dark Necessities", "Snow", "Parallel Universe" etc.). In fact, the methodology is quite extend as the "concept" is a broader term, than "image", for example, still different representations of the image / concept of the Other are focused on either imagological context, as well as on some semiotic peculiarities of the texts and / or the main archetypes used by the author/s of the lyrics and their role in these verses.

Concepts are considered to be somewhat as the building blocks of thoughts. Generally, they are crucial and really important to such psychological processes as categorization, memory, studying and decision-making. It is, in fact, uncontroversial in spite of the fact that concepts were the subject of much debate for some time and still there are various approaches on concept-theory in science. As L. W. Barsalou states in his research on concepts: "It certainly appears that there should be a relationship between concepts and meaning, but it is not entirely clear what this relation is. We shall assume that concepts are people's psychological representations of categories whereas meanings are people's understandings of words and other linguistic expressions" [1, p. 1], which both are to be presented in this article. Dwelling on the concepts as the world model metaphor (individuals and models) he writes that: "Analogous to frames for individuals, the frame for a model is a data structure that integrates perceptual symbols across

multiple individuals, capturing constancies and organizing variability. Also like frames for individuals, frames for models contain both generic and episodic information, which generic information compromising repeated perceptual symbols across individuals, and with episodic information being their most recent specializations from last-processed individuals" [1, p. 12]. That is why it is evident that the researcher of the concept needs to get to analyzing the semiotic code of the subject which is lyrics in the case of this article.

The concept of the Other in RHCP lyrics is generally represented as an imagological issue as there are lots of the texts which depict the image of travel, different countries, the whole diversity of the world in its unity of differences, the typical features of the citizens of represented countries or cities and the setting of the road (for instance, "Road tripping"[2]). Also there are some cases of the image of exotics (frequently represented by such artistic details as tangelo in the song "Tangelo"[3]) or image-mirage ("Californication"[4]).

In fact, another case is the situation in which the concept of the Other in RHCP lyrics is connected with the dark self of the person, chiefly represented as the features of a Shadow archetype ("Dark necessities"[5], "Snow"[6]), the archetype of Trickster ("Sir Psycho Sexy"[7], "Nobody weird like me"[8]), and the texts that reveal the whole Hero`s Journey cycle ("Otherside"[9], "Scar Tissue"[10], etc.) and are the reflections and models of a person`s life path.

Actually, any trip is a kind of experience and shapes personality somehow.

It must be stated that while constructing the reality of the trip usually it is not just about something connected with an ordinary travel or the setting of the road, in majority of cases it is mostly about a metaphysical trip and the process of changing and gaining experience by a lyric hero. That takes the recipient from the

imagological methodology to the study of archetypes or even the monomyth poetics and its pivotal Hero`s Journey.

Still, briefly something must be stated about the ordinary (connected with changing the countries and cities) trips in RHCP artworks. Mainly, there is no any "simple" text about some "ordinary" journey. Usually the recipient gets into the web of references or metanarratives.

""Around the World"[11] lyrics show the audience more traditional version of geographical Travel, here we got into several exact locations: state of Pennsylvania, California, Alabama, Bombay, Wisconsin, Sicily, Swiss Mountains, Russia. Still, this text is not just about a geographical trip as any point of this travel is related to the experience gained by the personality. By the way, it must be underlined that such associations can create imagological stereotypes afterwards. Also, the fact is that "Life is Beautiful" (Roberto Benigni, 1997) was the inspiration to create lyrics, so we can trace and analyze the point of intertextuality in this case, either" [12, p. 162]. Intertextual codes can be found in a number of lyrics of the band, as for example the reference to R. Bach`s "Jonathan Livingston Seagull" ("with the birds I`ll share this lonely viewin`"[10]). These alternative codes of the Other-self are to be emphasized later in this research.

"Hit-single of the same studio album is – obviously – "Californication"[4]. This text continues developing the image-mirage of "California-dreaming", which is quite popular in the world, and especially in music and cinema industries. This text is full of references and can be one of outstanding examples of the intertextuality nowadays. For instance, "Psychic spies from China try to steal your mind`s elation" – The Manchurian Candidate, (Movie, 1962); "Celebrity skin is this your chin or is that war your waging" – Celebrity Skin (Album, 1998); "A teenage bride with a baby inside getting high on information" – Educating Rita (Movie, 1980); "Space may be the final frontier but it`s made in a

Hollywood basement" - Star Trek (Series, 1966); "Cobain can you hear the spheres singing songs off station to station" – reference to Kurt Cobain and "Station to Station" (Album, D. Bowie, 1976): "And Alderaan`s not far away" – Star Wars (Movie, 1977); "And earthquakes are to a girl`s guitar they`re just another good vibration" – Earthquake (Movie, 1974) (full list of the references can be seen here – [13]). These are some of the references-interpretations those could be found in the text by fans and researchers. Of course, the lyrics can be called the "intersection" of intertextual references or even the "crossroad" of this Travel across an exotic image-mirage of California. [12, p. 162]. Furthermore it must be stated that this imagological – in its basis – trip becomes a cultural one because of all this range of references and creates its own image of the popular / mass culture of the second part of the 20th century, appealing to the artworks which can be recognized all over the world and were the signs / symbols of the cultural landscape at that period of time.

Being-on-the-road also can be decoded as to "live life" when the way is the symbol of a life-path. Sure, life itself always correlates with a death concept and the process of passing (passing as going through life and passing as dying, as well). Of course, all of these shades of the palette are represented in analyzed lyrics.

""Road Trippin`" – even the poetics of the title contributes to the image of the Travel in the lyrics. This text is existentially based on the meaning of friendship. Geographically it depicts the Travel across the USA ("Let's go get lost anywhere in the USA"[2]). Actually, the most important part of this trip is having friends around ("Road trippin` with my two favorite allies"[2]), eventually – this trip becomes the metaphor of the life itself, spent with beloved friends ("So much as come before those battles lost and won / This life is shining more forever in the sun / now let us check our heads and let us check the surf / Staying high and dry`s more trouble it`s worth in the sun…"[2]). The location of this travel isn`t

so important as a lifelong way of the friendship which makes the road trippin` truly valuable. [12, p. 163]. Moreover, this type of perception of the road / way as a life-path is quite universal and generally doesn't need to be intentionally interpreted due to some national or social code. The process of decoding symbols like that is rather clear and easy to understand in any part of the planet.

To sum up this brief material it must be emphasized that in the texts which were analyzed above the images of the Other has their own semiotic code which has an imagological background and are associated with the process of travelling and seeing new places and new people who have their traditions and unique lifestyles. This diversity on the one hand and some universal symbols (life as the way / road, for instance) on the other hand, make this concept of the Other complicated (as it is varied) and simple (as it is often based on universal symbols) concurrently.

Also in the lyrics of different songs the image of the Other can be represented in different archetypes. As it is known while talking about the stages of individuation process Carl Gustav Jung determined the parts / stages of it and called them Anima / Animus, Shadow and the Self. All of them shape the personality as the whole self (often represented as Wise Old Man / Woman depicting the image of wholeness). In monomyth poetics there are several archetypes which the hero of the art-text can go through or meet during his "journey". The most common are: Hero, Mentor, Threshold Guardian, Herald, Shapeshifter, Shadow, Ally, Trickster.

The Other here – in analyzed lyrics – is mainly represented by the archetypes of Shadow or Trickster.

In the first case (Shadow – "Dark necessities"[5], "Snow"[6]) it represents the dark side of the Protagonist (the Hero). Joseph Campbell underlines that "Jung`s concept is that the aim of one life, psychologically speaking, should be not to suppress or repress, but to come to know one`s other side, and so both to enjoy and to control the whole range of one`s capacities; i. e. in the full sense, to

"know oneself" [14]. As Christopher Vogler states: "The archetype known as the Shadow represents the energy of the dark side, the unexpressed, unrealized, or rejected aspects of something. Often it`s the home of suppressed monsters of our inner world. Shadows can be all the things we don't like about ourselves, all the dark secrets we can`t admit even to ourselves. The qualities we have renounced and tried to root out still lurk within, operating in the Shadow world of unconscious. The Shadow can also shelter positive qualities that are in hiding or that we have rejected for some reason" [15, p. 65]. – "When it`s killing me / What do I really need / All that I need to look inside" [6]. Here the whole self is taken for granted, so it can be understood that the author/s don't reject a dark side of personality and even "communicate" with it to know oneself better, as the whole individual.

Another example of such an archetype is, for sure, the text of "Dark Necessities". A popular site "SongsMeanings+Facts" emphasizes that "according to the Red Hot Chili Peppers` leader Anthony Kiedis, "Dark Necessities" is embedded with a special meaning. The title alludes to the negative aspects of an individual personality, i.e. his or her dark side" [16] - "Dark necessities are part of my design"[5]. Scott Jeffrey states that "we can`t eliminate the shadow. It stays with us as our dark brother or sister. Trouble arises when we fail to see our shadow. For then, to be sure, it is standing right behind us" [17, p. 3].

An outstanding verses to dive into the Self and the Other is the text "Otherside"[9]. Dwelling on the lyrics of "Otherside" it is important to start with the poetics of the title. As it can be seen the fusion of two words creates an exact location (place) which must be different from the place which is taken as a real world or traditionally so-called reality. Due to the public sources "Otherside" was created by the members of the band in honour to their friend who died because of the drug-overdose, therefore, the word "otherside" is connected with the concept of the destination

or place, which is associated with a drug trip or the afterlife world, with the images of passing, death and more generally – transformation of so-called reality anyway.

"As for the "Otherside", this text might seem to be one of the most complicated as it tells about different concepts of Travel simultaneously. It focuses on Life and Death issues and crystallizes the image of Passing. Furthermore, the lyrics are connected with the state of transformation of the personality during experiencing drug-trips and even overdosing. "The problem of drug addiction mentioned in the lyrics refers mainly to the band in general, from the fallout of Anthony to the black period of Frusciante, passing through Slovak`s overdose. The interpretations given to this song are multiple and apply to every aspect, from the title to the video. "Otherside" is written in one only word, depicting good and evil as one thing, two sides of the same coin, two inseparable bodies" [18] – writes Manuel Vieni about one of the most dramatic and profound texts of RHCP. [12, p. 162]. Actually, this proves that this text is about the unity of the good Self and the Other as an evil self in one person, so here the concept of the Other deals with the fact that the Other is the part of everybody, just according to the system of archetypes the Other as the Shadow can appear to dominate any time and shape the personality with a new type of experience.

The semiotic code which can prove that the image of passing or death is widely represented in certain lyrics is that there are a number of symbols associated with the end of life and passing, afterlife and afterdeath concept, even, suicidal motifs that are reflected in the lyrics of the song ("slit my throat", "push the trigger", "pull the thread", "pour my life into a paper cup", "the ashtray`s full and I`m spinning my guts"[9]). Still, the death is considered to be not the end but a kind of transformation because of treating it as another beginning "I tear it down and then it`s born again", "cemetery where I marry a sea"[9]. Moreover, this drug-trips or trips as passing to the world of the dead are not treated as

something dangerous or troublesome “separate my side, I don’t believe it`s bad”[9].

In fact, in the lyrics we see lots of semiotic mixes of alive and dead, for instance the metaphor: “I heard your voice through the photograph”[9] (the photograph as a symbol and reflection of something / somebody real but artificial which still has the voice as an alive creature). Either in the metaphor “pour my life into a paper cup”[9] (thus life which is limited by an artificial borders of a paper cup which is a sign of the future trash / process of decaying and something of a low price and a poor quality). Furthermore, the separation is the main structure principle of the lyrics. The basic ones are the binary oppositions “here-there” / “reality-otherside” / “Eros-Thanatos” (as opposite energies: energy striving to life / sex and energy striving to death / destruction. Also, the timeline is separated: “I thought it up and brought the past / once you know you can never go back / I gotta take it on the otherside”[9]. As it can be seen the past is understood as something from the “otherside”, due to the fact that it has already passed and in “here-reality” it is over.

Even in the Eros-hemisphere the mix of low-high genres can be traced as the correlation between love-for-sale and noble sentiment where the latter is in the process of separation from life, passing as dying: “scarlet starlet and she`s in my bed / a candidate for a soul mate bled”[9]. Still, here “bled” is an ambivalent symbol as blood is associated with life and death at a time as it is the liquid of life but “bleeding” is the process of losing this life-energy.

The most powerful line in the meaning and form is the opening of the lyrics “how long, how long will I slide?”[9]. It is quite a catchy trick to start the lyrics with a rhetoric question, first of all. The verb “slide” here can be decoded as an active action but still the action that is similar to going down, that gets to the end of the life way, traditionally taken as going to the lower world / underworld which is mostly associated with such a location as Hell,

not Heaven which is usually treated as the upper world somewhere in the skies. This point can be proved by the Cambridge Dictionary. The article "Slide" (as a verb) presents the readers two main meanings of the word: "to (cause to) more easily and without interruption over a surface / to go into a worse state, often through lack of control or care" [19]. Thus, in these texts the concept of the Other contains the image of the oppositions anyone has in oneself, mostly represented by the opposition "the Self – the Other", "Life – Death" and the trip is again extremely broader than can be just geographical one, as here the trip is associated with a dangerous drug-trip experience, overdosing and with the travel to the otherside that is about the process of passing.

The archetype of Trickster, in fact, is common for the RHCP lyrics too ("Sir Psycho Sexy"[7], "Nobody Weird Like Me"[8], etc.).

Going back to Vogler`s studies it can be found that Tricksters "cut big egos down to size, and bring heroes and audiences down to earth. By provoking healthy laughter they help us realize our common bonds, and they point out folly and hypocrisy. Above all, they bring about healthy change and transformation, often by drawing attention to the imbalance or absurdity of a stagnant psychological situation. They are the natural enemies of the status quo. Trickster energy can express itself through impish accidents or slips of the tongue that alert us to the need for change. When we are taken ourselves too seriously, the Trickster part of our personality may pop up to bring back needed perspective" [15, p. 77]. Therefore, the Other as the Trickster as the mask of the personality can exist as an existential Other, which has to be different from the so-called crowd.

This can be noticed even in the title of the song "Nobody Weird Like Me"[8], where the opposition "Me-Crowd" can be read. Actually, it is quite natural as the majority of creative people need to be out of the crowd to take the position of an observer for some time to create afterwards due to these observations. Genius or

just a talented person is always outstanding and for some people even weird. As for the Trickster-Other personality it can be revealed in the lines “living my life in and out / of the twilight zone”[8], that proves the marginality and liminality of the personality, and these are the characteristics of the Trickster archetype definitely. “Nobody weird like me / intercourse with a porpoise / is a dream for me / hell bent on inventing / a new species / bust my britches / bless my soul / I`m freak of nature”[8] – in such curious poetry the process of transformation is expressed, the way of becoming the Other, still, this exact Other can take you even closer to a true self while uncovering and discovering the nature of the personality, declaring it. In addition, again here the liminality can be noticed, the hanging between “hell” and “ bless me” – the words which are the sings of one paradigm, but opposite to each other in sense, connotation, subtext. That also shows the natural contradiction of the personality.

Moreover, in this text the image of rabbit can be noticed (“Nobody weird like me / enchanted as a rabbit / that my is a dream”[8]), and as it is known rabbit is usually associated with the Trickster archetype, as well. “Trickster Heroes have bred like rabbits in the folktales and fairy tales of the world. Indeed, some of the most popular Tricksters are rabbit heroes: the Br`er Rabbit of the American South, the Hare of African tales, the many rabbit heroes from Southeast Asia, Persia, India, etc.” [15, p. 78]. “The freakiest show I know / is the show of my own / living my life in and out / of the twilight zone”[8] adds to the concept of the Other the sense of “playing a game” or even “ wearing the mask”. This can be coded in the words “show” as something opposite to life, something artificial or directed. Also, again there is the word “twilight” – the period between light and darkness, which is the sign of the liminality of the whole image of the lyric hero.

Interestingly, the line “I`m freak of nature”[8] can be noticed in the text “Sir Psycho Sexy”[7], it characterizes the lyric hero of

the verses, so it is different in person “he`s a freak of nature”[7]. Still, this lyric hero is associated with an “I-position” (so is the mask and the Other personality): “lived a man, lived a man I know / lived a freak of nature named Sir Psycho / Sir Psycho Sexy, that is me”[7]. These are some general examples of the Trickster archetype in RHCP texts. It can be seen that Shadow and Trickster are rather frequent masks of the Other in band`s lyrics, and they can be found and decoded in a number of tracks of RHCP during different periods of their creative story.

A unique semiosphere of the other representations of the world, the other embodiments of the reality can be seen in the text of the song “Parallel Universe”. ““Parallel Universe” is the song which deals with a number of different spaces: parallel universe, underwater, the sky, solar system, microcosm, spider web, stars in your head, fields of space…” [12, p. 163]. Many of them can be taken as the representations of the universe of one person as a dream-world (“stars in your head”) or as the variants of the afterlife world (traditional representation of such symbolic locations as “underwater”, “sky”,etc.). Moreover, this text gives the representation of the Other space as different structures of it: “parallel universe”, “solar system”, “microcosm”, “spider web”. All of these spaces are structured as the world and are associated with this system, in addition, they are the parts of a greater systems themselves. Thus, they are creating the images of the Others which can inhabit these spaces, those might be quite different from people, even if they are the representatives of varied nations, genders or social statuses.

Conclusions. The Concept of the Other in RHCP lyrics contains different images of the Other that can be interpreted by means of a varied range of methodology. It can be treated as just a simple concept connected with changing of geographical places but still if the reading is profound all the trips are becoming metaphysical.

Moreover they are enriched by cultural code and reflect the a socio-cultural background of the world of last 40 years (the 1980s – the 2020s) with the diversity of the ideas and values of the people coded into the texts of the band.

The Other can be also the mask of the personality that usually correlates with the archetypes of Shadow and Trickster. Communicating with a dark self of the personality and trying to understand it is one of the pivotal motifs in the concept of the Other in this case. In addition, definitely the most common oppositions are “Me-Crowd”, “Evil-Good”, “Life-Death”, “Eros-Thanatos”, “Here-There” and the transformation of the personality into the Self or into the Other.

There are lots of signs and universal symbols to define and decode the basic ideas and senses of the concept of the Other. They can be interpreted in different ways due to the national, social, gender, age, cultural peculiarities or just according to the person`s experience. The Other can be Inner and Outer and the communication structure depends on it greatly, as well.

References:

1. Barsalou L. W. et al. Concepts and Meaning http://barsaloulab.org/Online_Articles/1993-Barsalou_et_al-chap-concepts_meaning.pdf
2. Lyrics. Road Tripping https://genius.com/Red-hot-chili-peppers-road-trippin-lyrics
3. Lyrics. Tangelo https://genius.com/Red-hot-chili-peppers-tangelo-lyrics
4. Lyrics. Californication https://genius.com/Red-hot-chili-peppers-californication-lyrics
5. Lyrics. Dark necessities https://genius.com/Red-hot-chili-peppers-dark-necessities-lyrics
6. Lyrics. Snow https://genius.com/Red-hot-chili-peppers-snow-hey-oh-lyrics

7. Lyrics. Sir Psycho Sexy https://genius.com/Red-hot-chili-peppers-sir-psycho-sexy-lyrics

8. Lyrics. Nobody Weird Like Me https://genius.com/Red-hot-chili-peppers-nobody-weird-like-me-lyrics

9. Lyrics. Otherside https://genius.com/Red-hot-chili-peppers-otherside-lyrics

10. Lyrics. Scar Tissue https://genius.com/Red-hot-chili-peppers-scar-tissue-lyrics

11. Lyrics. Around the World https://genius.com/Red-hot-chili-peppers-around-the-world-lyrics

12. Tombulatova I. The Image of the Travel in the "Californication" Lyrics (RHCP, 1999). Дослідження різних напрямів розвитку філологічних наук: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 26-27 листопада 2021 року. – Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2021. – С. 161-164.

13. Californication – Lyrics Analysis / Interpretation https://www.youtube.com/watch?v=bu-3IQjNRSY

14. Jeffrey S. A Closer Look at Carl Jung`s Individuation Process: A Map for Psychic Wholeness https://scottjeffrey.com/individuation-process/

15. Vogler C. The Writer's Journey. Mythic Structure for Writers. Third Edition. – Michael Wiese Production, - CA, 2007. – 452 p.

16. SMF. "Dark Necessities by Red Hoy Chili Peppers https://www.songmeaningsandfacts.com/dark-necessities-by-red-hot-chili-peppers/

17. Jeffrey S. A Complete Guide to Working with Your Shadow https://scottjeffrey.com/wp-content/uploads/Shadow-Work-Guide.pdf

18. Vieni, M. Red Hot Chili Peppers, Otherside: beyond the meaning of the lyrics https://auralcrave.com/en/2019/06/05/red-hot-chili-peppers-otherside-beyond-the-meaning-of-the-lyrics/

19. Cambridge dictionary. Slide https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/slide

§3.4 РОЛЬ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ **(Васиньова Н.С.,** ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»)

Вступ. У період повномасштабної війни в Україні відбуваються кардинальні зміни в усіх сферах життя, зокрема й у вищій освіті. Сьогодні заклади вищої освіти виконують свою роль та реалізують завдання в особливо складних умовах, що вимагає від університетів негайної реакції на те, що відбувається, вносити суттєві значні зміни до напрямів і форм діяльності, що стосується змісту та форм освіти, нових наукових досліджень, втім не слід ігнорувати діяльність щодо встановлення стійких зв'язків із територіальними громадами. Крім того, зміни в процесі реалізації реформи децентралізації влади, євроінтеграційні орієнтири нашої держави актуалізують зазначену проблему та визначають необхідність у налагоджені взаємовідносин університетів і територіальних громад. Проте для України подібна діяльність є інноваційною та вимагає принципових змін у функціюванні ЗВО та ТГ. Однак це не заперечує наявності певних елементів впливу вищої освіти на регіональний розвиток. Але активізації потребує робота з соціальними інституціями, громадськими організаціями, зокрема розширення форм їх взаємодії та встановлення партнерської співпраці задля вдосконалення нової ролі розвитку суспільства та вирішення конкретних соціально значущих проблем.

Виклад основного матеріалу. Науковий дискурс містить значну кількість публікацій, у яких висвітлено досвід взаємодії закладів вищої освіти та роботодавців (О. Гуменна, О. Допілко, А. Кавунець, А. Ланова, О. Сапільнікова, Н. Шевчук); С. Безвух виокремлює недоліки такої взаємодії; взаємовідносини держави та суспільства висвітлює

В. Алексєєв, В. Сосна, О. Якубовський та інші; правові засади взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади розглядають С. Ковальчук, М. Пивовар, С. Тимченко. Аналізом проблеми взаємодії влади і науки, зокрема закладів вищої освіти із територіальними громадами в Україні займаються дослідники кафедри публічної служби та управління навчальними й соціальними закладами ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» [1–5]. Авторами також обґрунтовується необхідність реалізації «третьої місії» університету, що обумовлюють виклики сьогодення, пов'язані з глобалізацією, економікою знань, фінансовою, енергетичною, екологічною та епідеміологічними кризами, що значною мірою сприяє перебудові місій університетів.

Досвід взаємодії університетів із територіальними громадами, співпраці з бізнесом описано зарубіжними вченими: Х. Гехард (C. Gerhardt), М. Гумбан (M. Gumban), Б. Джонгблод (B. Jongbloed), Ю. Ендерс (J. Enders), Л. Лейдесдорф (L. Leydesdorff), (А. Лопез (A. López), Б. Мойли (B. Moely), А. Харт (A. Hart), С. Носмор (S. Northmore), М. Перкман (M. Perkmann), П. Родригес (P. Rodriguez), Дж. Ендерс (J. Enders), С. Салерно (C. Salerno), С. Страуд, (S. Stroud), Е. Фелікс (E. Felix). Вчені підкреслюють актуальність спільних досліджень, консалтингу та неформальних відносин для передачі знань між університетами та промисловістю. Значна увага авторів спрямована на розгляд місії університетів у контексті взаємодії з державою та громадськістю, взаємозв'язок між дослідженнями, освітою та інноваціями.

Спираючись на аналіз і систематизацію джерельної бази з'ясовано, що процес трансформації місій університету є наразі провідною тенденцією розвитку вищої освіти у провідних країнах. Урахування цієї тенденції є важливою

умовою підвищення ефективності вітчизняної вищої освіти. Проте, незважаючи на необхідність проведених досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, певні аспекти залишаються маловивченими. Спостерігається відносна відсутність науково обґрунтованих досліджень українських науковців, у яких окреслено ключові ідеї, чинники, що зумовлюють важливість налагодження співпраці закладів вищої освіти та територіальних громад, висвітлено роль взаємодії на партнерських засадах в умовах війни в Україні.

На думку К. Трими, однією з ознак розвитку сучасного суспільства є співпраця закладів вищої освіти з громадськими організаціями. Це виявляється в тому, як обидва суспільні актори (ЗВО та ГО) виконують схожу функцію – сприяють суспільному прогресу та здійсненню соціально-економічних, культурно-політичних, просвітницьких, технологічних та інших трансформацій за допомогою різних способів та практик [6]. Попри всі окреслені труднощі заклади вищої освіти продовжують виконувати свою місію: служити освіті, науці та розвитку суспільства, усвідомлюючи необхідність відповідати новим викликам і завданням подальшого розвитку. В умовах сьогодення об’єктивно існує необхідність налагодження взаємодії, а саме дієвої співпраці закладів вищої освіти з територіальними громадами, залучення до забезпечення соціального прогресу найбільш підготовленого учасника цього процесу. Але попри це заклади вищої освіти продовжують виконувати свою місію: служити освіті, науці та розвитку суспільства, усвідомлюючи необхідність відповідати новим викликам і завданням подальшого розвитку.

Університети – це організації, які відіграють ключову роль у сучасному суспільстві, навчаючи велику кількість населення та генеруючи знання. Тому сучасним університетам необхідно спрямовувати свою діяльність на розробку «третьої місії», тим самим зміцнюючи зв’язки з користувачами знань [7].

Уважаємо, що «третю місію» українських університетів доречно розуміти як ресурсне забезпечення вирішення ключових проблем розвитку сучасного суспільства. Тому як, в основі реалізації «третьої місії» лежить робота університетів щодо покращення життя регіону та місцевої спільноти, їх зацікавленість у динамічному розвитку території, на якій знаходиться заклад освіти.

Спираючись на огляд джерельної бази дослідження та власні концептуальні міркування до чинників та умов, що зумовлюють важливість взаємодії закладів вищої освіти та територіальних громад, можна віднести такі:

1. Майже все, що є в Україні – надра, землі, підприємства, фірми, установи, люди – знаходиться в межах тих чи інших територіальних громад.

2. Розвиток країни, умов життєдіяльності людей можна здійснювати зверху – зусиллями центральної влади, яка забезпечує ухвалення законів, вирішення численних загальнодержавних проблем, та знизу – завдяки діяльності людей у громадах. Саме в громадах люди краще знають, що їм необхідно. Тривалий час громадяни нашої країни реалізацію своїх очікувань пов'язували переважно з діяльності центральної влади, але 30-річна історія країни свідчить, що вони частіше за все не виправдовувалися.

3. Реформа місцевого самоврядування, перерозподіл повноважень та фінансових, кадрових ресурсів принципово змінюють ситуацію. У людей з'явилася можливість завдяки своїй активності забезпечити більш сприятливі умови життєдіяльності. Розвиток громад у наш час стає головною умовою розвитку країни та закладів вищої освіти.

4. Тривалий час ЗВО були «баштами із слонової кістки» та займалися організацією навчального процесу та наукових досліджень і не виходили за межі своїх кампусів. Фактично вони були «територіально сліпими». Не всі працівники

закладів освіти розуміють, чому вони мають вийти за межі своїх «башт» та стати частиною громад. Розвинена громада є умовою збереження, відтворення та збільшення кількості мешканців, частина з яких може стати в майбутньому студентами ЗВО. Економічно потужні перспективні громади не будуть залишати молоді люди. Зменшення державного фінансування закладів освіти створює ситуацію, коли університет може бути економічно розвиненим та перспективним тільки в межах потужної громади.

5. У кожного університету є два шляхи – проводити суто академічні дослідження, спрямовані на розвиток фундаментальних наук – фізики, математики, хімії, біології тощо, які тільки опосередковано впливають на вирішення сьогоденних проблем, або проводити практично спрямовані дослідження, які забезпечують розвиток конкретних громад, регіонів, країни. Зрозуміло, що необхідні й фундаментальні дослідження, але їх зазвичай фінансує держава, та вони не можуть забезпечити економічну потужність університету, тому їх необхідно доповнювати практично орієнтованими дослідженнями, які будуть спрямовані на економічний, соціальний розвиток територіальних громад та, у кінцевому результаті – і на розвиток закладів вищої освіти.

6. Професійна підготовка в університетах не завжди, але дуже часто, орієнтована на засвоєння академічних знань. Розвиток місцевого самоврядування створює нові можливості – підпорядкувати й наукові дослідження, і навчальну діяльність вирішенню реальних проблем громад. Це забезпечує два головні результати – сприятиме розвитку громад та підніме професійну підготовку на сучасний рівень, зробить її конкурентоспроможною, практично орієнтованою. За таких умов здобувачі вищої освіти будуть чітко розуміти: для чого вони навчаються, до вирішення яких практичних завдань вони готові. Громади створюють умови для підготовки фахівців

більшості спеціальностей: освітніх, медичних, економічних, управлінських, державного управління, сфери обслуговування тощо.

7. Саме в громадах створюються умови для реалізації більшості потреб працівників та здобувачів ЗВО: життєво необхідних послуг, забезпечення безпеки, громадського транспорту, сфери дозвілля тощо. З іншого боку, університети є великими установами, із значною кількістю працівників та здобувачів вищої освіти, великими платниками податків, споживачами та постачальниками певних послуг. У зв'язку з цим процвітання територіальної громади є умовою процвітання закладів вищої освіти, і навпаки.

Попри це, до основного чинника гальмування цього процесу можна віднести відсутність нормативно встановленої взаємодії університетів і громад, відсутність належної реалізації правових засад співпраці.

Для реформування та вдосконалення механізмів взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в Україні, як демократичної та правової держави, на думку С. Ковальчук, необхідними є зміни до Конституції України, які б доповнювали Основний закон розділом про громадянське суспільство. Такий розділ мав би структурно знаходитися в Конституції України після розділів про конституційний лад та про права і свободи людини і громадянина [8, с. 170].

Отже, у ході війни та загрози територіальної цілісності України вбачаємо, що в діяльності як університетів, так і територіальних громад процеси демократизації наразі повинні висловлюватися у формуванні нових концептуальних підходів, які передбачають не тільки переорієнтацію покладених на них функцій, орієнтованих на інтереси суспільства, зокрема й інтереси конкретних громадян, а й здійснення партнерської співпраці з громадськими організаціями, бізнесом задля спільної перемоги. Крім того, відповіддю на ці виклики є

усвідомлення, ухвалення, просування та розвиток «третьої місії» університетів. Реалізація засад якої сприяє солідаризації сучасного суспільства, можливо, є підґрунтям для вирішення сучасних проблем нашої держави, відповіддю на їх запити. Фактично участь в ініціативах «третьої місії» вимагає як зусиль внутрішніх зацікавлених сторін, зокрема й науковців, абітурієнтів, співробітників, керівництва ЗВО, так і колективної участі партнерів, таких як промисловість, громади, а саме громадяни.

Взаємодія ЗВО та ТГ сприятиме розвитку професійних компетенцій професорсько-викладацького складу у процесі здійснення різних форм взаємовідносин із ТГ; підвищить якість наукових досліджень, сприятиме встановленню стійких зв'язків із роботодавцями; за можливістю започаткувати експорт власних послуг і підвищити його привабливість для зовнішнього та внутрішнього середовища; сформувати підґрунтя для участі у зарубіжних проєктах, пов'язаних з розвитком ТГ в Україні, трансформацій місій університету, що забезпечить подальшу інтеграцію українських університетів в міжнародний освітній та науковий простір. Крім того, не виключено отримання доступу до ресурсів, пов'язаних із дослідницькою діяльністю, через додаткові кошти, обладнання та підтримку для здобувачів вищої освіти. Проведення польових досліджень (тестувань), отримання нових ідей тощо.

Але переорієнтація університетів на реалізацію «третьої місії» – складний процес, який зумовлює необхідність кардинальних змін у всіх напрямах діяльності закладів. Цей процес зумовлює появу багатьох питань, на які треба знайти відповідь, а саме:

- як мотивувати працівників на нові види діяльності?;
- які форми роботи з реалізації «третьої місії» є найбільш ефективними?;
- як планувати реалізацію «третьої місії»?;

- яку роль відіграє освітня та наукова місія в реалізації «третьої місії»?;
- як поєднувати освітню, наукову та «третю місію» у діяльності викладачів?;
- як тип навчального закладу впливає на спрямованість діяльності з реалізації «третьої місії»?;
- як оцінювати реалізацію «третьої місії»?;
- як визначати партнерів реалізації «третьої місії»?;
- як управляти процесом реалізації «третьої місії»? тощо.

Уважаємо, ключовою серед перерахованих проблем є управління процесом реалізації «третьої місії», що ми й відносимо до перспектив подальшого дослідження.

Відтак, активна зовнішня взаємодія ЗВО та ТГ, по–перше, формує стабільне, передбачуване соціальне середовище, в якому можливе вибудовування довгострокових стратегій розвитку. По-друге, стає привабливим для абітурієнтів, які можуть бути певні у тому, що знання, які вони отримують, будуть затребувані в економіці регіону. По-третє, дає важливі соціальні компетенції для здобувачів вищої освіти, які залучаються до реальних процесів економіки та соціальній сфері свого міста чи області.

З іншої сторони, територіальна громада від університету, що виконує «третю місію» отримує надійного партнера, здатного стати співвиконавцем стратегії розвитку громади, має можливість надавати необхідні соціальні послуги, готувати кадри для відродження економіки країни та соціальної сфери.

Висновки. Огляд вітчизняних і зарубіжних наукових джерел із зазначеної проблематики дає можливість зазначити, що трансформація місії університетів, модифікація їх ролі та вплив на розвиток сучасного суспільства є своєчасною та актуальною темою, що неминуче веде до змін діяльності самих закладів вищої освіти.

До основних векторів змін можна віднести:

1) визначення процедур інституалізації «третьої місії» закладу вищої освіти;

2) виділення окремого напряму реалізації «третьої місії» у стратегіях та програмах розвитку ЗВО, зокрема внесення змін у посадові обов'язки керівників структурних підрозділів, завідуючих кафедр тощо. Таким чином можна домогтися визнання її значущості для діяльності університету, прийняття колективом необхідності та важливості цього спрямування, використання його переваг для підвищення ефективності трудової діяльності;

3) включення різних аспектів реалізації «третьої місії» до змістовних компонентів освітнього, наукового процесу, соціальної роботи, зокрема діяльності щодо розвитку університетської інфраструктури;

4) розширення комунікативних зав'язків університету з місцевою спільнотою, бізнесом задля реалізації спільних програм і проєктів, зокрема підвищення рівня відкритості;

Проте, перспективним напрямом є визначення процедур інституалізації «третьої місії» закладу вищої освіти. Інституалізація «третьої місії» ЗВО має забезпечити сприяння університету соціальному та економічному розвитку суспільства, генерування змін, які потребує місто, країна та світ.

Очевидно, що в стані війни України роль співпраці закладів вищої освіти та територіальних громад зростає, проте ефективність її, у першу чергу, полягає в нормативно встановленій співпраці. На наше переконання, за умов забезпечення партнерського характеру взаємодії, об'єднання зусиль, зміцнення соціального діалогу ЗВО та ТГ, боротьба за цілісність нашої країни безперечно отримає додаткові можливості.

Список використаних джерел:

1. Васиньова Н. С. Проблеми реалізації «третьої місії» в умовах трансформувальної ролі університетів. *Перспективи та інновації науки,* (2), 200–209. 2022. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/1093/1090 https://doi.org/10.52058/ 2786-4952-2022-2(7)-200-208

2. Кравченко О. І. Управління розвитком взаємодії закладу вищої освіти з органами публічної влади. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки* , (1 (349) Ч. 1), 58–65. 2022. URL: http://visnyk.luguniv.edu.ua/index.php/vped/article/view/755 https://doi.org/10.12958/2227-2844-2022-1(349)-1-58-65

3. Кравченко О. І., Хриков Є. М., Васиньова Н. С. Аналіз потенціалу закладу вищої освіти щодо взаємодії з територіальними громадами. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. Вип. 39. С. 265–269. URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/39_2021/part_3/44.pdf

4. Хриков Є. М. Взаємодія університетів та громад: досвід для України. *Публічне управління і адміністрування в Україні*, (24), 102–107. 2021. URL: http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2021/24-2021/20.pdf https://doi.org/10.32843/ pma2663-5240-2021.24.18

5. Хриков Є. М. Теоретичні засади організації взаємодії закладів вищої освіти та територіальних громад. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*, (1), 88–93. 2021. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2021/16.pdf https://doi.org/10.32840/1813-3401.2021.1.14

6. Трима К. Міжнародний дискурс щодо співпраці закладів вищої освіти та громадських організацій у сфері вищої освіти. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 2019. № 2 (8). URL: https://ul-journal.org/index.php/journal/article/view/106. https://doi.org/10.31874/2520-6702-2019-8-2-102-107 (дата звернення: 03.09.2022).

7. Perkmann M. et al. Academic engagement and commercialisation: A review of the literature on university–industry relations. *Research Policy*. 2012. 42 P. 423–442 URL: https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0048733312002235?token=7

B729ECBA4FE09889DB908F23D1B7665E96F0BEF23D6073C5AD54042860FB594F3CEA6F04138C96681934B1D757D9DFB&originRegion=eu-west-1&originCreation=20220921162552 (date of treatment: 28.09.2022). http://dx.doi.org/10.1016/j.respol.2012.09.007

8. Ковальчук С. В. Правові засади взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах становлення демократичної правової держави : дис. … канд. юрид. наук (д-ра філософії) : 081. Львів, 2019. 216 с.

§3.5 ПРИНЦИПИ САМООРГАНІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОЇ ЛІНГВОЕТИЧНОЇ МАКРОСИСТЕМИ У СИНХРОНІЇ

(Веремчук Е.О., Запорізький національний університет)

Вступ. Англомовна етична система є фрагментом концептуальної картини світу, яка об'єктивується номінативними мовними засобами. Таким чином, мова відображає спрямованість мислення та виступає своєрідним дзеркалом світогляду та ментальності, до якого входят також етичні погляди та поняття. Мовний потенціал до вербалізації категоризованих та концептуалізованих ідей про навколишній світ свідчить про нерозривний зв'язок мови та концептосфери, які формують єдину систему, яка є ієрархічно-організованою, відкритою, динамічною, нерівноважною та нелінійною. Отже, такі параметри засвідчують те, що мова, як засіб концептуалізації та категоризації знань про світ, є системою синергетичною, здатною до самоорганізації та саморегуляції, що висвітлюється у ряді наукових праць [1; 2; 3; 4]. На сьогоднішній день існує досить чисельна кількість робіт, присвячених розгляду різних лінгвістичних проблем у контексті синергетичної методології, зокрема процесів словотвору [5], суб'єктно-предикатних структур [6], структурних і функціональних параметрів омонімії в мові та мовленні [7], самоорганізації концептивних систем [8], самоорганізації когнітивної системи під час породження мовленнєвого твору [9, с. 115-126], відносин самоподібності у структурній організації лексико-семантичного поля [10], когнітивних процесів у мові [11]. Однак варто зазначити, що синергетичний підхід є також ефективним для висвітлення принципів самоорганізації окремих концептуальних підсистем, якою виступає англомовна лінгвоетична система. **Актуальність** дослідження зумовлена, з одного боку, важливістю етики як компонента картини світу, а з іншого – відсутністю на

сьогоднішній день досліджень, які б висвітлювали принципи автопоезису системи етичних категорій в у сучасній англійській мові. **Метою** дослідження є виявлення синергетичних принципів самоорганізації англомовної лінгвоетичної системи. Мета дослідження передбачає виконання наступних **завдань**: 1) встановлення синергетичних параметрів організації лінгвоетичної макросистеми; 2) визначення механізмів автопоезису; 3) побудова діахронічної моделі її системної самоорганізації. **Об'єктом** дослідження є англомовна лінгвоетична система, а **предметом** виступають принципи її самоорганізації на синхронному рівні.

Виклад основного матеріалу. Система є певним комплексним утворенням, яка не зводиться виключно до арифметичної суми її складових, на чому наголошував ще Аристотель [12], і на чому ґрунтується сучасний науково-філософський напрямок холізм. Вчені наголошують, що система виступає цілісною єдністю, певним монолітним утворенням, яке нероздільно функціонує на всіх її рівнях [13, с. 42].

Однією з властивостей синергетичної системи є її фрактальний характер, що передбачає існування певних ендо- та мікро- систем, які входять до систем більшого порядку, зокрема макро- чи суперсистеми, причому принципи внутрішньо організації на мікрорівні масштабуються також і на макрорівень. Таким чином, лінгвокогнітивна картина світу є синергетичною суперсистемою, конституйованою величезною кількістю взаємопов'язаних ендосистем, однією з яких є лінгвоетична ендосистема. В свою чергу ця ендосистема у меншому масштабі виступає макросистемою, яка складається із ряду підсистем, які в свою чергу конституйовані мікросистемами, причому параметри їх організації є рекурентними на рівнях різних масштабів.

Таким чином, ми стверджуємо, що англомовна лінгвоетична система є синергетичною системою,

організованою за принципом фрактальності, що передбачає існування у ній ряду підсистем меншого масштабу, самоорганізація та взаємовідношення яких визначають її сутність. Синергетичними параметрами англомовної лінгвоетичної системи є ієрархічна організованість, відкритість, динамічність, нерівноважність, нелінійність та фрактальність.

Ієрархічна організованість (комплексний характер) лінгвоетичної системи полягає у тому, що в ній можна виділити ряд підсистем, якими виступають окремі лінгвоетичі категорії (наприклад, GOOD, DUTY, JUSTICE), кожна з яких має свій власний статус та параметри, які великою мірою визначають статус та параметри інших категорій. Саме такий структурний взаємозв'язок та взаємодія визначають «комплексність» та «ієрархічну організованість» аналізованої системи.

Відкритість системи визначається її можливістю обмінюватися матерією та енергією із іншими системами або середовищем, в якому вона функціонує. Розглядаючи лінгвоетичну систему у цьому контексті варто зазначити, що її енергія поділяється на два типи: інформаційна та творча (креативна). Інформаційною енергією виступають концептуалізовані фрагменти дійсності (категорії, концепти, гештальти). Творча енергія виражається у іманентній людській здатності до пізнання (форми та механізми мислення, наприклад, порівняння, аналіз, синтез, категоризація тощо). Мовні засоби, які мають «матеріальне» – графічне чи звукове оформлення виступають матерією лінгвоетичної системи. При цьому варто зазначити, що її матерія та енергія не існують окремо одна від одної, оскільки у фізичному світі енергія не може існувати поза матерією, що доводиться відомою формулою А. Ейнштейна про співвідношення маси тіла (матерії) та його енергії: $E=mc^2$ (більш детально див. [14]).

Подібно до цього енергія та матерія лінгвоетичної системи є взаємопов'язаними та взаємообумовленими: мовні одиниці – матерія – об'єктивують елементи концептосфери – інформаційну енергію, яка закарбована у їх семантиці завдяки дії вербокреативних механізмів – творчої енергії.

Відкритість лінгвоетичної системи передбачає взаємодію із іншими системами та навколишнім середовищем (яке виступає мегасистемою). Іншими системами виступають інші фрагменти концептосфери (енергія), вербалізовані відповідними лексико-семантичними полями (матерія). Навколишнім середовищем виступає увесь об'єктивний світ, матерія якого представлена фізичною матерією: об'єктами дійсності та суб'єктами комунікації і пізнання (людьми) та їх відносинами (соціальна та міжособистісна взаємодія). Енергією виступає фрагмент ноосфери, в якому концептуалізовані історичні та соціокультурні уявлення про сферу моралі, основою яких є «апріорне» знання добра і зла, що на природному рівні проявляється в інстинкті самозбереження, який передбачає прагнення першого та уникнення останнього.

Здатність мови взаємодіяти з оточуючим середовищем пізнавальної діяльності людини – ноосферою [15; 16, с. 168] є фундаментальним принципом синергетичної взаємодії мови та пізнання, що власне і обумовлює існування лінгвоконцептуальних систем, однією з яких є лінгвоетична. Ознакою відкритості лінгвоетичної системи може бути її взаємодія із іншими лінгвоконцептуальними системами, що проявляється у категоризації та концептуалізації етичних категорій / концептів відносно ментальних конструктів інших систем, наприклад етична категорія DUTY визначається відносно неетичної категорії ACTION (*duty is type of action*) тощо.

Унаслідок обміну матерією та енергією система втрачає гомеостаз та переходить у стан дисбалансу – нерівноважності.

Нерівноважність лінгвоетичної системи проявляється на макро та мікро рівнях. На макрорівні нерівноважність полягає у невідповідності наявних етичних знань та уявлень екстралінгвальній ситуації об'єктивного світу. Іншими словами, наявних етичних ідей (категорій чи концептів) виявляється недостатно для інтерпретації певного випадку міжособистісної взаємодії в морально-аксіологічній площині. Перехід макрорівневої системи із нерівноважності у гомеостатичний стан передбачає утворення нового атрактора – формування чи часткову зміну / доповнення певної етичної категорії у концептуальній системі. Це спричинює мікрорівневу нерівноважність, яка проявляється у відсутності номінативних мовних засобів, які можуть вербалізувати новоутворений комунікативно-релевантний концептуальний фрагмент.

Стан нерівноважності є своєрідним «тригером», який призводить систему до руху, переводячи її у динамічний стан. Загалом, динамізм як параметр фізичного світу, є наслідком нерівноважності: вітер, як рух повітряних мас є наслідком нерівноважності тиску, теплообмін є наслідком різниці (нерівноважності) температур двох тіл, електричний струм (направлений рух заряджених частинок) є наслідком різниці потенціалів (нерівноважності електричного заряду). Отже, нерівноважність є основою руху у Всесвіті, включаючи лінгвоконцептуальні системи. Нерівноважність комунікативної необхідності та номінативної можливості спричинює рух системи до пошуку чи створення необхідного мовного засобу, який може повернути систему у стан рівноваги.

Формування такого засобу відбувається за принципом «нелінійності», тобто система одночасно активізує різнонаправлені вектори пошуку, причому заздалегідь не можливо передбачити, який із векторів стане атрактором, а

який репелером. Концептуалізація нової етичної ідеї та пошук відповідної мовної форми («матеріальної обгортки») відбувається за фрактальним принципом аналогії чи апперцепції, який передбачає усвідомлення «нового» на основі» вже пізнаного» завдяки їх схожості. Наприклад в діахронічному плані етична категорія GOOD усвідомлюється відносно ряду когнітивних орієнтирів, деяким з яких є “wholeness” та “material worth’. Формування такого зв’язку за принципом подібності не є кінцевим етапом самоорганізації, оскільки в такому разі «нове» ототожнювалось б зі «старим», що не відповідає суті пізнання. Тому в подальшому відбувається процес саморегуляції системи, що передбачає дисипацію «зайвих» ознак (у наведеному прикладі це може бути, *monetary value, material solidity* тощо) та формування власних «обов’язкових» рис (наприклад, *benevolence, help*), які не можуть бути виведеними із вихідних енергетично-матеріальних фрагментів (*wholeness, material worth*) інших систем, які потрапили до лінгвоетичної системи.

Фрактальність системи проявляється, як зазначалось вище, у її здатності самоорганізовуватися за принципом аналогії [17, с. 251] та у здатності копіювати шаблони організації на одному рівні задля їх «перенесення» на інший рівень.

Підсумовуючи, варто наголосити, що між проаналізованими синергетичними принципами існують так звані «відносини кільцевої причинності» [18, с. 84], тобто кожен синергетичний принцип є обумовленим іншими. Синергетичний параметр відкритості системи передбачає її обмін матерією та енергією з іншими системами, унаслідок чого система переходить у стан нерівноважності. Цей стан, в свою чергу, є причиною динамічності, руху, що передбачає зміну системних параметрів та їх синхронізацію відповідно до нового порядку. Адаптація системи до нових умов не є

заздалегідь визначеною, і може відбуватися паралельно декількома шляхами, що обумовлює нелінійний характер системної еволюції. При цьому, у разі успішного досягнення системою мети-атрактора, тобто її виходу на якісно новий рівень, синхронізований із поточними умовами, подібні процеси можуть відбуватися і на інших (вищих чи нижчих) системних рівнях за принципом «шаблонності», що визначає фрактальний характер такої системи.

Загалом, процес самоорганізації лінгвоетичної системи має наступний вигляд. У фокус людської уваги та пізнання потрапляє певна матерія об'єктивного світу (акт соціальних чи міжособистісних відносин, які розглядаються в морально-аксіологічній площині), відношення до чого не є концептуалізованим (відсутня оцінка) в етичній картині світу. Це спричинює системну флуктуацію та виводить її зі стану гомеостазу, що спричинює дисбаланс між інформаційною енергією та матерією системи. Під дією творчої енергії (процесів категоризації та концептуалізації) система переходить у динамічний стан та починає рухатись від точки біфуркації (стану невизначеності) до стану порядку – формування первинного схематичного концептуального образу шляхом узагальнення конкретного випадку соціальної взаємодії. Коли цей образ стає комунікативно-релевантним, відбувається його категоризація відносно певних атракторів, тобто вже існуючих та в повній мірі концептуалізованих фрагментів дійсності, за принципом асоціативної подібності, що обумовлює використання їх вербалізаторів для об'єктивації нової ментальної одиниці. При цьому, одиниці, які містять категорично неприпустимі ознаки, незважаючи на їх асоціативну близькість, виступають репелерами. Процес руху до атрактора є нелінійним, оскільки може одночасно відбуватися відносно декількох орієнтирів, які конституюють етимологічний образ нової категорії. У результаті цього

формується нова «збірна» ідеалізована когнітивна модель, відносно якої здійснюється подальша концептуалізація, тобто формування певних унікальних (відмінних) когнітивних диференційних рис (нової енергії) та нових вербалізаторів (нової матерії) завдяки дії вербокреативної деривації (творчої енергії). Разом з цим здійснюється дисипація (відкидання) «зайвих» рис, які склали основу первинної концептуалізації, та вже не є актуальними. Таким чином, відбувається мікрорівнева (синхронізація номінативного потенціалу із когнітивною базою) та макрорівнева (синхронізація множини потенційних міжособистісних взаємодій із концептуальним базисом для їх усвідомлення, та морально-аксіологічної інтерпретації) синхронізація.

Висвітлення параметрів самоорганізації лінгвоетичної системи здійснюється шляхом аналізу лексикографічної репрезентації лексем-репрезентантів відповідних етичних категорій, а також їх зв'язків у концептуальній системі WordNet 3.1.

Процес самоорганізації передбачає два кроки: формування категоріальної решітки та її наповнення когнітивними диференційними ознаками. Результати першого кроку відображені у Таблиці 1, яка містить дані про ендосистеми та категоріальні домени, які їх конституюють, де символ «+» означає релевантність домену для відповідної ендосистеми. Декілька плюсів вказує на те, що певна порція семантичної енергії брала участь в автопоезисі певної ендосистеми декілька разів. Символ «/+» позначає те, що поданий домен залучений до автопоезису ендосистеми опосередковано, а саме через його гіпоніми. Наприклад гіпонімом STATE є TREATMENT, FEELING; гіпонімом FORCE є POWER.

Таблиця 1.

Автопоезис категоріальної решітки лінгвоетичної макросистеми

DOMAIN	GOOD	JUSTICE	DUTY	CONSCIENCE	DIGNITY	HONOUR	EVIL
QUALITY	+	++			++	+	+
BEHAVIOR	+		+	+	+	++	+
MANNER					+	+	
STATE	+	/+	/+	/+	++	+	+
CHARACTER	+						
FORCE	+	/+	+				+
ENTITY	+						+
EFFECT	+						+
THING	+						
SERVICE	+						
FEELING		+	+	++	+	++	
BELIEF			+			+	
ACTION			+			+	
WORK			+				
TASK			+				
TREATMENT		+++	+				
PRINCIPLE		+					
SYSTEM		+					
ADMINISTRATION		+					
POWER		+					
FACT		+			+		
POSITION		+			+		
SOCIAL STANDING		+			+		
MIND				+			
KNOWLEDGE				++			
MOVEMENT					+		
SPEECH					+		
APPEARANCE					+		
SIGN					+		

Проведений аналіз дозволяє наголосити на двох речах. По-перше, у залученій для автопоезису категоріальної рамки

інформаційній енергії можна виділити ієрархію її продуктивності, яка є прямо пропорційною ступеню її динамічності, тобто здатності переходити з однієї ендосистеми в іншу. Ієрархічну організацію порцій запозиченої енергії можна зобразити у вигляді польової організації. Результати подані у Таблиці 2.

Так, найбільш значимими синхронізаторами автопоезису категоріальної структури системи є домени STATE, QUALITY, BEHAVIOUR, MANNER та FEELING, що вказує на те, що лінгвоетична система категоризує в першу чергу стан людських взаємовідносин, зокрема поведінку та душевні риси й почуття, котрі її визначають.

Таблиця 2.

Ієрархія значимості інформаційної енергії у самоорганізації категоріальної структури лінгвоетичної системи.

домен	Позиція у ієрархії
STATE	ядро
QUALITY, BEHAVIOR, MANNER, FEELING	навколоядерна зона
FORCE, TREATMENT	ближня периферія
ENTITY, EFFECT, BELIEF, ACTION, FACT, POSITION, KNOWLEDGE	середня периферія
CHARACTER, THING, SERVICE, WORK, TASK, PRINCIPLE, SYSTEM, ADMINISTRATION, POWER, MIND, MOVEMENT, SPEECH, APPEARANCE, SIGN	дальня периферія

По-друге, результати аналізу засвідчують перетин категоріальної структури усіх ендосистем між собою. Ступінь перетину залежить від кількості «спільної» енергії, отриманої ендосистемою для автопоезису, що в свою чергу обумовлюється її здатністю переміщуватися в рамках системи. Узагальнені результати подані у Таблиці 3, де більш темний колір позначає більшу ступінь динамічності певної ендосистеми у межах лінгвоетичної макросистеми.

Таблиця 3.

Динамічний перетин категоріальної структури ендосистем лінгвоетичної макросистеми

	GOOD	JUSTICE	DUTY	CONSCIENCE	DIGNITY	HONOUR	EVIL
GOOD							
JUSTICE							
DUTY							
CONSCIENCE							
DIGNITY							
HONOUR							
EVIL							

Завершення першого кроку самоорганізації обумовлює настання внутрішньо-системної нерівноважності між категоріальним каркасом та його семантичним наповненням. Таким чином, другим кроком, який відновлює внутрішню рівновагу є формування концептуального базису – доменної матриці, відповідно до якої відбувається концептуалізація нової матерії середовища. Узагальнена інформація подана у Таблиці 4.

Таблиця 4.

Концептуальна матриця лінгвоетичної системи

DOMAIN	GOOD	JUSTICE	DUTY	CONSCIENCE	DIGNITY	HONOUR	EVIL
MORALITY	+			+		+	
KINDNESS	+						
RIGHTNESS	+	++	+			+	
ADMIRABILITY	+				+	+	
RELIGION	+						
VIRTUE	+						
BENEFIT	+						
HELP	+						
WELFARE	+						
FAIRNESS		+++				+	
RECTITUDE		+				+	
DECENCY		+					
EQUALITY		++					
PUNISHMENT		++					
LAW		+	+				

REWARD		+					
HONOUR		+					
STANDARD		+					
REASON		+					
JUDGE		+					
MORAL ASSESSMENT & JUDGEMENT				+			
COURT		+					
SOCIAL SIGNIFICANCE.		+				+	
OBLIGATION			+				
COMPULSION			+				
MILITARY SERVICE			+				
SOCIAL SERVICE			+				
JUSTICE				+			
CONTROL				+	+		
INHIBITION				+			
GUILT				+			
SHAME				+			
CALMNESS					+		
SERIOUSNESS					+		
FORMALITY					+		
IMPRESSIVENESS					+		
RESERVE					+		
GRAVITY					+		
STATELINESS					+		
CONFIDENCE					+	++	
RESPECT					++	+	
WORTH					++		
ESTEEM					+		
NOBILITY					+	+	
EVALUATION					+	+	
IMPORTANCE					+	+	
RECOGNITION						+	
HIGHT					+		
OBJECT OF DESIRE					+		
HONESTY						+	
MAGNANIMITY						+	
CHASTITY						+	
WICKEDNESS							+++
SUFFERING							++
CRUELTY							++
SIN							+
DEVIL							++
DESTRUCTION							+
BAD INFLUENCE							+

Подібно до аналізу самоорганізації категоріальної рамки у автопоезисі її концептуальної матриці, яка формує її наповнення можна виділити два параметри. Перший параметр характеризує ієрархію продуктивності порцій залученої інформаційної енергії, які є прямо пропорційною ступеню їх динамічності, тобто здатності переходити з однієї ендосистеми в іншу. Ієрархію порцій запозиченої енергії можна зобразити у вигляді польової ядерно-периферійної організації. Результати подані у Таблиці 5.

Таблиця 5.

Ієрархія значимості інформаційної енергії у самоорганізації концептуальної структури лінгвоетичної системи

DOMAIN	Позиція у ієрархії
RIGHTNESS	ядро
FAIRNESS	Навколоядерна зона
MORALITY, ADMIRABILITY, CONFIDENCE, RESPECT, WICKEDNESS	Ближня периферія
RECTITUDE, EQUALITY, PUNISHMENT, LAW, SOCIAL SIGNIFICANCE, CONTROL, WORTH, NOBILITY, EVALUATION, IMPORTANCE, SUFFERING, CRUELTY, DEVIL	Середня периферія
KINDNESS, RELIGION, VIRTUE, BENEFIT, HELP, WELFARE, DECENCY, REWARD, HONOUR, STANDARD, REASON, JUDGE, MORAL ASSESSMENT & JUDGMENT, COURT, OBLIGATION, COMPULSION, MILITARY SERVICE, SOCIAL SERVICE, JUSTICE, INHIBITION, CALMNESS, SERIOUSNESS, FORMALITY, IMPRESSIVENESS RESERVE, GRAVITY, STATELINESS, ESTEEM, RECOGNITION, HEIGHT, OBJECT OF DESIRE, HONESTY, MAGNANIMITY, CHASTITY, GUILT, SHAME, SIN, DESTRUCTION, BAD INFLUENCE	Дальня периферія

Так, найбільш динамічними, а, отже, і значимими синхронізаторами автопоезису концептуальної структури лінгвоетичної системи є домени RIGHTNESS та FAIRNESS, що засвідчує те, що ідеї правильності та справедливості покладені в основу усієї людської моралі.

По-друге, результати аналізу засвідчують перетин концептуальної структури усіх ендосистем між собою. Ступінь перетину залежить від кількості «спільної» енергії, отриманої ендосистемою для автопоезису, що в свою чергу обумовлюється її здатністю рухатися в рамках системи. Узагальнені результати подані у Таблиці 6, де більш темний колір позначає більшу ступінь динамічності певної ендосистеми у межах лінгвоетичної макросистеми.

Таблиця 6.

Динамічний перетин концептуальної структури ендосистем лінгвоетичної макросистеми

	GOOD	JUSTICE	DUTY	CONSCIENCE	DIGNITY	HONOUR	EVIL
Good							
Justice							
Duty							
Conscience							
dignity							
honour							
evil							

Висновки. Синергетичними параметрами англомовної лінгвоетичної системи є фрактальність, ієрархічна-організованість, відкритість, динамічність, нерівноважність та нелінійність. Ці параметри обумовлюють здатність системи до самоорганізації та саморегуляції. Фрактальність системи пролягає у тому, що лінгвоетична система є макросистемою, принципи та шаблони організації якої повторюють патерни організації окремих її ендосистем на мікрорівні.

Відкритість системи полягає у її можливості обмінюватися матерією та енергією із навколишнім середовищем. Матерією середовища є міжособистісна взаємодія людей, а енергією виступають емоції, почуття та

сенсорні відчуття, які є психологічною реакцією на випадки соціальної інтеракції. Енергією лінгвоетичної системи виступають концептуалізовані фрагменти досвіду соціальної взаємодії, тоді як матерією є лінгвальні номінативні засоби. Взаємодія лінгвоетичної системи, як складової лінгвокогнітивної суперсистеми із навколишнім середовищем полягає у її здатності відображати у свідомості та виражати у комунікації його фрагменти, зокрема випадки людських взаємовідносин. Поява нової матерії середовища у лінгвоетичній системі виводить її зі стану рівноваги, відновлення якого є можливим завдяки досягненню стану атрактора.

Як засвідчують отримані результати, процес самоорганізації системи відбувався як на етапі її становлення, тобто у діахронії, так і на синхронному її рівні. Формування системи етичних категорій у діахронічному аспекті виступило лише проміжним атрактором на шляху системної еволюції, оскільки постійне розширення палітри соціальних відносин зумовило порушення рівноваги між системою та середовищем. Процес самоорганізації лінгвоетичної системи у синхронії передбачав формування її ендосистем шляхом запозичення інформаційної енергії з інших систем. Найбільш продуктивними порціями семантичної енергії виступили: порції інформаційної енергії, які формують категоріальну решітку – “state”, “quality”, “behavior”, “manner”, “feeling”; порції інформаційної енергії, відносно яких відбувається автопоезис семантичного прототипу – “rightness”, “fairness”, “morality”, “admirability”, “confidence”, “respect”, “wickedness”. Перспективою подальших досліджень може бути встановлення принципів саморегуляції лінгвоетичної синергетичної макросистеми.

Список використаних джерел

1. Піхтовнікова Л. С. Синергія стилю байки. Харків : Бізнес Інформ, 1999. 219 с.

2. Тарасова Е. В. Синергетические тенденции в современной лингвистике. *Вісник Харківського національного університету*. Харків, 2000. № 500. С. 3–9.

3. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова. Кіровоград : Шмекс ЛТД, 2004. 338 с.

4. Хруцкая Н. В. Вариативность языковых еденицк как проявление синергетичности языковой системы. *Культура народов Причерноморья*. Ялта, 2007. Т. 2. С. 263–265.

5. Єнікєєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект : дис. … д-ра філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2011. 423 с.

6. Домброван Т. І. Лінгвосинергетика: становлення. Лінгвосинергетика : підручник для студ. філол. спец. вищих навч. закладів / за заг. ред. Л. С. Піхтовнікової. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 29–65.

7. Кійко Ю. Є. Синергетика омонімії як моного, мовленнєвого і міжмовного явища : монографія. Чернівці : Родовід, 2016. 392 с.

8. Приходько А. М. Самоорганизация концептивных систем и межкультурный трансфер концептов. Синергетика в филологических исследованиях : монография / под общ. ред. Л. С. Пихтовниковой. Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2015. С. 135–154.

9. Синергетика в филологических исследованиях : монография / под ред. Л. С. Пихтовниковвой. Харьков : ХНУ В. Н. Каразина, 2015. 340 с.

10. Веремчук Е. О., Єнікєєва С. М. Лінгвокогнітивний та лінгвосинергетичний параметри англійськомовного лексико-семантичного поля SPACE / КОСМОС : монографія. Запоріжжя : ФОП Мокшанов В. В., 2020. 244 с.

11. Hammer R. New prospects for Linguistic Synergetics: Concept Structures-Cognitive Laws. *Quantitative Linguistics*. Berlin, 1989. Vol. 38. P. 129–140.

12. Аристотель. Метафизика. URL : http://www.e-reading.by/bookreader.php/2831/Aristotel'_-_Metafizika.html (дата звернення: 23.09.2022).

13. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / под. ред. В. Г. Трилиса. Киев : София, 2003. 336 с.

14. Okun L. B. Energy and mass in relativistic theory. Singapore : World Scientific, 2009. 311 с.

15. Манакін В. М. Мова і загальна симетрія універсуму. *Мовознавство.* Київ, 2011. № 3. С. 26–40.

16. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию : науч. пособие. Киев : Освита Украины, 2006. 312 с.

17. Алефиренко Н. Ф. Лингвистическая синергетика: истоки, принципы, сущность. *Studia linguistica cognitive*. Иркутск, 2009. Вып. 2. С. 228–255.

18. Буданов В. Г. О методологии синергетики. *Вопросы философии*. Киев, 2006. № 5. С. 79–94.

§3.6 ПІДГОТОВКА КОМПЕТЕНТНИХ МАГІСТРІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: МОДЕЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ **(Гуревич Р.С.,** Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, **Опушко Н.Р.,** Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, **Костенко Н.І.,** Вінницький соціально-економічний інститут Відкритого міжнародного університету розвитку людини Україна, **Гадайчук Н.М.,** Вінницький національний технічний університет, **Герасименко Н.В.,** Вінницький національний технічний університет)

Вступ. Актуальність проблеми. Умови сучасного життя: зміна соціально-економічних відносин глобалізаційні та інформаційні процеси, а для нашої країни – ще й повномасштабна війна з російською федерацією зробили серйозні виклики для системи національної освіти, яка має відповідати темпам розвитку сучасного суспільства, соціально-орієнтованої економіки, воєнному стану в Україні.

Тому головними завданнями освіти є нині підготовка фахівців, здатних працювати в цих умовах, тобто фахівців-професіоналів, готових до самовдосконалення, мобільних до сучасних змін. Вимоги до таких фахівців фіксуються в Державних стандартах освіти, що затверджуються постановами Кабінету Міністрів України і передбачають не тільки досягнення якісних результатів навчання здобувачами освіти, а й зміни в діяльності педагогів і студентів, професійному мисленні майбутніх педагогів, без чого ці досягнення неможливі. Як відомо, методологія оновлення змісту освіти, форми діяльності під час занять, розроблення нового покоління стандартів освіти напряму пов’язана з реалізацією компетентнісного підходу, а отже, з відповідною підготовкою майбутніх педагогів до якісного виконання педагогічної діяльності. Під компетентнісним

підходом у професійній освіті акад. І.А.Зязюн розумів єдину систему визначення цілей, відбору змісту, організаційного та технологічного забезпечення педагога на основі виокремлення ключових, загальних і соціальних компетенцій, що гарантують високий рівень і результативність професійно-педагогічної діяльності педагога [6, С.156].

Л.П.Пуховська відзначає, що декілька моделей визначення компетентностей педагога, зокрема: централізованим шляхом на національному рівні (Велика Британія, Кіпр, Німеччина, Естонія). Тут визначається і реалізуються компетентності, що мають бути включеними в курикулум фахівця та інші документи педагогічної освіти; урядами ставляться певні вимоги до визначення компетентностей, але не визначається той комплекс їх, що є наскрізним для всіх навчальних програм і курсів педагогічної освіти (Англія, Бельгія, Болгарія, Польща та інші); необхідні педагогам уміння і компетентності не визначаються на національному рівні, але таке визначення є можливим на рівні окремих освітніх закладів (Греція, Мальта, Фінляндія, Чехія) [10, с.22]. Отже, моделі визначення компетентностей є різні, і вони можуть змінюватися, що відповідає вимогам демократичного суспільства. Те саме стосується і визначення складових професійної компетентності, котрих сучасні науковці виокремлюють понад десять: продуктивна, автономізаційна, інформаційна, предметна, особистісні якості педагога, комунікативна, моральна, психологічна, соціальна, математична, полікультурна [10, с.23].

Аналіз останніх досліджень. Проблемі компетентнісного підходу, компетентності, компетенцій присвячено багато досліджень і публікацій в українській і зарубіжній педагогічних науках [1; 2; 3; 4; 8; 9; 11; 12; 14]. Розглянуті питання використання компетентнісного підходу в самій науці, формування професійної компетентності в майбутніх фахівців різних професій і спеціальностей у закладах вищої та фахової

передвищої освіти, в закладах професійно-технічної освіти. Важливим у формуванні та розвитку ключових компетенцій є можливість виокремити ці компетенції в складі професійної компетентності певної спеціальності. На це звертається увага в працях [4; 6; 8; 9].

Не всі аспекти розглянуті детально, але процес поширюється і поглиблюється. Отже, **мета цієї статті** полягає в аналізі можливостей формування компетентнісного фахівця-магістра галузі знань 01 Освіта/Педагогіка насамперед, спеціальність 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями) у закладах вищої освіти (ЗВО) за допомогою цифровізації освітнього процесу засобами моделювання діяльності. Для розгляду проблеми формування компетентного фахівця, насамперед, подамо схему, в якій представлено педагогічну систему сучасного закладу вищої освіти, тобто створену нами модель освітньої системи (рис. 1.). У подальшому викладі будемо аналізувати окремі блоки цієї моделі з точки зору формування майбутнього компетентного магістра

Рис. 1. Модель структури освітньої системи

Теоретична основа дослідження. Загальновизнаним нині є той факт, що в сучасному світі не природні, а інтелектуальні ресурси будуть все більше визначати обличчя людської цивілізації. Тому в усіх розвинених країнах освіта є стратегічним напрямом державної політики, саме в освіту інвестують значні державні і приватні ресурси, в тому числі на нові дослідження і розробки. Саме освіта визначає обмін майбутнього, забезпечуючи розширене відтворення особистісного, інтелектуального, соціального, морального, загальнокультурного і, в прикінцевому рахунку, економічного потенціалу будь-якої країни та людства в цілому.

В Україні модернізація, а по суті – реформування освіти – нині ведеться в контексті – Європейської інтеграції, що передбачає впровадження нових державних освітніх стандартів, розробку та реалізацію освітньо-наукових програм на компетентнісній основі. В нинішніх умовах тотальний перехід фактично до нової освітньої парадигми Україна треба здійснити в дуже короткі терміни за принципом «все і зараз».

У доповіді Ж.Делора «Освіта: таємний скарб», ще в 1997 році представленій у ЮНЕСКО Міжнародною комісією з освіти для XXI століття наголошувалося, що працедавцям потрібна не кваліфікація, що з їхньої точки зору, дуже часто асоціюється з умінням здійснювати певні операції, а компетентність, в якій поєднується кваліфікація в суворому сенсі цього слова та соціальна поведінка, здатність працювати в групі, ініціативність, відповідальність. Пошук шляхів підвищення якості освіти, забезпечення ринку праці компетентними фахівцями здійснюється всіма розвиненими країнами, в тому числі й Україною. Довготривала мета програми дій у цих країнах – створення загальноєвропейського простору вищої освіти щодо підвищення мобільності громадян на ринкові праці та підсилення конкурентоздатності європейської вищої освіти. В результаті одним із головних

напрямів реформування вітчизняної освіти став компетентнісний підхід.

Компетентнісний підхід, з точки зору акад. Н.Ничкало, є новою, результативно-цільовою основою освіти [8]. За суттю, це перехід від класичного до нового типу освіти, нові освітні парадигми, що потребує науково обґрунтованої розробки та реалізації принципово нових, ніж класичні, цілей, змісту, форм, методів, засобів і результатів навчання та контролю, зміни діяльності викладачів і здобувачів освіти, самого способу життя закладів вищої освіти. Нікому не прийде в голову конструювати та будувати нові інженерні прострої, машини, космічні апарати тощо, не спираючись на фізичні закони і теорії, створювати нові полімерні матеріали без знання законів хімії і т.п. Точно так само, під час переходу освіти на якісно новий рівень, в процесі її реформування на компетентнісній основі не можна не спиратися на комплекс наук про людину, не враховувати в процесах освіти психологічні, педагогічні, культурологічні, соціологічні й інші закономірності розвитку її особистості й індивідуальності.

Перехід до компетентнісної освіти потребує суттєвих змін у всіх ланках освітньої системи, а це означає, що в ній самій як цілісності. Отже, зміни відбуваються в усіх структурних ланках, що представлені в моделі цієї системи, поданої на рис. 1. Ключовими поняттями компетентнісного підходу в освіті є «компетентність» і «компетенція». Тривалий час ці поняття вважалися ідентичними, проте подальші та поглиблені дослідження встановили їх різницю. Аналіз педагогічної літератури показав, що це складні, багатокомпонентні, міждисциплінарні поняття, що не мають однозначного визначення. В науковій літературі є багато визначень компетентності та компетенції. Наведемо їх, причому для економії часу не будемо вказувати численних авторів. Отже, компетентність це: особистісна риса,

властивість і якості особистості; критерій готовності до діяльності; мотивована здатність; стан людини, фахівця; здатність, необхідна для розв'язання задач і одержання відповідних результатів роботи; діяльнісні знання, вміння, навички, досвід (інтеграція в єдине ціле засвоєних людиною окремих дій, способів і прийомів розв'язання задач), а також мотиваційна та емоційно-вольова сфера діяльності особистості.

У багатьох публікаціях, присвячених компетенціям як передбачуваним результатам професійної освіти, особливе місце відводиться поняттям «ключові компетенції» і «ключові кваліфікації» - головним освітнім конструктам, критеріям якості освіти у країнах ЄС.

У професійній освіті країн Європейської спільноти особливого значення нині набувають такі ключові компетенції: *соціальна* – здатність брати на себе відповідальність, спільно приймати рішення й брати участь в їх реалізації, толерантність до різних етнокультур і релігій, схильність особистих інтересів з потребами підприємств і суспільства в цілому; *комунікативна* – володіння технологіями усного та письмового спілкування різними мовами, а також комп'ютерна грамотність; *соціально-інформаційна* – володіння інформаційними технологіями і критичне ставлення до соціальної інформатизації, що розповсюджується ЗМІ; *когнітивна (пізнавальна, персональна)* – готовність до постійного підвищення освітнього рівня, потреба в актуалізації й реалізації свого особистісного потенціалу, здатність самостійно добувати нові знання й уміння, здатність до саморозвитку; *міжкультурна; орієнтація в сфері самостійної пізнавальної діяльності; спеціальна* – підготовленість до самостійного виконання професійної діяльності, оцінці результатів своєї праці [11].

Отже, в цій частині статті розглянуті загальні питання понять «професійна компетентність» і «ключові компетенції». В загальному вигляді сформулюємо їх таким чином: *професійна компетентність* – інтегральна змістово-процесуальна характеристика особистості, що визначає успіх професійної діяльності і відповідальність за її результати; *ключові компетенції* – характеристики особистості, які необхідні людині для особистої реалізації та розвитку, активного суспільного життя, соціальної єдності та вдалого працевлаштування.

Засвоєння ключових компетенцій свідчить про наявність професійної компетентності у фахівця.

Результати дослідження. Сучасні процеси дигітальної трансформації суспільства й освіти актуалізують перед системою вищої освіти завдання з розробки нових методик і технологій підготовки фахівців, які будуть готові та здатні до ефективної професійної діяльності в сучасному соціальному інформаційно-освітньому середовищі. Нині в українській і світовій педагогічній та науково-методичній літературі активно використовується термін «цифрова грамотність», що, на наш погляд, є певною мірою синонімом терміну «комп'ютерна грамотність», уведеному в педагогічну практику ще в 1985 році, проте адаптованому під сучасні умови цифровізації освіти в контексті становлення цифрового зображення.

Звернемося до одного з варіантів визначення цього терміну, запропонованому Організацією Об'єднаних Націй (ООН), де сказано, що «цифрова грамотність – це здатність безпечно та належним чином керувати, знімати, інтегрувати, обмінюватися, оцінювати, створювати інформацію та одержувати доступ до неї за допомогою цифрових пристроїв та системних технологій для участі в економічному та соціальному житті» [12].

Отже, цифрова грамотність в загальному випадку – це набір знань, умінь і навичок, котрі необхідні людині для безпечного та ефективного використання цифрових технологій. Основними складовими цифрової грамотності вважаємо: *цифрове користування* – активне використання Інтернету, інтернет-ЗМІ, соціальних мереж, держпослуг, телемедицини, хмарних технологій і т.д.; *цифрові компетенції* – вміння шукати інформацію, використання цифрових пристроїв, соціальних мереж, ведення фінансових операцій, здійснення інтернет-покупок і створення мультимедійного контенту; *цифрова безпека* – використання персональних і надійних паролей, легального контенту і збереження інформації.

Цифровізація стосується не тільки змісту освіти, а значною мірою технології організації самого освітнього процесу. Тому можна говорити про те, що забезпечується специфіка застосування цифрових технологій, котрі в сучасному соціальному інформаційно-освітньому середовищі виступають не тільки об'єктом вивчення, а й засобом навчання і засобом спілкування. Цифровізація освітнього процесу характерна для реалій як управлінських, навчальних так, і веб-виховних.

Нині в практиці освітнього процесу досить широко застосовуються тематичні цифрові освітні ресурси, предметні віртуальні лабораторії, освітні тематичні сайти, соціальні мережні сервіси та веб-додатки різного призначення (соціальні мережі, мессенджери, майданчики для проведення вебінарів та організації віддаленого обговорення – Google Meet, Skype , Zoom, Mirapolis, Discord та ін.). Педагогами на різних ступенях навчання активно використовуються різні освітні технології (електронні, дистанційні, мобільні, змішані), в тому числі і на основі інформаційно-освітніх систем. На основі різних цифрових технологій вирішуються питання соціально-

виховної та організаційної роботи в освітніх установах, а також здійснюється взаємодія з батьками здобувачів освіти. В умовах глобальної цифровізації сучасного соціуму одним із перспективних напрямів розвитку освітніх технологій, на наш погляд, виступає використання технологій віртуалізації в освітньому процесі. Віртуальні технології дозволяють розв'язувати досить широкий спектр задач, як у взаємодії в системі «педагог – здобувач освіти», так і в цілому щодо організації освітнього процесу. Розвиток цифрових технологій приводить до того, що інформаційно-освітні засоби закладів освіти, інтегруючись з потужними можливостями соціального цифрового інтернет-простору, утворюють віртуальне інформаційно-освітнє середовище, в якому і передбачають існування всіх учасників освітнього процесу: педагогів та адміністраторів установи, допомогу та інструменти.

Тому сучасні педагоги не тільки мають самі володіти знаннями, вміннями та навичками, що утворюють сучасні цифрові компетенції, а й бути здатними сформувати ці компетенції в здобувачів, які навчаються на різних ступенях освіти. Дослідження готовності сучасних педагогів до використання цифрових технологій у навчальному процесі співробітниками Інституту цифровізації освіти (ІЦО) НАПН України [1; 2; 3; 9] показує, що на сучасному етапі є відмінності в рівні підготовки вчителів школи та викладачів закладів вищої освіти (ЗВО). До прикладу, значна частина учителів гімназій і ліцеїв поки що не повною мірою використовують цифрові рішення для ефективного навчання дітей і не так активно створюють власні цифрові ресурси. Вони не повністю компетентні у питаннях створення та модифікації цифрових навчальних матеріалів і ресурсів, мало використовують ресурси мережі Інтернет та онлайн-сервіси в процесі навчальних занять для роботи учнів у команді з метою спільної проєктно-дослідницької діяльності, а також у

меншому ступені, ніж викладачі ЗВО, використовують цифрові інструменти для забезпечення учнів зворотним зв'язком. Серед причин цього не останньою є відсутність в школах необхідних технічних пристроїв: комп'ютерів, гаджетів, смартфонів тощо.

Більше того, на думку фахівців, які проводили дослідження, саме в області використання нових цифрових технологій, учителі (також і викладачі ЗВО) часто уступають своїм учням (студентам). На жаль, нині в закладах освіти зустрічаються ситуації, коли цифрові технології активно використовує незначна кількість педагогів-предметників, здатних до підвищення ефективності освітнього процесу лише за своїми навчальними дисциплінами. Проте, очевидно, що такими частковими прикладами підвищити ефективність всього традиційного освітнього процесу неможливо. В деяких науково-методичних роботах [1; 3; 9] указується, що цифрова трансформація освітніх систем реалізується нерівномірно, оскільки реформи, проведені в освіті, виявляються малоефективними саме із-за недостатньої цифрової грамотності працівників освіти.

Аналіз вимог до професійної підготовки майбутніх педагогів у чинних документах МОН України за напрямом «Професійна освіта» (для ступенів «бакалавр» та «магістр», проведений нами, показав необхідність перегляду та поглиблення змісту підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності у віртуальному інформаційно-освітньому середовищі на основі розвитку їхніх цифрових компетенцій. Фундаментальним документом у сфері освіти став пріоритетний проєкт «Стратегії цифрової трансформації освіти і науки» (2021 р.), мета якого – створити умови для системного підвищення якості та розширення можливостей безперервної освіти для всіх категорій громадян за рахунок розвитку українського цифрового освітнього простору.

Проєкт ураховує розвиток дистанційної освіти, а також включає такі напрями роботи, як створення державних сервісів та інтеграційних рішень, нормативно-правове забезпечення розвитку онлайн-навчання та створення системи оцінки якості онлайн-курсів. Ураховуючи вищесказане, вважаємо актуальним питання формування професійної готовності майбутніх педагогів до діяльності у віртуальному інформаційно-освітньому середовищі на основі розвитку їхніх цифрових компетенцій у процесі професійної підготовки в рамках запропонованої освітньо-наукової програми магістерської підготовки «Комп'ютерні технології в управлінні та навчанні» в рамках галузі знань 01 Освіта/Педагогіка 015 Професійна освіта за спеціальністю 015.10 Професійна освіта (комп'ютерні технології), 015.39 Цифрові технології. У сучасних умовах цифровізації освітнього процесу особливої актуальності набувають науково-методичні дослідження в галузі професійної підготовки та перепідготовки педагогів, а також вивчення підходів і методик формування складових цифрової їхньої компетентності/грамотності. Більше того, очевидно, що вчителі старших класів (ліцеїв), які одержують професійну підготовку в рамках магістратури, повинні мати глибші знання та вміння у сфері застосування цифрових технологій, ніж вчителі гімназій. Це, на наш погляд, пов'язане з тим, що саме вони беруть активну участь у підготовці учнів, які незабаром опиняться у цифрових реаліях нашого часу. У 2017 р. Комітетом з освіти Європейського Союзу представлений взірцевий профіль цифрових компетенцій вчителя Digital Competence of Educators (Dig Comp Edu), що включає шість областей компетенцій вчителя [12].

Наведемо взірцевий профіль цифрових компетенцій учителя згідно з роботою [11]:

1. Застосування цифрових технологій у професійному педагогічному середовищі: організаційна; компетенція у галузі

професійної співпраці; професійна компетенція у сфері самоаналізу практичної діяльності; компетенція, пов'язана з безперервним професійним розвитком у галузі цифрових ресурсів.

2. Володіння професійними навичками пошуку, створення та спільного використання цифрових освітніх ресурсів: здатність здійснювати вибір цифрових ресурсів залежно від мети, контексту навчання та педагогічного підходу; розробляти та вносити зміни до цифрових ресурсів; забезпечувати управління, захист та обмін цифровими ресурсами для організації цифрового контенту та робити його доступним для здобувачів освіти, батьків та інших педагогів.

3. Застосування цифрових інструментів у навчанні та викладанні: планування та впровадження цифрових пристроїв і ресурсів у навчальний процес; використання цифрових технологій для індивідуальної та групової роботи; застосування цифрових технологій як засобів покращення комунікації та співпраці між здобувачами освіти; використання цифрових технологій для підтримки їхнього самонавчання (планувати, контролювати та фіксувати результати власного навчання, надавати докази прогресу, ділитися знаннями).

4. Володіння цифровими інструментами та стратегіями оцінки результатів навчання: використання цифрових технологій для формувальної та підсумкової оцінки; здатність вибирати, критично аналізувати й інтерпретувати цифрові докази активності учня, його продуктивності та прогресу в навчанні; використовувати цифрові технології для забезпечення цілеспрямованого та своєчасного зворотного зв'язку з учнями; правильно інтерпретувати докази, представлені цифровими технологіями, використовувати їх для прийняття рішень.

5. Використання цифрових інструментів для розширення освітніх можливостей учнів: здатність вчителя забезпечувати

доступність навчальних ресурсів для всіх учнів, уміння аналізувати вплив цифрових ресурсів на школярів, реагувати на контекстуальні, фізичні або когнітивні обмеження для їх використання у навчальному процесі; готовність використовувати цифрові технології для різноманітності навчальних засобів, забезпечувати просування учнів з урахуванням різних рівнів освоєння навчальних програм, дотримуватися принципу індивідуалізації навчання; стимулювати активне застосування учнями цифрових технологій для творчого освоєння шкільного предмету.

6. Супровід процесу розвитку цифрової компетентності учня: здатність учителя забезпечувати пошук професійно важливої інформації та ресурсів у цифрових середовищах, її обробку, аналіз та інтерпретацію, порівняння та критичну оцінку, визначення достовірності інформації та її джерел; забезпечення цифрового зв'язку з метою співпраці; створення контенту за допомогою цифрових засобів у різних форматах; забезпечення відповідального застосування цифрових технологій навчання з метою фізичного, психологічного та соціального благополуччя здобувачів освіти, допомога у розширенні можливостей учнів керувати ризиками під час використання цифрових технологій; вирішення технічних, технологічних проблем у студентів, пов'язаних з використанням цифрових технологій.

Насамперед, використовуючи методи моделювання, ми здійснили теоретичне обґрунтування: моделі соціального інформаційно-освітнього середовища; особливостей розвитку цифрових компетенцій майбутнього педагога в межах його магістерської професійної підготовки у ЗВО; побудови моделі формування професійної готовності майбутнього педагога до діяльності у соціальному інформаційно-освітньому середовищі на основі розвитку цифрових компетенцій.

Для побудови визначених моделей треба було виконати таке:

1. Визначити зміст навчання в рамках актуальної освітньо-професійної програми «Комп'ютерні технології в управлінні та навчанні» в рамках галузі знань 01 Освіта/Педагогіка 015 Професійна освіта за спеціальністю 015.10 Професійна освіта (комп'ютерні технології), нині 015.39 Цифрові технології для студентів за напрямом «Професійна освіта» на основі розвитку цифрових компетенцій майбутнього педагога.
2. Охарактеризувати зміст навчання в рамках запропонованих дисциплін магістерської програми.
3. Розробити методику навчання майбутніх педагогів, спрямовану на формування їхньої професійної компетентності та готовності до діяльності в умовах інформаційно-освітнього середовища закладу освіти.
4. Визначити найефективніші методи і засоби навчання, що найкращим чином сприяють розвитку цифрових компетенцій майбутнього педагога.

Для досягнення цього нами була сформульована концепція, що описує складові та напрями формування професійної готовності педагога до діяльності у соціальному інформаційно-освітньому середовищі на основі розвитку цифрових компетенцій. Основна ідея концепції полягає в тому, що розвиток цифрових компетенцій сучасних педагогів для здійснення професійної діяльності в умовах відповідного середовища має здійснюватися під час навчання розв'язанню навчальних професійних завдань різного рівня складності та відповідно до виокремленого виду конкретної діяльності педагога із застосуванням цифрових технологій. На основі аналізу основних завдань, що розв'язуються учасниками соціального інформаційно-освітнього середовища, ми виявили та узагальнили види мережного інструментарію (цифрових технологій), необхідного учасникам для їх вирішення (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Основні завдання учасників соціального інформаційно-освітнього середовища та необхідні цифрові технології

Учасники інформаційно-освітнього середовища	**Основні завдання**	**Цифрові технології (мережні інструменти)**
Здобувачі освіти (користувачі різних категорій)	Одержання послуг, навчання, зберігання інформації, дозвілля (інтереси, ігри, спілкування)	● Сайти з різними ресурсами в мережі Інтернет, у тому числі сайти державних організацій і послуг; ● Інформаційно-освітні системи навчання (системи управління навчанням LMS); ● Електронна пошта (спілкування); ● Соціальні мережі (спільноти, спілкування); ● Веб-програми (створення різноманітної інформації); ● Мережні сервіси та хмари (створення та зберігання різної інформації, спільна робота); ● Мобільні програми та технології; ●Мессенджери (спілкування)
Батьки здобувачів освіти	Зв'язок з освітнім закладом, одержання інформації про досягнення їхніх дітей	
Педагоги	Створення та зберігання навчальних матеріалів, організація освітньої взаємодії й управління освітнім процесом, фіксування результатів освітнього процесу, інформаційна взаємодія (навчання, батьки, адміністрація, педагоги), професійні спільноти	
Адміністрація освітньої організації	Організаційно-управлінська діяльність, зберігання документації, моніторинг якості освітнього процесу, зв'язок з вищими органами освіти	

Спираючись на зазначені документи, були конкретизовані та запропоновані цілі навчання діяльності педагога у соціальному інформаційно-освітньому середовищі на основі розвитку цифрових компетенцій, що можуть виступати основними напрямами запропонованої програми навчання магістрантів за напрямом «Професійна освіта» (за зазначеними вище спеціалізаціями).

Перерахуємо їх. Це опанування:

1) базовими поняттями інформаційно-правової культури педагога;

2) методиками використання соціальних мережних сервісів у освітньому процесі;

3) методиками застосування інформаційно-освітніх систем у навчанні;

4) знаннями, вміннями та навичками використання цифрових технологій для здійснення контролю та оцінювання досягнень;

5) сучасними цифровими технологіями організації освітнього процесу (змішаними, дистанційними, мобільними, хмарними тощо);

6) цифровими технологіями соціальної взаємодії у суспільстві, науці та освіті.

Аналіз видів діяльності та професійних компетенцій майбутнього педагога, а також розуміння сфер застосування та ролі цифрових компетенцій педагога в його професійній діяльності, дозволяє нам говорити про їх тісний взаємозв'язок. Представлений на рисунку 2. Згідно з нормативними документами, майбутній педагог має бути підготовленим до таких видів діяльності, як педагогічна, науково-дослідна, проєктна, методична, управлінська та культурно-просвітницька. Тією чи іншою мірою кожний із видів професійної діяльності одразу передбачає володіння педагогом цифровими технологіями, що визначається наявністю в нього тих чи інших цифрових компетенцій. Нагадаємо, що згідно з орієнтовним переліком цифрових компетенцій педагога, наведених у документі, кожна із зазначених на рис. 1 областей описує низку відповідних компетенцій (всього 21 компетенція):

1. Уміння шукати, фільтрувати дані, інформацію та цифровий контент.

2. Уміння оцінювати дані, інформацію та цифровий контент.

3. Уміння використовувати та управляти даними, інформацією та цифровим контентом.

4. Уміння спілкуватися через використання цифрових технологій.

5. Уміння ділитися інформацією завдяки використанню цифрових технологій.

6. Уміння контактувати із суспільством, користуватися державними та приватними послугами завдяки використанню цифрових технологій.

7. Уміння взаємодіяти завдяки використанню цифрових технологій.

8. Знання «нетикету» (від англ. network та etiquette), тобто володіння правилами поведінки та етикету в цифровому середовищу.

9. Управління цифровою ідентичністю, тобто вміння створювати та управляти аккаунтами.

10. Створення цифрового контенту.

11. Уміння змінювати, покращувати, використовувати цифровий контент задля створення нового контенту.

12. Обізнаність щодо авторських прав та політики ліцензування відносно даних, інформації та цифрового контенту.

13. Програмування, тобто вміння писати програмний код.

14. Уміння захистити пристрої та контент, знання заходів безпеки, розуміння ризиків та загроз.

15. Захист персональних даних та приватності.

16. Охорона здоров'я, тобто знання та навички для збереження свого здоров'я та інших людей з точки зору як екології використання цифрових технологій, так і ризиків, загроз безпеці громадян.

17. Захист навколишнього середовища, тобто розуміння впливу цифрових технологій на екологію, навколишнє середовище, з точки зору їх утилізації, а також їх використання, що може нанести шкоду, наприклад, об'єктам критичної інфраструктури і т.д.

18. Уміння вирішувати технічні проблеми, що виникають із комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, мережами і т.д.

19. Уміння визначати потреби та знаходити відповідні технічні рішення, або кастимізувати (адаптувати, налаштувати) цифрові технології до власних потреб.

20. Креативне користування або вміння завдяки цифровим технологіям створювати знання, процеси та продукти, індивідуально чи колективно, з метою вирішення повсякденних життєвих та професійних проблем і т.д.

21. Уміння самостійно визначати потребу в одержанні додаткових цифрових навичок [14].

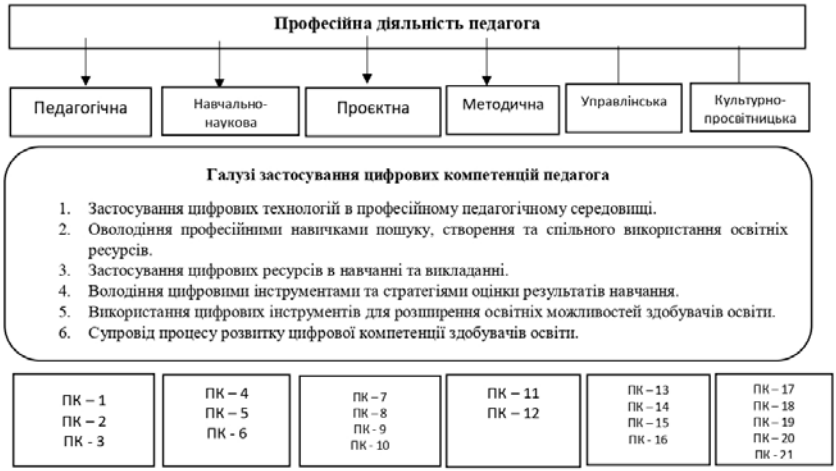

Рис. 2. *Модель професійної діяльності педагога професійного навчання в галузі інформаційних технологій: взаємозв'язок цифрових компетенцій і видів професійної діяльності*

Обговорення результатів дослідження. Як уже зазначалося, під час дослідження було сформульовано концепцію формування професійної компетентності та готовності майбутнього педагога до діяльності в інформаційно-освітньому середовищі на основі розвитку його цифрових компетенцій. Відповідно до запропонованої

концепції, на найвищому (спеціальному) рівні сформованості професійної готовності до діяльності у соціальному інформаційно-освітньому середовищі сучасний педагог під час розв'язання завдань професійної сфери починає проявляти компетентність у сфері застосування цифрових технологій у своїй практичній діяльності. Тут ми розуміємо, що, згідно з компетентнісним підходом, викладеним у роботі [11], будь-яка компетентність формується поступово, спочатку на ключовому, потім на базовому рівнях. І лише за умов сформованості цієї компетентності на рівні спеціальності ми можемо говорити про те, що педагог має професійну готовність до застосування цієї компетенції під час розв'язання завдань, що з'являються у практичній діяльності, виявляючи у своїй галузі професійну компетентність.

Отже, професійна компетентність педагога в галузі використання цифрових технологій має проявитися в разі його готовності до діяльності у інформаційно-освітньому середовищі та вмінні розв'язувати різні завдання у сфері застосування цифрових технологій (хмарних, дистанційних, мобільних, віртуальних). Наголосимо, що цифрова компетентність педагога має бути заснована на розвиненому логічному мисленні, досить високому рівні володіння управлінням інформацією та майстерності володіння цифровою технікою.

Розглядаючи розвиток цифрових компетенцій педагога на рівні спеціальності, а точніше – компетенції в сфері використання цифрових технологій в освітньому процесі, вважаємо, що необхідні передусім на рівнях (ключовий, базовий), ці компетенції були сформовані у нього в процесі попередньої професійної підготовки, зокрема на рівні бакалаврату (наприклад, у рамках дисципліни «Інформаційні технології у професійній діяльності» та/або різних вибіркових курсів, що реалізуються нами у ЗВО. В цьому контексті основною метою нашої діяльності був відбір навчальних завдань, що відповідають професійним завданням педагога, та виявленню критеріїв, що

відповідають спеціальному рівню сформованості цифрових компетенцій відповідно до сфер їх застосування.

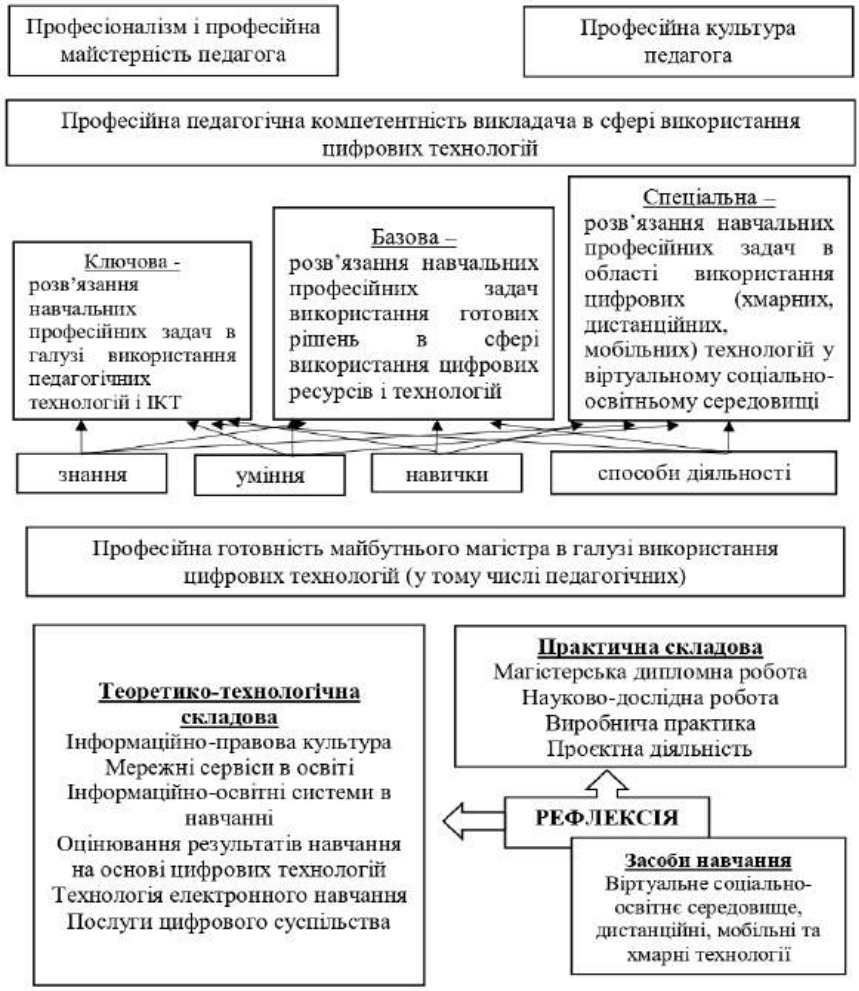

Рис. 3. *Модель формування готовності педагога до діяльності в інформаційно-освітньому середовищі на основі розвитку цифрових компетенцій*

Розробляючи запропоновану модель формування професійної готовності майбутніх педагогів до діяльності в інформаційно-освітньому середовищі (ІОС) (рис. 3), до змісту навчання (теоретико-технологічна складова) ми включили шість дисциплін, що співвідносяться з областями застосування цифрових компетенцій педагога, наведених у роботі.

Практичний блок включає компоненти практичної діяльності магістранта. Безумовно, ми виокремлюємо діяльнісний, модульний та проєктний підходи як головні серед методичних підходів до реалізації навчання, без яких немислима рефлексія та усвідомлення своєї діяльності. Особливо хочемо відзначити роль засобів навчання, котрі нині виступають і об'єктом вивчення, і які варто застосовувати в процесі реалізації запропонованої програми підготовки магістрантів у сфері використання цифрових технологій. Це має бути не тільки навчання використанню цифрових технологій у майбутній професійній діяльності, а й застосування цих технологій у рамках освітнього процесу з метою забезпечення затребуваності цифрових компетенцій, що формуються, вже у навчальній діяльності та відповідній рефлексії. Наведемо орієнтовний зміст навчальних дисциплін (блоків), що, на нашу думку, сприяють формуванню в майбутніх педагогів умінь і навичок використання цифрових технологій в освітньому процесі, одержаних у рамках освоєння зазначеної магістерської програми, що має модульну структуру.

Блок 1. Інформаційно-правова культура педагога: М 1.1. Правові основи використання ресурсів Інтернету. М 1.2. Довідково-правові системи. М 1.3. Захист персональних даних під час роботи в мережі Інтернет. М 1.4. Професійна взаємодія та особистий простір у мережі Інтернет.

Блок 2. Мережні послуги освіти М 2.1. Web 2.0 та хмарні технології. М 2.2. Сервіси для зберігання мультимедійної

інформації. М 2.3. Сервіси для спільної роботи. М 2.4. Web-програми прикладного призначення. М 2.5. Мережні послуги на розв'язання прикладних завдань.

Блок 3. Інформаційно-освітні системи у навчанні М 3.1. Основи інформаційно-освітніх систем навчання. М 3.2. Педагогічне проєктування електронних навчальних курсів. М 3.3. Освітній контент електронного навчального курсу. М 3.4. Контроль за освоєнням навчального матеріалу на навчальному курсі. М 3.5. Банк тестових завдань та його використання. М 3.6. Оцінна діяльність педагога на навчальному курсі. М 3.7. Обслуговування електронного навчального курсу.

Блок 4. Оцінювання результатів навчання на основі цифрових технологій М 4.1. Альтернативні методи оцінювання досягнень здобувачів освіти. М 4.2. Сучасні технології управління навчальним процесом. М 4.3. Тестові технології контролю за якістю знань.

Блок 5. Технології електронного навчання М 5.1. Нормативно-правові основи електронного навчання. М 5.2. Дистанційні технології навчання. М 5.3. Технології мобільного навчання. М 5.4. Технології віртуальної дійсності освіти.

Блок 6. Послуги цифрового товариства. М 6.1. Основи віртуального суспільства. М 6.2. Соціальна взаємодія у віртуальному суспільстві. М 6.3. Державні послуги в мережі Інтернет. М 6.4. Мобільні технології у віртуальному суспільстві. М 6.5. Особисте місце людини у віртуальному суспільстві.

Висновки. У процесі дослідження розроблена та доведена до часткової практичної реалізації в умовах ЗВО відповідна магістерська освітньо-професійна програма. Апробація запропонованої концепції й освітньо-професійної програми здійснювалася в рамках підготовки педагогів професійного навчання у Вінницькому державному

педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського у 2019/2020, 2020/2021, 2021/2022, 2022/2023 навчальних роках. У процесі освоєння названих курсів на базі контекстно-діяльнісного навчання, що включало такі активні методи, як розв'язання кейс-завдань, спеціально підібраних завдань, підготовка електронного портфоліо, захист міні-проєктів, наголошувалося на зацікавленості студентів у вивченні дисциплін і результативності оволодіння змістом магістерської програми.

Під час апробації запропонованого і описаного вище змісту магістерської програми в рамках професійної підготовки педагогів та проведеного педагогічного експерименту виявлено, що навчання цифровим видам професійної діяльності в умовах ЗВО має високу соціальну значущість для професійної підготовки педагогів і набуття ними стійких навичок володіння сучасними цифровими технологіями для розв'язання майбутніх професійних завдань.

Подальші дослідження цієї проблеми мають бути спрямованими на пошук шляхів використання методу моделювання змісту окремих складових моделі, наведеної на рис. 1, тобто змісту освіти в інших освітніх і освітньо-професійних програмах, організації навчального процесу, використанню сучасних засобів навчання та контролю за діяльністю здобувачів освіти тощо.

Список використаних джерел:

1. Биков В.Ю., Буров О.Ю. Цифрове навчальне середовище: нові технології та вимоги до здобувачів знань. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Зб. наук. праць. Випуск 55. Вінниця-Київ. 2020. С.30-39. Режим доступу: https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/601

2. Биков В. Ю., Литвинова С. Г., Тукало С. М. Концептуальні підходи до проєктування цифрового портфоліо наукових і науково-педагогічних працівників. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців*: *методологія, теорія, досвід, проблеми*. Зб. наук. праць. Випуск 60. 2021. Вінниця-Київ. С.9-17. Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1pHTPchAwuhR8B2ELmwwNrUMtojcnKA02/view

3. Биков В.Ю., Вернигора С.М., Гуржій А.М., Новохатько Л.М., Спірін О.М., Шишкіна М.П. Проєктування і використання відкритого хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища закладу вищої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання, 2019, Том 74, No6.* Режим доступу: https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3499

4. Гуржій А. М., Радкевич В. О., Пригодій М. А. Забезпечення якості підготовки кваліфікованих робітників з використанням SMART-комплексів навчальних дисциплін. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Зб. наук. праць. Випуск 60. 2021. Вінниця-Київ. С.30-39. Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1pHTPchAwuhR8B2ELmwwNrUMtojcnKA02/view

5. Гуревич Р.С., Пархоменко В.А., Кадемія М.Ю., Опушко Н.Р. Мережні технології в онлайн навчанні у закладах вищої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Зб. наук. пр.* Випуск 59. Вінниця-Київ, 2021. С.23-32. Режим доступу: https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/3032/2459

6. Зязюн І.А, Філософія педагогічної дії : [монографія]. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2008. 356 с.

7. Литвинова С.Г., Буров О.Ю., Семеріков С.О. Концептуальні підходи до використання засобів доповненої реальності в освітньому процесі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці*

фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Зб. наук. праць. Випуск 55. Вінниця-Київ. 2020. С.46-62. Режим доступу: https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/605

8. Ничкало Н.Г., Гуревич Р.С., Кадемія М.Ю., Кобися А.П., Кобися В.М., Гордійчук Г.Б. Формування фахової компетентності майбутніх педагогів професійного навчання в умовах дуальної освіти засобами комп'ютерно орієнтованих технологій. *Інформаційні технології і засоби навчання, 2021, Том 85, No5.* Режим доступу: https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4446/1897

9. Пінчук О.П., Лупаренко Л.А. Дидактичний потенціал використання цифрового контенту з доповненою реальністю. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Зб. наук. пр.* Випуск 63. Вінниця-Київ, 2022. С.39-52. Режим доступу: https://vspu.net/sit/index.php/sit/issue/view/189/186

10. Пуховська Л.П. Сучасні підходи до професіоналізму вчителя в різних освітніх системах: порівняльний аналіз. *Шлях освіти. 2001. №1. С.20-25.*

11. Onalbek Z.K., Grinshkun V.V., Omarov B.S., Abuseytov B.Z., Makhanbet E.T., Kendzhaeva B.B. The main systems and types of forming of future teacher-trainers' professional competence // Life Science Journal. 2013. Vol. 10. No. 4. Pp. 2397–2400.

12. A Global Framework of Reference on Digital Literacy Skills for Indicator. United Nations, UNESCO Institute for statistics, 2018. URL: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/ip51-global-framework-reference-digital-literacy-skills-2018-en.pdf (дата звернення: 23.04.2022).

13. Христов Х., Йончев Е., Цвєтков В. Педагогічне моделювання з використанням об'єктів електронного навчання. *Інформаційні технології і засоби навчання, 2022, Том 89, No3.* Режим доступу: https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/issue/view/118

14. Цифрова компетентність сучасного вчителя. Електронний ресурс. Режим доступу: https://maubzp.com/tsyfrova-hramotnist-abo-tsyfrova/ (дата звернення: 15.07.2022).

§3.7 ВИКОРИСТАННЯ АВТОРСЬКИХ ІГРОВИХ МЕТОДИК У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ, ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНОЇ ТА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ **(Єнгаличева І.В.,** Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)

Вступ. Розробка та оновлення нормативно-правових документів, що регламентують діяльність закладів дошкільної освіти породжує необхідність дослідження актуальних питань якості освіти. Одним із критеріїв оцінки якості дошкільної освіти виступає сформованість у дітей компетентностей за допомогою яких можна визначити рівень їх особистісного досвіду на певному віковому етапі. В оновленому Базовому компоненті дошкільної освіти [1] розкрито перелік необхідних для дітей дошкільного віку компетентностей, серед яких нашу увагу привертає сенсорно-пізнавальна, логіко-математична та дослідницька. Зрозуміло, що набуття компетентностей можливе завдяки сформованості у дітей пізнавальної активності, що ґрунтується на розвитку пізнавальних процесів (запам'ятовуванні, мисленні, мовленні, уяві та ін.). Доведено, що вирішення завдань пізнавального розвитку потрібно починати із сенсорного розвитку дітей, що є підґрунтям логіко-математичного розвитку та забезпечується дослідницькою діяльністю.

Враховуючи, що провідним видом діяльності дітей дошкільного віку є ігрова діяльність, актуальним при формуванні компетентностей є доцільно підібрані ігрові форми, які викликають пізнавальний інтерес у дітей. Сьогодні існує безліч ігрових розробок, серед яких заслуговують на увагу авторські ігрові методики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми пізнавального розвитку завжди перебуває у центрі уваги

дослідників. Ще педагоги-класики (Ян Коменський, Костянтин Ушинський, Джон Локк, Жан-Жак Руссо та ін.) звертали увагу на пізнавальний розвиток дітей як природне прагнення дитини до пізнання. Сучасні науковці (Ю. Алєксандрова, К. Крутій, В. Лозова, М. Павлусь та ін.) досліджували особливості формування пізнавального розвитку дітей дошкільного віку. Питання розвитку пізнавальних інтересів у дітей дошкільного віку в процесі експериментальної діяльності розглядали Г. Бєлєнька, Н. Глухова, І. Карук, Н. Лисенко, З. Плохій, Н. Яришева та ін. Варто звернути увагу, що більшість дослідників пізнавальний розвиток пов'язують з діяльністю у якій дитина формується й розвивається.

Різні аспекти формування логіко-математичної компетентності дітей дошкільного віку досліджували науковці та практики. Зокрема В. Старченко вивчала теоретичні основи логіко-математичної компетентності дошкільників, Ірина Підлипняк вказувала на особливості освітнього процесу з формування логіко-математичної компетентності дошкільників. Не залишається поза увагою науковців й питання формування компетентностей дітей у ігровій діяльності. Відтак, Оксана Пащенко описала використання логічних блоків З. Дьєнеша у процесі формування логіко-математичної компетентності дошкільників. І. Газіна, В. Кудрявцева, О. Кульчицька, М. Чепель, Л. Чорна досліджували роль ігрових методик В. Воскобовича у розвитку дітей дошкільного віку тощо.

Аналізуючи наукові розвідки даного питання ми систематизували погляди науковців на цю проблему та визначили **мету,** що полягає у розкриті особливостей використання авторських ігрових методик під час формування сенсорно-пізнавальної, логіко-математичної та дослідницької компетентності (згідно оновленого стандарту дошкільної освіти) дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно Базового компоненту дошкільної освіти (2021) сенсорно-пізнавальна, логіко-математична, дослідницька компетентність визначається як здатність дитини використовувати власну сенсорну систему в процесі логіко-математичної і дослідницької діяльності [1]. Взявши це трактування за основу нашого дослідження розкриємо зв'язок між його складовими.

Пізнання навколишнього середовища відбувається завдяки впливу зовнішніх чинників на внутрішні подразники, тобто на органи чуття (дотику, слуху, смаку тощо) або, іншими словами, сенсорну систему. Особливо важливо слід звертати увагу на сенсорику дітей починаючи з раннього віку, адже сенсорний розвиток є підґрунтям загального розумового розвитку. В загальному розумінні сенсорний розвиток – розвиток відчуттів та сприймань, формування уявлень про зовнішні властивості предметів: форма, колір, розмір, положення у просторі та ін. [2].

Важливо враховувати, що простого споглядання дітьми за предметами навколишньої дійсності не достатньо для формування уявлень про ці предмети. Для повноцінного пізнання про предмет та його властивості необхідно дати можливість дитині обстежити його, провести певні маніпулятивні дії. Враховуючи думку Т.І. Поніманської, яка зазначала, що у ранньому й дошкільному віці необхідно розвивати предметно-маніпулятивну діяльність, за допомогою якої дитина пізнає світ, розвиває свідомість і самосвідомість [3, С. 20], предметно-маніпулятивну діяльність розглядаємо як систему дослідницьких дій, маніпуляцій дитини з предметами, спрямовану на вивчення їх функціонального призначення [4, С. 54]. Оскільки предметно-маніпулятивна діяльність здійснюється через розглядання й дотикові обстежувальні дії, то цілком зрозумілий зв'язок сенсорно-пізнавальної та дослідницької діяльності. Іншими словами, використовуючи власну сенсорну

систему дитина досліджує предмети навколишньої дійсності, тобто розвиває дослідницьку компетентність.

Розглядаючи логіко-математичну компетентність слід звертати увагу на формування у дітей знань про площинні й об'ємні геометричні форми, просторові напрями, одиниці вимірювання часу, параметри величини, уміння аналізувати, узагальнювати, класифікувати, групувати предмети, об'єкти за ознаками форми, величини, кількості, кольору тощо [1]. Все це досягається завдяки включення дитини у активну дослідницьку діяльність з опорою на власну сенсорну систему.

Отже, на основі вище викладеного матеріалу зв'язок між сенсорно-пізнавальною, логіко-математичною й дослідницькою діяльністю цілком зрозумілий.

Відомо, що у процесі формування у дітей відповідних компетентностей в практиці дошкільної освіти активно здійснюється ігрова діяльність. При цьому вихователі закладів дошкільної освіти дедалі частіше звертаються до авторських розробок. Ураховуючи цей факт, зупинимося на аналізі використання авторських ігрових доробок, які доречно використовувати при формуванні сенсорно-пізнавальної, логіко-математичної та дослідницької компетентності.

У роботі з дітьми дошкільного віку можна запропонувати ігрову технологію «Логіки світу» Ірини Стеценко, використання якої сприяє розв'язанню арифметичних і геометричних задач, задач з математичної логіки, конструювання, дослідницької діяльності тощо. Пропонована методика передбачає наявність набору фігур червоного, жовтого та зеленого картону, а завдання, які ставляться у ході роботи, об'єднані за принципом «від простого до складного» [5]. Проводячи такі заняття можна запропонувати форму інтелектуальної гри або дослідження, при цьому дітям не потрібно мати певних особливих математичних знань, достатньо знати назви геометричних фігур та уміти рахувати [6]. Доречно

запропонувати дітям розв'язати завдання з пошуку розташування геометричних фігур, завдання на конструювання багатокутників, завдання на вкладеність геометричних фігур, добудувати ланцюжки геометричних фігур, продовжити ряд предметів відповідно до знайденої закономірності тощо.

Не слід залишати поза увагою дидактичний матеріал розроблений бельгійським вченим-математиком Джорджом Кюїзенером. Його кольорові палички набули широкої популярності у використанні освітнього процесу як закладів загальної середньої освіти, так й закладів дошкільної освіти. Нагадаємо, що Палички Дж. Кюїзенера являють собою об'ємні брусочки (або плоскі смужки) різної довжини та кольору, що моделюють певні числа. Використання паличок у роботі з дітьми дошкільного віку сприяє: формуванню елементарних математичних уявлень (знання кількісної і порядкової лічби, засвоєння складу числа до 10, поняття числового ряду та ін.); ознайомлення з поняттями «колір», «величина», «множина», просторове уявлення; виконанню різноманітних практичних операцій, арифметичних дій (додавання й віднімання); усвідомленню співвідношень «більше-менше», «більше-менше на …»; формуванню навичок поділу цілого на частини тощо [7]. Тут можна запропонувати вправи «Число і колір», «На скільки?», «Як розмовляють числа?», «Кондитерська крамниця», «Палички можна віднімати», «Піжмурки» та ін., що, в свою чергу, забезпечує формування у дітей логіко-математичної компетентності.

Можливим є використання кольорових паличок при формуванні сенсорно-пізнавальної та дослідницької компетентності, що підкреслює їх цінність у освітньому процесі закладів дошкільної освіти. Зокрема, для формування сенсорно-пізнавальної компетентності можна запропонувати такі завдання: викласти палички (за зразком, за показом,

чергуючи їх за кольором); знайти палички відповідного кольору, довжини тощо. Пропонуючи дітям ігри-конструювання «Поїзд», «Драбинка широка і драбинка вузька», «Мости через річку», «Маленькі архітектори» (побудувати з паличок драбинку, поїзд, хатинки, пірамідку, башточки, колодязі, лабіринт тощо), досягається розвиток винахідницьких умінь, а отже, формується дослідницька компетентність.

Підсумуємо, що використання дидактичного матеріалу Дж. Кюїзенера безпосередньо спрямоване на формування елементарних математичними уявлень, розвитку дрібної моторики пальців, просторове і зорове сприйняття, дослідницьких умінь тощо [8, С.40].

Науковцям та практикам з дошкільної освіти відомим є дидактичні матеріали розроблені Фрідріхом Фребелем. Так звані «Дари Фребеля» – це інтерактивний дидактичний матеріал, який поділений на шість видів (дарів): кольори, форми, числа, розмір, симетричність, пропорції. Кожен із Дарів має свій набір та свої завдання щодо використання. Нашу увагу привертає можливість використання «Дарів Фребеля» для послідовного ознайомлення дітей дошкільного віку з найпростішими геометричними формами, уявлення про форми, величини, просторові розміщення, навички рахунку та лічби, уміння конструювання тощо [9, С. 25]. Для цього можна запропонувати ряд ігор пізнавального характеру: «Рахункові палички», «Що в мішечку?», «Будинок з кубів», «Назви геометричну фігуру», «Запрошуємо в гості» та ін. Правильно поставлені завдання та доречно підібраний матеріал сприятиме формуванню у дітей відповідних компетентностей.

Широко відомою та доцільною у використанні при формуванні сенсорно-пізнавальної, логіко-математичної та дослідницької компетентності є методика Нікітіних. Авторські розробки Бориса та Олени Нікітіних передбачають

використання дітьми кубиків, цеглинок, квадратів, конструкторів. Для досягнення результативності у формуванні необхідних компетентностей вже з раннього віку можна пропонувати гру «Кольорові кубики», у процесі якої дитина отримує уявлення про колір, форму, кількість, навчається вибирати для будування необхідну кількість кубиків, розташовувати кубики у просторі тощо. Проводячи ігри «Склади візерунок», «Склади квадрат», діти отримують уявлення про геометричні фігури, колір, розмір, кількість, засвоюють поняття «частина» і «ціле». Розвиваючи дослідницькі здібності можна пропонувати гру «Куточки», під час якої діти моделюють будинки, викладають контури букв, цифр, ознайомлюються з геометричними формами тощо. Для старшого дошкільного віку вдалим є проведення ігор «Кубики для всіх», або «Танграм», що сприяє розвитку творчому мисленню за допомогою просторових образів та об'ємних фігур [10, С.12-13].

Цікавим для нашого дослідження є постать Золтона Дьєнеша та використання його логічних блоків, що складається з 48 геометричних фігур різних за кольором, формою, розміром та товщиною. Ігрові вправи «Розпізнай фігури», «Підбери фігуру» доречно використовувати при закріпленні у дітей раннього і молодшого дошкільного віку знань про сенсорні еталони (форма, колір, розмір, товщина). Вправи «Знайди геометричні фігури», «Порахуй фігури», «Закінчи рядок», «Заповни таблицю», «Гра з обручами», «Потяг» допоможуть дітям освоїти знання про числа і геометричні фігури, просторове орієнтування.

Для ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з множиною, уміння здійснювати порівняння, аналіз, класифікацію, кодування і декодування інформації про властивості предметів можна пропонувати такі ігри і вправи, як «Варіативність», «Не-властивість», «Розділи блоки»,

«Пригости тістечком», «Змагання», «Авто – гараж». Для розвитку дослідницьких умінь доречним будуть ігри та вправи «Знайди скарб», «Доміно», «Побудуй багаторазовий будинок», «Створи фігуру» [11; 12].

Вартісними для використання в освітньому процесі є ігрові методики В'ячеслава Воскобовича, які сприяють розвитку пізнавальних психічних процесів, дрібної моторики рук, формуванню математичних та мовних умінь, креативному розвитку тощо [13, С. 126]. В основу умовного поділу ігор, запропонованого дослідником, було покладено вирішення певних завдань, згідно чого ігри можна поділити на: ігри, спрямовані на розвиток математичних здібностей («Прозорі цифри», «Геоконт», «Математичні кошики», «Диво-квітка», «Кораблик Плюх-плюх»); ігри, спрямовані на творче конструювання («Ігровізор», «Килимок, скринька»); ігри, спрямовані на мовленнєвий розвиток та навчання грамоті («Конструктор букв», «Читайка на кульках», «Шнур витівник») [14, С. 320]. Уважаємо, що саме використання перших двох груп ігор буде доречним для формування сенсорно-пізнавальної, логіко-математичної й дослідницької компетентності. Спробуємо деталізувати наші міркування, розглянувши деякі варіанти ігор В. Воскобовича.

Використовуючи гру «Геоконт», що передбачає собою дощечку із закріпленими на ній пластмасовими цвяшками та наявністю резинок різних кольорів, діти навчаються розрізняти геометричні площинні фігури (круг, квадрат, трикутник), закріплюють знання про колір, розвивають дрібну моторику рук. Для навчання дітей кількісній лічбі, уміння об'єднувати предмети за однією ознакою, закріплювати назви кольорів доречним є використання гри «Кораблик «Плюх-плюх».

Цікавою ігровою технологією В. Воскобовича є комплект «Диво-соти», що складається з п'яти різнокольорових вкладок

(соти), кожна з яких поділена на декілька частин (геометричних фігур). Збираючи всі соти разом чи конструюючи з них різноманітні фігури і силуети, діти набувають уміння рахувати [14]. Загалом, використовуючи ці та інші ігри В.Воскобовича, дитина отримує уявлення про основні математичні поняття (число, величина, форма, простір, час); дізнається про еталони площинних та об'ємних геометричних форм; навчається диференціювати сенсорні еталони за ознаками форми, величини, кольору, просторового розташування; здатна аналізувати, узагальнювати, класифікувати, групувати предмети, об'єкти за ознаками форми, величини, кількості, кольору, що передбачено державним стандартом дошкільної освіти [1].

Висновки. Отже, досліджуючи процес формування сенсорно-пізнавальної, логіко-математичної та дослідницької компетентності, було звернено увагу на використання лише деяких авторських ігрових методик. Пропоновані в описі ігрові технології сприяють формуванню у дітей сенсорних еталонів, розвитку математичних понять, логіки, творчому мисленню, уяви, фантазії, дослідницьких умінь, здатності за допомогою власної сенсорної системи досліджувати предмети й об'єкти дійсного світу тощо.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.

2. Мозолевська О. А. Розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей дітей раннього віку засобами дидактичних ігор та творчих завдань. URL: https://vseosvita.ua/library/stattarozvitok-

sensorno-piznavalnih-zdibnostej-ditej-rannogo-viku-zasobami-didakticnih-igor-ta-tvorcih-zavdan-113383.html.

3. Пониманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: «Академ- видав», 2006. 456 с.

4. Бондар В. І, Ільченко А. М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтессорі: навч. посіб. Полтава: РВВ ПДАА. 2009. 252 с.

5. Кучкова Л. В. Інноваційна педагогічна технологія І. Стеценко «Логіки світу». URL: https://vseosvita.ua/library/innovacijna-pedagogicna-tehnologia-istecenko-logika-svitu-218519.html.

6. Григорчук Т. Технологія Ірини Стеценко «Логіки світу». URL: https://naurok.com.ua/tehnologiya-irini-stecenko-172768.html.

7. Нікітченко С. І. Вивчаємо математику з паличками Кюїзенера. *Дошкільне виховання.* 2012. № 3. С. 16-19.

8. Журавко Т. В. Використання лічильних паличок Кюїзенера як засіб логіко-математичного розвитку дітей дошкільного віку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: збірник наукових праць. № 70. Т.2.* Запоріжжя. 2020. С. 39-43.

9. Ємчик О. Використання «Дарів Фребеля» у процесі логіко-математичного розвитку дітей в різновіковій групі закладу дошкільної освіти. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 2021. С. 23–27.

10. Глазкова О.О. Інтелектуальні ігри Нікітіних: методичний посібник. Хмельницький: дошкільний навчальний заклад № 21 «Ластівка». 2017. 30 с.

11. Логічні блоки З. Дьєнеша в роботі з дошкільниками. URL: https://naurok.com.ua/prezentaciya-logichni-bloki-z-denesha-v-roboti-z-doshkilnikami-199078.html.

12. Мамон В. Г., Яблонська І. А., Половець А. Л. Розвиток логіко-математичної компетентності дошкільників за допомогою блоків Дьєнеша. *Дошкільний навчальний заклад* . 2009. № 3. С . 21-27.

13. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології : підручник. Київ: Академвидав, 2015. 304 с.

14. Ковальова Л. І. Багатофункціональні ігри В. Воскобовича. *Розвиток освітнього простору в системі роботи сучасних закладів дошкільної освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 16 червня 2020 року).* Одеса: Центр прогресивної освіти «Генезум», 2020. 364 с.

§3.8 КОНЦЕПЦІЯ РОЗРОБЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЕКООРІЄНТОВАНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНІЙ) ОСВІТІ
(Каленський А.А., Інститут професійної освіти НАПН України, **Герлянд Т.М.,** Інститут професійної освіти НАПН України, **Нагаєв В.М.,** Державний біотехнологічний університет)

Вступ. Розв'язання сукупності проблем сучасної екологічної кризи є складовою національної політики переважної більшості країн. Одне із провідних її завдань спрямоване на досягнення кардинальних змін у ставленні людини до природи, формування екологічної свідомості, екологічного мислення та екологічної компетентності особистості.

Нині особливо актуальною постає екологічна діяльність педагога, котра пов'язана з екологізацією навчання, що відбувається з позиції збереження здоров'я людини та навколишнього середовища; самовдосконалення, підвищення своєї професійної майстерності в галузі здоров'язбережування та охорони природи. Стан екологічної освіти, значною мірою, залежить від рівня сформованості відповідної компетентності викладача та його професійної готовності до означеного напряму педагогічної діяльності. Важливою ланкою в реалізації означених завдань є педагог, на якого безпосередньо покладається відповідальність за формування особистості майбутнього фахівця. Досягти цього можливо шляхом розроблення й застосування екоорієнтованих педагогічних технологій для професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників, у закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Виклад основного матеріалу. Концептуальні положення щодо екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній

(професійно-технічній) освіті відображено в Конституції України, Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про професійно-технічну освіту» (остання редакція – 2019 р.), «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року» (остання редакція – 2019 р.), «Про охорону праці» (остання редакція – 2019 р.), «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (остання редакція – 2019 р.), Кодексі законів про працю України (2020 р.), Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року (2019 р.), Рішенні МОН України від 20.12.2001 р. № 13/6-19 «Про Концепцію екологічної освіти в Україні».

Концепція розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників базується на:

– соціальному замовленні суспільства, що зафіксовано в чисельних нормативних документах, об'єктивних потребах суспільства і особистості у захисті довкілля;

– зарубіжному і вітчизняному педагогічному досвіді розвитку екологічної освіти;

– зміщенні акцентів освітнього процесу на культивування педагогічної рефлексії і конструктивного діалогового стилю вирішення екологічних проблем;

– нових вимогах до викладача, який розроблюючи екоорієнтовані педагогічні технології, повинен бути готовий до їх застосування на засадах системного, компетентнісного, технологічного, діяльнісного, особистісно орієнтованого підходів;

– практичного досвіду викладачів щодо розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників.

До загальних положень Концепції відносяться: понятєво-категоріальний апарат концепції, її мета, вихідні

положення, основні напрями розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників, очікувані результати реалізації концепції.

Мета Концепції – методичне забезпечення розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників як специфічного процесу, спрямованого на цілеспрямоване засвоєння цими робітниками знань про довкілля, здоровий спосіб життя, прищеплення їм вміння знаходити у середовищі засоби для реалізації прав людини на здоров'я та існування довкілля.

Межі застосування Концепції розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників:

1) об'єкти екоорієнтованої освіти, на які поширюється дія концепції: фонд існуючих екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників; знання законів, принципів та способів оптимальної взаємодії людини, суспільства з довкіллям; екологічна компетентність;

2) суб'єктом процесу розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці є викладач закладу освіти, який здійснює реалізацію концепції та здобувачі освіти – майбутні кваліфіковані робітники;

3) досягнутий рівень знань у галузі методології, теорії, методики розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників з позицій основних положень системного, компетентнісного, технологічного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів.

Деякі науковці, досліджуючи різні аспекти екологічної освіти, проголошують наступне:

1) для того, щоб розкрити власний потенціал, екологічна освіта має розглядатися не як розрізнена дисципліна, а як інтегрована, тобто має застосовуватися в інших сферах діяльності та повсякденному житті;

2) важливим чинником запобігання дезінформації та розвитку хибних уявлень з екологічних питань є спілкування між науковою спільнотою та практиками освіти, яке є ключовим для екологічної освіти;

3) екологічні знання сприяють формуванню здорового екологічного мислення та свідомості, а також призводить до змін у поведінці та формування екологічно відповідальних спільнот [5, с. 207]

Таким чином, для досягнення мети екологічної освіти повинна бути сформована певна педагогічна система, яка орієнтована на сформованість здорового екологічного мислення та свідомості її здобувачів, а також яка призводить до позитивних змін у ставленні до довкілля та формування екологічно відповідальних за довкілля майбутніх фахівців.

Екоорієнтованим педагогічним технологіям, у свою чергу, властиві такі особливості:

– вони відрізняються більшою складністю, виступають фрагментами екологічної освіти суспільства з їх структурним і функціональним розмаїттям. Це складні й надскладні системи, які є сукупністю певних підсистем, об'єднують значну кількість елементів і зв'язків;

– для них властива менша детермінованість та «жорсткість». Вони виступають, як правило, адаптивними системами, що відрізняються гнучкістю параметрів, здатністю пристосовуватися до потреб навколишнього середовища;

– вони є рухливими у часі системами. Їх діяльність може визначати зміст педагогічної технології, а може виступати як механізм її реалізації, мати певні умови та результат, що надає

динаміку екоорієнтованій педагогічній технології, роблячи її постійно змінюючим процесом;

– екоорієнтовані педагогічні технології відрізняються варіабельністю, тобто, різноманітністю, зумовленою присутністю особистостей з їх індивідуальною неповторністю, при цьому людина виступає рушійною силою цих технологій, визначаючи їх різноманітність;

– екоорієнтовані педагогічні технології повинні бути транслятором таких поширених принципів життєдіяльності суспільства, як ефективність і оптимальність, системність, цілепокладання, саморозвиток, синергізм і гуманізм;

– система стає тоді екоорієнтованою технологією, коли вона визначається як певний конструкт щодо реалізації нагальних потреб людей, суспільства і довкілля.

Отже, ключовими складовими механізму розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників є:

– усвідомлення цінності екологічного знання майбутніх кваліфікованих робітників;

– створення розвивального творчого пізнавального середовища для виявлення суб'єктних можливостей майбутніх кваліфікованих робітників у вирішенні екологічних проблем;

– організація співробітництва та діалогового спілкування між суб'єктами освітнього процесу щодо розроблення й застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників.

Узагальнюючи вищезазначене, констатуємо, що теоретико-методологічне обґрунтування Концепції розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників є комплексною розробкою системного, компетентнісного, технологічного, діяльнісного, особистісно орієнтованого підходів вирішення досліджуваної проблеми,

для якої системний підхід виступає загальнонауковою основою, компетентнісний, технологічний, діяльнісний – теоретико-методологічною стратегією, а особистісно-орієнтований – практико-орієнтованою тактикою [3, с. 116].

Під основними напрямами Концепції розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників розуміємо систему базових вихідних положень і основних ідей, що визначають суть і механізми побудови наукової педагогічної теорії [1, с. 44]. Ядро Концепції становлять закономірності й принципи функціонування і розвитку досліджуваних процесів та явищ, що дозволяють оцінити сучасний стан проблеми, простежити динаміку її становлення та перспективи подальшого розвитку.

Концепція розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників ґрунтується та забезпечується сукупністю *спеціальних принципів* екологічної освіти (орієнтації на чітко і детально визначені цілі; елективності навчання (дидактичного вибору); принципу суб'єктності навчання; варіативності навчання; педагогічної компетентності; професійних аналогій і запозичень; природовідності та завершеності) та *загальних принципів* розроблення та застосування цих технологій (загальності і безперервності, комплексності і цілісності, різноманітності і регіональності, системності та якості, міждисциплінарності, єдності локально-патріотичного й інтернаціонального, глобальності, особистої участі [2, с. 157].

Педагогічними умовами, що забезпечать ефективність Концепції розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників є:

– формування позитивної мотивації викладачів до розроблення й застосування екоорієнтованих педагогічних

технологій при здійсненні професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників;

– екологічна спрямованість змісту предметів професійної підготовки;

– педагогічна інтеграція процесу професійної підготовки;

– навчально-методичне забезпечення застосування інноваційних екоорієнтованих педагогічних технологій в опануванні майбутніми кваліфікованими робітниками предметами професійної підготовки.

Понятєво-категоріальний апарат Концепції розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці висвітлює розгляд феномена екоорієнтованої педагогічної технології як системи, як педагогічної діяльності, як процесу і як компоненту цієї підготовки майбутніх кваліфікованих робітників.

Він включає такі поняття, як:

– педагогічна система, системоутворюючий фактор, елемент системи, компонент системи (екоорієнтована педагогічна технологія);

– педагогічна діяльність, структура педагогічної діяльності, компонент педагогічної діяльності (екологічна діяльність);

– процес, структура процесу, елемент процесу, педагогічний процес;

– підготовка майбутнього кваліфікованого робітника, компонент підготовки цих робітників.

Основна ідея Концепції розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників полягає в твердженні, що розроблення цих педагогічних технологій у професійній освіті й підготовці майбутніх кваліфікованих робітників має вигляд екоорієнтованої педагогічної системи, в якій ефект резонансу ціннісних, гуманітарних і когнітивних, а

також сучасних ринкових орієнтацій тих, хто навчається, суттєво підвищує ефективність та призводить до перманентного нарощування позитивних змін у формування екологічно відповідальних спільнот.

У структурі екоорієнтованої педагогічної системи чітко проглядаються відносно самостійні, але разом з тим чітко пов'язані блоки. Перший: здобувачі освіти (майбутні кваліфіковані робітники), цілі екологічного навчання та його зміст. Другий: викладачі, освітній процес, організаційні форми екологічної освіти та навчання.

Перший блок відображає мету, досягнення якої обумовлене ситуацією (умовами), і тією інформацією (змістом), якою володіє здобувач освіти в своїй діяльності. Другий блок цієї системи – екоорієнтовані педагогічні технології навчання.

За основу в розкритті змісту педагогічної системи взяті такі положення:

1) майбутній кваліфікований робітник – це об'єкт педагогічного впливу, але в процесі розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій він стає суб'єктом самовпливу;

2) розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій здійснюється в атрибутивній структурі цілісного педагогічного процесу, що складається з:

– динамічно стійких освітньо-педагогічних стратегій (що мають функцію механізму нормативно-методологічного забезпечення системи, її саморегуляції);

– цільового осередку (функціонує як джерело системи, її результативно-оцінного забезпечення);

– педагогічних умов, що уособлюють організаційно-змістовний компонент системи;

– сукупності педагогічних методів і методик, що визначають ефективність реалізації системи й виконують функцію її організаційно-методичного забезпечення;

3) педагогічна система розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій є частиною загального освітнього простору, в якому відбувається поєднання освітньо-наукової творчості та екологічної практики здобувачів освіти.

Властивості системи, що розглядається: функціональність і відкритість в освітньо-науковому просторі (займає певне місце серед інших педагогічних систем, має здатність до взаємодії з ними); керованість (є чутлива до впливу з боку інших систем); динамічна стійкість (здійснює баланс між динамічними і статичними режимами функціонування – зберігає якісний стан, незважаючи на внутрішні зміни, що в ній відбуваються та зовнішні впливи) [4, с. 125].

Результатом реалізації Концепції розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій є сформованість готовності викладача до їх реалізації у власній професійній діяльності.

Готовність викладачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти до розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій розуміємо як інтегральне утворення особистості, тобто багатогранний, складний, суперечливий, поступовий процес неперервної, активної теоретичної й практичної діяльності викладача, спрямованої на здобування знань спрямованих на розвиток відповідних здібностей майбутніх кваліфікованих робітників, стійкої мотивації, вольових зусиль у ставленні до еколого-валеологічних проблем на тлі позитивного емоційного сприйняття, на формування переконань і відповідної поведінки в розв’язанні педагогічних, екологічних, природоохоронних та здоров’язбережувальних завдань у синтезі зі сформованими установками на інноваційну організацію освітнього процесу, а саме, розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій.

Для діагностики Концепції обґрунтовано критерії, компоненти, кількісні та якісні показники, рівні розвитку та діагностичні методики вимірювання динаміки готовності викладачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти до розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій. При цьому компонентами виступають: ціннісно-мотиваційний, інформаційно-знаннєвий, рефлексивно-діяльнісний, контрольно-оцінний.

Високий рівень готовності викладачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти до розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій забезпечує успішну соціалізацію майбутніх кваліфікованих робітників та їх культурно-етичну інтеграцію в сучасному суспільстві, при цьому провідним фактором екологічної освіченості особистості є засвоєні нею загальнолюдські цінності при збереженні довкілля

Висновки. Очікуваними результатами від впровадження запропонованої Концепції є: реалізація комплексу запропонованих педагогічних умов, а також використання авторської педагогічної системи й методик розроблення та застосування екоорієнтованих педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників, що включають комплекс методів, прийомів, засобів і форм екологічних знань та формування відповідної поведінки в розв'язанні педагогічних, екологічних, природоохоронних та здоров'язбережувальних завдань, які будуть сприяти досягненню гармонії у відносинах між людиною, суспільством і довкіллям.

Список використаних джерел:

1. Артюшина М. В., Герлянд Т. М., Дремова І. Б., Лузан П. Г., Мося І. А. та ін. Методичні рекомендації щодо оцінювання навчальних досягнень учнів професійно-технічного навчального закладу. Київ : ІПТО НАПН України, 2015. С. 155–173.

2. Білявський Г. О., Фурдуй Р. С., Костіков І. Ю. Основи екології: підручник. 2-ге видання. Київ : Либідь, 2015. 408 с.

3. Каленський А. А. Досягнення гармонії у відносинах між людиною і довкіллям: екоорієнтовані технології навчання. *Інноваційна професійна освіта. Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання*: матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції (звітної) Інституту професійної освіти НАПН України (29 квітня, 17-20 березня 2022 р.). Київ : ІПО НАПН України, С. 115–117.

4. Нагаєв В. М., Шоєв Н. Н. Концептуальні засади управління навчально-творчою діяльністю студентів. *Основи сучасної педагогіки.* 2016. С. 123–165.

5. Öllerer K. Environmental education – the bumpy road from childhood foraging to literacy and active responsibility. *Journal of Integrative Environmental Sciences.* 2015. № 12(3). P. 205–216. DOI: 10.1080/1943815X.2015.1081952

§3.9 НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ РУХОВИХ ДІЙ У ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ **(Павленко І.О.,** Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, **Чхайло М.Б.,** Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка)

Вступ. Сьогодні у системі фізкультурної освіти впровадження інноваційних технологій вимагає обґрунтованих науково-методологічних положень, створення спеціалізованого методичного забезпечення, підготовки фахівців, що забезпечують інноваційну діяльність.

Важливим напрямком інформатизація освіти є використання нових комп'ютерних технологій навчання рухових дій. Інтерактивність, інтенсифікація освітнього, зворотний зв'язок – суттєві переваги таких технологій, котрі зумовили необхідність їх застосування у професійній підготовці майбутніх фахівців фізичної культури.

В освітніх програмах специфіка підготовки майбутнього фахівця фізичної культури, відображена у низці профільних дисциплін, практично не реалізована в існуючих комп'ютерних програмах навчального забезпечення цих дисциплін. Форми і методи комп'ютеризації фізкультурної освіти, що, на разі, використовуються у системі професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури спроможні забезпечити повний цикл дидактичних процесів тільки у межах теоретичної підготовки. У той же час, у спеціальній професійній підготовці майбутніх фахівців фізичної культури, що орієнтована на навчання руховим діям, недостатньо якісних комп'ютерних програм навчального призначення; відсутні комплексні рішення комп'ютеризації спортивно-педагогічної підготовки в контексті компонентного складу

навчальних дисциплін; функціональні можливості програмних оболонок комп'ютерних систем не передбачають реалізацію специфічних алгоритмів навчальної діяльності, спрямованої на набуття умінь і навичок здійснювати навчання рухових дій; дидактична обробка навчального матеріалу у форматі комп'ютерної системи існуючих електронних програм навчання проводиться без достатнього урахування закономірностей формування предметних знань із видів спорту [2], [5].

Отже, проблема ефективного організаційно-методичного забезпечення впровадження інноваційних технологій навчання рухових дій у професійну підготовку майбутніх фахівців фізичної культури є актуальною і потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сучасні досягнення комп'ютерної дидактики у створенні високоефективних навчальних середовищ, засобів навчання та нових освітніх технологій стимулюють розвиток процесів інформатизації фізкультурної освіти. Очікуване підвищення якості освітньої діяльності має бути досягнуто за рахунок використання комп'ютерних програм навчального призначення, окремих дидактичних процесів, покращення наочності, підвищення доступності інформації навчального призначення.

На разі, впровадження засобів ІКТ в освітню діяльність розглядається як найбільш перспективний вектор інноваційних перетворень, кінцевою метою яких є підвищення ефективності освітнього процесу.

Інноваційні технології навчання руховим діям, орієнтовані на використання ІКТ, слід розглядати у системі взаємодії та взаємовідносин, що розгортаються у двох підсистемах, а саме:

– формування знань, умінь, навичок та компетенцій у галузі навчання руховим діям;

– формування умінь та навичок технічно правильного виконання рухових дій у різних видах спорту.

Зважаючи на дослідження низки науковців [2], [3], [4] та ін., зміст інноваційних перетворень із позицій їхнього компонентного складу м наступним можливо представити наступним чином:

– концептуальний компонент – асоційований із технологіями електронного навчання, які модернізовані відповідно до особливостей освітньої діяльності у галузі навчання рухових дій;

– програмно-технічний компонент – фактична реалізація можливостей комп'ютерних технологій у змісті та функціях ЕЗН, спеціалізованих для двох підсистем, зазначених вище;

– процесуальний компонент – інформатизація освітньої діяльності, орієнтованої на навчально-методичну (моделювання процесу навчання руховим діям) та спортивно-технічну (застосування інформаційних технологій на практичних заняттях у поєднанні з фізичними вправами) підготовку;

– цільовий компонент – автоматизація діяльності з досягнення заданого рівня професійної готовності викладача фізичної культури до навчання рухових дій (застосування ЕЗН із виду спорту та методики його викладання);

– компонент управління – використання засобів електронного навчання як невід'ємного елемента процесу навчання руховим діям (застосування ЕНМП із виду спорту).

Інноваційні перетворення фізкультурної освіти на основі інформатизації процесу навчання рухових дій є системно організованою діяльністю, яка детермінована вимогами державних освітніх стандартів і спрямована на задоволення запитів суспільства на освітні послуги [4]. Дана діяльність складається з ієрархічно вибудуваних, системно пов'язаних операцій, які виконуються в певних напрямках, а саме:

– вивчення закономірностей інформаційних процесів, які супроводжують навчання рухових дій у системі фізкультурної освіти;

– пошук у структурі діяльності з навчання рухових дій компонентів, сприйнятливих до інформаційно-технологічних перетворень,

– виділення і структурування об'єктів інформатизації за ознакою їх значимості у досягненні визначених завдань навчання;

– розробка педагогічних алгоритмів, орієнтованих на застосування у процесі навчання рухових дій інформаційних технологій і комп'ютерних засобів;

– проектування педагогічних навчальних комп'ютерних програм, призначених для застосування у процесі навчання рухових дій;

– розробка навчально-методичного забезпечення процесу навчання рухових дій, який функціонує за допомогою інформаційних технологій;

– підготовка учасників освітнього процесу до інформаційно-технологічних перетворень;

– створення педагогічних умов реалізації інноваційних технологій навчання рухових дій;

– впровадження та оцінка ефективності інноваційних технологій навчання рухових дій у діяльність закладів вищої педагогічної освіти.

Аналіз наукових підходів дав змогу визначити, що інформаційно-технологічні перетворення дозволяють підвищити ефективність освітнього процесу, за умови якщо вони ґрунтуються на провідній ролі компетентнісного підходу у підготовці майбутніх фахівців фізичної культури [3, с. 241]. Формування відповідних компетенцій навчання рухових дій у дидактичному комп'ютерному середовищі може бути змодельована за допомогою інструментів діалогової взаємодії

між користувачем-студентом і навчальною комп'ютерною програмою. Для цього необхідно реалізувати наступні педагогічні алгоритми:

– аналіз техніки презентованої рухової дії з подальшим аналізом її якості;

– планування процесу навчання рухових дій;

– визначення змісту подальшого навчання на підставі аналізу техніки рухової дії.

Підвищення ефективності процесу впровадження інноваційних технологій навчання рухових дій у професійну підготовку майбутніх фахівців із фізичної культури можливе за умови реалізації наступних педагогічних умов:

– підтримка основних операцій дидактичного циклу при навчанні рухових дій: планування освітньої діяльності, застосування засобів і методів навчання, контроль і діагностика;

– поєднання технології комп'ютерної візуалізації інформації навчального призначення із застосуванням фізичних вправ. Передбачається, що застосування в умовах практичного заняття мультимедійних навчальних об'єктів із технікою рухових дій прискорює формування рухових умінь і навичок на основі оптимізації процесу виникнення кінестетичних відчуттів вірного виконання техніки фізичних вправ [5].

Включення до структури педагогічної технології навчання рухових дій електронних дидактичних посібників передбачає виконання комплексу організаційно-технічних та педагогічних перетворень. Вони зумовлені інноваційним характером впровадження, необхідністю забезпечувати інтеграцію педагогічних та комп'ютерних технологій із метою підвищення ефективності навчального процесу.

Вирішення завдань навчання з використанням ЕНМП передбачає інтенсивну експлуатацію комп'ютерної та

проекційної техніки, що висуває нові вимоги до організації та проведення занять фізичними вправами. Ефективність освітнього процесу визначається наявністю у викладача особливої педагогічної компетенції – уміння організовувати та здійснювати процес навчання руховим діям за допомогою засобів мультимедійної наочності [4].

Мультимедійна наочність із використанням ЕНМП включається у вирішення більшості приватних завдань заняття. Це вносить суттєві корективи до педагогічної техніки викладача фізичної культури. Він має засвоїти порядок надання навчальної інформації з ЕНМП як елементу навчання техніки рухових дій [4].

За допомогою ЕНМП повідомляються відомості про зміст руху в контексті процесу формування рухової навички (техніка основного вправи, підвідні та підготовчі вправи), також демонструється порядок організації групи, забезпечення безпеки та страховки.

Відповідно, викладач повинен правильно розподіляти свою увагу між тими, хто навчається та керувати комп'ютерною програмою.

Відомо, що найпоширенішим засобом практичної підготовки студентів є використання комплексу вправ для навчання техніки рухових дій у певному виді спорту. Зібрані під час опитування викладачів спортивно-педагогічних дисциплін дані, на разі, свідчать про те, що в умовах дефіциту навчального часу, відведеного навчальним планом підготовки фахівців на опанування певного виду спорту, істотно зростає роль інструментів, які оптимізують інформаційні процеси загальноосвітнього характеру, що, певною мірою, компенсує недостатність академічних годин.

Навчальна інформація демонструється за допомогою комп'ютерної візуалізації. Слід зазначити, що застосування ЕНМП на навчальному занятті виключає показ техніки

фізичної вправи особисто викладачем. У процесі виконання програм педагогічних експериментів зафіксовано принципову можливість експлуатації комп'ютерної та проекційної техніки у спортивному залі у процесі вирішення завдань навчання техніки виду спорту.

Відомо, що одне із головних завдань спортивно-педагогічної підготовки полягає у формуванні у студентів цілісного уявлення про стандартну (зразкову) техніку фізичного вправи. У першу чергу, необхідно актуалізувати візуальну пам'ять вірного виконання рухових дій. Для цього у змісті комп'ютерної програми передбачена можливість розширеного управління відеозображенням: стоп-кадр, уповільнення швидкості відеовідтворення, покадровий перегляд, вибір і перегляд окремого фрагмента всередині відео послідовності, тощо.

Навчальні тексти, що знаходяться в окремих інформаційних кадрах, лише спрямовують процес пізнання, основна діяльність полягає у виконанні особливої зорової роботи із відеозаписом – пошуку і виділення у структурі відеонизки конкретних об'єктів (наприклад, основних опорних точок, фаз, циклів, положень, тощо). Операційна частина навчальної роботи полягає в управлінні відеовідтворенням за допомогою спеціальних інструментів відеоплеєра. Даний прийом, на нашу думку, є основою для реалізації діяльнісного підходу у навчанні.

Навчальна діяльність із використанням електронних засобів навчання із набуття знань і формування умінь у галузі навчання рухових дій являє собою систему з наступних компонентів:

1. Аналіз візуальних образів техніки рухової дії (модель аналізу техніки). Мета навчальної роботи – сформувати вміння розпізнавати у структурі презентованої рухової дії окремі складові (положення, фази, періоди, цикли, тощо). Зміст

навчальної роботи – вивчення відеозапису з технікою рухової дії з подальшим пошуком і позначкою на тимчасовій лінії відеопослідовності окремих складових техніки: положення (зупинка відеовідтворення) або фази (установка фрагмента всередині відеопослідовності). Операції з програмною оболонкою електронної програми створюються за допомогою відповідних екранних кнопок, при цьому для доступу до наступного інформаційного кадру необхідно правильно виконати навчальне завдання. У разі помилкової відповіді система видає підказку, але для продовження роботи користувач повинен самостійно виставити правильні тимчасові мітки. Дидактична функція даних навчальних операцій полягає у закріпленні знань про техніку рухової дії шляхом формування у свідомості майбутнього фахівця візуального образу технічно вірного виконання фізичної вправи. Дії з пошуку, розпізнавання та виділення елементів техніки формують уміння здійснювати специфічну зорову роботу – візуальний аналіз техніки спостережуваної фізичної вправи.

2. *Планування процесу навчання руховим діям (модель планування).* Мета навчальної роботи – сформувати вміння підбирати засоби навантаження для вирішення конкретних завдань заняття. Зміст навчальної роботи – визначення завдань навчання, підбір засобів для вирішення поставлених завдань.

Користувачеві електронної програми пропонується сформувати з набору слів і словосполучень цілісну конструкцію – комплекс диференційованих завдань, потім підібрати відповідні засоби для вирішення кожного окремого завдання. Навчальна програма контролює правильність підбору і послідовність вправ. Допущені помилки коментуються, на екран виводиться підказка, однак для продовження роботи користувач зобов'язаний виконати завдання вірно. Дана послідовність дій забезпечує закріплення

знань про методику навчання і формує вміння підбирати засоби навантаження, призначені для вирішення конкретних завдань.

3. Прийняття рішення у процесі навчання рухових дій (модель прийняття рішення). Мета навчальної роботи – сформувати вміння підбирати засоби навантаження у залежності від характеру помилки у техніці фізичної вправи, що спостерігається. Зміст навчальної роботи – на підставі вивчення відеозапису з технікою рухової дії необхідно визначити якість демонстрованої техніки, а при виявленні помилки слід підібрати вправи які зкорегують техніку виконання. На дисплей випадковим чином виводиться відеозапис із набору, який зберігається в загальній базі. Для продовження роботи необхідно визначити наявність помилки в техніці, а потім виконати підбір вправ із запропонованого списку. Виконання зазначених операцій моделює роботу фахівця, який приймає рішення про зміст подальшого процесу навчання на підставі інформації педагогічного контролю, виконує підбір засобів навантаження у залежності від рівня володіння студентом технікою руху, що вивчається.

Контроль успішності засвоєння навчального матеріалу організований таким чином, щоб виконання тестових завдань вимагало актуалізації тих знань і умінь, які необхідні на практиці для здійснення процесу навчання рухових дій. Критерієм освоєння пройденого розділу є оцінка за підсумками тестування. Доступ до наступного розділу можливий тільки при наборі відповідної суми балів (зазвичай, до 10-ти), в іншому випадку програма запропонує повернуться до попередніх інформаційних кадрів для повторення пройденого матеріалу.

Функціональні можливості програмної оболонки дозволяють застосовувати ЕНМП на практичних заняттях із навчання різних видів спорту. Це забезпечується показом відео

в якості, достатньому для впевненого візуального розпізнання техніки загалом або її елементів із будь-якої точки спортивного залу. Сприйняття відеоінформації оптимізується за рахунок застосування розширених можливостей керування відеозображенням (покадровий показ, уповільнення швидкості відтворення, показ вибраного фрагмента), наявністю інтерактивних вставок у структурі відео послідовності [4].

Викладач, використовуючи ЕНМП, розробляє відеоконспект заняття, що підвищує ефективність етапу планування. Безпосередньо на практичному занятті, за допомогою комп'ютера та проекційного обладнання, постійно застосовується відеоматеріал із зразками техніки виду спорту (ілюстрація завдань заняття), вправами для вивчення техніки (показ способу досягнення поставленого завдання), порядком організації (управління групою студентів), тестовими та контрольними вправами (порядок оцінювання ефективності навчання). Студенти під час заняття із застосуванням ЕНМП працюють із навчальною інформацією в максимально доступній для сприйняття формі, що підвищує ефективність навчання.

Висновки. Сукупність функціональних можливостей та дидактичних властивостей ЕНМП за видами спорту є основою для застосування електронного навчально-методичного забезпечення як складового елементу процесу навчання руховим діям. Проектування та створення комп'ютерних програм-оболонок ЕЗН та трансферу інформації про техніку рухових дій у формат електронного навчального об'єкта значно підвищує якість професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури

Список використаних джерел:

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: моногр. Київ: Атіка, 2008. 684 с.

2. Бивалькевич Л., Лілік О. Особливості інтеграції технології «перевернене навчання» в професійну підготовку майбутніх учителів. *Вісник НУЧК імені Т.Г. Шевченка. Серія «Педагогічні науки».* 2019. Вип. 160. С. 193–197.

3. Коваль Т.І. Підготовка викладачів вищої школи: інформаційні технології у педагогічній діяльності : навч.-метод. посіб. К. : Вид. центр НЛУ, 2009. 380 с.

4. Павленко І.О., Чхайло М.Б., Скачедуб Н.М. Науково-методичні засади застосування електронних навчально-методичних посібників із видів спорту у професійній підготовці майбутніх фахівців фізичної культури. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова* : *зб. наукових праць,* Київ : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2022. Випуск 3К (147) 22. С.310–316.

5. Чхайло М.Б. Скачедуб Н.М. Інноваційні технології навчання рухових дій у професійній підготовці майбутніх фахівців фізичної культури. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал,* Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2020. Вип. 8 (102). С. 317–229.

§3.10 ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ **(Романчук С.М.,** Український гуманітарний інститут)

Вступ. Сучасні соціально-економічні умови висувають високі вимоги до професійного становлення та розвитку студентів. Необхідність бути професійно мобільними та соціально адаптивними вимагає вміння виступати публічно, володіння технологіями спілкування, здатності знаходити засоби та способи вираження думки, досягати мети комунікації. Недостатній рівень комунікативної компетенції негативно позначиться на його майбутній професійній діяльності.

При цьому значеннєве поле терміна «комунікативна компетенція», незважаючи на його часте застосування, виявилося значною мірою розмитим. Вироблення чіткого визначення пов'язане з об'єктивними складнощами і утруднене через специфічність та багатоаспектність самого поняття комунікативність. Нечіткість меж терміну призвела до того, що як синоніми використовується цілий ряд термінів: комунікативні вміння, мовна компетентність, комунікативна грамотність, соціолінгвістична компетентність, вербальна комунікативна компетентність, комунікативні можливості та інше [1, С.70-71].

Метою роботи є конкретизація в рамках проведеного дослідження поняття «комунікативна компетенція» стосовно діяльності студентів, а також визначення основних напрямів розвитку комунікативної компетентності студентів. Для досягнення поставленої мети проводиться вивчення застосовуваних у наукових дослідженнях підходів до визначення сутності та структури поняття «комунікативна компетенція», аналіз структури комунікативної компетенції студентів та узагальнення ключових характеристик,

визначаються шляхи та способи підвищення рівня підготовки студентів у сфері комунікативної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сучасний контекст застосування поняття «комунікативна компетенція» передбачає наявність знань різних засобів комунікації та умінь ефективно користуватися ними як при безпосередніх контактах, і при опосередкованій взаємодії, зокрема. з використанням онлайн-комунікацій, здатності здійснювати мовну діяльність відповідно до цілей та ситуації, усне та письмове спілкування в рамках певної сфери діяльності, володіння ораторським мистецтвом, навичками активного слухання, уміння дотримуватися етики та етикету спілкування, наявність навичок роботи у команді з одногрупниками, студентами інших груп і курсів, викладачами, кураторами, адміністрацією навчального закладу; володіння новими технічними засобами комунікації, навичками та вміннями адекватного використання мовленнєво-етикетних форм.

Аналіз пропонованих у наукових працях різних дослідників дефініцій терміну «комунікативна компетенція» віддають перевагу тлумаченню І. Беха: «Поняття «комунікативна компетентність» (з лат. communico – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся і competens (competentis) – здатний) означає сукупність знань про норми і правила ведення природної комунікації – діалогу, суперечки, переговорів та ін.[2].

Інші вчені додають, що комунікативна компетенція - це «здатність і реальна готовність до спілкування адекватно цілям, сферам і ситуаціям спілкування, готовність до мовної взаємодії та взаєморозуміння»; «комплекс комунікативних умінь, заснованих на синтезі лінгвістичних, культурологічних, психологічних та соціальних знань»; «знання мови та вміння використовувати мовні засоби в реальних ситуаціях професійного спілкування»; «вміння вступати в комунікацію з

метою бути зрозумілим, а також володіння вміннями спілкування»; тактика «вирішення засобами мови завдань спілкування»; «здатність засобами досліджуваної мови здійснювати мовну діяльність відповідно до цілей, завдань, ситуації спілкування в рамках певної сфери діяльності [3 ; 4].

А.В. Шишко зауважує, що «комунікативна компетенція передбачає сформованість відповідних знань, умінь і якостей фахівця, які сприяють ефективній взаємодії з іншими суб'єктами педагогічного процесу і здатність розв'язувати завдання педагогічної діяльності у процесі спілкування на міжособистісній основі» [4, С.245].

Зміст комунікативної компетенції утворюють також комунікативні уміння, які, згідно з думкою Л. Карпової [5, С. 37], взаємопов'язані групи перцептивних умінь, власне умінь вербального спілкування та умінь педагогічної техніки. Перцептивні уміння мають прояв на початковому етапі спілкування, це уміння розуміти інших студентів, викладачів. Для реалізації цих умінь на практиці необхідне знання ціннісних орієнтацій інших людей. Власне уміння вербального спілкування передбачають, по-перше, привернення до себе уваги (за допомогою мови, пауз, наочності), встановлення психологічного контакту з аудиторією (для передавання інформації та сприйняття її іншими студентами та викладачами) та управління спілкуванням у педагогічному процесі.

Проведений аналіз терміна «комунікативна компетенція» дозволяє виділити основні підходи до його значення, які зводяться до того, що комунікативна компетенція розглядається як знання, якими студент повинен опанувати, і як уміння, якому він повинен навчитися використовувати у конкретної ситуації.

У цьому дослідженні під комунікативною компетенцією розуміється здатність застосовувати у роботі з інформацією

професійні знання, навички та вміння, що забезпечують при цьому ефективну взаємодію (комунікацію), в т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ).

Компонентний склад комунікативної компетенції неодноразово ставав предметом наукових досліджень, результати яких у свою чергу зазнавали узагальнення. Так, теоретичні основи змісту комунікативної компетенції представлені в дослідженнях Ф.С.Бацевич, І.Д. Бех Ю.С. Вторникова, Л.Г. Карпова, А.В. Шишко та ін.

У середньому вчені виділяють від трьох до шести компонентів у складі комунікативної компетенції.

Автор Ю.С. Вторнікова по-іншому визначає структуру комунікативної компетенції: ортологічні компетенції (нормативне формо-, слововживання, побудова синтаксичних конструкцій та ін.); дискурсивні компетенції (стилістика мови, міжособистісне ділове спілкування та ін.), риторичні компетенції (майстерність публічного виступу); соціокультурні компетенції (базові знання про національно-культурні особливості країни та ін.) [3, С.90]; А.В.Шишко додає ще мовний компонент (формування лексичних та граматичних навичок), мовленнєвий компонент (смислове, логічне побудова висловлювання, вміння аргументувати свою позицію, вести дискусію, ставити запитання); навчально-пізнавальний компонент (уміння працювати з інформацією); соціокультурний компонент (культура комунікації в умовах співробітництва, вміння вислухати партнера, стати на його позицію та сформулювати її); загальнокультурний компонент [4]; культура мови (нормативний компонент, орфоепічні норми, комунікативні норми, етичні норми) [5] та ін.

Аналізуючи структуру комунікативних компетенцій майбутніх фахівців, виділяють також такі компоненти:

1. Змістовно-процесуальний компонент. Включає когнітивний компонент (технічні знання, знання технологій

роботи, комп'ютерна грамотність, поінформованість, знання комунікативних стратегій і тактик) та діяльнісний (уміння та навички роботи з інформацією, її подання та передачі, вміння вирішувати виникаючі завдання з використанням програмного забезпечення, навички міжособистісного професійного та віртуального спілкування, розвиток комунікативних умінь, отриманих на основі когнітивного компонента);

2. Мотиваційно-особистісний компонент. Характеризує ступінь мотиваційних спонукань, готовність та здатність до використання інформаційних технологій у своїй діяльності, ставлення майбутнього фахівця до нових інформаційних технологій, ціннісні орієнтації;

3. Рефлексивний компонент. Полягає в усвідомленні власного рівня компетенції та проєктуванні процесів його підвищення, самооцінці, самоорганізації та саморегуляції студента, управлінні власною поведінкою, діяльнісної рефлексії, а також у розширенні самосвідомості, самореалізації під час здобуття знань та реалізації набутих умінь і навичок [7].

Таким чином, у науковій літературі зустрічаються різні підходи до визначення сутності та структури поняття «комунікативна компетенція» Узагальнивши основні характеристики комунікативної компетенції, можна дійти таких висновків:

1. Комунікативна компетенція є сферою особистісного та професійного розвитку, забезпечує взаємодію між суб'єктами в різних ситуаціях спілкування та відповідним рівнем знань, психологічними особливостями та інтересами суб'єктів.

2. У структурі комунікативної компетенції можна виділити базові знання (норми мови, стилістики мови, побудова синтаксичних конструкцій, культура мови, знання сучасних ІКТ та ін.), вміння та навички, що дозволяють застосовувати та розвивати наявні знання (ораторська майстерність, гнучкість у спілкуванні, етичні навички,

застосування рецептивних та продуктивних видів мовної діяльності, використання сучасних ІКТ та ін), а також особисті якості, що сприяють або перешкоджають комунікації.

3. Знання, вміння та навички, а також особисті якості формують комунікативну поведінку, яка залежить від стратегії (мети та завдання комунікації), обраних психологічних прийомів, інформаційних та комунікаційних технологій. Комунікативна поведінка має бути адекватною
умовам (сферам і ситуаціям) спілкування;

4. Значним елементом комунікативної компетенції та фактором управління комунікативними процесами є поняття ефективності комунікації. В основі ефективності комунікації лежить відношення досягнутого результату комунікації до спочатку окресленої мети. Систематична оцінка ефективності комунікації дозволяє коригувати комунікативну поведінку.

З урахуванням викладеного, комунікативна компетенція є структурованим утворенням, що включає набір знань і умінь, особистісних якостей суб'єктів комунікації, що формують їх комунікативну поведінку, адекватну цілям, сферам і умовам спілкування. Крім того, процес формування та розвитку комунікативної компетенції здійснюється в контексті нових вимог до суб'єктів комунікативної діяльності, що відповідають сучасному етапу розвитку цифрової економіки.

Ми переконані, що майбутній фахівець, який хоче мати успіх, повинен мати знання і практичні навички, необхідні для виконання своїх посадових обов'язків.

Принагідно також зауважимо і на ролі моральних цінностей, які будують студента як мовну особистість, а також визначають його волевиявлення під час реалізації тієї чи тієї мовленнєвої поведінки.

У моралі оцінюються не лише практичні дії людей, а й їхні мотиви. Прагнення та наміри. В.Лавриненко зазначає, що прояви моральності в діяльності конкретних індивідів

визначаються як доброчесність, порядність і відповідальність. Спілкування студентів повинно бути моральним. Під останнім мають на увазі «стійкі зв'язки між людьми, а також потребу в морально-психологічному взаєморозумінні, навіть у вирішенні ділових проблем» [8, С.155].

Майбутнім фахівцям у діловому спілкуванні не можна, маніпулюючи іншими, досягати вигоди лише для себе, особливо за допомогою хитрощів, махінацій, нечесної гри. Це золоте правило моральності, яким і слід керуватися для того, щоб забезпечити такий рівень культури спілкування, що допомагає виявити та розкрити найкращі сторони особистості. Адже недаремно прийнято вважати, що саме у спілкуванні якнайкраще виявляються моральні якості людини, відповідність її поведінки загальноприйнятим моральним нормам та принципам.

Виконуючи професійні обов'язки, кожен виявляє свої ділові та моральні якості, впливає через них на інших, йдучи до поставленої мети. При цьому виявляє свою професійну культуру. Вже вище згадуваний нами В. Шеломенцев зазначав, що економічні діяльність не може успішно здійснюватися при відсутності деяких загальних етичних норм. Тобто повинна існувати загальноприйнята «угода» відносно того, яка поведінка є допустимою, а яка – ні [8, С.98].

Звичайно, моральний вимір комунікативної компетенції вимірюється етичною поведінкою. З огляду на це, в етиці ділового спілкування вчені визначають важливі чинники, що її «будують».

Перший чинник – економічний. Етика високого рівня – це запорука бізнесу, наприклад, коли покупці та продавці прагнуть чесних ділових стосунків. Якщо ж ви продаєте товар навіть за найнижчою ціною, але постачаєте його вчасно, чи якість ваших товарів незадовільна, то ви можете втратити потенційний прибуток.

Другий чинник – законнослухняність. На заняттях з «Етики бізнесу», «Деонтології», «Етика та естетика», «Вступ до фаху» студентів переконують у необхідності не тільки поважати закон, а й виконувати його. Неетичні, протиправні дії можуть призвести до того, що хтось постраждає чи економічно, чи юридично, чи репутація чиясь буде заплямована.

Й останній, третій, чинник – виховання. Важливу роль у формуванні високопрофесійного фахівця має його духовне виховання, що закладається в особистість як основні християнські цінності, є основої майбутньої етичної поведінки, її основним критерієм, тому що внутрішні переконання, внутрішні закони, моральні норми мотивують і визначають зовнішню поведінку, вчинки, дії людини.

Нам імпонує твердження Т.К. Чмута, Г.Л. Чайки в тому, що «морально-духовне виховання формує в особистості такі риси характеру, як відповідальність за свої вчинки, дотримання свого слова, акуратність і пунктуальність, коректність, повагу до іншої людини, дотримання законності тощо» [9, С.201].

Висновки. Таким чином, комунікативні компетенції в цей час є не просто наявність комунікативних характеристик особистості. У сучасних умовах вони є частиною спеціальних професійних компетенцій, що визначають результативність та ефективність професійної діяльності майбутніх фахівців.

Для того щоб рівень підготовки майбутніх фахівців відповідав актуальним вимогам, значна увага в навчальному процесі повинна приділятися розвитку їхньої комунікативної компетенції. Однак ми переконані, що система розглянутих нами у статті складників комунікативної компетенції студентів буде мало результативною без бажання самих студентів саморозвиватися, багато читати фахової літератури, а також моделювати здобуті знання під час проведення практичних

занять. Цікавими формами для цього є різні ігри, «мозковий шторм» та ін. Таким чином, тільки завдяки спільним зусиллям викладачів та студентів можливо сформувати комунікаційні компетенції.

Список використаних джерел:

1. Балахтар В. В. Психологія і педагогіка [Текст]: навч.-метод, посібник .Чернівці : Книги-XXI, 2011. 320 с.

2. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання [Текст] : навч.-метод. посібник. К. : ІЗМН, 1998. 170 с.

3. .Вторникова Ю.С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи // Витоки педагогічної майстерності : збірник наукових праць. Полтава, 2011. С. 88-94.

4. Шишко А.В. Комунікативна компетенція як складова педагогічної компетентності майбутнього викладача іноземної мови Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля: Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2015. № 2 (10). С.245-250.

5. Карпова Л.Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. Наук. Харків, 2003. 207 с.

6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики [Текст] : підручник. К.: Академія, 2009. 346 с.

7. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи. К.: Центр методичної літератури, 2003. 316 с.

8.Шеломенцев В.М. Етикет і культура спілкування. К.:Вища шк., 1995. 433 с.

9. Чмут Т.К., Чайка Г.Л., Лукашевич М.П., Осетинська І.Б. Етика ділового спілкування: курс лекцій. К.: Вища шк., 1999. 148 с.

§ 3.11 ІКТ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ 2020-2021: ЗАКОРДОННИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД (**Шелемба М.М.,** ДВНЗ «Ужгородський національний університет)

Вступ. Сучасний розвиток суспільства характеризується стрімким впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які набувають все більш складних форм, що розширюють сфери застосування, виступають ключовими факторами розвитку основних сфер життєдіяльності. Сектор цифровізації динамічно зростає, що впливає на збільшення чисельності користувачів та процесів. Таким чином, інформаційні та цифрові технології стають потужним надсучасним двигуном у всіх сферах соціально-економічного життя суспільства, а процеси цифровізації та інформатизації виступають рушійною силою сучасного інноваційного розвитку, зростання конкурентоспроможності, якості життя населення та суспільного прогресу. Одним із важливих напрямів впровадження та використання ІКТ виступає цифровізація системи вищої освіти держав. Цифрова освіта є не лише інструментом забезпечення кадрового потенціалу цифрової економіки, вона забезпечує активізацію та функціонування інфраструктури останньої. Складні умови організації навчальних процесів університетів в період пандемії 2020-2021 рр. показали актуальність та потребу масштабної цифровізації в даній сфері. Різні країни мали певні характеристики використання ІКТ у вищій освіті під час COVID-19, їх досвід є важливим з точки зору виділення проблем та напрямків адаптації.

1. Застосування ІКТ у закордонних ВНЗ в період пандемії: досвід та проблеми

Розглянемо основні характеристики використання ІКТ у вищій освіті окремих країн в період пандемії в 2020-2021 рр.

Заслуговує на дослідження оцінка реалізації зазначеного процесу в Індії, яка є країною із стрімким розвитком економіки, цифровізації. Встановлено, що в державі функціонує більше 900 ВНЗ, система вищої освіти аналогічна підходу, впровадженому в країнах ЄС.

Вивчення наукових та емпіричних даних (А. Ардіянто, Т. Мулядін, А. Санті, І. [8]) показало, що на початку пандемії 2020 р. незважаючи на майже десятирічний досвід онлайн- та дистанційного навчання переважна більшість державних та приватних ВНЗ були непідготовлені й змушені були шукати швидкі рішення для різних компонентів навчання в умовах дії обмежувальних заходів щодо відвідування закладів. Невдовзі продовж місяця (квітень 2020 р.) в країні виникли дві окремі категорії ВНЗ залежно від рівня їх готовності та відповідності щодо організації навчального процесу:

1) заклади, які мали підготовлені служби швидкого реагування – ці університети швидко відреагували на ситуацію та застосували освітні технології, включаючи в деяких випадках LMS (хмарні рішення (платформи), представлені системами управління навчальними процесами, які передбачають можливість спільного доступу до освітніх ресурсів для різних категорій користувачів, обмін інформацією, комплексне управління процесом дистанційної освіти;

2) непідготовлені заклади, які не мали попереднього досвіду роботи з онлайн-навчанням чи освітніми технологіями, а також не мали доступу до LMS. До цієї категорії відноситься переважна більшість державних установ. Викладачам цих закладів довелося швидко шукати способи продовжити навчання під час пандемії. Виявлено, що в Індії в 2020 р. більше 90 % ВНЗ відносились до категорії непідготовлених до впровадження ІКТ як основи дистанційної освіти.

Досвід переходу ВНЗ Індії до дистанційного навчання має ознаки позапланового, надзвичайного процесу. Як

вказують К. Ходжес, С. Мур, Б. Локі, Т. Траст, А. Бонд [19], через безпрецедентну швидкість, з якою передбачалося здійснити перехід до дистанційного навчання, виник процес надзвичайного дистанційного навчання, яке за структурою, методами, підходами організації відрізняється від планового онлайн-викладання неузгодженістю, проблемами комунікації та невизначеністю результатів. Виявлено, що у вищих навчальних закладах США з попереднім інституційним досвідом онлайн-викладання за допомогою LMS викладачі без попереднього досвіду зіткнулися в 2020 р. з проблемою різкого переходу на дистанційне навчання (С. Рой, Б. Ковеллі [28]). При цьому, визначено, що базовий досвід електронного навчання та/або попередній досвід використання LMS полегшив екстрений перехід у Саудівській Аравії [7], Індонезії [8] та Сінгапурі [24]. За даними статистичних досліджень, швидка інституційна реакція сприяла легкому переходу на рівні трьох-чотирьох університетів Туреччини, Коста-Ріки і Індії [9]. Хоча, в цілому вказані три країни не демонстрували значних успіхів в зазначеній сфері. Як бачимо, Індія відносилась до категорії країн, де система вищої освіти демонструвала непідготовленість більшості закладів до впровадження ІКТ.

Виклад основного матеріалу. В емпіричному дослідженні [13] було визначено такі проблеми, пов’язані із впровадженням ІКТ в університетах Індії під час пандемії 2020-2021 рр., зокрема:

–відсутність ресурсів електронного навчання, включаючи доступ до пристроїв та Інтернету. Виявлено, що більшість студентів користуються смартфонами, які не мають параметрів, необхідних для якісного дистанційного навчання (мала пам'ять, низька роздільна якість камери для цілей відеоконференцій). Також не всі користувачі мають налаштування 4G, що впливає на швидкість і якість Інтернету;

–брак викладацького складу, який добре володіє ІКТ в умовах дистанційного навчання. Вказаний недолік обумовлений тим, що більшість викладачів хоча і добре володіють ІКТ, не мають досвіду викладання, проведення контрольно-оціночної роботи на дистанційному рівні (тести, контрольні роботи, екзамени тощо). Певні викладачі мали досвід проведення он-лайн лекцій, курсів, але не мали практики ведення всього навчального процесу за своєю спеціальністю в дистанційних умовах;

–відсутність співпраці, як з боку викладачів, так і студентів. Вказана проблема пов'язана із недостатньою готовністю обох категорій учасників до комунікації в нових умовах освітнього процесу, низькою активізацією з боку викладачів, низькою мотивацією з боку університетів (додаткові премії, нематеріальне стимулювання, сприяння у розробці, оволодінні, впровадженні нових методів, підходів). Варто зауважити, що низька співпраця та комунікація на рівні викладачі-студенти була характерна для більшості державних університетів, приватні університети демонстрували певні позитивні результати в зазначеній сфери. А саме, створювались спеціальні гранти, премії за розробки, впровадження, представлення для спільного використання методик, програм навчання за різними спеціальностями із використанням ІКТ.

На рис. 1 представлено структуру технологій, які використовувались ВНЗ Індії під час дистанційного навчання через пандемію в 2020-2021 рр.

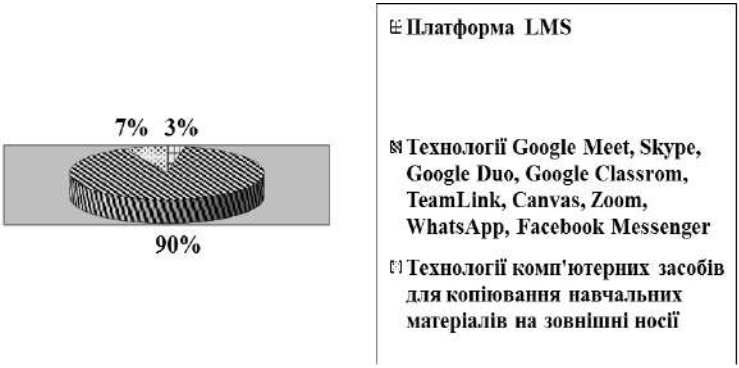

Рис. 1. Структура технологій, які використовувались ВНЗ Індії під час дистанційного навчання через пандемію в 2020-2021 рр.

Джерело: складено за даними [13; 28]

За результатами поданої структури (рис. 1) можна відмітити, що технології Google Meet, Skype, Google Duo, Google Classrom, TeamLink, Canvas, Zoom, WhatsApp, Facebook Messenger займали найбільшу частку в системі вищої освіти із використанням ІКТ в досліджуваний період (90%). Професійна платформа LMS, яка забезпечує максимальне відтворення навчального процесу в очній формі, яка існувала до пандемії, займала близько 3%. Також відмічались ситуації копіювання навчальних, контрольних матеріалів на зовнішні носії (7%), що було пов'язано із орієнтиром викладачів знизити негативні наслідки використання інформаційно-комунікаційних месенджерів, конференцій.

Виявлено, що важливим фактором, який забезпечив певні академічні успіхи внаслідок впровадження ІКТ у вищій освіті Індії був інституційний вплив з боку Комісії з університетських грантів (UGC) [28]. UGC є статутним органом, відповідальним за координацію, визначення та підтримку стандартів вищої освіти в Індії. З початку пандемії

ця організація негайно створила два комітети: один із завдань просування онлайн-освіти; інший - з питань, пов'язаних з іспитами та академічним календарем. У період з березня по травень 2020 року було запущено кілька ініціатив для підтримки онлайн-освіти, включаючи національну цифрову бібліотеку, яка слугувала сховищем онлайн-ресурсів, масових відкритих онлайн-курсів (MOOC); телевізійних каналів прямого доступу (DTH) і YouTube каналу. Визначено, що на рівні органів державної влади було рекомендовано ВНЗ перенести всі поточні університетські іспити на період після 31 березня 2020 р. Інструкції щодо проміжних семестрових іспитів та оцінювання, видані наприкінці квітня, включали методичні рекомендації стосовно гнучкості використання комбінації внутрішнього оцінювання за поточний семестр і результатів за попередній семестр, якщо вказане є можливим з огляду на стан захворюваності, забезпеченості засобами ІКТ. На початку липня закладам було дано вказівку проводити семестрові і випускні іспити в автономному, змішаному або онлайн-режимі до кінця вересня 2020 року. В 2021 р. також рекомендувався змішаний режим навчання з огляду на ситуацію із пандемією. Відповідно, підхід наглядового інституційного органу був достатньо лояльним до системи оцінювання рівня знань студентів ВНЗ Індії під час пандемії.

Виявлено, що в процесі впровадження ІКТ більшість ВНЗ Індії визнали необхідність створення та використання професійних платформ LMS, які є максимально наближеними до очної форми навчання. Їх ефективність була продемонстрована кількома приватними ВНЗ країни, які забезпечили впровадження таких платформ за кілька років до пандемії завдяки тісній співпраці із компаніями, які є майбутніми роботодавцями студентів.

Проаналізуємо приклад використання ІКТ в університетах Мексики під час пандемії 2020-2021 рр.

Дослідження проведено на прикладі ВНЗ штату Нижня Каліфорнія (Мексика). Оцінка даних наукових та емпіричних матеріалів (Дж. Вега, Ф. Марентес, Г. Чавес, М. Паредес [31]) показала, що з точки зору доступності до технологічних і комунікаційних ресурсів, навичок навчальний процес супроводжувався такими особливостями, зокрема:

–більшість викладачів мали підключення (Інтернет) і комп'ютерне обладнання в домогосподарствах;

–приблизно 10-15% студентів не мали доступу до комп'ютерів, мережі підключення або мобільного телефону для доступу до цифрової платформи для відвідування лекцій або відкритих мереж, які є безкоштовними, оскільки їх родини або вони самі втратили можливість оплати таких витрат під час пандемії або тому, що вони живуть у сільській місцевості, де немає покриття мережею Інтернет;

–стосовно досвіду педагогів, які здійснювали дистанційну освіту виявлено, що вони не пройшли навчання та не мають ресурсів, інструментів або стратегій підвищення знань, навичок для розробки та викладання такого типу занять, зокрема, це стосується безкоштовного доступу до відкритих мереж для викладачів. Важливо підкреслити, що іноді вони не мали доступу до віддалених районів і пропонували розробити аудіовізуальний матеріал для навчання на своїх лекціях. Основним використаним технологічним ресурсом був власний мобільний телефон;

–найбільш широко використовуваними платформами були Google Classroom, а також платформи відкриті для громадськості та спільноти, спілкування та доступу до дистанційної освіти, створені самостійно на інших технологіях сучасних месенджерів.

Аналіз показав, що певна частка студентів ВНЗ (близько 15-20%) відраховувались із ВНЗ через фінансові проблеми, що виникли під час пандемії, які в тому числі впливали не

неможливість оплати навчання, послуг Інтернету, вартості додаткових навчальних матеріалів, викладених на технологічних платформах. Труднощі, з якими стикаються студенти під час дистанційної освіти, ускладнилися через відсутність зв'язку, доступу до обладнання та низький доступ до платформ і соціальних мереж, оскільки вони жили в ізольованих районах. З іншого боку, проблема системи вищої освіти приватних і державних університетів під час пандемії полягала в низькій підтримці державою, місцевою владою доступу студентів, педагогів до технологій у передмістях у різних регіонах Мексики, включаючи штат Нижня Каліфорнія [11].

На підставі вивчення науково-практичної роботи К.П. Контрерас, Д. Піказо, А. Кордеро-Ідальго, П.М. Чапарро-Медіна [11] виявлено такі положення стосовно впровадження ІКТ у системі вищої освіти Мексики, а саме:

1) незважаючи на складності переходу від очної форми навчання до віртуальних лекцій, тестування, екзаменів, у вищих навчальних закладах країни в цілому навчальний процес в 2020-2021 рр. пройшов успішно;

2) у студентів та викладачів всіх ВНЗ держави відмічалися труднощі і недоліки використання цифрових платформ для он-лайн занять, обумовлені:

–недостатньою (у деяких випадках в умова сільської та гірської місцевості – низькою) якістю покриття мережею Інтернет. Вказана особливість пов'язана із низькими інвестиціями держави, приватного бізнесу у розвиток Інтернету, цифровізації на національному рівні;

–недостатнім рівнем інформаційно-технологічного забезпечення (смартфони економ класу, застарілі комп'ютери, планшети тощо). Зазначене обумовлено якістю життя населення країни, в даному випадку стосується соціального-економічного розвитку студентів державних ВНЗ, через який останні не в змозі забезпечити себе відповідними

інформаційно-технологічними засобами, необхідними для повноцінного навчання в умовах вимушеного дистанціонування;

–недостатніми фінансовими можливостями щодо фінансування витрат на оплату послуг Інтернету. Дана проблема обумовлена вищезазначеними особливостями соціально-економічного розвитку значної частини населення Мексики;

–низьким рівнем інформаційно-комунікаційної взаємодії (характерно для педагогів і студентів багатьох університетів) тощо. Виникнення потреби комунікації у віртуальній формі стало проблемою як для студентів, так і для педагогів університетів. Зазначене було обумовлено низкою додаткових складнощів, зокрема, педагоги без досвіду дистанційної роботи не мали інструкцій та методик стосовно побудови системи власної взаємодії із студентами. Відмічені такі випадки, як: написання педагогами скарг на студентів за звернення у вечірній або нічний час; проблеми віртуальної комунікації в домашніх умовах, часто непристосованих для якісного проведення лекцій, занять і проведення відеоконференцій (додаткові шуми, створювані рідними, домашніми тваринами, непривабливий інтер'єр мешкань, невідповідний для занять домашній одяг тощо); складність швидкого опанування всіх функцій і можливостей ІКТ тощо.

В ході дослідження встановлено, що непрогнозоване масове впровадження ІКТ в систему функціонування ВНЗ Мексики в умовах пандемії показало наступне (К.П. Контрерас, Д. Піказо, А. Кордеро-Ідальго, П.М. Чапарро-Медіна [11]):

–університети повинні мати всі необхідні елементи для роботи онлайн навчання. Вони повинні встановити офіційне регулювання та обслуговування віртуальних програм, які б включали: профілі викладачів, студентів; стратегії і механізми їх віртуальної взаємодії у навчальному процесі;

–уявлення студентів і викладачів підкреслюють вирішальні елементи, які університети мають враховувати при створюванні власних навчальних платформ, курсів, які будуть викладатися на віртуальних заняттях. Такий підхід забезпечить високу взаємодію, вивчення предметів, рівень ефективності ВНЗ.

Всі сфери життєдіяльності Індонезії, як і багато інших країн, постраждали від впливу обмежувальних заходів, пов'язаних із дією пандемії в 2020-2021 рр., вказане стосується і системи вищої освіти.

В дослідженні Майла Д. Х. Рахієм [22] сформульовано технологічні бар'єри та проблеми у використанні ІКТ в університетах Індонезії під час пандемії, які включали:

–проблеми з несумісними пристроями, пов'язані із застарілими операційними системами користувачів (студентів, педагогів), через які неможливо налаштувати додатки, програмне забезпечення навчальних платформ;

–спільне використання пристроїв з іншими членами сім'ї, яке негативно впливає на можливість безперебійного навчання, обумовлює можливість втручання інших користувачів в процес комунікації, передавання інформації (зокрема, родичів);

–нестабільне підключення до Інтернету, обмежений або недоступний доступ до Інтернету, пов'язаний із недостатніми технічними можливостями операторів, які надають послуги, низькими інвестиціями у забезпечення покриття Інтернетом віддалених регіонів;

–витрати на передачу даних, придбання нових пристроїв, нових програм або додатків. Індонезія є країною, що розвивається, під час пандемії на багатьох підприємствах відбулося скорочення персоналу, що вплинуло на скорочення доходів домогосподарств, зниження можливості здійснення витрат на програмне забезпечення, навчальні матеріали студентів;

–відсутність досвіду роботи з ІКТ, відсутність навичок у сфері ІКТ та неадекватні навчальні платформи. Зазначена проблема була суттєвим бар'єром в організації навчального процесу, недостатній рівень знань і навичок демонстрували як студенти, так і педагоги. Попередній рівень володіння ІКТ, який був заявлений ВНЗ при оцінці власних педагогів не відповідав дійсності, аналогічне стосувалось наявної оціночно-інформаційної бази про знання студентів. З огляду на дані щодо володіння ІКТ, університети країни на початку країни планували, що користувачі зможуть використовувати безкоштовні електронні національні платформи, створені достатньо швидко для цілей дистанційного навчання під час пандемії. При цьому, реальний рівень знань студентів і педагогів не дав змоги швидко налагодити навчальний процес у всіх вищих навчальних закладах. Визначено, що створені на національному рівні безкоштовні навчальні платформи не давали змогу швидкого перетворення навчальних планів в традиційних умовах на навчальні дистанційні плани.

В ході вивчення стану та проблем цифровізації навчального процесу у ВНЗ Індонезії слід звернути увагу на значення індексу цифрового розриву територій країни, розрахованого та представленого в роботі Н. Вілантіка, Д. Сенсус, С. Вібісоно, П. Путро, А. Даманік [33]. Позитивний рівень даного показника (низький індекс цифрового розриву) свідчить про можливості студентів, педагогів, які проживають на даних територіях (в дослідженні йдеться про провінції Індонезії), ефективно користуватись мережею Інтернет. Зокрема, в умовах позитивного значення цього параметру користувачі можуть здійснювати якісну комунікацію, проводити відеоконференції, швидко завантажувати і передавати інформаційні дані тощо.

Автори здійснили визначення індексу цифрового розриву 34 провінцій країни. За даними аналізу встановлено наступне:

–існує одна провінція із низьким цифровим розривом, зокрема, це столиця країни Джакарта. В даному місті представлено високошвидкісний Інтернет, також населення території вирізняється найбільш високими доходами через вищі можливості працевлаштування порівняно із іншими провінціями держави. Незважаючи на те, що Джакарта має населення з найбільш високим рівнем соціально-економічного забезпечення, студенти даного міста не в змозі покрити витрати на ІКТ. Аналіз статистики свідчить, що у 30% студентів були відсутні будь-які засоби ІКТ, в тому числі смартфони. Відповідно, вказане показує, що Джакарта порівняно із звичайними європейськими містами суттєво відрізняється за ступенем інформатизації, і студенти, які там проживають не мають високих можливостей для забезпечення дистанційної освіти;

–є 19 провінцій із середнім цифровим розривом, який пов'язаний із недостатнім рівнем технологічного облаштування мереж, які надають послуги Інтернету, середній рівень доходів громадян по країні. Через існування певного рівня безробіття не всі громадяни можуть здійснювати покриття витрат на послуги Інтернету;

–виділяється 14 провінцій із високим цифровим розривом. Провінції з високим цифровим розривом розміщені на різних островах країни, де є гірська місцевість, прокладання Інтернету є дорогим для бізнесу та держави. Однак найбільш негативна ситуація із рівнем цифровізації характерна для сходом Індонезії (найбільш віддаленими провінціями). А саме, п’ять із них розташовані на Острові Суматера (серед них Ачех, Північна Суматера, Джамбі), два острови Бенгкулу та Ріау розташовані на Яві, шість розташовані на Сулавесі, Малуку, та Папуа тощо. В зазначено 14 провінціях спостерігаються проблеми із Інтернет-зв’язком, що впливає на можливість

дистанційної вищої освіти студентів, віддаленої роботи викладачів.

Перехід до дистанційного навчання вже багато років стикається з низкою проблем у ВНЗ більшості країн, а стрімкий перехід, здійснюваний під час пандемії 2020-2021 рр. був особливо складним для країн, що розвиваються і не здатні до швидких та активний інновацій. Дані свідчать про те, що більшість країн, що розвиваються, особливо африканських держав, мають неефективну інфраструктуру, пов'язану з ІКТ, недосвідчений персонал у галузі технологій, неефективну політику ІКТ в освіті, обмежений доступ до цифрових ресурсів, обмежену компетентність у розробці цифрових ресурсів, обмежені фінансові можливості для доступу до Інтернету та технофобію [25].

Виявлено, що значну частину труднощів можна пояснити нездатністю викладачів проводити дистанційні онлайн-курси, лекції, практичні заняття. В дослідженні С.Рафаеля, Дж.С. Мтебе [27] підкреслено, що більшість викладачів вищих навчальних закладів у африканських країнах мають низькі технологічні навички, а деякі неохоче впроваджують нові технологічні рішення у викладанні. За твердженням дослідників [25; 27], викладачі у вищих навчальних закладах країн Африки не використовують сучасні технологічні ресурси, щоб покращити здатність студентів вирішувати проблеми опанування нових знань в надзвичайній ситуації переходу від традиційної до дистанційної форми навчання. Встановлено, що студенти відчувають себе ізольованими від однолітків і знижують якість онлайн-навчання порівняно з традиційними очними заняттями [25].

В африканському суспільстві існує велика частка техноскептиків, які просувають переконання, що в традиційних аудиторіях віч-на-віч викладачі та студенти можуть використовувати свої емоції, спілкування, і це може

бути складним у віртуальному навчанні, яке пов'язане з пасивними комунікаціями [15]. Деякі студенти вважають дистанційне онлайн-навчання менш суворим з академічної точки зору порівняно з очними сесіями. Доцільно зауважити, що у віртуальних навчальних платформах також існують перешкоди в процесі навчання студентів через обмежену інтерактивність, затримку зворотного зв'язку та рішення в реальному часі, які можуть знадобитися студентам. Вказане має значний прояв у ВНЗ країн Африки, які в попередні роки не мали практики використання інтерактивних підходів навіть частково.

Інші фактори, які обмежують більшість викладачів вищих навчальних закладів Африки у переході на онлайн-навчання, включають явний брак технічних і педагогічних навичок, відсутність педагогічної готовності через незнання відповідних принципів проведення віртуальних сесій [25]. Саме тому перехід до онлайн-дистанційного навчання в зазначених країнах також зіткнувся з багатьма обмеженнями, які можна розділити на індивідуальні та інституційні. А саме, багато студентів вищих навчальних закладів Африки залишилися незадоволені тим, як було запроваджено програми дистанційної освіти, оскільки вони не мали необхідних технологічних пристроїв та доступу до Інтернету для участі у віртуальних класах.. Незважаючи на те, що технологічні рішення вважалися корисними під час спалаху пандемії COVID-19, дослідники все ж відзначали поширеність цифрового розриву серед студентів, оскільки багато з них не могли дозволити собі технологічні пристрої, мали недостатню пропускну здатність передавання даних і брак технологічної та педагогічної підтримки [6; 25].

Аналіз позицій студентів багатьох африканських ВНЗ показав, що онлайн-навчання призвело до ізоляції, оскільки вони втратили спілкування з однолітками, а цілісність онлайн-

оцінювання була порушена [25]. Перехід до дистанційного онлайн-навчання потребує компетентних фасилітаторів, здатних інтегрувати навчальну діяльність, що покращує соціальний добробут учнів. Загальновідомо, що якщо студенти отримують достатню технічну та педагогічну підтримку, існує дуже висока ймовірність зменшення негативного впливу, який може виникнути внаслідок неефективного використання цифрових рішень для навчання.

Зважаючи на те, що багато ВНЗ країн Африки не передбачили небезпеки раптового переходу на онлайн-дистанційне навчання, вони намагалися запровадити нові технологічні рішення (традиційні міжнародні навчальні платформи, додатки для відеоконференцій), хоча студент реагували по-різному.

Встановлено, що важливою категорією проблем ВНЗ країн Африки щодо використання ІКТ в навчальному процесі під час пандемії стали інституційна неготовність університетів, особиста неготовність студентів і викладачів [25].

Дослідження показує, що викладачі не були готові до переходу на дистанційне навчання. У якості прикладу можна визначити досвід університетів Марокко, який показує, що відмова від швидкого переходу на онлайн-освіту обумовлена браком компетенції щодо використання навчальних платформ, погане підключення до Інтернету та невпевненість стосовно можливості опанування нових технологій [16].

У дослідженні Р. Катрі, Дж. Мена, Е. Уайтінга було виявлено, що до пандемії COVID-19 більшість викладачів ВНЗ країн Африки вважали себе початківцями дистанційного викладання, маючи менше 4 годин онлайн практики [12]. Відповідно, керівництво ВНЗ мало впевненість, що викладачі впораються із задачею швидкого переходу до дистанційного викладання, але на практиці виявилось, що їх знання і навички достатньо невисокі. Більшість викладачів в березні, квітні 2020

р. фактично мали мінімальний набір знань, і не були готові до синхронного дистанційного викладання, оскільки не розуміли основ такого режиму використання технологічних та педагогічних знань. При цьому, впродовж кількох місяців педагоги змогли швидко підвищити власний рівень знань, навичок володіння ІКТ, їх використання у проведенні дистанційного навчання.

В положеннях емпіричного аналізу, представленого в роботі С. Дінтое [14] зазначено, що більшість викладачів Університету Ботсвани дуже мало використовували технології для підтримки дистанційного навчання через відсутність інфраструктури. Незаперечним є факт про те, що в багатьох країнах, що розвиваються, в тому числі більшості африканських, існує проблема створення навчального середовища, інтегрованого з ІКТ, що впливає на низьку здатність викладачів підтримувати дистанційне навчання.

Дослідження інтеграції ІКТ для навчання виявили, що інфраструктурні та технічні проблеми були одними з фундаментальних проблем для інтеграції ІКТ в освіту в більшості країн, що розвиваються, а викладачі не вміли застосовувати такі технології та мали невеликий досвід використання ІКТ найбільш ефективним і ефективним способом [10]. Для постійної інтеграції ІКТ у навчання у вищих навчальних закладах існує потреба в підтримці трансформації цифрової культури за допомогою різноманітних програм професійного розвитку. Слід виділити декілька напрямків технологічних та педагогічних труднощів, з якими стикаються викладачі вищих навчальних закладів країн Африки в процесі швидкої цифровізації навчальних програм, а саме:

–потреба досконалого знання ІКТ, розуміння способів та механізмів переведення навчальних матеріалів у цифрову форму;

–необхідність швидкого вирішення певних комунікаційних, інформаційних, технологічних проблем під час навчальних сесій;

–відсутність соціальної та когнітивної присутності, яку складно подолати без відповідної психологічної, соціальної та комунікаційної підготовки, яка необхідна педагогам для подальшої продуктивної організації навчального процесу із застосуванням ІКТ;

–проблема необхідності подолання стресу студентів, не готових швидко перейти на дистанційне навчання (особливо тих, які навчалися кілька років без використання ІКТ) [10; 18; 25].

Незважаючи на те, що під час спалаху пандемії COVID-19 у африканських країнах було багато проблем із підтримкою дистанційного навчання, дані свідчать про те, що були також і переваги, створювались можливості для продовження навчання. В роботі Е. Саїда вказано, на те, що швидкий перехід до онлайн-дистанційного навчання в університетах Єгипту під час пандемії не призвів до поганого досвіду навчання, як очікувалося, але вплинув на покращення інфраструктури та навичок, оскільки були ознаки удосконалення навчальних інновацій та оцифрування [17]. Спалах пандемії COVID-19 проклав шлях до можливостей дистанційного навчання у вищих навчальних закладах кількома способами, серед яких, зокрема: впровадження цифрового навчання; використання окремих цифрових рішень; використання навичок самостійного навчання; вирішення проблем комунікації, роботи в команді, академічної доброчесності, пошуку онлайн-ресурсів, розвиток навичок раціонального управління часом проблем технологічних комунікацій, співпраці та навичок ІТ.

Результати різних досліджень свідчать про збільшення використання ресурсів відкритого доступу порівняно із періодом до початку пандемії COVID-19 у багатьох країнах,

що розвиваються. Вказане може мати позитивні епістемологічні наслідки залучення студентів до отримання знань із різних джерел. Виявлено широке використання відкритих освітніх ресурсів, масових відкритих онлайн-курсів, соціальних мереж і додатків для зустрічей під час карантину через Covid-19, що впливало на ріст якості і рівня знань і навичок студентів країн, що розвиваються. Це можна вважати перспективним засобом для підтримки індивідуальних інструкцій як частини самостійного навчання (SDL). Можна зробити висновок, що більшість студентів у вищих навчальних закладах країн, що розвиваються, в тому числі країн Африки стали більш відповідальними, самостійними, здатними навчатися дистанційно за допомогою технологій.

Завдяки використанню сучасних навчальних платформ студенти університетів країн Африки стали вивчати та працювати над справжніми проблемами, що стосуються контексту їх спеціальностей. Визначено, що ситуація із пандемією в 2020-2021 рр. дозволила університетам країн Африки прийняти стратегічні рішення стосовно необхідності інвестицій в технологічні інновації, які покращать дистанційне навчання під час виникнення різноманітних подій, таких як пандемії та катастрофи.

Встановлено, що існує потреба в розширенні можливостей перепідготовки, підвищення рівня знань для викладачів вищих навчальних закладів Африки, що в перспективі дасть змогу покращувати ефективність навчальних процесів в дистанційній формі. Мається на увазі надання грантів, матеріальної допомоги, комп'ютерних засобів, оплата курсів, лекцій тощо. Завдяки таким можливостям педагоги з більшою ймовірністю розвиватимуть навички та стратегії, необхідні для підтримки дистанційного навчання.

Проведемо вивчення стану впровадження ІКТ у вищій освіті Греції під час пандемії 2020-2021 рр.

Визначено, що країна має самий низький рівень якості мобільного широкосмугового зв'язку (47 місце в світовому рейтингу) і середній рівень бездротового широкосмугового зв'язку (30 місце в світовому рейтингу) [34]. Вказаний факт негативно вплинув на якість цифровізації навчального процесу в університетах під час дистанційного навчання в 2020-2021 рр.

На підставі дослідження науково-практичних матеріалів (Я. Займакіс, М. Пападакі [35]) нами виокремлено особливості сприйняття студентами використання ІКТ в даній країні в період екстреного онлайн-навчання в умовах пандемії COVID-19. Серед таких характеристик слід відзначити наступні:

1) у студентів-технофілів, які демонстрували ентузіазм у онлайн-навчанні:

–переваги гнучких у часі та просторі модальностей і платформ цифрової освіти, яка проваджена у ВНЗ Греції (як безкоштовних, так і платних, що містять більш зручне функціональне наповнення, зручний доступ і додаткові матеріали);

–позитивна інклюзивна практику, яка відповідає соціальним та освітнім потребам студентів, особливо під час кризи;

–орієнтир на перспективи навчання у дистанційній форми після пандемії. Студенти-технофіли підтримують перехід до дистанційної освіти, що спонукає університетську владу повністю залучитися до експериментів з онлайн-навчанням, нормалізуючи стандартизацію онлайн-навчання після кризи. У цьому ключі технічно підковані студенти, які занурені в цифрові технології, відмічають переваги заміни занять на місці віртуальним навчанням, які використовувались в епоху пандемії як крок до неминучої соціально-технічної траєкторії академічного навчання в бік технологічно вдосконаленої освіти в епоху після COVID. Технооптимістичні аргументи походять від студентів, які з ентузіазмом

підтримують цифровізацію навчання у вищій освіті через телеприсутність, оскільки вона пропонує просторово-часову гнучкість, сприяє незалежності розуму та самостійності розвитку, і, таким чином, може бути легко адаптована до потреб студентів;

2) у студентів-техноскептиків, які критикують пандемічні педагогіки через цифрові форми навчання:

–незручні моделі онлайн-навчання, які впливають на зниження академічних стандартів;

–відокремлення студентів від реального світу в університетському містечку та переведення їх у цифрове середовище, де відсутні загальний фізичний досвід, емоційна мова тіла та соціалізація в аудиторіях [35].

Можна зазначити протилежність поглядів студентів двох категорій, що великою мірою обумовлено впливом протестних подій в країні, пов'язаних із критикою дій влади щодо впровадження обмежувальних заходів, які чинили негативні наслідки в розвитку основних сфер економіки. Вагома роль у вказаних подіях належить студентам, які приймали участь у протестах проти введення дистанційної форми освіти.

Серед загальних характеристик цифровізації ВНЗ Греції під час пандемії потрібно відмітити такі, а саме:

–індивідуальний підхід університетів країни до створення дистанційних платформ навчання. Оскільки не було систематичного центрального урядового планування впровадження дистанційної освіти, університетам було запропоновано вибрати власний спосіб розвитку середовища електронного навчання шляхом створення онлайн-версій існуючих курсів і навчальних матеріалів, а також допомоги студентам у використанні цифрових платформ. Дотримуючись вказівок керівництва університетів країни, кожен факультет організовував власний перехід на онлайн-навчання, використовуючи дистанційну роботу та дистанційну освіту в

усіх своїх навчальних програмах. Центри інформаційно-комунікаційних технологій ВНЗ здійснювали підготовку планів дій із рекомендаціями для вчителів і студентів, включаючи інструменти та способи підтримки електронного навчання. Факультети університетів розробляли та пропонували онлайн-семінари та технічну підтримку для викладачів, щоб покращити педагогіку, засновану на технологіях, і їхніх можливостях навчання. Таким чином, викладачі впродовж певного часу забезпечили відповідний рівень адаптації до нових цифрових форм навчання [26];

–використання синхронного і асинхронного навчання. Беручи до уваги наукові особливості кожного факультету та курсів, викладачі університетів обирали самостійно синхронне, або асинхронне онлайн-викладання або навіть поєднання обох модальностей. Більшість курсів проводилися в режимі синхронного викладання, що вимагало від викладачів і студентів безпосереднього спілкування в режимі реального часу, протягом певних годин відповідно до тижневого розкладу на весь семестр. Викладання та навчання проводилися віртуально на платформах телеконференцій, таких як Zoom, Webex, BigBlueButton і Microsoft Team. Асинхронне навчання не відбувалося в режимі реального часу, дозволяючи студентам дотримуватися власного гнучкого розкладу, використовуючи наявні навчальні матеріали, підготовлені педагогами. Це, зокрема електронні тексти в Power Points, конспекти уроків і, за бажанням, підкасти або записані (відео) лекції, доступні на веб-сайтах курсів [35]. На деяких важливих курсах онлайн-дошки для обговорень надавали студентам можливість цифрового спілкування з викладачами щодо академічних питань, і, часто, викладачі публікували відгуки у полі коментарів на платформі електронного навчання Moodle. Крім того, асинхронні онлайн-

дискусії між викладачем і студентами були можливими у час, визначений викладачами.

До складу перспектив подальшого розвитку напрацювань в сфері впровадження віртуальної освіти в університетах, сформованих під час пандемії в Греції можна віднести:

–можливість використання створених платформ дистанційного навчального процесу за напрямком інклюзивної освіти. Встановлено, що для деяких студентів цифрова освіта дозволяє їм краще зосередитися на навчальному процесі та є засобом подолання психологічних бар'єрів, з якими вони стикаються в реальних класах [35];

–можливість реалізації цілей сталого розвитку ООН в розрізі подолання нерівності. Важливою перевагою використання цифровізації навчального процесу у ВНЗ Греції стало подолання проявів класової нерівності. Виявлено, що певна частка студентів вважають, що цифрові способи навчання пропонують більше можливостей для студентів із нижчим соціально-економічним статусом, яким складно своєчасно завершити навчання через економічні труднощі чи труднощі з навчанням [26]. Вони цінують онлайн-навчання як більш справедливий і демократичний спосіб освіти, ефективну відповідь на різні, головним чином фінансові, труднощі, з якими вони стикаються в контексті країни, яка постраждала від безпрецедентної фінансової кризи. Існуючі фінансові проблеми змушують їх працювати під час навчання та/або жити далеко від міста, де знаходиться університет, особливо після закінчення перших 4 років навчання. Крім того, студенти підкреслюють, що онлайн-навчання дає змогу економити час з точки зору годин, витрачених на дорогу до університетського кампусу та назад [26; 35].

Актуальною проблемою впровадження ІКТ в системі вищої освіти Греції в період пандемії стало питання цифрового розриву. Встановлено, що є певна частка студентів-

техноскептиків (близько 20-25% від всіх студентів), які розглядають перехід до онлайн-навчання як поспішний підхід, ініційований владою країни, який не враховує прав тих, хто не має цифрових навичок і належного цифрового обладнання [35]. Для них практика електронного навчання є неприйнятною, відриває їх від повсякденної сфери студентського життя та його якостей: критичного мислення, рефлексивного обговорення, афективної взаємодії та близькості, відчуття спільності в реальних класах та повсякденного життєвого досвіду в академічному світи. Вказані аргументи опонентів дистанційної освіти зосереджуються на структурній слабкості віртуальної комунікації в цифрових класах, де відсутні загальний фізичний досвід, афективна мова тіла, вираз обличчя та унікальний досвід взаємодії в конкретному соціально-інтелектуальному середовищі академічного класу.

Іншою складною проблемою цифровізації університетів Греції під час пандемії 2020-2021 рр. стала відсутність тихого та облаштованого місця для навчання студентів дома. Доведено, що умови для створення належного клімату для домашнього навчання залежать не лише від доступу до технологій, але також від того, чи є вдома відповідний фізичний простір для навчання. Відповідно до статистичних даних, у Греції близько 88% студентів мають тихе місце для навчання вдома, що нижче середнього показника на рівні країн ОЕСР, який складає 91% [29]. Визначено, що даний показник, як і доступ до комп'ютерів погіршився під час пандемії через однакові потреби батьків у дистанційній роботі та братів і сестер у домашньому навчанні. Можемо припустити, що досліджувана проблема актуальна для багатьох країн, де існує традиція спільного проживання великих родин.

Результати аналітичних досліджень показали, що використання соціальних мереж вищими навчальними

закладами Греції на національному рівні позитивно вплинуло на освітній процес шляхом:

–сприяння викладанню та навчанню через зручність, локальність подання інформаційно-навчальних та оціночних матеріалів, швидкий обмін даними, можливість застосування засобів штучного інтелекту для елементарної систематизації та оцінки результатів опанування матеріалу тощо;

–мотивації студентів до активності в дистанційній навчальній діяльності, яка забезпечується додатковими можливостями, пов'язаними із економією часу та коштів на поїздки в університети, витрати на оренду житлових приміщень тощо;

–можливості встановлення ефективних дистанційних зв'язків в університетській спільноті, які зберігаються в умовах скасування обмежувальних заходів. Визначено, що педагоги та студенти, які були прихильниками дистанційного навчання продовжують практику дистанційного навчання, впровадженого під час дії пандемії, також така практика певною мірою реалізується студентами, які не підтримували введення такої форми комунікації [26; 35].

Сформулюємо основні характеристики термінової цифровізації навчального процесу в медичних університетах Німеччини під час пандемії. Розглянемо досвід університетів Баварії, зокрема, очікування і проблеми сприйняття студентами цифрового викладання, оцінимо конкретні аспекти викладання та запити щодо перспектив в цій сфері. Аналіз здійснено на прикладі опитування 3200 студентів із вказаних університетів.

За результати емпіричного дослідження сприйняття студентами медичних ВНЗ Баварії впровадження ІКТ під час пандемії 2020-2021 рр. було виявлено наступне:

–основним потенційним занепокоєнням студентів була відсутність соціального обміну між однокурсниками (70%), а також з викладачами;

–другою і третьою вагомими проблемами були відсутність практичної підготовки (68%) і відсутність інтеграції цифрового навчання на місці (50%);

–приблизно 7% студентів не мали достатнього доступу до технічного обладнання;

–39% студентів не мали достатнього підключення до Інтернету для синхронного цифрового навчання, і 17% - для асинхронного цифрового навчання;

–навчання на місці було кращою формою навчання (60%), а також віддавали перевагу асинхронному (24%) над синхронним (15%) цифровим навчанням;

–аудіовізуальні записи навчання (79%) були особливо популярними як доповнення до майбутнього навчання на місці [20].

За даними представленого дослідження можна констатувати, що для студентів-медиків Баварії надзвичайно важливими є наступні напрямки навчання в умовах COVID-19: адекватність обміну інформацією, інтеграція можливостей обміну з однокурсниками та викладачами, можливість проходження практичних занять. Визначено, що після нормалізації пандемічної ситуації викладання на місці може бути доповнено концепціями змішаного навчання, такими як модель перевернутого класу. Вказана модель передбачає орієнтир на самостійне вивчення студентами нових матеріалів вдома, і заняття в аудиторіях включають рішення вправ, виконання практичних і лабораторних робіт, консультації із викладачами тощо [20].

За твердженням дослідників (М. Мунір, С Барутян, Б. Янг, С. Картер метод перевернутого класу передбачає, що студенти повинні бути активними під час занять і повинні структурувати інформацію на рівні самостійно організованого процесу [23]. Метод перевернутого класу можна визначити як перенесення традиційного методу навчання за межі класу за допомогою ІКТ. Передача інформації здійснюється за

допомогою відеозаписів, текстів, які учні переглядають поза аудиторією. У цьому напрямку на заняттях використовуються активні методи навчання замість традиційних, і студенти мають змогу поглибити своє навчання. У перевернутому класі процес передачі інформації виходить за межі аудиторій через інформаційно-комп'ютерні технології та Інтернет, а передавання інформації здійснюється за допомогою інтерактивних дій в активному навчальному середовищі.

Відповідно, зазначена модель (перевернутий клас) є майже повністю протилежною тій, яка характерна для умов моделі традиційного класу, пов'язаної із вивченням студентами нових матеріалів в аудиторії і написанням вправ вдома.

За твердженням дослідників (М. Мунір, С Барутян, Б. Янг, С. Картер метод перевернутого класу передбачає, що студенти повинні бути активними під час занять і повинні структурувати інформацію на рівні самостійно організованого процесу [23]. Метод перевернутого класу можна визначити як перенесення традиційного методу навчання за межі класу за допомогою ІКТ. Передача інформації здійснюється за допомогою відеозаписів, текстів, які учні переглядають поза аудиторією. У цьому напрямку на заняттях використовуються активні методи навчання замість традиційних, і студенти мають змогу поглибити своє навчання. У перевернутому класі процес передачі інформації виходить за межі аудиторій через інформаційно-комп'ютерні технології та Інтернет, а передавання інформації здійснюється за допомогою інтерактивних дій в активному навчальному середовищі.

Виявлено, що на рівні факультетів медичних ВНЗ Баварії було покращено організаційну структуру дистанційної освіти, удосконалено управління інформаційними потоками, що є дуже важливим досвідом у випадку виникнення необхідності повторного провадження локдауну в країні, окремих землях.

Визначено, що керівництво факультетів зазначених університетів забезпечило стійкі моделі організації дистанційної освіти, які передбачають: чіткі механізми прийняття управлінських рішень, їх передавання викладачам; роботу викладачів і студентів в рамках комунікаційних каналів взаємодії; порядок впровадження нових платформ, каналів комунікації і їх підлаштування під параметри навчального процесу у ВНЗ [23].

Потрібно виділити особливості впровадження цифровізації, пов'язаної із пандемією, виокремлені за результатами аналізу позицій студентів чотирьох університетів Німеччини (дві музичні академії і два технологічних ВНЗ, розміщених в різних землях країни). Дослідження було зосереджено на оцінці двох показників: прийнятність електронного навчання (технології); перспективи подальшого розвитку електронного навчання в університетах Німеччини.

Вивчення емпіричних матеріалів стосовно питання прийняття для студентами ВНЗ Німеччини електронного навчання (технології) дозволило встановити наступне [32]:

–студенти відповідають більш негативно стосовно впровадження дистанційної освіти, що призводить до висновку, що вони не приймуть (повне) навчання, опосередковане технологіями. Це пов'язано із тим, що академічні технічні і творчі спеціальності студентів були суттєво пов'язані з високим рівнем безпосередньої присутності в аудиторіях, лабораторіях, інших місцях, і повна заміна такої форми навчання на дистанційність є складною для таких студентів. Вказане стосується медичних, інженерних, творчих спеціальностей (музика, мистецтво тощо). Зокрема, якщо порівнювати навчання студента консерваторії за спеціальністю «оперний спів» до пандемії, яке передбачало підготовку соліста в спеціальних аудиторіях, і його навчання дистанційно, можна відмітити зниження можливостей через:

відсутність класів для співу; музичних інструментів; неможливість якісно навчатись вдома;

–соціальна ізоляція була найбільш негативно оцінена студентами всіх спеціальностей університетів. Вплив зазначеного фактору став певним бар'єром у розвитку для студентів творчих спеціальностей, обумовив проблеми у навчанні і негативно вплинув на опанування предметів. Вказане певним чином обумовлено тим, що в даному випадку на рівні університетів не було залучено соціальних працівників, які б підтримували студентів під час соціального дистанціонування;

–студенти технологічних спеціальностей легше опановували навчальний матеріал через високу формалізацію предметів, які вони вивчають, попереднє знайомство із дистанційною формою навчання під час проходження додаткових курсів, лекцій он-лайн. Також виявлено, що краще сприйняття формату віртуальної класної кімнати також може бути результатом загальної тенденції людей легше приймати знайомі формати, тобто в даному випадку студенти технічних спеціальностей були краще знайомі з технологіями та віртуальними середовищами, ніж студенти творчих спеціальностей, і, таким чином, можливо, вплинули на відповідне прийняття цифровізації.

Відносно перспектив удосконалення електронного навчання в університетах Німеччини визначено такі положення, зокрема [32]:

–необхідність побудови навчальних курсів, медодик і занять в електронній формі з орієнтиром на певні особливості і специфіку груп студентів. Педагоги повинні враховувати відмінності між групами студентів під час проектування віртуального середовища навчання, безпосереднього навчання. Наприклад, можна використовувати різні формати, такі як секції в менших групах. Крім того, може бути застосовано

спеціальне усвідомлення переваг або необхідності форматів або відрегульований ступінь інтерактивності в рамках сесій. З цією метою викладачі повинні розвивати компетенції не лише щодо використання технічних засобів, а й нових дидактичних та методичних навичок. У довгостроковій перспективі слід враховувати не лише безпосередню практику викладання, але й організацію навчального процесу в університетах у цілому. Для студентів різних предметів слід розглядати індивідуальні підходи, які відрізняються відповідною часткою онлайн- і офлайн-форматів викладання та навчання. У той час як, наприклад, студенти технологічних спеціальностей більше знайомі з віртуальними середовищами, передбачається, що вони з більшою ймовірністю приймуть і керуватимуть переходом на повністю віртуальні формати навчання [30; 32]. Навпаки, студенти гуманітарних спеціальностей, які, як правило, вважаються менш обізнаними з віртуальними середовищами, можуть менш сприймати відповідні формати. Крім того, доцільність віртуального викладання та навчання може також загалом відрізнятися для різних предметів. Прийняття віртуальних форматів навчання не слід розглядати як однакові для всіх студентів, просто посилаючись на їхній вік/покоління. При цьому, можна стверджувати про необхідність врахування обізнаності студентів і їх компетенції в сфері ІКТ. Крім того, особиста взаємодія не може бути повністю замінена віртуальними форматами. Гібридні форми навчання стають найбільш перспективними для майбутнього навчання та викладання в університетах. Тому необхідні адміністративні та організаційні зміни та реорганізація практики діяльності ВНЗ. Це включатиме коригування та подальший розвиток навчального плану, стабільну та надійну технологічну інфраструктуру, організацію оцінювання результатів навчання, а також розвиток нової культури технологічно опосередкованого навчання, включаючи мережевий етикет, норми поведінки та стандарти;

–є потреба створення нових методик викладання предметів, які б включали поєднання технологічних, педагогічних і змістових знань, і призводили до нових видів взаємопов'язаних знань, розвитку наукової думки. Передавання знань через навчання не повинне бути пов'язане із складними процедурами щодо змін навчальних платформ. Для даних цілей необхідне створення методик, механізмів передавання знань. Визначено, що багатьом викладачам під час пандемії було складно продемонструвати свої методичні та професійні компетенції за допомогою медіа так само, як і при очному навчанні, що обумовлено їх початковими знаннями в сфері використання ІКТ [30; 32];

–є потреба постійно розвивати на дистанційному рівні прямий зворотній зв'язок на рівні студент-студент, студент-педагог, педагог-педагог. Вказаний захід сприятиме зниженню виникнення соціальної ізоляції студентів, педагогів у випадку повторів пандемії 2020-2021 рр. [30; 32]. Додатково така комунікація сприятиме росту результативності викладання, навчання при впровадженні змішаних форм освіти у ВНЗ країни, а саме, при цифровізації певних неосновних предметів, курсів тощо, дасть змогу вивільнити час для аудиторних занять за основними предметами тощо.

Можемо розглянути характеристики переходу до дистанційної освіти в університетах США під час пандемії 2020-2021 рр.

Визначено, що пандемія COVID-19 змусила багатьох студентів вищих навчальних закладів у Сполучених Штатах різко перейти від очного до онлайн-навчання. Дослідники, науковці, фахівці в сфері вищої освіти висували деякі занепокоєння як щодо справедливого доступу до онлайн-курсів, так і щодо якості навчання на онлайн-курсах порівняно з очними курсами [21]. Вивчення результатів порівняння дистанційного та традиційного навчання в аудиторіях в

університетах США, яке існувало до пандемії показало наступне:

–студенти відмічали, що якість навчання за більшістю спеціальностей була нижчою після переходу до використання цифрових платформ, причому рівень залученості та активізації суттєво знизився через незрозумілість механізму участі у відеоконференціях, лекціях тощо;

–відбулося певне покращення результатів навчання після опанування всіма учасниками процедури дистанційної участі у відеоконференціях, лекціях, практичних і лабораторних роботах тощо;

–студенти, які віддають перевагу онлайн-навчанню, повідомили про незначну втрату якості навчання. Подібним чином студенти, які мають право на безкоштовне навчання через інвалідність, також повідомили про меншу втрату якості навчання. Докторанти повідомили про значно гірший доступ до наукових матеріалів за багатьма напрямками порівняно з попереднім досвідом очного навчання;

–було покращено якість та інформативність візуалізації певних напрямків навчального матеріалу, зокрема, того, який потребує широкого представленого багатомірних зображень із застосуванням інструментів та технологій 3D;

–студенти втратили доступ до електронних ресурсів, якими користувались до пандемії через створення та використання обраних навчальних платформ. Зазначене негативно вплинуло на студентів, які були орієнтовані на користування певними інформаційними, навчальними джерелами, що були зручними для цілей навчання;

–існує проблема налагодження комунікації у педагогів, які до початку пандемії використовували ІКТ мінімально.

2. Особливості використання ІКТ в процесі функціонування системи вищої освіти України під час пандемії 2020-2021

Україна, як і більшість країн світу не була готова до викликів пандемії, обмежувальних заходів, необхідних для захисту населення від розповсюдження хвороби. Через обмеження соціальних контактів, вимоги вакцинації, низький рівень розвитку ІКТ в регіонах держави багато українських ВНЗ не змогли швидко створити надійний та ефективний механізм дистанційної освіти. Хоча в 2021 р. більшість організаційних та методичних проблем було вирішено, українські ВНЗ змогли створити власні напрацювання та адаптувати кращий зарубіжний досвід. Вказане обумовлено активізацією учасників навчального процесу, участю держави в даній сфері.

Як показують статистичні дані розвитку цифровізації, Україна займала 64 місце в світовому рейтингу якості мобільного широкосмугового зв'язку (покриття та послуги 4G) і 61 місце в світовому рейтингу за рівнем бездротового широкосмугового зв'язку [34]. Це низький рівень розвитку забезпечення Інтернетом, він не сприяв швидкому та безперебійному функціонуванню навчальних процесів у ВНЗ. Низький рівень цифрового покриття існує переважно в сільській місцевості країни, в якій через брак інвестицій не здійснюється технологічний розвиток. Багато студентів із сільських територій під час пандемії вимушені були покинути міста, в яких розташовані університети через їх перехід на дистанційну форму навчання, фінансові проблеми, які вплинули на неможливість оплати оренди житла. Відповідно, виникала проблема доступу до Інтернету, який був відсутній або мав погану якість для дистанційного навчання. Також через власні та родинні фінансові проблеми у студентів не було можливості оплати послуг Інтернету, що обумовлювало складнощі цифрового навчання, участі у дистанційних комунікаціях із педагогами, одногрупниками тощо. Розглянемо стан та основні проблеми впровадження ІКТ в університетах України в період пандемії 2020-2021 рр.

Визначимо основні характеристики стану організації навчального процесу в українських ВНЗ із застосуванням ІКТ під час дії пандемії, серед яких, зокрема:

1) впровадження повністю дистанційної та змішаної форм навчання (основаної на засобах цифровізації) [4, с. 236];

2) відсутність досвіду переходу, навчання та викладання в умовах дистанційної або змішаної форми освіти у студентів і викладачів більшості національних університетів [4, с. 237];

3) широкий спектр інформаційно-технологічних засобів:

–традиційні міжнародні платформи для навчання (Classroom, ATutor, eFront, 24 Easy Steps, MixSumDu, Google Classroom, Claroline, Dokeos, Docebo, Sakai, Moodle, Blackboard, ClassDojo);

–індивідуальні університетські навчальні платформи, створені на початку пандемії. Як приклад можна назвати платформу «Сікорський» (SIKORSKY DISTANCE LEARNING PLATFORM), яка характеризується такими особливостями: створена на базі навчальної платформи Moodle, G Suite for Education (пакеті, який включає хмарні додатки Google для створення інформаційно-освітніх структур навчальних закладів), інших програмних засобах, необхідних для організації процесів дистанційної освіти; є відкритим віртуальним середовищем, яке забезпечує інтерактивну комунікацію, дає змогу управляти освітнім процесом [2];

–додатки для відеоконференцій (Skype, Zoom, Webex);

–адаптовані платформ, призначені для офісної діяльності (Microsoft Teams) [1; 4, с. 237]. Варто зазначити, що застосування зазначених засобів різнилось не тільки на рівні університетів, а і в межах факультетів, що свідчить про індивідуалізацію підходів до навчального процесу, вибір тих технологій, які є зручними, зрозумілими для всіх учасників тощо;

4) значний обсяг комп'ютерних засобів, розроблених і постійно оновлюваних на рівні ВНЗ, окремих факультетів до

початку пандемії було використано в період дистанційного і змішаного навчання в 2020-2021 рр. в університетах України. Зокрема, до складу таких засобів відносяться: електронні навчальні посібники електронні підручники; віртуальні лабораторні роботи; комп'ютерні симулятори; електронні енциклопедії електронні довідники; контролюючі і тестуючі системи тощо [2]. Вказаний перелік комп'ютерних засобів використовувався як додатковий матеріал в організації дистанційного навчання в КПІ ім. І. Сікорського (м. Київ) під час пандемії 2020-2021 рр.

На підставі аналізу наукових і емпіричних матеріалів, можемо виокремити основні проблеми використання ІКТ в системі вищої освіти в Україні в досліджуваний період пандемії (2020-2021 рр.), це, наступні:

–відсутність або низький рівень якості Інтернету у окремих місцях проживання, куди виїхали студенти на початку пандемії (сільські території, окремі території Донецької та Луганської обл., АР Крим), який виступав бар'єром для участі у відеоконференціях, всіх процесах дистанційного навчання [2; 3, с. 44];

–низький рівень знань і навичок використання ІКТ (близько 50% педагогів українських ВНЗ за станом на кінець 2019 - початок 2020 рр. пандемії мали елементарний рівень володіння даними технологіями; 12-14% педагогів демонстрували вільне володіння ІКТ у викладацькій роботі) [3, с. 42]. Педагоги, які не володіли ІКТ не могли впродовж перших кількох місяців налагодити навчальний процес, підключали консультантів в даній сфері. Педагоги з високим рівнем досвіду використання ІКТ (переважно тих, хто викладає технічні спеціальності у провідних ВНЗ України) здійснювали з колегами розробки і впровадження індивідуальних університетських навчальних платформ, консультування студентів, інших педагогів щодо їх застосування. Стосовно

педагогів, які мали початковий досвід використання ІКТ було складно адаптувати власні методики, навчальні і контрольно-оціночні матеріали до умов дистанційного навчання;

–недостатній або низький рівень навичок, знань, досвіду володіння ІКТ, комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних засобів у студентів. Вказана проблема великою мірою характерна для студентів гуманітарних спеціальностей. Через складнощі вибору, використання, синхронізації технологій та техніки такі студенти не змогли одразу адаптуватись до умов дистанційного навчання в університетах;

–відсутність у студентів, педагогів інформаційно-комунікаційних засобів необхідних технічних характеристик, пов'язана із рівнем доходів вказаних користувачів ІКТ (застарілі комп'ютери, планшети, смартфони тощо). Через низький соціально-економічний рівень студенти, викладачі не можуть придати необхідну техніку для якісної участі у процесах дистанційних і змішаних навчальних процесах [4, с. 240].

Незважаючи на суттєвість проблем використання ІКТ українськими університетами під час пандемії, слід відмітити позитивний досвід, якого набули як педагоги, так і студенти. Серед основних переваг участі у непрогнозованому переході від традиційного до дистанційного і змішаного навчального процесів автори виділяють, зокрема наступні:

–набуття педагогами нових знань, навичок що здійснення переведення навчальних, оціночних матеріалів у електронну форму завдяки опануванню використання функціонального забезпечення сучасних навчальних електронних платформ, університетських індивідуалізованих навчальних електронних платформ [5, с. 128];

–отримання нових можливостей візуалізації навчально-практичного матеріалу, представленого в рамках курсів вивчення спеціальностей завдяки високим функціональним

налаштуванням, встановленим в структурі використовуваних навчальних електронних платформ [5, с. 128]. Додатково констатуємо, що висока візуалізація, представлена в рамках функціонального налаштування навчальних електронних платформ, забезпечує стимулювання опанування предметів студентами досліджуваних вищих навчальних закладів;

–можливість багаторазового повтору матеріалів лекцій у формі аудіо і відеоаписів, які можуть бути здійснені як самостійно студентами, викладачами, так і кожним із вказаних учасників навчального процесу і надіслано іншим (через обрані засоби комунікації). Зазначена перевага, безумовно, сприяє збереженню всіх даних лекцій, занять, які часто не встигають записати студенти в аудиторіях під час традиційного навчання. Хоча, на сьогоднішній день в період масового використання ІКТ багато педагогів здійснюють записи власних лекцій для навчально-інформаційного забезпечення та підтримки студентів, розвитку навчально-методичної роботи університетів тощо. Педагоги із досвідом розвитку науково-викладацької роботи в умовах ІКТ до пандемії створювали підкасти, аудіо- та відеолекції, курси, відповідно, для них не було складним здійснення відеозапису власних занять, лекцій і викладення їх у віртуальне сховище навчальної платформи для спільного користування студентів університету;

–зручні умови навчання (домашня обстановка, інші приміщення, зручні для користувачів), які забезпечують студентам ефективну участь у навчальних процесах [5, с. 128]. На наш, твердження стосовно зручності домашніх умов для навчання є дискусійним. Багато українських студентів проживають разом із родинами, не мають власного окремого житла або не в змозі його винаймати через падіння доходів, втрату місця роботи (принаймні, під час періоду пандемії, коли було зачинено багато підприємств малого і мікро- бізнесу

(підприємства готельно-ресторанної сфери, компанії в інших галузях, торговельні підприємства). Відповідно, в умовах спільного проживання в невеликих помешканнях студенти не завжди мають окрему кімнату, що впливає на неможливість створити зручних та комфортних умов для домашніх занять (зовнішній шум, постійне відволікання, спільна комп'ютерна техніка, яка необхідна іншим членам родини тощо). В таких умовах проживає значна частка студентів сільської місцевості, великих, малих та середніх міст. З огляду на це, неможливо стверджувати, що домашні умови навчання студентів українських університетів під час пандемії були зручними, більш комфортними порівняно із тими, які раніше існували при традиційній формі навчання в аудиторіях.

Ситуація з COVID-19 є абсолютно новим середовищем, і задоволення основних потреб під час навчання у вищій школі в умовах пандемії раніше не досліджувалося. Зважаючи на те, що закриття вищих навчальних закладів вплинуло на мільярди студентів у всьому світі та викликало гострі дискусії в деяких країнах, здається особливо доречним зрозуміти, які фактори постійно впливають на сприятливу або неадаптивну навчальну поведінку студентів та діяльність викладачів.

Аналіз досвіду переходу до прискореного впровадження ІКТ в системі вищої освіти розвинених країн і країн, що розвиваються (в тому числі України) показав, що ключовими факторами впливу були, зокрема:

1) негативні чинники технологічного, особистісного, соціально-економічного характеру. Визначено, що технологічні проблеми, обумовлені наявністю Інтернету, ІКТ, комп'ютерних засобів у студентів, педагогів пов'язані із соціально-економічними і є притаманними для країн, що розвиваються. Зокрема, проблема оплати послуг Інтернету, придбання якісною і потужної техніки, яка може використовуватись для цілей дистанційного навчання є

нагальною для студентів із країн, що розвиваються, економіка яких досить сильно постраждала під час пандемії. Для країн, що розвиваються і для розвинених держав однаково актуальна проблема відсутності належних знань, навичок використання ІКТ, в тому числі в навчальному процесі. Стосовно особистісних проблем можна відмітити складність прийняття дистанційної форми навчання, яка є особливо неприйнятною для студентів, педагогів творчих спеціальностей. Студенти та викладачі технічних спеціальностей різних країн світу достатньо схвально відносяться до використання цифрових навчальних платформ;

2) сприятливі чинники. Виявлено, що серед таких можна виокремити: покращення адаптивності учасників (студентів, педагогів, університетів) до швидких змін середовища завдяки набуттю досвіду діяльності в період трансформацій навчального процесу; розвиток бази знань в сфері ІКТ та за спеціальностями, які вивчаються (або викладаються) завдяки розумінню механізмів використання цифрових технологій для практичних завдань, вивченню порядку та можливостей цифровізації процесів; удосконалення певних сфер подання навчального матеріалу, зокрема, покращення візуалізації даних через застосування новітніх технологій тощо.

Результати дослідження дозволили виокремити висновки, які можна розділити на фактори розвитку викладачів, які вплинули на їх досвід, і фактори розвитку студентів, які вплинули на їх досвід.

Можемо констатувати, що викладачі в умовах масштабного впровадження ІКТ повинні реалізовувати стратегії, які: залежать від рівня та типу університетів; дають змогу задовольнити потреби студентів у кращих інструкціях, належному методі викладання, відповідній схемі оцінювання для оцінки роботи та розуміння студентом навчального матеріалу; забезпечують проведення спільних проектів та

групових презентацій. Ці стратегії можуть допомогти підвищити успішність студентів і подолати їхні труднощі з дистанційним навчанням. Також важливою передумовою можливого використання ІКТ в перспективі виступає потреба постійного підвищення компетенцій педагогів щодо: знань в сфері поєднання технологій і педагогічної практики; знань і навичок застосування ІКТ.

Щодо напрямків розвитку студентів в розрізі подальшого використання ІКТ в навчальному процесі слід відмітити: підвищення здатності пристосуватися до швидко змінюваних умов навчання та життя (в тому числі з огляду на практику швидкого переходу до дистанціонування); прийняття особистої відповідальності за результати навчання; покращення варіантів комунікації в умовах змінюваної зовнішньої ситуації.

Висновки. Було виявлено, що Україна продемонструвала достатньо суттєві результати використання ІКТ в системі вищої освіти, які відповідають рівню, що реалізується в розвинених країнах. Зокрема, встановлено застосування: дистанційного і змішаного навчання; використання традиційних і індивідуалізованих навчальних платформ університетів; застосування традиційних технологічних додатків, необхідних для відеоконференцій і комунікації. Той факт, що провідні технічні університети України змогли достатньо швидко створити власні навчальні платформи (україномовні та англомовні) показує високий рівень інтегративної активності, здатності до прийняття та управління змінами. Зазначене може бути використано в перспективі, в тому числі в складних умовах війни та в період повоєнної відбудови багатьох українських територій.

Серед пріоритетів розвитку ІКТ в системі вищої освіти України, необхідних для швидкої адаптації до нових можливих викликів виступає, зокрема:

1) забезпечення викладачів сучасною технікою, ІКТ в цілях активізації їх діяльності за напрямком створення навчальних, оціночних матеріалів в цифровій формі. Придбання даних ресурсів може здійснюватися через використання державно-приватного партнерства або партнерства університетів із провідними технологічними компаніями світу. При цьому, в таких проектах педагоги, які отримають якісну техніку, ІКТ зможуть виконувати роль тестувальників якості зазначених ресурсів в часі, реєструвати досвід опанування, збоїв і проблем користування і відправляти таку інформацію компаніям. Додатково інвестиції на такі витрати можуть нести представники національного бізнесу в рамках реалізації корпоративної відповідальності перед суспільством, задекларованої на рівні власних стратегій розвитку. Великі національні компанії реалізуються напрямки такої відповідальності в межах цілей сталого розвитку програм ООН, серед яких виділено якісну освіту;

2) створення умов для підтримки малозабезпечених студентів, які мають бажання навчатись, зокрема: пошук благодійників для придбання техніки, оплати ІКТ, додаткових навчальних матеріалів; створення грантів для підтримки за рахунок благодійних внесків;

3) удосконалення технологічного забезпечення в сфері розвитку ІКТ: ініціативи із покращення покриття мережею Інтернет складно доступних або малонаселених територій; залучення міжнародних послуг Інтернету, які мають технічні можливості покриття територій (наприклад, Starlink).

Список використаних джерел:

1. Близнюк Л. М., Козак А. В., Шостак У. В. Вивчення іноземної мови в часи пандемії: криза чи шанс. Інноваційна педагогіка. 2021. № 38. С. 102-105.

2. Гарєєва Ф. М., Чурсанова М. В., Савченко Д. В., Дрозденко О. В. Використання технологій дистанційного навчання для організації освітнього процесу в закладі вищої освіти в період карантину COVID-19. Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2021. № 1(37). URL: https://ela.kpi.ua/handle/123456789/43555

3. Колган О., Колган Т. Інформаційно-комунікаційні технології як важлива складова дистанційної освіти в умовах пандемії. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2021. № 1 (105). С. 40-49.

4. Осадча К. П., Осадчий В. В., Спірін О. М., Круглик В. С. Стан проблеми організації змішаного навчання у закладах вищої освіти України під час пандемії Covid-19. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2022. № 81. С. 235-241.

5. Червінська Т., Петленко Ю. Проблеми та виклики дистанційного навчання у вищій освіті України під час пандемії COVID-19. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2021. № 27. С. 123-129.

6. Almendingen K., Morseth M.S., Gjølstad E. Student's experiences with online teaching following COVID-19 lockdown: a mixed methods explorative study. PloS One. 2021. Vol. 16(8). P. 1-16.

7. Alquabbani S., Almuwais A., Benajiba N., Almoayad F. Readiness towards emergency shifting to remote learning during COVID-19 pandemic among university instructors. E-Learning and Digital Media. 2020. Vol. 18(5). P. 460-479.

8. Ardiyanto A., Mulyadin T., Santi A. M., Dharma I. G. B. B. Online classes during COVID-19 pandemic: A survey of industrial engineering instructors in Indonesia. Higher Learning Research Communications. 2021. Vol. 11(1). P. 27-46.

9. Benito A., Yenisey K. D., Khanna K., Masis M. F., Monge R. M., Tugtan M. A., Araya L. D. V., Vig R. Changes that should remain in higher education post COVID-19: A mixed-methods analysis of the experiences at three universities. Higher Learning Research Communications. 2021. Vol. 11,. P. 51-75.

10. Cha H., Park T., Seo J. What Should Be Considered when Developing ICT-Integrated Classroom Models for a Developing Country? Sustainability. 2020. No. 12(7):2967. URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/12/7/2967#cite

11. Contreras C. P., Picazo D., Cordero-Hidalgo A., Chaparro-Medina P.M. Challenges of Virtual Education during the COVID-19 Pandemic: Experiences of Mexican University Professors and Students. International Journal of Learning, Teaching and Educational Research. 2021. Vol. 20. No. 3. P. 188-204.

12. Cutri R. M., Mena J., Whiting E.F. Faculty readiness for online crisis teaching: transitioning to online teaching during the COVID-19 pandemic. European Journal of Teacher Education. 2020. Vol. 43(4). P. 523-541.

13. Daimary P. E-learning in schools during COVID-19 pandemic in rural areas. International Journal of Management. 2020. Vol. 11(10). P. 659-664.

14. Dintoe S. S. Information and communication technology use in higher education : Perspectives from faculty. International Journal of Education and Development Using Information and Communication Technology. 2018. Vol. 14(2). P. 121-166.

15. Duki´C. D., Krzic A. S. Real-time facial expression recognition using deep learning with application in the active classroom environment. Electronics. 2022. Vol. 11(1240). P. 1-21.

16. El Firdoussi S., Lachgar M., Kabaili H. Assessing distance learning in higher education during the COVID-19 pandemic. Education Research International. 2020. Vol. 1. P. 1-13.

17. El Said G. R. How did the COVID-19 pandemic affect higher education learning experience? An empirical investigation of learners' academic performance at a university in a developing country. Advances in Human-Computer Interaction. 2021. 10 p.

18. García-Morales V. J., Garrido-Moreno A., Martín-Rojas R. The Transformation of higher education after the COVID disruption: emerging challenges in an online learning scenario. Frontiers in Psychology. 2021. Vol. 12. P. 1-6.

19. Hodges C., Moore S., Lockee B., Trust T., Bond A. The difference between emergency remote teaching and online learning. Educause Review. 2020. URL: https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning

20. Holzmann-Littig C., Zerban N.L., Storm C. et al. One academic year under COVID-19 conditions: two multicenter cross-sectional evaluation studies among medical students in Bavarian medical schools, Germany students' needs, difficulties, and concerns about digital teaching and learning. BMC Med Educ. 2022. Vol. 22. Iss. 450 (2022). URL: https://bmcmededuc.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12909-022-03480-x#citeas

21. Ives B. University students experience the COVID-19 induced shift to remote instruction. Int J Educ Technol High Educ. 2021. Vol. 18(1):59. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8594957/

22. Maila D. H. Rahiem. Technological Barriers and Challenges in the Use of ICT during the COVID-19 Emergency Remote Learning. Universal Journal of Educational Research. 2020. Vol. 8(11B). P. 6124-6133.

23. Munir M. T., Baroutian S., Young B. R., Carter S. Flipped classroom with cooperative learning as a cornerstone. Educ. Chem. Eng. 2018. Vol. 23. P. 25-33.

24. Müller A. M., Goh C., Lim L. Z., Gao X. COVID-19 emergency e-learning and beyond: Experiences and perspectives of university educators. Education Sciences. 2021. Vol. 11(1). Iss. 19. URL: https://www.mdpi.com/2227-7102/11/1/19/htm

25. Ndibalema P. Constraints of transition to online distance learning in Higher Education Institutions during COVID-19 in developing countries: A systematic review. E-Learning and Digital Media. 2022. URL: https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/20427530221107510

26. Papouli E., Chatzifotiou S., Tsairidis C. The use of digital technology at home during the COVID-19 outbreak: views of social work students in Greece. Soc Work Educ. 2020. Vol. 39(8). P. 1107-1115.

27. Raphael C., Mtebe J. S. A decade of technology enhanced learning at the university of Dar es Salaam, Tanzania: challenges, achievements and opportunities. International Journal of Education and Development Using Information and Communication Technology (IJEDICT). 2017. Vol. 13(2). P. 103-115.

28. Roy S., Covelli B. COVID-19 induced transition from classroom to online mid semester: Case study on faculty and students' preferences and opinions. Higher Learning Research Communications. 2021. Vol. 11. P. 10-32.

29. School Education during COVID -19: were Teachers and Students ready? OECD 2020. URL: https://www.oecd.org/ education/ Greece-coronavirus-education-country-note.pdf

30. Shah S., Diwan S., Kohan L., Rosenblum D., Gharibo Ch., Soin A. The technological impact of COVID-19 on the future of education and health care delivery. Pain Physician. 2020. Vol. 23. P. 367-380.

31. Vega J., Marentes F., Chávez G., Paredes M. Distance Education: Technology and Connectivity as Preventive Resources in the COVID-19 Pandemic at Public Higher Teacher Training Schools in Baja California Sur, Mexico. Creative Education. 2022. Vol. 13. P. 2597-2611.

32. Vladova G., Ullrich A., Bender B., Gronau N. Students' Acceptance of Technology-Mediated Teaching – How It Was Influenced During the COVID-19 Pandemic in 2020: A Study From Germany. Frontiers in Psychology. 2021. Vol. 12. URL: https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.636086/full

33. Wilantika N., Sensuse D. I., Wibisono S. B., Putro P. L., Damanik A. Grouping of Provinces in Indonesia According to Digital Divide Index. 2018 6th International Conference on Information and Communication Technology (ICoICT). 2018. P. 380-388.

34. World Digital Competitiveness Ranking 2022. URL: https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/

35. Zaimakis Y., Papadaki M. On the digitalisation of higher education in times of the pandemic crisis: techno-philic and techno-sceptic attitudes of social science students in Crete (Greece). SN Soc Sci. 2022. Vol. 2(6):77. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9109950/pdf/43545_2022_Article_380.pdf

ODDÍL 4. PSYCHOLOGIE

§4.1 EFFECTS OF CARTOONS ON THE THOUGHTS AND EMOTIONS OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN (**Maliar O.I.,** Public Higher Educational Establishment "Vinnytsia Academy of Continuing Education", **Koliadych Yu.V.,** Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, **Poliarush N.S.,** Vinnytsia Mykhailo Kotsuibynskyi State Pedagogical University, **Endeberya I.V.,** Donbass State Pedagogical University)

Introduction. New media technologies are now having a foremost effect on society as a whole. Their rapid integration into public sceneries within social life is not only having a major impact on social interaction between individuals but also on their mental health and behavior, and particularly on the physical and mental health of children. Within this framework, of equal significance is a concern about the effect of mass media on primary school children's wellbeing, as they seem to be more vulnerable than grownups when using screens. In view of the fact that a child's brain has not yet been fully developed emotional processing in his daily activities are modulated by conscious and sub-conscious objects and mechanisms. As such, they interrelate to define children's behavior and emotional activities by providing internal representation of the world around them as well as offering possibilities to navigate and act in the outer world. The key factor to sculpture children's behavior and way of thinking is the environment where they grew up including daily habits and activities, unforgettable events and memorable experiences.

In this regard, cartoons prove to be the first and most common among the forms of broadcasts kids watch on television thus, coming to be recognized one of the basic tools to shape children's beliefs and argumentations as well as their cognitive

habits and attitudes to assessments. However, the researchers claim that cartoons aimed at children as young as seven, had the highest level of violence. Such cartoonish shows exemplify vulgar and aggressive behavior, uncontrolled temper outbursts as well as cruelty, fighting and physical aggression together with threats to hurt others. All these can be extremely harmful to young viewers as they come to imitate to anything they are exposed to without ever recognizing its destructive power. Furthermore, the children are still not good at differentiating between fantasy and reality thus, aggravating fears and anxiety, as well as disturbing night sleep and depression. Selective representation of cartoon characters results in creating certain stereotypes that enable the young viewers to create a false image of the world. Apart from this, the children spending long hours watching cartoons are less likely to take up sports or participate in other more rewarding activities. In contrast, they display worrying signs of psychological abuse to the screen and as a result, their detrimental effect on a child's brain. Thus, there is an urgent demand to seek the ways to manage children's screen habits and set the extent to which they infringe upon their studies.

The study sets out to explore the impact of cartoons on the emotional reaction of primary schoolchildren. A theoretical and empirical analysis of the issues raised in this article as well as comparative study of the acquired data (2014; 2020), quantitative and qualitative analysis of the results come to be the instruments to achieve objectives of our study.

Presentation of the Main Material. A huge growth of rapidly developing information technologies in recent years has a significant impact on the development of a human personality. Expanding on the above issue the researchers Cole, Kvashuk, Larina claim that the child perceives mass media content, especially cartoons, without realizing the negative impact on the development and formation of his moral qualities and emotions. Consequently, we can assume that uncontrolled viewing of

cartoons by primary school children distorts the development of their emotional sphere, and the personality as a whole [2; 3; 9].

For example, Grynko notes that under the influence of modern television (reports and news, films and cartoons, entertaining TV shows) there is a purposeful negative impact on the child's unformed mental state, development of emotional sphere and cognitive processes as well as consolidation of asocial behavior patterns [1]. The idea is reflected in the studies of Medvedeva devoted to the influence of modern cartoons on the mental state of children. The researcher stresses, in particular, that modern cartoons shape asocial behavior patterns such as aggression, disrespect for the elders, permissiveness, selfishness, prudence, etc [5].

Rudeni, Snigulska in their works distinguish models of behavior formed under the influence of the media information flows resulted in aggression, antisocial or deviant behavior as well as consumer behavior. Therefore, the situation with modern animation production for children is dismal. Nevertheless, the researchers come to be aware of the positive consequences the cartoons asserting that not all cartoons have a negative effect on the emotional sphere and psychological development of primary school children [7; 8].

O. Minenko, analyzing animation production from the perspective of senses and emotions, accentuated on the following aspects:

- what the overall emotional state the cartoon causes: positive or negative, whether or not the child becomes too active after watching the cartoon or, in contrast, passive, or aggressive, or moody, or nervously excited;
- whether the cartoon causes out-of-state fears in the child which might further turn into a phobia. This can be followed by disturbed sleep, dreads of darkness, fears of being alone, the rise of various neurotic signs (twitch, nail biting, enuresis, etc.); - whether

the cartoon stimulates a good sense of humor in the child. Modern psychologists signify a noteworthy decrease in the sense of humor modern children possess (for the sake of justice, we should note the same with adults, too). Laughter is caused by either completely primitive things – someone fell, slipped, tripped over, etc., or obviously cruel – things like hitting, pushing, shoving, punching or kicking as well as playing bad tricks – the characters make serious mischief to each other, and this is followed by cheerful laughter. Thus, such primitive and violent humor comes to be a characteristic feature of cartoons today;

- what are the hidden effects of cartoons and what reactions they cause in general: moral, aesthetic, intellectual, social [6, C. 190 -193].

Thus, the general state of modern animation production for children remains dismal. However, not all modern cartoons have a negative impact on primary school children relating in particular, to their social and emotional development.

Methods of organization. We received empirical data through participant observation and interviews to reveal the impact of media (cartoons) and study its nature on the development of the emotional sphere of primary schoolchildren.

Coming from the assumption that watching cartoons takes almost all children's free time they definitely have a direct impact, both positive and negative, on the development of the child's personality. When watching TV programs (TV series, films, TV shows, cartoons, commercials, etc.) children try to imitate fictional characters' behavior. Most animated characters can harmfully affect moral values and development of the primary school child's personality that in future results in annoying and inappropriate as well as deviant behavior. We used our own questionnaire for primary school pupils *"The Impact of TV Shows on the Emotional Regulation of Children", methods and techniques "Characteristics of Emotionality"* (Iliin) *and "Non-existent Animal"* (Drukarevich).

The study was conducted in Vinnytsia region (2014, 2020), with a sample size of the research of 320 respondents who were primary schoolchildren aged from 6 (7) to 9.

The questionnaire "The Impact of TV Shows on the Emotional Regulation of Children" contained 16 questions; each of them came to reveal the impact of cartoons and the media on the emotions and social behavior of the primary schoolchildren. The questionnaire was designed in a way to contain both closed and open questions. First year pupils were interviewed individually. The questionnaire aimed to identify how much time primary schoolchildren spend watching media products as well as discover what type of cartoons they prefer and figure out what emotions the children are experiencing while watching cartoons. The methodology "Characteristics of emotionality" by E. P. Ilin, was used to disclose a dynamic character of emotions. The data collection with first year pupils involved was conducted individually in the form of a conversation. Second and third year pupils got involved in psychodiagnostic survey aimed at identifying and measuring personality based on normative models and classifications with special psychodiagnostic methods.

The methodology includeed 32 questions that the children were expected to give direct repliesa ("yes"/ "no"). The indicators demarcated in the questionnaire helped to interpret the results of the study: "emotional excitability", "intensity of emotions", "duration of emotions", "negative influence of emotions on the effectiveness of activity and communication". The "Non-existent animal" technique introduced by Drukarevich was used to characterize the emotional sphere of the child, his/her emotional state and experience as well as attitude to Self and to the environment as a whole. Furthermore, the above mentioned technique provides the opportunity to identify children's positive or negative emotions over time as the measure for their mood states in a variety of contexts with a particular focus on watching cartoons [4, C. 53-56].

Research Results and Discussion. The data obtained from the questionnaire *"Influence of TV programs on children's emotional regulation"* (2014) indicate that the vast majority of primary school children experienced cheerful (positive) emotions (93.75%) and only 6.25%. of the respondents experienced neutral emotions. In addition, a rating study was performed to validate the results of the survey on the average daily time young viewers spend watching television. During the survey period the largest group of primary schoolchildren aged 7 years and older confirmed to spend 6-8 hours (65%) of live TV per day, compared to 2-3 hours (25%) in the age group of 8-year-olds. Another group of primary schoolchildren aged 9 years admitted to consume an hour (6, 25%) of television daily whereas the statistics shows a considerable decrease to the previous data as for TV consumption –30-40 minutes (3.12%) for the rest of the respondents within this age group. This is, in part due to the accessibility of home internet connection, an increase in the number of connected TVs as well as a large take-up of laptops, tablets and smartphones.

Further questioning of primary schoolchildren conducted in 2020, reveals a greater extent of emotional elevation when watching traditional TV (both live and time-shifted) of both positive and negative character. Thus, in percentage terms, the index of acute positive emotions from viewing TV was 84, 25%, whereas the index of neutral emotions reached 15.75% compared with 2014. The results of the survey (2014, 2020) could also provide clear understanding of the amount of time primary schoolchildren spent watching TV and using other types of media accentuating on some negative emotions they experience such as sadness, annoyance, anger, etc. Thus, sharing their viewing experience associated with gloomy emotional response 78, 1% of respondents watched cartoons, 1,5% viewed TV shows and movies and the rest 20,4% of them watched TV shows (2014). Accordingly, in 2020 cartoons viewers reached the amount of

79,4%, those who watched TV shows –11,5%, and movies and series –9,1% of the viewers. There have also been significant changes in viewing favourite cartoons with the results presented in Table 1.

Table 1

Comparative study of most popular cartoons viewed by primary school children (2014, 2020)

Favorite Cartoons	
2014	**2020**
"Bambi", "Madagascar", "Simba", "Naruto", "Winx Club", "Cinderella", "Barbie", "Bratz", "Cars", "Ninja Turtles", "Smeshariki"/"Kikoriki", "The Little Mermaid", "Duck Tales".	"The Simpsons", "The Fixies", "SpongeBob", "Sophia the First", "Tom and Jerry", "Oggy and the Cockroaches", "Moonzy", "Well, Just You Wait!", "Ninja Turtles", "Bratz", "Frozen".

Thus, to give some context to the amount to which primary schoolchildren watch cartoons, the survey indicates that in 2014 almost 80% of the respondents proved to be frequent viewers of the following cartoons: "Bambi", "Madagascar", "Simba", "Naruto", "Winx", "Cinderella", "Barbie", "Brother", "Wheelbarrows" , "Ninja Turtles", "Smeshariki", "The Mermaid", "Ducks of History". Other younger children (20%) watched various TV shows and serials. Needless to say, that these cartoons produced both a negative and positive impact on the emotional behavior of primary school children. Aggressive, addictive cartoons caused emotional excitement, physiological arousal swells, unpredictable laughter, verbal and physical aggression to others, whereas good cartoons evoke positive emotions, inspiration happiness, fun and excitement [4, C. 96 - 100].

The list of the cartoons that appeared to be the most popular among primary schoolchildren (90%) in 2020 comprised "The Simpsons", "Fixics, "SpongeBob", "Sofia the Beautiful", "Tom

and Jerry", "Keith Oggie and the Cockroaches" "Luntik", "Well, just wait", "Ninja Turtles", "Bratz", "Ice Heart". The rest 10% of the respondents proved to be keen on playing computer games. Thus, according to the results of survey the larger amount of cartoons the children watched were of aggressive character that consequently resulted in increasing anxiety and inadequate emotions (unreasonable joy or sadness, anger, irritation), and even loss of moral values. Most popular cartoons have scenes of physical or verbal violence and that makes children be exposed to their inhuman content. Evidence shows that the exposure to aggressive and violent media on children's development can be damaging to them as they run risks to become more emotionally distressed and thus, develop antisocial behavior characterized by a lack of remorse, insensitivity and hostility as well as aggression towards others.

The data obtained from the research display children's growing interest in the cartoons having the scenes of fighting, quarrelling or mere bickering. If compared with 2014 the number of primary schoolchildren watching such cartoons in 2020 appeared to be 10% more (61, 8%; 71, 8%). However, there was also a group of young schoolchildren who showed no interest in watching the above mentioned cartoons (38, 2%; 28, 2%).

Long hours spent on viewing cartoons where violence comes to be very realistic develops aggressive and deviant behavior, and that is because children often identify themselves with the cartoon characters. In addition, when the latter remain unpunished for frequently repeated acts of violence young viewers are more likely to copy their beloved cartoon characters and then easily transmit it into the role model. Experts believe that children watching violence on screens tend to be nervous, hostile and disobedient.

All these cause parental concern about the fact that children become addicted to the screens, and as a result, most parents had set some rules to reduce the amount of time spent on viewing

cartoons. According to the survey (2014), 56, 25% of younger children established anger, irritation and even yell a curse at their parents when they forbid them to watch their favorite cartoons and TV series. The results obtained indicate a low level of emotional control as well as inability to show adequate reaction to what the adults recommend. If compared with 2020, there has been a slight increase in the proportion of respondents (61, 5%).

The other 43, 75% (2014) and accordingly 38, 5% (2020) of primary school children showed no anger when they were banned from watching TV. This proves to highlight the child's loyalty and adherence to parents' guidelines and recommendations. The results of the study also show that 62, 5% of primary schoolchildren were very happy and contented when watching cartoons that comes to be an indicator of their positive emotions whereas 31, 25% of the respondents experienced sad emotions when using screens. As for neutral emotions, the results remain unchanged (6, 3%).

The study reveals that 96, 8% of children consider courage, fun, ingenuity, gentleness unified with sufficient strength as enviable characteristics of their favorite cartoon characters. As a result 71, 8% of primary schoolchildren participated in the survey in 2014 showed their intentions imitate their favorite cartoon characters and be like Superman, Cinderella, Mermaid, Mickey Mouse, Batman and others. We believe that these prototypes teach children friendship, mutual understanding and support, kindness, and responsibility for their actions and behavior [4, C. 98-100].

A research conducted in 2020 revealed that 97, 3% of primary school children claim that they identify themselves with their favorite characters like Homer, Bart, Lisa, Bob, Schroeder, Raphael, Chloe, and others. On the one hand, the eagerness to copy them can form hypertrophied notions of good and evil in the world and on the other hand, contributes to unacceptable behavior in society.

In accordance with the above stated data of the questionnaire, we used Spearman's rank correlation method to confirm the

reliability of the received results concerning the influence of cartoons on the development of primary schoolchildren's emotional behavior. Thus, in 2014, we discover a close positive correlation between cartoons containing elements of fights and emotional excitement (r = 0.624541, p <0.001); duration of emotions (r = 0, 55765, p <0.01); negative influence of emotions on the effectiveness of activity and communication (r = 0,51037, p <0,01). Accordingly, in 2020, a significant correlation was found between cartoons with aggressive scenes and emotional arousal (r = 0.69567, p <0.001); duration of emotions (r = 0.57493, p <0.01); negative influence of emotions on the effectiveness of activity and communication (r = 0,552041, p <0, 01), which indicates an increase in children's emotional state. Children also tend to imitate manners and emotional reactions of cartoon characters who have aggressive behavior.

By means of the results obtained (2014; 2020) and using correlation method we found a positive substantial relationship between the questionnaire data and the projective method of "Missing animal". Accordingly, between cartoons containing elements of fights (cursing) the following indicators are established: aggressiveness (r = 0, 69869, p <0,001); anxiety (r = 0.507913, p <0.001); demonstrability (r = 0.50645, p <0.01); impulsivity (r = 0.48824, p <0.01). For that reason, regular watching of cartoons containing elements of violence form aggression (verbal, non-verbal), which children consider the norm regarding their attitude to others. The emotions of young children have been in tough correlation with other indicators, which are described in the survey conducted and described above.

Our research has shown a tendency of negative influence of cartoons on the emotional sphere of primary school children. In particular, children have developed inadequate emotional reactions, being further viewed as antisocial behavior.

Conclusion. The data analysis obtained from the survey with primary schoolchildren taking part gives us a possibility to conclude that cartoons come to be one of the major hobbies and are one of the key factors influencing the development of children's emotional sphere. When comparing the results of the 2014 and 2020 questionnaires we discovered that 6 years ago young children liked cartoons with a fascinating and violent cartoons that condemned aggressive actions of cartoon characters. Of particular concern is the growing interest among primary schoolchildren to cartoons that contain elements of violent behavior, cruelty, fights and an outward attitude to others. The signs of antisocial behavior seen on screen are normally a role model for young children. If deviant or abnormal behavior is not condemned or punished on the screen, then it is more likely that children will copy and imitate it. All these can cause uncontrollable emotional state, aggressive behavior and various socio-pathological disorders in children. Thus, the trend of modern cartoon products often has a negative impact on the psychological and emotional development of a child's personality. In the future, we plan to create top psychological and pedagogical tips for parents and educators, aimed at positive interaction between parents and children and thus, avoiding the negative effects of cartoons on the child's psyche, and contributing to moral development of primary schoolchildren.

References:

1. Гринько К. Інформаційно-психологічна агресія як різновид інформаційно-психологічного впливу. Аналіз форм і засобів здійснення у інфопросторі України та стратегії протидії. URL: http://pinchukfund.org/storage/students/works/2008/271.doc 1 (дата звернення 30.09.2022).

2. Кващук О . В. Психологічні чинники впливу телебачення на становлення моральної свідомості молодших школярів: автореф. дис…. канд. псих. наук: 19.00.07. Івано – Франківськ, 2008, 20 с.

3. Ларина Н. В. Гендерные особенности восприятия образа любимого мультипликационного героя в младшем школьном возрасте. *Психологические исследования: Сборник научных трудов.* Самара, Изд-во: "Универс-Групп", Выпуск 6. 2008. С. 406.

4. Маляр О. І. Довільність емоційної регуляції та чинники її розвитку у молодших школярів: дис... канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2015. 279 с.

5. Медведева И. Я. «Кто соблазнит малых сих…»: СМИ против детей. М. : Изд-во «Христианская жизнь», 2006. 235 с.

6. Міненко О. О. Психологічний аналіз сучасної мультиплікаційної продукції та її вплив на психічний розвиток дитини. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка,* Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Випуск 41, 2018. С. 188-205. DOI: https:// doi.org/10.32626/2227-6246.2018-41

7. Руденя О. М. Мультфільми і діти. *Соціальний педагог. 1 (49). 2011. С. 46–49.*

8. Снігульська, В. О. Телебачення: інформаційний помічник чи джерело агресії? *Психолог.* 40 (280), 2007. С. 6–7.

9. Cole M. On Methods of Evaluation the influence of an educative telecommunication medium on the psychological development of children. In: *The XXV International Congress of Psychology*. Brussel, 1992. № 19 – 24., P. 56-72 . URL: http://lchc.ucsd.edu/People/MCole/

§4.2 CORRELATION BETWEEN LOVE AND SEXUALITY
(Spytska L.V., Volodymyr Dahl East Ukrainian National University)

Introduction. The phenomenon of love has fascinated people in all times. Joys and sorrows of love inspired the works of many artists, poets, writers, directors, and other researchers of human relationships. Indeed, love is one of the most common themes in art and literature of many cultures. Each of us in one way or another has experienced the effects of love. Take the love we received from surrounding in childhood and youth. The best and worst moments of our lives are often associated with love experiences. But what is love and which words can define it remains an open question. It is clear that love is a special type of relationship whose emotional and behavioural components are the strongest. But it is also a phenomenon which can hardly be defined or explained.

Presenting main material. Man cannot live without love, because the most important and precious things in his life are open to his heart. Only observing love reveals to us the soul of another person for a true and sincere dialogue, for mutual understanding, for friendship, for marriage, for raising children. All is impossible for heartless people. Observing love opens to us our home, our spiritual connection with native people, and our national identity. To have a motherland is happiness, and one can only find it through love. What a terrible life lives a person deprived of this gift! How deserted, how vulgar his life becomes! Man cannot live without love because it is our main creative force. Since human creativity does not appear in space and runs in a random combination of elements. Culture without love is dead, doomed and hopeless. All the great and brilliant things created by man were created by loving hearts.

John Allan Lee proposed the theory that describes six different styles of love to describe human intimate sexual relationships.

1. Romantic style (Eros) is characterized by the fact that in the choice of a perfect lover the primary emphasis is on physical attraction of the prospective chosen one. A romantic erotic lover above all values visual delight and tactile / sensory pleasure derived from the partner's body.

2. Playful style (Ludus) lovers like to get numerous sexual victories, without any commitment. Love is fun, the key thing in it is an act of seduction; relationships are random and deliberately short-lived.

3. Possessive style (Mania) involves obsession, often accompanied by confusion and jealousy. This love is like a roller coaster: any sign of attention on the part of the loved one is ecstatic, and the least neglect creates anxiety and suffering.

4. Companionate style (Storge) of love grows slowly but the relationship is more stable. This love has no passion and excitement, it rather resembles harmonious family relationship and often begins with friendship gradually developing into affection.

5. Selfless style (Agape) is altruistic love, giving care and devotion to a loved one without expectation of reciprocity. Such love is patient, demanding and free from jealousy.

6. Practical style (Pragma) means a person chooses their lover for rational, practical reasons (e.g., based on common interests). Such lovers apply business approach to love, making it a goal to find someone who is the most suitable for social, educational, religious or other criteria. What happens when there are two people with naturally different styles of love? It is a critical issue for Lee. He believes that relationships between the lovers break because "very often two people talking about love speak in different languages". [2]

Even if both partners sincerely wish to build strong, lasting relationships, their efforts can be undermined by futile desire to combine incompatible styles of love. Conversely, satisfaction with marital and love relationships often depends on whether a person

manages to find a partner who "would share the same approach and the same understanding of love." [5]

For empirical research and of the Lee's theory and identifying the styles of love described above, there was designed a special questionnaire called "Love Attitudes Scale." One of the studies using this scale yielded interesting results, partly supporting the Lee's hypothesis that successful relationships depend on compatibility of the styles of love. Another, later study used this scale to study how different styles of love affect satisfaction with sexual relationship at different stages of life.

The study involved 250 adult respondents, divided into four groups: single college-age people; young married couples without children; married with children, and finally, married with adult children living separately. The study revealed that two styles of love – Eros and Agape –positively correlated with relationship satisfaction at all stages of life. Ludus, as might be expected, negatively correlated with relationship satisfaction in all three categories of married people. As for Storge, a significant correlation was seen only in those married couples who had dependent minors. Finally, there was no meaningful correlation in any of the four groups between Mania and, oddly enough, Pragma, on the one hand, and relationship satisfaction on the other. [1]

The Greek classification of "styles" of love for intimate relationships has not lost its relevance.

1. Eros – passionate physical attraction.
2. Ludus – hedonistic game with no commitments.
3. Storge – affectionate friendship, loyal and reliable.
4. Pragma – mutual care controlled by the mind.
5. Mania – obsession with suspicion and jealousy.
6. Agape – selfless devotion, losing self in the object of love.

In particular, Solovyov in his book "The Meaning of Love" called love a means of procreation. Sexual love in this sense is the culmination of love, for the man on the whole. With this in mind,

Solovyov distinguishes love from an external connection. The ideal of human love is preceded by the ideal of God's love. God as a whole through Himself unites everything else, which is the Universe. For the author, this everything else has an image of a perfect, eternal femininity. It is the object of love for a man, even though a specific form of eternal femininity may change. Therefore, earthly love can be repeated. M. Berdyaev concludes that love is a disclosure of another person's innermost secret, and sexual activity covers this secret. For Berdyaev, this leads to alienated attitude to sexuality. [3]

We can hope that in the near future we will discover new approaches and concepts to the study on the nature of love. This is so due to the fact that the number of scientists interested in studying the phenomenon of love has had a significant increase. What caused this scientific interest in the phenomenon of love? An interview with one of the leading representatives of the social sciences, psychologist Elaine Hatfield, gives a possible explanation. E. Hatfield says the following: there are more and more women coming into science, and they are more likely than men to consider love as an entirely appropriate subject for serious scientific research. [4]

As it is known, love takes many forms. There is love between the parents, the child, and other family members. The love of friends, which the ancient Greeks called Philia, suggests care for the mutual well-being. Lovers can have passionate love or companionate love. In this chapter, we discuss these two commonly discussed types of love, followed by two current models or theories of love.

First, there is passionate love, which is also known as romantic love or infatuation – a state of complete preoccupation with someone you love and commitment to them. This type of love is characterised by intense feelings of tenderness, joy, anxiety, strong sexual desire, ecstasy. There may also be a general

physiological arousal shown in increased heart rate, shy blush, compression in the abdomen, along with a sense of excitement. Among the examples of thoughts and opinions typical for this condition: “My emotions are on the edge,” “Sometimes I think that I cannot control my thoughts, they always come back to him (her),” “I want to touch only him (her) and feel only his (her) touch,” “I feel desperate when there is a fall-out in our relationship,” “No one can love him (her) more than I do.” This form of love is usually based on a strong sexual desire.

As a rule, passionate love is typical for the beginning of a relationship. Sometimes it seems that the less lovers know each other, the more passionate feelings they have for each other. Overcome with love, man pays no attention to the shortcomings of his partner and seeks to avoid the slightest conflict with him. The logic and the ability to a clear judgment is replaced with tumultuous rush of delight and excitement. A person in love sees the object of their love as perfect.

No wonder passionate love does not last long. It is rather measured in months than years. Love based on ignorance of the true personality of each other inevitably undergoes changes as the partners begin to get to know one another. Despite this, the fragility of passionate love is often overlooked, especially by young people who lack experience in long-term love relationships. However, couples manage to get through this period and set the stage for a further love relationship. Others, often to their own surprise, find out that they have nothing in common with each other, except passion. Unfortunately, many people experiencing a decrease in passion in their relationship tend to see it as the end of love, but not its transition to another type. Nonetheless, some people deliberately seek another type of relationship.

Erich Fromm said, “Romantic love is a form of art, but it is short-lived. Even the most stable of its supporters eventually admit that they would like to escape from the beautiful illusion and go to

the next, realistic state that brings satisfaction." [7]

Another type of love is companionate love – a less intense feeling than romantic love. It is characterised by friendliness and deep affection, based on a good knowledge of a loved one. It suggests a mature assessment of the partners of each other. Companionate love includes tolerance towards another person's shortcomings and a desire to overcome difficulties and conflicts. This kind of love means to support and strengthen partner relationships. In short, companionate love is more long-lasting than passionate love, which may be temporary.

In this love sex is usually associated with a sense of security that comes from a good knowledge of each other, including the ways of giving pleasure to your partner. This knowledge and mutual trust may form a good basis for experimentation and sophisticated sexual communication. In its turn, the pleasure derived from sex strengthens psychological ties between partners. Even though sex in companionate love is usually less exciting than in romantic love, it is subjectively experienced as a richer, deeper, and more meaningful connection, as evidenced by the following revelation:

Although love relationships often begin with a period of passionate love and only then grow into companionate love, in some cases they develop in the opposite way.

Companionate love can be a start of a relationship between the people who know each other for quite a while as acquaintances, friends or colleagues. Sexual desire may initially be absent or inhibited under the circumstances. The basis of love and passion in such relationships is a good knowledge of the partner, but not the excitement of the unknown.

There is a striking similarity in understanding of love among people living in different countries, such as Japan and America, and in different historical periods – in the times of the Sumerians and in the XXI century. We can say that love between man and woman is

common everywhere, taking a special place in our spiritual life. If we turn to an anthology of love poetry, we will see that in understanding of love people have more in common than different. This is not surprising, because the need for love belongs to the fundamental emotional needs and manifests itself from the moment of birth. [6]

The widespread prevalence of family life in the world cultures is also connected with certain mental mechanisms, in particular the fact that relations with your mother and parents on the whole form the later "matrix" of our sensual bonds.

Thus, one could argue that love is a universal phenomenon. It is hard to say which culture has composed the best love hymns. "Hymn of Love" by St. Paul, "Song of Songs," poems about love in ancient Korea and India, love songs of Egypt or Sumerians all are equally valuable.

American psychologist Robert Sternberg (1988) developed a three-component theory of love, according to which love has three components: intimacy, passion and a component called "decision / commitment." Intimacy consists in providing and receiving emotional support, as well as other kinds of behaviour that create warmth in romantic relationships. They include sincere and fair communication, willingness to share grief and joy, happiness from communicating with each other, and the ability to cherish your loved one.

Passion includes not only the sexual component of the relationship, but it can appear due to other factors, too. For example, some people find the need for self-respect, establishing relations with others, dominating over others or, vice versa, subordinating a more important source of passion than sex.

The component of decision / commitment consists of two parts. The short-term part is a decision that one person loves another, and the long-term one – the awareness of the extent to which the person is ready to fulfil this commitment, that is to stay

in love.

The Stenberg's model, which has a graphic image of a triangle made of the components of the triad, allows us to assess the extent of involvement of each partner into the love relationship. If partners are a good match, their triangles almost coincide. In unsuccessful relationships, where one partner expects too much from another, or when the partners' interests lie in completely different dimensions, their triangles do not even touch. These two dimensions of love can be called intensity and balance in relationships.

If there is intimacy alone, we can talk about friendship or passion. If there is only passion and no intimacy or commitment, it means that a person experiences infatuation. Commitment without passion and intimacy leads to empty love (this type may be common for long-term, static relationships). Intimacy and commitment without passion form companionate love (this type of relationship often reached by couples a long and happy family life). Combination of passion and commitment without intimacy is typical of fatuous love – a kind of stupid, according to R. Sternberg, infatuation, when one person loves another, but remains mentally distant. Love with intimacy and passion but no commitment is called romantic. Finally, the presence of all three components means consummate love – that perfect kind of love which people strive for, and which is so difficult to find and maintain.

Art and literature praise romantic love with a whirlwind of emotions – from passion to jealousy and suffering. A small number of such studies in psychology may be explained by the absence of a grounded theory of romantic love. According to Brande, romantic love is a "passionate spiritual-emotional-sexual attachment that occurs between men and women and reflects their high evaluation of each other".

Summarising the data of American scientists and adding his

own observations, W. Maestri described a cycle of romantic love. The first stage of the cycle – willingness to love – is latent, hidden, and including several elements. Firstly, love is seen as something desirable, as a reward, not a nuisance or a complication. People who consider romantic love as a sign of weakness, or fear that it may damage their careers are unlikely to allow themselves to fall in love. However, those who believe that love ennobles and brings up the best in man can actively search for a suitable object of love. Secondly, it is human nature to strive for intimacy with another person. This desire may be motivated by loneliness, envy to love relationships of others or a wish to relive the love that has been lost.

Thirdly, willingness to love often is often caused by sexual frustration. Casual sex, despite its availability, does not give complete satisfaction. Finally, willingness to love gives hope to any person to find love in response.

Romantic love begins with the birth of love, ranging from a sudden “love at first sight” to a gradual process that develops over months or years. A sudden sparkle of love is hardly possible if the person is not ready to love. In real life, love at first sight is not a rule, but rather an exception, and the person falls in love gradually, and this process begins differently. Meetings and dates give a chance to determine whether people really feel mutual attraction and whether they are psychologically compatible. Physical intimacy allows to come to some preliminary conclusions about the sexual desire of the person. Sometimes love grows from friendship, although it is sometimes difficult to determine when exactly it happens. In the atmosphere of trust created between friends, passion may seem inappropriate, for love, should it occur in this case, often runs quietly without passionate emotions.

Falling in love may happen regardless of reciprocity. In the absence of the corresponding love, the chances of staying in love quickly decrease. However, the man who has reached this stage of

romantic love is certainly inventive, full of hope, and willing to settle for even the most minor signs of reciprocity. At this stage the lover may get into the claws of limerence (a state in which a person is obsessed with thoughts about the loved one and is full of confidence that only this person can make them happy) or remain calm, contented with themselves, feeling secure and objective. Sexual desire is almost always quite strong, although it does not necessarily turn into action because of shyness or moral barriers. Whatever the form love took, it is a usually transitional phase that lasts an average of one to two years. Romantic love mostly either moves to a different quality, the so-called love-friendship, or gradually wanes due to quarrels, loss of interest or boredom.

The transitional stage of romantic love plays a crucial role. During this period, the initial excitement caused by intimacy with the partner, as well as the passion of new sexual relationship, gradually weakens or disappears. Lovers begin to notice each other's shortcomings, which they did not see or ignored before, and boredom and irritation creep into their relationship. Frustration arises when love is not up to our fantasies, when we begin to realise that not all our problems can be "cured," or when we find out that ecstasy cannot last forever.

Typically, at this transitional stage lovers start to try different ways of testing how strong their love is. They try to re-educate each other and fight for the lead in their relationship. If it is accompanied by jealousy, a conflict is inevitable. In the process of this struggle and conflicts, they try to find the answer to the question "Do I want to stay with this person or should I leave now while I still can?"

The transitional stage of love is the time to check out the real situation. In a sense, love is brought down to earth. The conflicts arise that can lead to the break-up. If both lovers desire to maintain a solid relationship, any conflict can be resolved, and then love becomes stronger by surviving the test. Love becomes a new

quality – love-friendship. This love is based on common interests, commitment, trust, care about each other, and spiritual unity.

Love-friendship is most common among married couples and other long-term steady relationships. It is less demanding and less absorbing than romantic love, allowing two people to smoothly continue their lives – work, raise children, pursue different kinds of hobbies, and spend time with friends. This love is strong, based on real values, as opposed to romantic love, which is too often based only on ideals and fantasies.

When people fall in love, they feel happy about intimacy with another person, because every day they discover something new in themselves and in those they love. But when love passes, this all stops giving so much joy, the feeling fades into the background and is eventually remembered as something already experienced and lived through. The relationship may become strained because the partners are not "on the same wave" anymore, the emerging troubles now seem not worthy of efforts made to overcome them.

Only about 15% of relationships are broken off by mutual consent (Hill, Rubin, Peplau, 1976). In many cases one partner leaves while the other is still "in love," i.e., the stage of coming to an end does not come at the same time for both. The grief that the abandoned partner may feel can sometimes be compared with that from experiencing the death of a partner or a relative. The period of tears and shock changes into persistent painful memories; not everyone can quickly return to normal life. Many people fall into a rage, seek revenge or decide to avoid romantic relationships in the future. Once alone, people do not tend to be ready for a new love very soon. It also happens that the suffering experienced before is followed by a kind of "refractory period," when it is simply impossible to fall in love again.

Conclusions. Love is an act of infinite generosity, and only a truly great person full of life is capable of it. To love is the hardest thing to do. The art of loving is the most difficult skill in the world.

Consequently, we must save and invest wisely into our vital energy, only one manifestation of which is sexuality. It is worst of all when the release of this energy is expressed in antisocial manifestations: it leads to its pointless physical destruction.In order to have love, you have to build it. The one who understands the art of living mostly sees the loved one as a result of creative work. It is so because the very fact of love hides a possibility of metaphysical mediation, which can clearly be learnt only by the greatest experts in the art of living. “Metaphysical mediation” is the ability of the two to merge and become the guide in the unity of Being. The other person ceases to be different, and the feeling of “I” in existence is born. A and B. Pease stress that under no circumstances should one talk about intimate details of their erotic experiences, which must remain deeply personal, signifying natural sensitivity of heart. Any relationship between the two partners can be considered healthy if it is based on mutual consent and respect.

References:

1. *Pease A.* Why Men Don't Listen and Women Can't Read Maps / *A. Pease, B. Pease.* - M. : Progress, 2017. - 201 p.
2. *Ilyin Y.P.* Differential Psychophysiology of Men and Women / *Y.P. Ilyin*. - Kh. : Eksmo-press, 2011. - 544 p.
3. *Berdyayev N.A.* Eros and Personality: Philosophy of Sex and Love / *N.A. Berdyayev*. - M.: Progress 2008.– 204 p.
4. *Lowen A.* Love and Orgasm / *A. Lowen*. - M. : Progress, 2018. – 247 p.
5. *Starke K.* Love and Sexuality until Thirty / *K. Starke, W. Friedrich.* - M. : Meditsyna 2020. – 289 p.
6. *Austen J.* Love and Friendship / *J. Austen*. - M. : “Text” Publisher, 2009.– 421 p.
7. *Fromm E.* The Art of Loving / *E. Fromm*. - M. : Progress, 2011. - 612 p.

ODDÍL 5. PRÁVNÍ ŘADA

§5.1 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА: ВИМОГИ ДЕЯКИХ КОДЕКСІВ МІЖНАРОДНОЇ МОРСКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Костиря О.В., Національний університет «Одеська Морська Академія», **Іванова А.В.,** Національний університет «Одеська Морська Академія»)

Вступ.Торговельне мореплавство має багатовікову історію, яка зберігає пам'ять про численні трагедії, пов'язані з освоєнням і використанням Світового океану - аварії і загибелі суден, людей, великомасштабні забруднення морського середовища. На жаль, і в наші дні, незважаючи на величезні досягнення в галузі суднобудування, обладнання суден, інформаційного та навігаційного забезпечення мореплавства, катастрофи суден і загибель людей при операціях на морі - нерідке явище, про що свідчить безпристрасна статистика втрат і нещасних випадків [1, С. 210].

Актуальність теми правового регулювання безпеки судноплавства полягає в тому, що світове співтовариство, занепокоєне великими аваріями морських суден, тяжкими умовами життєдіяльності екіпажів, а також істотним погіршенням екологічного стану морських акваторій, розробило велику кількість міжнародних правових актів, що встановлюють вимоги до стану морського флоту, способів його експлуатації. Найбільші зусилля в цьому напрямку були зроблені Міжнародною Морською Організацією.

Питання забезпечення безпеки мореплавства є одним з провідних та найважливіших в морській сфері, оскільки від успішної правової регламентації та її виконання залежить охорона життя і здоров'я членів екіпажів суден, їх збереження

та стан Світового океану. Незважаючи на беззупинний розвиток правової бази, міжнародних методів та стандартів забезпечення безпеки, у морі щорічно терпить лихо декілька тисяч суден, гине понад 2000 чоловік, зникає більш ніж 1 млн. тонн вантажів, в морське середовище потрапляє велика кількість нафтопродуктів та інших забруднюючих речовин.

Судноплавна галузь є найбільш глобальною з усіх світових галузей і однією з найнебезпечніших. Визнано, що підвищення рівня безпеки на морі можна досягти шляхом розробки міжнародних правил, яких повинні дотримуватися всі судноплавні нації [2, С. 128].

З метою підвищення безпеки судноплавства Міжнародна морська організація, Міжнародна організація праці і ряд інших організацій на своїх сесіях прийняли низку найважливіших міжнародних конвенцій, резолюцій, кодексів і рекомендацій, спрямованих на забезпечення безпеки мореплавства та охорону довкілля. Основна мета цих документів – підвищити безпеку мореплавства шляхом обов'язкового застосування єдиних стандартів, як під час керуваннями суднами з берега, так і при експлуатації суден екіпажами.

Документи, розроблені під егідою ІМО, мають такий порядок:

1. Конвенції – тобто міждержавні угоди з питань безпеки або інших питань, які зобов’язують Договірні уряди застосовувати їхні положення на своїх національних судах і надавати свої судна для перевірки інспекційним органам інших держав-учасників угоди.

2. Кодекси – обов’язкові документи, що доповнюють положення конвенцій і описують конкретну вимогу до техніки, технології, управління.

3. Резолюції – оперативні документи ІМО, що містять важливу інформацію, доповнюють або змінюють будь-які положення.

4. Циркуляр – важлива для безпеки інформація, яку необхідно повідомити зацікавленим країнам [3, С. 98].

Виклад основного матеріалу. Кодекси Міжнародної морської організації це – обов'язкові та необов'язкові (рекомендаційні) документи, що доповнюють положення конвенцій і описують конкретну вимогу до техніки, технології, управління [4, С. 13].

Першу групу кодексів ІМО становлять обов'язкові кодекси, такі як Міжнародний кодекс з управління безпекою, Міжнародний кодекс з систем пожежної безпеки, Міжнародний кодекс з охорони суден і портових засобів та Міжнародний кодекс з рятувальних засобів. Далі ми розглянемо стандарти й вимоги до безпеки мореплавства деяких обов'язкових кодексів ІМО.

Слід зазначити, що положення досліджених міжнародних угод встановлюють досить жорсткі вимоги у сфері безпеки мореплавства. Однак, міжнародне співтовариство зіткнулося з проблемою ефективної реалізації міжнародних стандартів у торговельному мореплавстві. Для виконання цього завдання в результаті багаторічних зусиль 4 листопада 1993 року Асамблея Міжнародної морської організації (ІМО) прийняла в якості Резолюції А.741 (18) Міжнародний кодекс з управління безпекою (МКУБ). У травні 1994 року сесія Асамблеї ІМО ухвалила вважати МКУБ юридично обов'язковим актом, включивши його в якості доповнення до глави IX Конвенції SOLAS [5, С. 164].

Мета цього Кодексу полягає у забезпеченні міжнародного стандарту з управління безпечною експлуатацією суден і запобіганням забрудненню.

МКУБ передбачає створення і функціонування систем управління безпекою (СУБ) двох рівнів: СУБ компанії (вищий рівень) і суднова СУБ. Кожна із систем являє собою комплекс взаємопов’язаних елементів, узгоджене функціонування яких

має забезпечувати досягнення цілей, пов'язаних з управлінням безпекою:

- забезпечувати безпечну практику експлуатації суден і безпечні для людини умови праці;
- забезпечувати захист від усіх виявлених небезпек для мореплавання: постійно покращувати навички берегового і суднового персоналу, що відносяться до управління безпекою, включаючи готовність до аварійних ситуацій, пов'язаних як з безпекою, так і з захистом навколишнього середовища.

Система управління безпекою – це структурована та документована система, що дозволяє персоналу компанії та її суден ефективно проводити політику в області безпеки мореплавання та захисту навколишнього середовища через процедури, інструкції, відповідальність, повноваження.

Завдання СУБ – так побудувати процедури управління, щоб максимально знизити ймовірність виникнення помилок, усунути вплив «людського фактору».

Основним нормативно-правовим документом СУБ компанії є Керівництво з управління безпекою (Safety Management Manual), яке описує:

- цілі, принципи, механізми дії та структуру системи;
- призначення, завдання та взаємодію структурних підрозділів;
- обов'язки, повноваження та відповідальність персоналу;
- склад документів, що регламентують діяльність системи, їх виконання і ведення.

Відсутність сертифікації за СУБ автоматично переводить судноплавну компанію в розряд аутсайдерів. Вона випадає і міжнародного судноплавства, тому що не підтвердила якість своїх послуг та відповідність стандартам безпеки.

Головна мета МКУБ – перехід від організації забезпечення і контролю безпеки мореплавства і охорони навколишнього середовища до управління ними.

Міжнародний кодекс з управління безпекою забезпечує відповідність вимогам обов'язкових правил і норм і вказує, які обов'язкові вимоги є предметом для класифікаційного нагляду і нагляду, пов'язаного із законодавством держави.

Кодекс викладено в загальних поняттях, для того, щоб він зміг отримати широке застосування. Безсумнівно, різні рівні управління на березі або на судні вимагають різних рівнів знання викладених питань.

З метою забезпечення безпечної експлуатації кожного судна та здійснення зв'язку між компанією і особами, що знаходяться на суднах, кожна компанія повинна призначити особу або осіб на березі, що мають прямий доступ до керівництва на найвищому рівні управління. Відповідальність та повноваження призначеної особи або осіб повинні включати контроль за дотриманням норм безпеки та запобіганням забрудненню, пов'язаних із експлуатацією кожного судна, а також забезпечення надання достатніх ресурсів і надання відповідної допомоги на березі в міру необхідності [6, С. 432].

Адміністрації повинні перевіряти виконання вимог МКУБ шляхом визначення відповідності системи управління безпекою компанії вимогам МКУБ і того, що СУБ забезпечує виконання цілей, визначених у МКУБ.

Також, Міжнародна морська організація, висловлюючи стурбованість аваріями, пов'язаними з вибухами та пожежами на морі, в результаті яких гинуть люди та виявляється негативний вплив на навколишнє середовище розробила комплекс заходів протипожежного захисту судна.

У грудні 2000 року, на 73-й сесії Комітету з безпеки на морі Міжнародна морська організація резолюцією MSC.99 (73) переглянула Розділ II-2 Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі. У результаті роботи було вирішено винести з Конвенції СОЛАС - 74 вимоги до систем пожежної безпеки в окремий Міжнародний кодекс з систем пожежної безпеки (FSS Code) [7].

З 1 липня 2002 року Міжнародний кодекс з систем пожежної безпеки має обов'язкову силу та охоплює:

- міжнародний береговий зв'язок – це особливості підключення до берегів і портів для заправляння і гасіння пожеж у доці;
- індивідуальний захист - протипожежний одяг і дихальний апарат;
- гасіння:
- вогнегасники та специфікація портативних вогнегасників;
- стаціонарні системи газового пожежогасіння;
- стаціонарні системи пінного пожежогасіння;
- фіксований тиск води й системи розпилення води;
- авто спринклер, системи виявлення пожежі та пожежної сигналізації;
- стаціонарні аварійні пожежні помпи;
- фіксована пінна система;
- система інертного газу;
- системи виявлення та оповіщення про пожежу;
- система виявлення диму для відбору проб;
- система освітлення низького місця розташування - для нижніх частин судна;
- засоби евакуації.

Нові поправки до Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі набрати чинності 1 січня 2020 року, серед них:

- поправки до правила глави II – 2/ 3 СОЛАС, що стосуються визначення «судна для перевезення транспортних засобів»;
- поправки до правила глави II – 2/ 9 СОЛАС, що уточнює вимоги до вогнестійкості вікон на пасажирських суднах, що перевозять не більше 36 пасажирів, і на суднах спеціального призначення, на борту яких перебуває понад 60 (але не більше 240 осіб);

- поправки до правила глави II – 2/ 10 СОЛАС про гасіння пожеж;

- поправки до глави 8 Міжнародного кодексу з систем пожежної безпеки що стосуються запобігання внутрішньої корозії й засмічення спринклерів;

- включення нової глави 17 в Міжнародний кодекс з систем пожежної безпеки, яка встановлює обов'язкові вимоги до засобів пінного пожежогасіння для пристроїв гелікоптерів [8].

Міжнародна Морська Організація до цього часу не виробила стандартного, детально розробленого керівництва з поведінки екіпажу в разі виникнення надзвичайних ситуацій на борту судна. Положення резолюції А.1138(31) «Процедури щодо державного контролю порту» 2019 року вказують на необхідність контролю суден та їх екіпажів Державою порту, при знаходженні цих іноземних суден в їх портах. Також ці процедури регламентують перевірку та готовність екіпажів до дій в надзвичайних обставинах та їх відповідність стандартам з безпеки мореплавства й запобігання забрудненню навколишнього середовища [9; 10, С. 31].

Що стосується безпеки та охорони судна та портових споруд, то терористичні напади 11 вересня 2001 року призвели до того, що на другій сесії Асамблеї Міжнародної морської організації в листопаді 2001 року було одноголосно вирішено розробити нові заходи з охорони суден і портових засобів. У Лондоні у грудні 2002 року на 1 Дипломатичній конференції з охорони на морі були прийняті нові положення Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року та Міжнародний кодекс з охорони суден і портових засобів.

Метою цього кодексу є встановлення міжнародних стандартів для посилення охорони на морі, формування міжнародної структури, за допомогою якої судна і портові засоби можуть взаємодіяти з наміром виявлення і запобігання актів, які загрожують безпеці в секторі морського судноплавства [11].

Останніми роками проблема боротьби зі злочинністю на морі на міжнародному рівні набуває дедалі більшої актуальності. Головним чином це пояснюється активізацією діяльності піратів у багатьох регіонах світу, а також тим фактом, що піратство все тісніше переплітається з такими міжнародними явищами, як тероризм, наркотрафік та іншими небезпечними протиправними діяннями.

Нині існують такі основні загрози безпеці судноплавства: тероризм, піратство/збройний грабіж, крадіжка вантажу і суднового майна, перевезення на судні нелегальних мігрантів (stowaways), контрабанда зброї, боєприпасів, фальшивих грошових знаків, наркотиків.

Генеральний секретар (ІМО) пан У.О'Ніл на 22 сесії Асамблеї ІМО заявив про готовність Організації всіма силами і засобами сприяти боротьбі з морським тероризмом, що і було реалізовано шляхом організації колосальної роботи всіх органів ІМО над проблемами, пов'язаними з його запобіганням. З огляду на роль, яку відіграє судноплавство у світовій торгівлі, рішення Конференції є винятково важливими не тільки для морського судноплавства, а й для світового співтовариства загалом. Конференція ухвалила низку поправок до Конвенції СОЛАС - 74.

Існуючу Главу XI: Спеціальні заходи з безпеки на морі було розділено на дві частини: Частину XI-1 і Частину XI-2. У Правило 3 Частини XI-I "Розпізнавальний номер судна" додано вимоги про обов'язкове нанесення розпізнавального номера ІМО на видному місці конструкції судна (на корпусі судна або надбудові). На пасажирські судна має бути нанесено маркування на горизонтальній поверхні, видимій з повітря.

Додано нове правило 5: "Перелік змін в історії судна" (Continuous Synopsis Record / CSR). Правило містить вимоги щодо застосування нового документа, який міститиме інформацію про тип, назву судна, розпізнавальний номер ІМО,

записи про історію судна, про судновласників або інших осіб, що брали участь в управлінні судном, дати й порти реєстрації та перереєстрації судна Державою, відомості про зареєстрованих власників і їхні адреси. Будь-які зміни повинні реєструватися в CSR, щоб забезпечити модифіковану і поточну інформацію разом з хронологією змін. Цей документ із записами всіх змін даних про судновласника, прапор, класифікаційне товариство тощо має зберігатися протягом усього життя судна. Якщо мова, що використовується для записів у CSR, не є англійською, іспанською або французькою, записи мають дублюватися однією з цих мов. І надалі передбачається об'єднати відомості, записані у всіх CSR, в єдину міжнародну базу даних.

Прийнято нову Частину XI-2: Спеціальні заходи щодо поліпшення морської охорони, яка складається з 13 правил, що включають: визначення, застосування, зобов'язання Адміністрації щодо морської охорони, вимоги до судноплавних компаній та суден, особливу відповідальність компаній, системи сигналів тривог з морської охорони судна (судно-берег, судно-судно), визначення ступеня загрози, повноваження капітана, контроль системи охорони судна у портах, попереднє повідомлення порту заходу про наявність на судні системи охорони, про застосування Міжнародного кодексу з охорони суден та портових засобів [12].

Конференція ухвалила Міжнародний Кодекс з охорони судна і портових споруд (International Ship and Port Facility Security Code / ISPS Code). Кодекс складається з частин А та В.

Частина А є обов'язковою і містить деталізовані вимоги до Урядів, влади порту та судноплавних компаній щодо забезпечення морської охорони та запобігання актам тероризму. Частина В складається з низки рекомендацій щодо виконання вимог Частини А.

Частина А встановлює вимоги до:

- декларації про охорону;
- захисту судна;
- оцінки вразливості судна;
- плану охорони судна;
- особи командного складу, відповідальної за охорону судна;
- тренувань і навчань на суднах;
- безпеки портових засобів;
- оцінці вразливості портових засобів;
- плану охорони портових засобів;
- посадовій особі компанії, відповідальній за охорону;
- посадовій особі портового засобу, відповідальній за охорону;
- тренувань і навчань на портових засобах;
- огляду та сертифікації;
- видачі та підтвердження свідоцтв;

а також встановлюється:

- відповідальність Договірних урядів;
- та обов'язки судноплавної компанії.

Згідно з рішеннями Конференції прийняті поправки до МК СОЛ АС - 74 набули чинності з 01 липня 2004 року.

Ухвалення Міжнародного кодексу з охорони суден і портових засобів зажадало внесення змін до Конвенції з дипломування моряків і несення вахти (ПДНВ-78) з поправками і Кодексу ПДНВ-95, для визначення рівня компетентності осіб, відповідальних за охорону на судні.

Комітет ІМО з безпеки на морі на 81-й сесії, що відбулася 24 травня 2006 року, ухвалив такі поправки, і їх було внесено до I і VI розділів ПДНВ-78 [13].

Також було внесено поправки до частини А Кодексу ПДНВ-95 із зазначенням мінімальних стандартів професійних знань і навичок для осіб командного складу судна відповідальних за охорону [14].

З огляду на небезпеку міжнародного тероризму і те значення, яке надає Міжнародна морська організація цій

проблемі, у Міжнародному кодексі з охорони судна і портових споруд (International Ship and Port Facility Security Code - ISPS Code) передбачено контроль підприємств і суден з боку Морських Адміністрацій, у тому числі з боку контролю держави порту (PSC).

Далі ми розглянемо другу групу кодексів IMO, які не є обов'язковими для застосування на всіх суднах. Ці кодекси застосовуються тільки для певних типів суден, наприклад, для суден, що транспортують зерно насипом, для суден, що експлуатуються в полярних водах і займаються перевезенням небезпечних вантажів.

Ще одним важливим кодексом з безпеки мореплавства є Кодекс з перевезення небезпечних вантажів (IMDG Code).

Перевезення небезпечних вантажів морем це високотехнологічний процес, але катастрофи останніх років свідчуть - морське перевезення, і зокрема, транспортування небезпечних вантажів, носить небезпечний та непередбачуваний характер.

Перевезення небезпечних вантажів є сукупністю організаційних і технологічних операцій з переміщення таких вантажів залізничним, автомобільним, водним, повітряним і іншими видами транспорту або комбінацією цих видів транспорту, що виконуються на договірній основі та інших законних підставах [15, С. 139].

У шістдесяті роки минулого століття, Конференція з охорони людського життя на морі 1960 р. запропонувала Міжурядовій морській консультативній організації ІМКО (перейменована в 1982 р. в Міжнародну морську організацію, IMO), виконати розроблення уніфікованого міжнародного зводу правил перевезення небезпечних вантажів морем у якості доповнення до Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі. Розроблений документ у вигляді Міжнародного морського кодексу про небезпечні вантажі

(IMDG Code) був прийнятий Асамблеєю ІМКО 27 вересня 1965 Резолюцією А.81 (IV) і рекомендований для використання країнами, що підписали Міжнародну конвенцію з охорони людського життя на морі. Протягом наступних чотирьох десятиліть Кодекс широко використовувався як рекомендаційний міжнародний документ, спрямований на забезпечення безпеки морського перевезення небезпечних вантажів.

Поправки до Розділу VII Перевезення небезпечних вантажів Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі (СОЛАС 74), прийняті в травні 2002 року Резолюцією MSC.122 (75), надали Кодексу статус обов'язкового з 1 січня 2004 року [16].

В даний час більш ніж 150 країн, торговий флот яких перевищує 98% від сумарного світового тоннажу, застосовують положення Кодексу з метою регулювання морського перевезення небезпечних вантажів, що забезпечує виконання обов'язкових положень Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі і Міжнародної конвенції щодо запобігання забрудненню з суден, зокрема Розділ VII Перевезення небезпечних вантажів СОЛАС - 74 і Додаток III Правила запобігання забрудненню шкідливими речовинами, що перевозяться морем в упакованому вигляді МАРПОЛ 73/78 [17, С. 4].

Основні положення Міжнародного морського кодексу про небезпечні вантажі базуються на рекомендаціях ООН з перевезення небезпечних вантажів. Типові правила ООН передбачають єдиний набір заходів безпеки, процедури, що охоплюють транспортні питання, такі як: класифікація, ідентифікація, пакування, маркування та документація, безпека і навчання.

У той же час у Кодексі містяться такі важливі положення щодо специфіки морського перевезення

небезпечних вантажів, розміщення та поділ небезпечних вантажів на борту суден, дії у надзвичайних ситуаціях, перевезення забруднювачів моря і інші питання, пов'язані із забезпеченням транспортної безпеки на морі в цілому.

Тому, згідно з вимогами Міжнародної морської організації, всі особи, які пов'язані з підготовкою небезпечних вантажів до перевезення а також з перевезенням таких вантажів на борту судна, повинні знати і правильно застосовувати основні положення Кодексу МКМПНВ,

У транспортних цілях небезпечні вантажі розподіляються на дев'ять "класів", відповідно до головної небезпеки, яку вони представляють:

клас 1 вибухові речовини та вироби, клас 2 – гази, клас 3 - легкозаймисті рідини, клас 4.1 - легкозаймисті тверді речовини, самореактивні речовини, тверді десенсибілізовані вибухові речовини, клас 4.2 - речовини, здатні до самозаймання, клас 4.3 - речовини, що виділяють легкозаймисті гази при зіткненні з водою, клас 5.1 - окислюючи речовини; клас 5.2 - органічні пероксиди, клас 6.1 - токсичні речовини, клас 6.2 - інфекційні речовини, клас 7 - радіоактивні матеріали, клас 8 корозійні речовини, клас 9 - інші небезпечні речовини і вироби [18].

У Кодексі МКМПНВ більшість рішень про безпечне перевезення і транспортування виходять з використання Таблиці (DGL tables), розташованої у томі 2. Велика частина інформації у кодованій формі, щоб її було легше представити в таблиці.

Значення цих кодів наведено у відповідних розділах і розділах томів 1 і 2, вихідна точка відліку кожного небезпечного вантажу надається з початку кожної колонки. Рішення про пакування, маркування, документація записів, укладання, поділ, перевезення і транспортні обов'язки, як правило, випливають зі стовпців DGL.

Вимоги Міжнародної морської організації до перевезення небезпечних вантажів, які знаходяться в конвенціях СОЛАС- 74, МАРПОЛ 73/78, у Міжнародному морському кодексі про небезпечні вантажі, мають таку мету, як забезпечення безпечного транспортування цих вантажів морем, захисту екіпажів суден і запобіганню забруднення морського середовища.

Міжнародна морська організація приділяє велику увагу також і безпечному перевезенню зерна суднами торговельного морського флоту. З найдавніших часів людство перевозило зерно різних видів, як один з найважливіших продуктів харчування. Особливу роль в таких перевезеннях займає морський транспорт.

У відповідності до вимог вітчизняних і міжнародних документів зберігання товарів зернових, олійних культур і хлібних запасів у сільському господарстві, як і експортна транспортування на морських суднах всіх видів карантинних вантажів (Закон України "Про карантин рослин"), вимагають обов'язкового знешкодження від шкідників, фумігації надзвичайно небезпечними фумігантами на основі фосфіну [19, С. 2].

Морські перевезення самі по собі є справою небезпечною, пов'язаної з чималими ризиками такими як зіткнення суден, пожежа на борту, піратство і навіть загибель судна. Так, в 1966 р. під час шторму на іспанському судні Monte Palomares стався зсув зерна, в результаті чого судно нахилилося більш ніж на 30 градусів і затонуло. При цьому морські перевезення балкерами технічно більш небезпечні, ніж перевезення на суднах іншого типу. Перш за все, ця небезпека стосується екіпажу судна. За даними Nautical Institute, в результаті нещасних випадків, пов'язаних з вантажем, за рік на балкерах гинуть в середньому 24 моряків [20, С. 165].

Тенденція зерна, що перевозиться насипом, пересипатись в межах вантажного простору судна, що зазнає хитавицю,

представляє потенційну небезпеку для судна і команди. Тому проблеми, що виникають у зв'язку з таким перевезенням, часто стають предметом національних вимог і міжнародних угод.

З метою запобігання небезпечним ситуаціям з суднами, що перевозять зернові вантажі, до Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі була включена глава VI, яка містить ряд правил щодо усунення зрушення зерна.

Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі (Конвенція SOLAS) 1974 року з прийняттям VI глави, присвяченій перевезення вантажів, ввела в дію Міжнародний кодекс по безпечному перевезенню зерна насипом (Grain Code). Справжній кодекс був прийнятий Комітетом з безпеки на морі ІМО резолюцією MSC.23 (59) і застосовується до всіх суден незалежно від їх розміру, в тому числі менше ніж 500 реєстрових тонн [21].

При перевезенні зерна на суднах морського флоту необхідно керуватися документами ІМО:

1) «Рекомендація з остійності непошкоджених пасажирських і вантажних суден довжиною менше 100 м» резолюція ІМО А. 167 ES. IV і поправки до цієї резолюції (Рез.А.206.(VH));

2) «Рекомендація з критерію сильного вітру і бортової хитавиці

(критерій погоди) для остійності непошкоджених пасажирських і вантажних суден довжиною 24 м і більше » резолюція ІМО А.562 (14) [22].

До навантаження навалочних вантажів капітан судна повинен мати у своєму розпорядженні вичерпну інформацію про остійність судна і про розподіл вантажу згідно з типовими випадками завантаження. Спосіб підготовки такої інформації повинен задовольняти вимогам Адміністрації.

До навантаження навалочних вантажів капітан судна повинен мати у своєму розпорядженні вичерпну інформацію

про остійність судна і про розподіл вантажу згідно з типовими випадками завантаження. Спосіб підготовки такої інформації повинен задовольняти вимогам Адміністрації.

Вантажовідправник зобов'язаний забезпечити капітана судна інформацією про вантаж завчасно до навантаження, щоб дати можливість застосувати запобіжні заходи, необхідні для безпечного перевезення вантажу.

Вантажі, які можуть розріджуватись, приймаються до навантаження тільки тоді, коли дійсний зміст вологи у вантажі менше, ніж гранична вологість для транспортування.

На додаток до інших поставлених вимог вантажне судно, що перевозить зерно, має відповідати вимогам Міжнародного кодексу безпечного перевезення зерна насипом і мати Документ про дозвіл, як вимагає цей Кодекс.

В кодексі приділяється увага в першу чергу не до комерційних питань, а до безпеки судна, його вантажу та екіпажу. Міжнародний кодекс з перевезення зерна регулює питання, пов'язані з навантаженням, розподілом, перевезенням і збереженням вантажу.

Метою цього Кодексу є встановлення правил, методів і припущень, які використовуються при розрахунках і гарантують безпеку судна на усіх етапах експлуатації при перевезенні зерна.

Міжнародний кодекс з безпечного перевезення зерна насипом складається з Додатка, частини А «Спеціальні вимоги» і частини В «Розрахунок умовних моментів крену і основні припущення».

В частині А розглядаються питання застосування кодексу, даються визначення. Наприклад, зерновий кодекс визначає термін «зерно» та включає пшеницю, кукурудзу, овес, жито, ячмінь, рис, бобові, насіння і оброблені форми, поведінка яких подібно поведінці зерна в його природному стані.

Документ про дозвіл повинен видаватися кожному судну, яке має намір перевозити зернові вантажі насипом. Цей документ видається Адміністрацією або визнаною нею організацією і підтверджує, що судно відповідає вимогам Кодексу та додається або включається в Керівництво по завантаженню зерна, яке видається капітану і повинно бути на робочій, англійській або французькій мовах. Інформація про остійність судна при навантаженні зерном видається капітану у вигляді буклету та повинна бути схвалена Адміністрацією прапора.

Правова регламентація перевезення зерна суднами морського флоту спрямована на забезпечення безпеки суден, збереження життя і здоров'я екіпажу. Вимоги Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі та Міжнародного кодексу по безпечному перевезенню зерна насипом є обов'язковими для всіх морських суден, що перевозять зерно.

Зовсім недавно Міжнародна морська організація перейнялася проблемою безпечної експлуатації суден у полярних водах. Дедалі більшого поширення набуває плавання в льодах високих широт - в Арктиці та Антарктиці. Плавання в льодах, зокрема й в осінньо-зимовий період, поступово набуває буденного характеру, але при цьому залишається небезпечною і складною справою.

Більшість фахівців обережно оцінюють перспективи використання арктичних трас для регулярних міжнародних морських перевезень. У віддалених районах Арктики й Антарктики необхідно нарощувати сили і засоби для організації пошуку і порятунку, запобігання аваріям і наслідкам, включно з розливами нафти, системи моніторингу льодового стану, забезпечення зв'язку із суднами. Значних обсягів фінансування потребують гідрографічні та картографічні роботи.

Необхідність прийняття міжнародних стандартів з контролю за безпекою мореплавства та запобігання забрудненню морського навколишнього середовища стосовно плавання у Полярних водах визнана декількома принципово зацікавленими національними Адміністраціями, низкою класифікаційних товариств, міжнародними організаціями, пов'язаними з охороною навколишнього середовища в полярних морях

У Посібнику ІМО для суден, що плавають в Полярних водах Арктики Guidelines For Ships Operating in Arctic Polar Waters (Polar Guidelines), який носить рекомендаційний характер, вказується, що стандарти, представлені в цьому Посібнику, розроблені з метою ослаблення впливу додаткового ризику на судноплавство при плаванні в несприятливих природних та кліматичних умовах, властивих полярним районам [23].

З прийняттям XIV глави СОЛАС -74 Резолюцією КБМ MSC. 386 (94) з 1 січня 2017 року набрав чинності Полярний кодекс. Це означає, що судна, побудовані після 1 січня 2017 року, повинні відповідати вимогам глави XIV СОЛАС -74 «Заходи безпеки для суден, що експлуатуються в полярних водах» та Полярного кодексу [24].

Полярний кодекс пройшов всі необхідні процедури обговорення та узгодження та прийнятий обома комітетами ІМО, відповідальними за його затвердження. Перша частина Кодексу, що складається з поправок до Конвенції СОЛАС, затверджена на 94-му засіданні Комітету з безпеки на морі 17-21 листопада 2014 року Резолюцією MSC.385 (94) [25].

Друга частина кодексу, екологічна, що складається з поправок до Конвенції МАРПОЛ (Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден,) – затверджена на 68-му засіданні Комітету з захисту морського середовища 11-15 травня 2015 Резолюцією МЕРС 265 (68) [26].

Полярний кодекс складається з Вступу та частин I та II. Введення містить положення обов'язкового характеру, які застосовуються до обох частин. Частина А поділена на частину I-А, що містить положення обов'язкового характеру в області заходів безпеки та частину I-В, в яких викладено рекомендації з безпеки. Частина II поділена на частини II-А – положення обов'язкового характеру в галузі запобігання забруднення та частини II-В, що містить рекомендації щодо запобігання забрудненню.

Полярний кодекс діє на території Арктики та Антарктики визначеної ІМО та не передбачає виділення особливих районів та акваторій.

Ключовими принципами при розробці Полярного кодексу були застосування підходу на основі оцінки ризиків для встановлення області його поширення та використання системного підходу при визначенні заходів зниження цих ризиків. Знедавна в діяльності ІМО, ряду класифікаційних товариств та великих судноплавних компаній отримав застосування методичний підхід до зменшення кількості аварій на морі – формалізована оцінка безпеки (Formal Safety Assessment – FSA). Формалізована оцінка безпеки створює основу для цілеспрямованого управління ризиками. Відносно новий для морської індустрії, цей метод давно відомий і застосовується в багатьох видах виробництва, у сфері індустріального управління ризиками – для аналізу безпечності системи та вибору пріоритетних дій, оцінки їх наслідків [27, С. 100].

За вимогами кодексу, всі судна, які збираються працювати в визначених водах Арктики та Антарктики, повинні подати заявку на отримання Свідоцтва судна полярного плавання, яке видається Адміністрацією відповідно до правила глави XI - 1/1 СОЛАС (надання повноважень визнаним організаціям).

Міжнародна Морська Організація заклала правові основи безпеки мореплавання в полярних водах шляхом створення єдиних міжнародних норм та стандартів для зменшення впливу негативних наслідків при плаванні суден в суворих умовах Арктики та Антарктики. З прийняттям XIV глави СОЛАС та Міжнародного кодексу для суден, що експлуатуються в полярних водах, ці вимоги стали носити обов'язковий характер. Полярний кодекс являє собою набір поправок до існуючих конвенцій (МАРПОЛ та СОЛАС) і є першим в історії документом, що регулює судноплавство в Арктиці й Антарктиці, з урахуванням небезпек і ризиків при плаванні в високих широтах [28, С. 151].

Висновки. Міжнародна морська організація відіграє величезну роль у кодифікації та прогресивному розвитку морського права. Кодекси ІМО - це обов'язкові та необов'язкові (рекомендаційні) документи, що доповнюють положення конвенцій і описують конкретну вимогу до техніки, технології, управління.

Першу групу кодексів ІМО становлять обов'язкові кодекси. До обов'язкових кодексів належать такі, як: Міжнародний кодекс з управління безпечною експлуатацією суден і запобігання забрудненню довкілля, Міжнародний кодекс із систем протипожежної безпеки, Міжнародний кодекс з охорони суден і портових засобів та Міжнародний кодекс з рятувальних засобів. Ці кодекси застосовуються до всіх суден, 500 регістрових тонн і більше, які здійснюють міжнародні рейси і не застосовуються до військових кораблів і державних суден, що не беруть участі в комерційних перевезеннях.

До другої групи належать такі кодекси: Міжнародний кодекс з перевезення зерна, Полярний кодекс та інші. Наприклад, Міжнародний кодекс з перевезення зерна застосовується тільки до суден, що перевозять зерно насипом, а Полярний кодекс застосовується до суден, що

експлуатуються у високих широтах. Для всіх інших типів суден, таких як: пасажирські, газовози та інші, ці кодекси будуть необов'язковими.

На жаль, у науковій юридичній літературі дуже мало приділяють увагу розгляду вимог кодексів з безпеки Міжнародної морської організації. Однак, вивчення цих кодексів є обов'язковими для студентів морських навчальних закладів, для таких фахівців, як судноводії, інженери-механіки, електромеханіки. Для цих спеціальностей, відповідно до модельних курсів ІМО, до програм дисципліни "Морське право" включено й основні положення кодексів з безпеки судноплавства.

Список використаних джерел:

1. Торський В.Г. 20 лет МІУ - З правом на успіх?!. Одеса: Екологія. 604 с.

2. Костиря О.В. Історичний аспект розвитку правового регулювання безпеки судноплавства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». № 47(2). 2020. С. 128 – 131.

3. Костиря О.В. Роль Міжнародної Морської Організації в кодифікації морського права. Держава та регіони. Серія: Право. № 4/2020. С. 95- 100.

4. В.П. Топалов, В.Г. Торський. Застосування міжнародних конвенцій на борту судна. Одеса: Астропринт, 2012. 208 с.

5. Аверочкіна Т.В., Плачкова Т.М. Генеза міжнародно-правового регулювання забезпечення безпеки мореплавства. Lex Portus № 2. 2016. С. 150 – 168.

6. Л.А. Позолотін., В.Г. Торський, Т.Р. Короткий. Збірник резолюцій Міжнародної Морської Організації - ІМО з адміністрування безпеки судноплавства. Довідковий посібник. Одеса. Фенікс. 2011. 570 с.

7. International Code for Fire Safety Systems. URL:https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/publications/Documents/Supplements/English/QQB155E_122019.pdf (дата звернення 19.09.2021).

8. Резолюція MSC.403(96) Поправки до Міжнародного кодексу з систем пожежної безпеки (кодекс СПБ) URL:http://rise.odessa.ua/texts/MSC403_96.php3 (дата звернення 19.09.2021).

9. Resolution A.1138(31) adopted on 4 december 2019 (agenda item 10) Procedures for Port State Control, 2019. URL: https://www.register-iri.com/wp-content/uploads/A.113831.pdf (дата звернення: 19.09.2021).

10. Торский В.Г., Топалов В.П. Застосування міжнародних конвенцій на борту судна. Одеса: АстроПринт. 2005. 208 с.

11. Міжнародний Кодекс з охорони суден та портових засобів. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896_035 (дата звернення 02.10.2022).

12. International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS), 1974**.** URL:http://www.imo.org/en/About/ Conventions/ ListOfConventions/Pages/International-Convention-for-the-Safety-of-Life-at-Sea-(SOLAS),-1974.aspx (дата звернення 01. 10. 2022).

13. Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року**.** URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_053#Text (дата звернення 01. 10. 2022).

14. Манільскі поправки до Кодексу з підготовки і дипломування моряків та несення вахти. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996_052 (дата звернення 02.10.2022).

15. Л.А.Позолотін, В.Г. Торський. Морське перевезення небезпечних вантажів. Одеса: АстроПринт. 2010. 160 с.

16. Resolution MSC.122(75) (adopted on 24 may 2002) adoption of the International Maritime Dangerous Goods (IMDG) Code. URL:https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/IndexofIMOResolutions/MSCResolutions/MSC.122(75).pdf (дата звернення 02.10.2022)

17. Л.А.Позолотін, В.Г. Торський. Морське перевезення небезпечних вантажів. Одеса: АстроПринт. 2010. 160 с.

18. An introduction to the IMDG Code - Exis Technologies. URL:http://www.imdgsupport.com/Free%20IMDG%20Code%20introduction%2038-16.pdf (дата звернення 01. 10. 2020).

19. Закон України про внесення змін до закону України "Про карантин рослин". URL: https://ips.ligazakon.net/document/T063369?an=551 (дата звернення 01. 10. 2020).

20. Є.П. Белобров, Н.С. Бабюк, О.О. Рангаєва. Умови праці та ризики морських фумігаторів і членів екіпажів при фумігації вантажів в трюмах суден. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/usloviya-truda-i-riski-morskih-fumigatorov-i-chlenov-ekipazhey-pri-fumigatsii-gruzov-v-tryum (дата звернення 20.10. 2020).

21. Міжнародний кодекс по безпечному перевезенню зерна насипом (Прийнято Резолюцією КБМ від 23.05.1991 N MSC.23 (59)). URL: http://docs.cntd.ru/document/499029966 (дата звернення 20.10. 2020).

22. Резолюція IMO A.562 (14) «Рекомендація з критерію сильного вітру і бортової хитавиці. URL: http://rise.odessa.ua/texts/A562_14.php3 (дата звернення 20.10. 2020).

23. Guidelines for Ships Operating In Polar Waters. A 26/Res. January 2010. URL:http://library.arcticportal.org/1475/1/A.102426_Guidelines_for_ships_operating_in_polar_waters.pdf (дата звернення 02.10.2020).

24. Resolution MSC.385(94) (adopted on 21 November 2014) International Code for Ships Operating in Polar Waters (Polar Code).URL:http://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/

polar/Documents/POLAR%20CODE%20TEXT%20AS%20ADOPTED%20BY%20MSC%20AND%20MEPC.pdf (дата звернення 02.10.2022).

25. Resolution MEPC. 265(68) (adopted on 15 May 2015). URL:http://www.imo.org/en/KnowledgeCentre/IndexofIMOResolutions/Marine-Environment-Protection-Committee-(MEPC)/ Documents/ MEPC.265(68).pdf (дата звернення 02.10.2022).

26. Костиря О.В. Международные стандарты и требования в отгошении безопасности для судов, эксплуатируемых в полярных водах. Lex Portus, Юридичний науковий журнал № 4(6)'2017. С. 142 -153.

§5.2 ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ КОДИФІКАЦІЇ МУНІЦИПАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
(Лебідь Т.І., Академії праці, соціальних відносин і туризму)

Вступ. Вивчаючи процес створення інформаційних законів в Україні, В.А. Ліпкан та В.А. Залізняк зазначив, що це акція, спрямована на сприяння компетентним органам і громадянам правових дій, які регулюють інформаційні відносини, з метою підвищення ефективності діяльності адміністративних органів у цій сфері [1, с. 48-51]. Як бачимо, у цьому визначенні є посилання на мету класифікації програми та її предмети, але обидва є загальними та дійсними. Також, як і О.В. Карнаухова, В.А. Ліпкан та В.А. Залізняк визначає поняття «встановлення правил інформації» через загальний термін, який позначає інформаційні відносини.

Також не зовсім зрозуміло, яка із частин цього визначення стосується лише України, найімовірніше, вони сформулювали дефініцію поняття «систематизація інформаційного законодавства», а не «систематизація інформаційного законодавства України». Найбільш вдалим варто визнати визначення, надане згаданою вище Н.М. Кошіль. Дослідник зазначила: «Систематизація конституційного законодавства України – це результат упорядкування та зведення до єдності положень нормативно-правових актів і міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України та які регламентують однорідні суспільні відносини, що складаються щодо основ правового становища особистості, юридичної організації держави в процесі здійснення публічної (державної й публічно-самоврядної) влади та її взаємодії з громадянським суспільством і населенням країни» [2, с. 152].

Окрім наведених вище заперечень проти цього визначення, воно заслуговує на підтримку. Більше того, його

дуже легко адаптувати до вимог муніципального права України. Також наголошуємо, що у трьох наведених вище поясненнях лише Н.М. Кошіль не лише анонсує, а й насправді говорить про програму в Україні, що слід вітати, бо вона дає гарне пояснення.

Із числа пропозицій фахівців із теорії права, висловлених під час визначення поняття «систематизація законодавства», варто скористатися уточненням, що систематизація являє собою приведення законодавства до структурної й логічної впорядкованості. Найбільш детально це розкрито у визначенні А.О. Соловйова.

Слід зазначити, що приведення закону до процесуальної системи полягає в інтеграції нормативно-правових актів, які містяться в муніципальних законах України, а також упорядкуванні документів, алфавіті, послідовності тощо. Варто підкреслити, що оформлення документів певним чином може бути застосоване і до міжнародних договорів, які передбачається включити до законодавства українських муніципалітетів. Приведення правил до логічного порядку складається з виключення з нормативно-правових актів застарілих норм, норм, які Конституційним Судом України визнані такими, що не відповідають Конституції України, а також у заповненні прогалин, вирішенні колізій тощо.

Із числа наданих пропозицій фахівців із галузевих правових дисциплін, висловлених під час визначення поняття «систематизація законодавства», варто скористатися ідеєю Н.М. Кошіль про включення до визначення поняття «систематизація конституційного законодавства України» переліку джерел конституційного законодавства України.

Цю пропозицію можна використати у порівнянні з визначенням «муніципальне законодавство в Україні». Отже, створення муніципальних законів України означає привести систему структури та розуміння положень законів країни

(Конституції України, законів і підзаконних актів) та міжнародних договорів, правових рішень, виданих Верховною Радою України. , що регулює суспільні відносини, пов'язані з місцевим самоврядуванням.

Виклад основного матеріалу. Галузь муніципального законодавства України тісно пов’язана з однойменною галуззю права. Муніципальне право України – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов’язані з місцевим самоврядуванням, у тому числі з прямою демократією на місцевому рівні, створенням та функціонуванням органів місцевого самоврядування в межах власних та делегованих повноважень. Муніципальне право України нині слід розглядати як комплексну галузь національної системи права.

Деякі його витоки, але не всі, містяться в кафедрі муніципального права України, яка також має комплексний характер. Виходячи з аналізу функціонування українського муніципального законодавства, недоцільно застосовувати поняття «закон» просто і обмежувати його реалізацією українських соціальних законів. відносини з місцевим самоврядуванням.

Досліджуючи систематизацію муніципального законодавства України, доцільно також приділити увагу нормативно-правовим актам органів та посадових осіб місцевого самоврядування та іншим документам. Застосування для цього поняття «законодавство» у широкому розумінні, тобто не тільки як сукупності законів України, ставить питання визначення кола тих нормативноправових актів, які будуть охоплюватись цим поняттям. Для дослідження питань систематизації муніципального законодавства України запропоновано визначити муніципальне законодавство України як систему, до якої входять Конституція, міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Парламентом, закони України та підзаконні нормативно-правові акти, що

регулюють суспільні відносини, пов'язані з місцевим самоврядуванням, у тому числі з прямою демократією на місцевому рівні, створенням та функціонуванням органів місцевого самоврядування в межах власних та делегованих повноважень.

У ході кількарічних досліджень створення муніципального права в Україні це поняття було уточнено та рекомендовано подальше наукове обговорення. Реалізація муніципального законодавства в Україні означає створення офіційної та цілісної системи правових норм країни (Конституції, законів України та підзаконних актів) та міжнародних договорів, затверджених парламентом, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з місцевим самоврядуванням [3, с. 752].

Приведення законодавства до структурної впорядкованості полягає в укрупненні нормативно-правових актів, які включено до муніципального законодавства України, а також у розташуванні документів у хронологічній, алфавітній, предметній послідовності. Розташування документів у певній послідовності може бути застосовано і до тих міжнародних договорів, які запропоновано включити до муніципального законодавства України. Виявлено, що приведення законодавства до логічної впорядкованості полягає у виключенні з текстів нормативно-правових актів застарілих норм та норм, які визнані Конституційним Судом України такими, що не відповідають Конституції України, заповненні прогалин, вирішенні колізій.

Вивчаючи процес законотворчого регулювання муніципальних утворень в Україні, необхідно враховувати, що він формувався і становився довго. Тому в дисертації стверджується, що немає потреби організовувати через «революційні» зміни, які діяли в перше десятиліття після проголошення незалежності країни, але не зараз, коли

муніципальне законодавство України не встановлюється, а розвивається. .

Необхідність систематизації муніципального законодавства України зумовлена потребами: - ревізії актів муніципального законодавства України відповідно до принципів поточного етапу муніципальної реформи (децентралізації публічної влади, субсидіарності у сфері надання послуг тощо); - ліквідації як прогалин (наприклад, у частині загальнодержавної регламентації організації та проведення місцевих референдумів), так і суперечностей у муніципальному законодавстві (наприклад, у частині того, чи є іноземні громадяни та особи без громадянства членами територіальних громад сіл, селищ, міст, чи ні); - полегшення застосування актів муніципального законодавства фахівцями та пересічними членами територіальних громад; підвищення рівня правосвідомості та активізації правового просвітництва членів територіальних громад.

Також певною формою правотворчості може бути форма правотворчості на муніципальному рівні - це форма правотворчості муніципальних утворень України та узгодження муніципальних законів України прямо і опосередковано - встановлення українського муніципального права [4].

Наступне сформульоване у процесі дослідження систематизації муніципального законодавства України узагальнення полягає в тому, що наразі її стан не є задовільним. Виявлено, що кодифікований характер мають лише поодинокі акти, що містять норми муніципального законодавства, а саме: - Конституція України; - Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» (вперше в українській юридичній літературі доведено, що цей закон має кодифікований характер, з посиланням на змістові характеристики та кількісні показники); - деякі статути

територіальних громад (інша частина статутів територіальних громад мають характер консолідованих нормативно-правових актів).

З точки зору класифікації муніципальних законів і нормативних актів, з точки зору загальнодержавної діяльності, що регулює управління місцевими органами влади та діяльність органів місцевого самоврядування, вона широко використовується в електронному вигляді - в резюме. в електронній базі даних та пошуковій системі. Виходячи з цього, було вирішено, що на даний момент КМУ не має власного однойменного коду, хоча деякі намагалися це підтвердити.

Системоутворюючим нормативно-правовим актом муніципального законодавства є Закон від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні». Слід зазначити, що низький рівень систематизації муніципального законодавства України зумовлюється браком відповідної політичної волі. Висновок аргументовано за підсумком аналізу текстів концептуальних документів про реформу місцевого самоврядування, які приймались протягом періоду існування України як незалежної держави центральними органами державної влади, до яких належать:

– Концепція адміністративної реформи, затверджена Указом Президента України від 22 липня 1998 р.;

– Концепція державної регіональної політики, затверджена Указом Президента України від 25 травня 2001 р.;

– Концепція щодо внесення змін до Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації» 2001 р., схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 березня 2001 р.;

– Концепція реформи місцевого самоврядування, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 липня 2009 р. (нині втратила чинність);

– Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р.

У кожному з цих коментарів багато уваги приділяється вдосконаленню муніципального законодавства, особливо Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» загалом, але в жодному з них не згадується про створення муніципального законодавства в Україні спеціального.

Про систематизацію законодавства згадується лише у Концепції адміністративної реформи 1998 р., однак йдеться про адміністративне законодавство; пропозиції щодо його систематизації сформульовано хоча й стисло, але не поверхнево. Виявлено, що здійснення систематизації муніципального законодавства України значно утруднюється тим, що у галузі муніципального законодавства досі немає уніфікованого доктринального підходу до нормотворчості в частині застосування однієї з теорій про природу місцевого самоврядування: громадської, державницької або теорії муніципального дуалізму [5, с. 203].

Виходячи з цього, надано рекомендації: - постійне дотримання єдиної доктрини місцевого самоврядування під час створення муніципальних законів, що сприятиме подальшому вдосконаленню муніципального права України в напрямку єдності доктрини; ; - у реалізації муніципального права України дотримується доктрина муніципального дуалізму.

Дослідження систематизації муніципального законодавства України було б неповним без аналізу її форм. Застосування інкорпорації, консолідації та кодифікації для систематизації муніципального законодавства України не викликає заперечень. А ось застосування менш традиційних форм систематизації законодавства по відношенню до муніципального законодавства викликає певні зауваження.

Так, облік не має перспектив застосування як одна з форм систематизації муніципального законодавства України з огляду на те, що: - як форма систематизації законодавства облік поки що не отримав визнання більшості вчених, які досліджують питання систематизації; - облік у муніципальному законодавстві не має таких особливостей, які відрізняли б його від обліку в інших галузях законодавства. Запропоновано аналізувати облік в рамках дослідження інкорпорації муніципального законодавства України.

Щодо менш звичних форм законодавства, таких як правові акти, було вирішено, що немає надії на застосування як один із способів встановлення муніципального права в Україні, у зв'язку з тим, що кількість законів, які регулюють суспільні відносини в Україні дуже мала (тобто закони «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., «Про вибори до органів місцевого самоврядування» від 1 липня 2015 р., «Про добровільне об'єднання громадян» від 5 лютого 2015 р. «Про співпрацю із зоною кооперації» від 17.06.2014 р., «Про органи, що здійснюють самовизначення громадян» від 11.07.2001 р., «Про депутатів місцевих рад» та ін.) від 11 липня 2002 р. .

Сьогодні ми можемо констатувати, що вперше за останні кілька сотень років в Україні реалізуються на практиці ідеї місцевої влади – влади місцевого самоврядування, які були чинними в нашій державі 500 років тому. Магдебурзьке право – історичний документ, що заклав перші підвалини демократичного самоврядування в Києві та інших містах України, визначив права й обов'язки територіальної громади [6, с.3-4].

У Конституції України 1996 року вперше за новітніх часів на конституційному рівні проголошено, що «в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування» (ст. 7 Конституції України) і закріплено поняття місцевого

самоврядування, яке визначається як право «територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України» (ст. 140 Конституції України) [4]. Місцеве самоврядування має специфічну правову форму в кожній державі і залежить від її устрою, історичних, національних та інших особливостей.

Якщо характеристики місцевого самоврядування в країнах однакові, то питання вирішується по-іншому: чи органи місцевого самоврядування представляють глибинний рівень управління чи вони відрізняються від уряду, але працюють з ним, конкретні організації для вирішення питань суспільства. Як орієнтир, державне та муніципальне управління як тип доброго врядування має на меті побачити важливу діяльність громадян та їхніх сімей як у державному суспільстві, так і в різних сферах – муніципальних установах (у місті, області, селі, селі, селі, поселення тощо).

При цьому обидва ці види соціального управління мають особливе призначення і володіють специфічними властивостями та ознаками, тому що, діючи в рамках єдиного державного простору, вони реалізуються на певних управлінських рівнях. Разом з тим в муніципальному управлінні в певному сенсі можна виявити симбіоз функцій, реалізація яких обумовлена тим, що місцеве самоврядування має як власні, так і передані державою повноваження.

Отже, місцева (муніципальна) влада і державна влада, а значить і муніципальне і державне управління тісно взаємопов'язані: у них одне джерело влади - народ, вони виконують спільну для всіх функцію: забезпечують нормальні умови життєдіяльності громадян, покликані захищати їх права, свободи і законні інтереси. Місцеве самоврядування в Україні має ряд характерних рис:

1. Не є складовою частиною державного механізму управління в країні, проте, як і держава, здійснює публічну владу, владу народу.

2. Є однією з форм народовладдя. Здійснюється громадою («місцевим співтовариством») у межах певної території як безпосередньо (референдум, вибори, сходи та ін.), так і через органи місцевого самоврядування.

3. Має особливий суб'єкт — населення, громадяни, що мешкають на певній території.

4. Має особливий об'єкт управління — питання місцевого значення.

5. Має самостійність, що виражається в його організаційній відокремленості, у праві на фінансово-економічні ресурси, у виконанні значної частини суспільних справ у рамках закону та ін.

6. Несе відповідальність за свою діяльність, що забезпечується різними формами контролю з боку населення [7, с. 4-11].

7. Поєднує у собі засади інституту громадянського суспільства і державної влади: баланс державних і місцевих інтересів забезпечується законом. Значна частина діяльності місцевого самоврядування — вирішення питань, на які держава впливає у багато способів (правових, фінансових та ін.).

Органи місцевого самоврядування можуть наділятися іншими повноваженнями органів виконавчої влади, а також можуть брати участь у здійсненні громадських робіт. У цьому випадку органи державної влади мають право контролювати використання влади. Саме через усі рівні місцевого самоврядування повною мірою може бути реалізована ідея використання влади безпосередньо перед людьми, можливість вирішення проблем взаємодії між країною, населенням регіонів та окремими людьми. Причиною такої дії має бути муніципальна реформа.

Її впровадження є необхідним атрибутом розвитку регіону, а значить й розвитку усієї держави. Муніципальна реформа покликана змінити старі принципи державного впливу та втручання в життя регіонів, вона повинна розглянути та, якщо потрібно, перебудувати структуру органів місцевого самоврядування, дати простір для вироблення довгострокових програм та ідей. Головна мета муніципальної реформи – зміцнення основ народовладдя через підтримку місцевого самоврядування як однієї з підвалин демократичного ладу.

Муніципальна реформа має забезпечити поступовий перехід від централізованого державного управління до місцевого самоврядування шляхом передачі територіальним громадам та утвореним ними органам необхідних повноважень та матеріально-фінансових ресурсів для самостійного вирішення значної частини суспільних справ. Вважаємо за необхідне проаналізувати саму етимологію терміну «муніципалітет». Юридична енциклопедія під муніципалітетом (від лат. rnunicipium - місто, яке має самоврядування) трактує, по-перше, одиницю соціально-територіальної структури суспільства, як правило, місто та місцевість, що до нього прилягає, які об'єднуються єдиною системою управління на основі самоврядування; по-друге, виборний орган у системі місцевого управління [8, с. 260-267].

Професор Л.А. Веліхов в роботі «Основи міського господарства» (1928 р.), в якій він зробив спробу «стисло викласти муніципальну науку в цілому», так пояснює термін муніципалітет: «Munis» по латині означає тяжкість, тягота, тягар, а capio, recipio - беру, приймаю. Відповідно, міське управління, як би бере на себе, за уповноваженням жителів міста і з дозволу уряду, тягар суспільної влади, виконання суспільних завдань і розпорядження господарськими засобами» [9, с.15-23].

Слід зазначити, що в міжнародному праві терміни «муніципалітет» і «муніципалітет» вживаються по-різному. Наприклад, у США та Великобританії муніципалітетами називають лише муніципальні органи. Відповідно до Конституції Королівства Нідерландів 1983 року, муніципалітети — це сукупність місцевих органів влади на місцевому рівні, а провінції — органи місцевої влади на регіональному рівні. В Японії муніципалітети поділяються на села та міста, населення яких може налічувати сотні чи сотні тисяч.

У той же час у переважній більшості зарубіжних країн під муніципалітетами розуміється сукупність усіх органів місцевого самоврядування. Процес муніципальних перетворень в Україні занадто складний як за умов внутрішніх проблем, що накопичились в муніципальному середовищі внаслідок втрачених можливостей та часу, так і за умов зовнішніх проблем, які постають перед місцевими громадами внаслідок переходу нашої країни в режим відкритої економіки в зв'язку із вступом до Світової Організації Торгівлі (СОТ), де поки що конкурентоздатність нашої країни знаходиться на вкрай незадовільному рівні.

Так, за давоським індексом конкурентоспроможності наша країна займає 82 місце зі 133 країн, наведених у 2010 році. У 2009 та 2008 роках у середньому ми посідали в цьому списку 72 місце (із 134) та 73 місце (із 131 країни). Слід зазначити, що глобальна економіка має два впливи на населення: по-перше, вона дає розумним і сильним громадянам додаткові можливості для прискорення розвитку та зростання, а по-друге, звичайно, це відбувається незалежно від слаборозвинених і сильних громадян.

Тому з виходом країни у світ відкритої економіки місцеві громади стають самостійними, поруч з державою, гравцями у світовій конкурентній боротьбі за життєво важливі ресурси, а з

об'єктів розвитку вони стають його суб'єктами. В даному випадку, найбільш прогресивні громади можуть вдаватися до послуг міжнародних агентств інвестиційного рейтингування (Standard & Poor′s, Moody′s, Fitch), щоб у вигляді інвестиційного рейтингу здобути як своє обличчя, так і перепустку до світових ринків [10, с. 18].

Інтеграційні процеси на демократичних засадах сприяли виникненню нового поняття «урядування» (governance) як такого, що відображає нову парадигму управління територіальним розвитком. У сучасних міжнародно-правових джерелах переважно використовуються такі поняття: · урядування – система цінностей, інституцій, за допомогою яких суспільство керує своїми соціальними, політичними та економічними справами. Це спосіб, у який суспільство самоорганізовується для прийняття та реалізації рішень – досягнення взаєморозуміння, консенсусу та взаємодії; · урядування – визначення здатності держави «служити» громадянам.

Він визначає правила (принципи), процеси та моделі поведінки через владу уряду, які реалізуються в суспільстві. Основними питаннями, які розглядаються в цьому розділі, є те, як надаються державні послуги, як управляються ресурси та як здійснюється державна влада (уряд). З концепції поваги до прав людини, демократії та демократії, верховенства права, громадянського суспільства, розподілу влади на основі децентралізації, ефективна публічна адміністрація (та управління) набувають все більш важливого значення із розвитком суспільства в напрямку створення більш передбачуваної політичної системи, урядування еволюціонує у належне урядування [11, с. 28-34].

Концепція належного урядування сформувалася в європейській правовій доктрині на основі та за умови дотримання двох основоположних принципів побудови

правових систем провідних західноєвропейських країн – демократії та верховенства права. Як показує аналіз, діюча у більшості міст модель управління не відповідає цілому ряду принципів управління складними соціально-територіальними спільнотами, якими є будь-яке місто. Як правило, у містах не реалізовані принципи цільової орієнтації міста, відсутні програми розвитку (що не зводяться до передвиборчих програм міських голів або депутатів).

Невизначеність у визначенні пріоритетів створює серйозні труднощі для побудови належної структури міського управління. Фактично структура української міської адміністрації зупинилася на рівні 40 і 50. Той факт, що велика кількість чинників, які забезпечують суверенітет, розвиток і життя міста, не належать ні жителям міст, ні їхнім органи управління мають значний вплив на характер управління містами України. У містах важливу роль у вирішенні їх проблем відіграють обласні та районні державні адміністрації, департаменти та управління.

Через це трирівнева (органи самоорганізації населення, районні адміністрації, міськвиконком) система органів управління містами виявляється доповненою ще одним – районним чи обласним рівнем управління. Єдиний об'єкт управління – містообслуговуючий комплекс виявляється у цьому випадку розчленованим на дві частини з підпорядкуванням різноманітним органам управління: вплив на одну частину містообслуговуючої підсистеми здійснюється міськвиконкомами, а на іншу – рай- і облдержадміністраціями.

Крім того, цілий ряд об'єктів обслуговування міста знаходяться в недержавній власності. Таким чином, аналіз організаційної структури виконавчих органів місцевого самоврядування дозволяє зробити висновок про неповну відповідність управляючої системи міста (структурних підрозділів міськвиконкомів) системі, що управляється

(міській общині, міському господарству, стосункам, що склалися в ньому). Ця невідповідність виявилася, по-перше, у відставанні управляючої системи від системи, яка управляється, що призводить до домінування стихійних засад, застарілих організаційних форм; по-друге, до випередження в цілому ряді випадків управляючої системи в своєму розвитку уперед, не рахуючись з закономірністю процесів, які управляються, що призводить до неприродних і спотворених форм деяких структурних підрозділів.

Вищезазначене свідчить про необхідність інституційного планування, реформування структури управління містом відповідно до ринкового середовища, до якого більше залучені органи місцевого самоврядування, ніж урядовці [12, с. 28-34].

Удосконалення структури управління містом бачиться нами через зміну організаційних форм, моделей та механізмів останнього, що створювало б стимули реалізації спільних соціально-економічних інтересів громадян, влади та бізнесу. Основою здійснення ефективного муніципального менеджменту є розвинений муніципальний сектор економіки і цікавими в науковому плані стають корпоративні методи управління цим сегментом ринку. Адже, як влучно підкреслює Олександр Замковий, «на відміну від економіки промисловості, муніципальна економіка тяжіє до традиційних методів господарювання, хоча її структура все більше розгалужується і змінюється за видами і формами власності підприємств [13, с. 638-639].

Економічна діяльність міст зростає, стає більш товарною та ефективнішою. «Також експерт у цій галузі О. Бобровська наголошує, що в містах України вже накопичено певний досвід управління підприємствами, але глибокий аналіз його результатів, переваг і можливостей не є загальним і не може сприяти. здійснення різноманітних відносин взаємодії, які можуть відігравати важливу роль у вирішенні багатьох проблем, що породжують проблеми розвитку міст» [14, с. 30-34].

Підкреслимо, що корпоративна економіка муніципального утворення розглядається нами як сфера життя територіальної громади, що на основі корпоративної муніципальної власності здійснює розвиток продуктивних сил, виробництво, обмін, розподіл і споживання продуктів та послуг, забезпечує корпоративні права мешканців громади і розвиває соціально-економічні відносини шляхом активного включення мешканців у створення матеріальних і суспільних благ.

При цьому корпоративний сектор економіки муніципального утворення являє собою сектор загальної сфери економічних відносин у муніципальному утворенні, діяльність в якому здійснюється на засадах корпоративних підходів і створення передумов формування та реалізації спільних соціально-економічних інтересів підприємств, громади і влади. У свою чергу, територіальна громада та її мешканці відповідно як учасники корпоративного управління також мають певні корпоративні права.

До корпоративних прав громади як акціонера належать права щодо:

–об′єднання територіальних громад сусідніх сіл в одну територіальну громаду, створення єдиних органів місцевого самоврядування та обрання єдиного сільського голови;

–створення спільних органів місцевого самоврядування, формування спільних бюджетів, об′єднання комунального майна;

–прийняття рішень про передачу іншим органам окремих повноважень щодо управління майном, яке належить до комунальної власності відповідної територіальної громади, визначення меж цих повноважень та умов їх здійснення;

–створення у разі потреби органів і служб для забезпечення здійснення з іншими суб’єктами комунальної власності спільних проектів або спільного фінансування

(утримання) комунальних підприємств, установ та організацій, визначення повноважень цих органів (служб); · вирішення питань через загальні збори і групи:

1. Конституція України – визначає конституційні основи місцевого самоврядування та децентралізації.

2. Закони, що регулюють засади місцевого самоврядування та децентралізації, повноваження відповідних органів та посадових осіб («Про місцеве самоврядування», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» та інші).

3. Закони, що визначають порядок формування органів місцевого самоврядування та обрання сільських, селищних та міських голів («Про місцеві вибори» та інші).

4. Закони, що є визначальними для формування ресурсів місцевого самоврядування та децентралізації, порядку формування бюджетів, встановлення податків і зборів тощо (Бюджетний кодекс, Податковий кодекс, «Про місцеві податки і збори», «Про плату за землю» та інші).

5. Галузеві закони, що визначають місце і роль органів та посадових осіб місцевого самоврядування у певних галузях правовідносин, що належать до предмету правового регулювання цими законами (Земельний кодекс, «Про об'єднання громадян», «Про підприємництво», «Про охорону навколишнього середовища» та інші).

6. Нормативні акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, що приймаються на основі законів України і визначають порядок реалізації певних норм цих законів (Перелік актів, що випливають і встановлюють підходи щодо організації тендерних закупівель, встановлення заробітних плат, виплати субсидій тощо).

7. Нормативні акти місцевої ради, що встановлюють особливості здійснення місцевого самоврядування та

децентралізації в певній територіальній громаді (Статут територіальної громади села, селища, міста) та правила і процедури роботи органів місцевого самоврядування (регламент ради та виконавчого комітету, положення про постійні комісії ради тощо) [15, с. 192].

Зазначимо, що це далеко не вичерпний перелік нормативно-правових актів, які стосуються процесу муніципального реформування. На фоні вищенаведеного не можемо не відмітити, що правове регулювання є надзвичайно різноплановим, об′ємним, дуже розпорошеним, а іноді навіть суперечливим. А тому наступним логічним кроком процесу реформування місцевого самоврядування в Україні має стати кодифікація муніципального права. Також значні надії покладаємо на подальший розвиток статутного забезпечення діяльності територіальних громад.

Одним з найбільш суттєвих елементів муніципальної реформи має стати реформування фінансово-економічної основи місцевого самоврядування. Адже для успішних реформаторських дій децентралізація функцій повинна відбуватися поряд з передачею достатніх фінансових ресурсів та майна для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування якісних та доступних послуг.

Коли фінансові ресурси надаються місцевим органам влади, вони можуть отримувати власні прибутки, встановлюючи та стягуючи податки та збори за надані послуги на основі принципу винагороди за послуги. Необхідні кошти створюються завдяки ефективному управлінню державними ресурсами та частиною бюджету, що залежить головним чином від рішень, прийнятих місцевою владою.

Слід також відмітити вплив нововведення – статтею 167 пунктом 1 IV розділу Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року [9] встановлено 17% податкову ставку на загальну суму отриманих платником податку у звітному

податковому місяці доходів, що перевищують десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року.

Це в свою чергу означає розширення бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб і відповідно позитивну динаміку надходжень. Зростання доходів від другого джерела податкових надходжень, плати за землю, в основному пов'язано з тим, що було змінено ставки податку за земельні ділянки, розташовані в межах населених пунктів, нормативну грошову оцінку яких не проведено. Частка ж доходів від місцевих податків та зборів постійно зменшується, в 2010 році досягла значення 1%.

Перелік останніх скорочено новим Податковим кодексом України (ст.10 XII розділ) [9] до 2 податків (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; єдиний податок) та 3 зборів (збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір). Незважаючи на всі ці нововведення, показовою є ситуація, коли в складі зведеного бюджету України за 2010 рік частка доходів місцевих бюджетів склала 25,6%, а видатків 40,2% [16, с.34-38], тобто має місце пряма невідповідність між функціями, покладеними на місцеві органи влади та засобами для їх виконання. Таким чином, муніципалітети не мають достатнього фінансового забезпечення.

Змінити цю ситуацію може лише реальне впровадження податку на нерухоме майно за рахунок місцевого бюджету. Слід також підкреслити, що відхід від різних рівнів влади в організації горизонтальної мережі вимагає зміни в інвентарі інструментів управління з метою опори на «демократично-управлінську відповідальність», оскільки останній недолік зменшив авторитет уряду разом з місцевими органами влади.

Так, В. Вітовський стверджує, що «масова ненависть до владних інституцій і тупий мовчазний спротив їхнім ініціативам» є рисою, яка не дозволяє сучасній Україні активно розвиватися і зайняти належне їй місце в світі [17, с.7-9]. Організація Об'єднаних Націй проголосила 2012 рік – Міжнародним роком кооперативів, відзначаючи їхній внесок у соціально-економічний розвиток. У рамках проекту ПРООН «Муніципальна програма врядування та сталого розвитку» підтримується створення самообслуговуючих кооперативів, як тієї форми організації громади, яка дозволяє жителям утримувати та обслуговувати їхнє спільне майно.

Набуває особливого значення питання міжмуніципального співробітництва. У зв'язку з цим, відповідно до норм Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [12], оновленої Стратегії реформування місцевого самоврядування, має стимулюватись формування на добровільній договірній основі об′єднань відповідних ланок адміністративно-територіальної системи (при збереженні ними – ланками – статусу самостійних юридичних осіб) для ефективного вирішення вказаних спільних проблем. Формування і функціонування таких об′єднань має розглядатись як попередній крок для майбутнього укрупнення цих ланок. Метою «Муніципальної програми врядування та сталого розвитку», що впроваджується Програмою розвитку ООН в Україні, є сприяння врядуванню за широкої участі громадян для покращення якості життя населення в містах України.

Завданнями Програми є: розбудова потенціалу центральних органів державної влади щодо фіскальної та адміністративної децентралізації на користь органів місцевого самоврядування; розбудова потенціалу органів місцевої влади щодо прозорого визначення та впровадження стратегій місцевого розвитку, надання громадських послуг та сприяння

місцевому економічному розвитку; підвищення спроможності громад покращувати місцеві соціальні, економічні та екологічні умови [18, с. 194-205].

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, можемо зробити висновок. Отже, створення муніципальних законів України означає привести систему структури та розуміння положень законів країни (Конституції України, законів і нормативно-правових актів) і міжнародних договорів, правових рішень, які видає Верховна Рада. України, яка регулює суспільні відносини, погоджена з місцевим урядом.

До цього визначення варто додати також ін-формацію про форми систематизації, які є перспективними для систематизації муніципального законодавства України. Це є важливим ще й тому, що в юридичній літературі поки що немає єдності у виокремленні цих форм. У проведенні відповідних творчих пошуків вбачаються перспективи по-дальших досліджень у цьому напрямі.

Список використаних джерел:

1. Адаменко А.Ю. Трансформація виборчої системи в Україні / А.Ю. Адаменко // Вісник Харківського національного університету. Серія «Питання політології». – 2007. – № 760. – С. 48–51.

2. Алексеев С.С. Государство и право : [учебное пособие] / С.С. Алексеев. – М. : Проспект, 2007. – 152 с.

3. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С.С. Алексеев. – М. : НОРМА, 2001. – 752 с.

4. Аналіз стану законодавчої бази про вибори Президента України: напрямки та шляхи удосконалення згідно з рекомендаціями місії ОБСЄ/БДІПЛ зі спостереження за виборами та Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) / Вищий адміністративний суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.vasu.gov.ua

5. Анахасян Р.Л. Проблемы инкорпорации нормативно-правовых актов России : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Р.Л. Анахасян. – Сочи, 2009. – 203 с.

6. Баймуратов М.А. О хартии города Одессы / М.А. Баймуратов // Мучник А.Г. Проект Хартии города Одессы / А.Г. Мучник. – Одесса, 1999. – С. 3–4.

7. Баймуратов М.О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: методологічні підходи до визначення основних ознак / М.О. Баймуратов // Публічне право. – 2011. – № 2. – С. 4–11.

8. Бальцій Ю.Ю. Правова природа статутів територіальних громад / Ю.Ю. Бальцій // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 45. – Одеса : Юрид. л-ра, 2009. – С. 260–267.

9. Барабаш Ю.Г. Соціальні права громадян та можливості їх захисту Конституційним Судом України / Ю.Г. Барабаш // Публічне право. – 2012. – № 1. – С. 15–23. 163

10. Барський В.Р. Нормотворчість представницьких органів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / В.Р. Барський. – Одеса, 2006. – 18 с.

11. Батанов О. Концептуальні проблеми статутної нормотворчості у місцевому самоврядуванні / О. Батанов, І. Зайцева // Юридичний вісник. – 2013. – № 4. – С. 28–34.

12. Батанов О.В. Питання розробки та прийняття статуту територіальної громади / О.В. Батанов // Юридичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 38–40.

13. Батанов О. Статут територіальної громади / О. Батанов // Юридична енциклопедія : у 6 т. – К., 1998–2004. – Т. 5. – 2003. – С. 638–639.

14. Батанов О. Статут територіальної громади – основний нормативний акт місцевого самоврядування / О. Батанов // Право України. – 2004. – № 7. – С. 30–34.

15. Батанов О.В. Статут територіальної громади: проблеми теорії і практики. Статут територіальної громади Маріуполя / О.В. Батанов, Ю.О. Волошин, С.В. Маліков ; за заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К., 2004. – 192 с.

16. Батанов О. Статут територіальної громади як інструмент реалізації функцій місцевого самоврядування / О. Батанов // Розвиток місцевої демократії: забезпечення прав громадян на здійснення місцевого самоврядування : зб. матер. конф. (21–22 грудня 1998 р., Київ). – К., 1999. – С. 34–38.

17. Батура С. Проблема законодавчого регулювання виборів до Верховної Ради України: реалії та перспективи / С. Батура // Віче. – 2015. – № 19–20. – С. 7–9.

18. Біла-Тіунова Л.Р. Правове регулювання статусу біженця в Україні: стан і перспективи реформування / Л.Р. Біла-Тіунова // Наук. пр. Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». – О., 2013. – Т. 13. – С. 194–205.

§5.3 РОЗМІНУВАННЯ РАНІШЕ ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПЕРЕД ОГЛЯДОМ МОЖЛИВОГО МІСЦЯ ПОДІЇ **(Сиводєд І.С.,** Офіс Генерального прокурора України)

Вступ. Огляд місця події (далі ОМП) є однією зі слідчих (розшукових) дій, від своєчасності та якості якої може залежати успіх розслідування у кримінальному провадженні. Відповідно до ч.1 ст.237 КПК України слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення [1, с.211]. Огляд відносять до невідкладних слідчих (розшукових) дій, що полягає у безпосередньому сприйнятті, дослідженні, оцінці й фіксації слідчим обстановки місця події, слідів та об'єктів, які стосуються справи, їх ознак, властивостей, станів і взаємозв'язків для з'ясування суті події, що сталася, механізму злочину і його обставин, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженню [2].

Невідкладність проведення огляду місця події підкріплюється необхідністю оперативного отримання інформації для організації розшуку злочинця, а також проведення інших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розкриття кримінального правопорушення. Огляд є завжди необхідним в усіх випадках, коли обставини справи дозволяють припускати, що там можуть бути виявлені речові докази, зміни в оточуючій обстановці, інші сліди злочину.

Виклад основного матеріалу. 18 липня 65-річна жінка із села Мила, що на Київщині, разом із чоловіком пішли до лісу. Там поміж дерев і опалого листя подружжя натрапило на протипіхотну міну. Внаслідок вибуху жінка отримала численні поранення, не сумісні з життям. За три дні до того під час купання підірвався чоловік, який святкував день народження

на одному з пляжів Одеської області. Подібні трагедії відбуваються все частіше. За підрахунками ООН, тільки за серпень від мін і вибухонебезпечних предметів загинуло семеро українців, ще 47 – отримали поранення. Загалом, за даними ДСНС, ще до серпня, майже за пів року війни, від мін в Україні постраждало 138 осіб, 36 із них – загинуло (троє – діти).

Розмінуванням української території займається п‘ять державних організацій і п'ять приватних ініціатив. Щодня, за оцінкою ДСНС, піротехнічні підрозділи рятувальної служби у середньому знешкоджують тисячі вибухонебезпечних предметів. З такими темпами, щоб розмінувати всю заміновану території України, знадобляться десятиліття.

Високий рівень забруднення мінами та боєприпасами – проблема для України ненова. Навіть до повномасштабного вторгнення російських військових Україна посідала четверте місце за кількістю жертв, які постраждали від вибуху боєприпасів, розповідає **LIGA.net** виконавчий директор компанії Demining Solutions Тімур Пістрюга [3]. Його компанія проводить гуманітарне розмінування української території вже понад п'ять років. Приблизно стільки ж Пістрюга очолює Асоціацію саперів України.

Зараз якоїсь узагальнюючої статистики ще немає, але, з огляду масштаби війни, після Афганістану, Малі і Ємену ми однозначно на першому місці. Масштаби проблеми без перебільшення колосальні. За даними Міністерства внутрішніх справ, на першу декаду вересня 2022 року заміновано до 30% території України, а це – 185 000 квадратних кілометрів. Офіційно найбільш заміновані – це території, де відбуваються або були бойові дії. Наприклад, деокуповані Київська, Чернігівська, Харківська та Сумська області. Ця статистика – лише приблизна оцінка, оскільки, по-перше, вона не охоплює окуповану частину країни, а по-друге, – в умовах активних

бойових дій підрахувати точну площу потенційно небезпечної території просто неможливо.

Щоб дати точну відповідь на запитання про площу замінованих територій, необхідно провести повне обстеження усіх потенційно забруднених областей. Очевидно, що проблема велика та з 24 лютого зросла в геометричній прогресії.

Скільки може піти часу на розмінування? Згідно з міжнародною практикою, один день бойових дій дорівнює приблизно одному місяцю розмінування, пояснює перший заступник голови МВС Євген Єнін. Силами ДСНС за майже 200 днів війни знешкоджено 195 000 вибухонебезпечних предметів, а обстежено близько 70 000 га (або 700 квадратних кілометрів). Розмінування – це тривалий процес, який може розтягнутись на роки. Швидкість передусім залежить від місцевості та рельєфу. Більш того, на швидкість впливає й "забрудненість" території, оскільки за часом знешкодити декілька авіабомб можна в рази швидше, ніж розмінувати заміноване поле.

На думку фахівців більшість, коли мова заходить про розмінування, думають про мінні поля. Але це не так. Зараз в Україні застосовуються всі типи озброєння, зокрема й крилаті ракети. І це все треба збирати та знешкоджувати. Один гектар (10 000 квадратних метрів) може очищуватися місяць, а може – й декілька днів. Все залежить від ситуації та професійності демінерів. Якщо ми чуємо, що заміновано 100 гектарів, це ще не означає, що там все завалено боєприпасами або мінами. Там може бути навіть один вибухонебезпечний пристрій, просто його ще необхідно знайти та знешкодити. Головне в цій сфері – не швидкість, а якість.

Для порівняння: у Мозамбіку, де громадянська війна тривала 15 років, розмінування продовжувалося 22 роки з моменту завершення бойових дій у 1992-му. Інший приклад –

Хорватія, де за майже 27 років уряд так і не зміг до кінця розмінувати всю територію, де у 90-х були бойові дії, не розміновано ще 3-7%. Протимінна діяльність має декілька напрямів. Ключові – бойове, оперативне та гуманітарне розмінування. Останнє – важливий етап, з якого розпочинається будь-яке відновлення області, громади чи території, де колись стояли військові або були бойові дії. Гуманітарне розмінування, на відміну від оперативного та бойового, передбачає не вибірковий, а комплексний огляд усієї території, де, ймовірно, можуть лежати міни чи нерозірвані боєприпаси. В Україні ним займаються як державні, так і приватні організації та компанії. За оцінкою МВС, з кінця березня до перших днів вересня сили ДСНС і інших саперних підрозділів, які працюють в Україні, очистили від мін і боєприпасів понад 400 населених пунктів у Київській, Чернігівський і Сумській областях. Київщину очистили на 75%.

Кількість операторів-демінерів в Україні офіційно до десяти. Згідно з ДСНС, обстеженням і розмінуванням української території займаються Збройні Сили України, підрозділи ДСНС, МВС і Національної гвардії та Державна служба з безпеки транспорту. Також у цьому переліку є організація "Хало Траст в Україні", Представництво Данської Ради у справах біженців в Україні, швейцарський благодійний фонд "ФСД в Україні" та компанії Demining Solutions і ГК Груп. У майбутньому їхніми конкурентами мають стати ще вісім міжнародних та вітчизняних організацій. Їхній перелік станом на 20 вересня складає як державні, приватні та іноземні компанії до яких можливо віднести:

- міжнародну гуманітарну організацію Mine Advisory Group (MAG) з Великої Британії;
- турецьку компанію Safeland Defense Systems and Logistics;

- данську місію з гуманітарної допомоги та розмінування Danish Church Aid;
- норвезьку неурядову організацію NPA;
- американську компанію Ardan Risk Management;
- посольство Естонської Республіки в Україні;
- Національне центральне бюро Інтерполу у Республіці Польща;
- державне підприємство "Укроборонсервіс".

Працюють на цьому ринку й сапери-любителі. Їх називають "чорними саперами". Тут нічого нового. На Сході України (до 2022 року) це все було, і зараз є випадки на Київщині. Це тіньовий і незаконний бізнес, який підпадає під кримінальну відповідальність. "Чорні сапери" працюють за простим принципом: ходять із металошукачами по фермерах та пропонують пройтися по їхніх землях за певну плату, але без гарантії якості. Але, хто нестиме відповідальність, якщо хтось постраждає – фермер, який вийшов в поле, чи невідомий сапер, який вже поїхав. Щоб уникнути подібних проблем, необхідно не наймати саперів-аматорів без відповідних сертифікатів, адже офіційні оператори-демінери передають власнику його землю під ключ – з гарантією безпеки.

До речі. В Україні роботу всіх саперів і демінерів контролює та координує Національний орган з питань протимінної діяльності. Цей орган під керівництвом Міністерства оборони та в партнерстві з Міністерством реінтеграції, ДСНС, МВС і військовими, затверджує план із розмінування, обирає пріоритетні завдання та напрями. Головний інструмент взаємодії між усіма демінерами – інформаційна система IMSMA. Там можна відстежити хто де працює, хто за що відповідає, хто що зробив.

Як свідчить міжнародна статистика, розмінувати один метр квадратний коштує від $2,5 до $8,5. Ціна залежатиме від забруднення. Що більше на території небезпечних предметів,

то дорожче. Плюс – територія. Це поле чи ліс? Який ґрунт? А може – це болото, річка або озеро. Враховуючи ці розцінки, якщо брати за базу навіть найменшу цифру, то розмінування 185 000 квадратних метрів коштуватиме понад $462 млрд. За нинішнім курсом, мова йде про майже 17 трлн грн, або 13 річних "довоєнних" бюджетів України. Жодна країна не потягне такий тягар, чим більше буде донорської допомоги, то швидше ми зможемо рухатися далі. Але, обмежені ресурси не дозволяють розширити штат. За даними зараз в саперних підрозділах ДСНС працює близько 1000 кваліфікованих працівників. У Хало Траст – 440 співробітників, а у Demining Solutions – не більше 30. Вважається, що цього не достатньо, з огляду на масштаби бойових дій.

Уряди США, Канади, Франції та інших країн-партнерів обіцяють допомогти. Наприклад, США пообіцяли в серпні надати Україні на цю потребу $89 млн допомоги та передати організації "Хало Траст в Україні" робота-собаку Spot від компанії Boston Dynamics. Крім цього, постає проблема в підготовці фахівців з розмінування. Навчити одного спеціаліста-демінера коштує, приблизно, $4000-$5000. В одній групі таких людей – до 12 осіб, яких треба одягнути, дати їм спеціальне обладнання, техніку, надати хорошу страховку.

У криміналістичній літературі тактиці проведення ОМП приділяється багато уваги, проте не з усіх базових питань у науковців є єдине розуміння (наприклад: поняття місця події, організація проведення слідчої (розшукової) дії, тактика огляду місця події), а це не може сприяти формуванню єдиного підходу до питання проведення ОМП під час навчання слідчих.

З урахуванням наукових здобутків криміналістики і враховуючи результати нашого дослідження, спираючись на усталений поділ ОМП на три етапи (підготовчий, робочий, заключний), доцільно визначити алгоритм узагальнених дій

щодо проведення огляду місця події під час розслідування умисного вбивства військовослужбовця в період проведення бойових дій [4, с.7-11].

І. ***Етап підготовки до огляду***. Слідчий має вирішити коло організаційних питань, які надалі забезпечать ефективність слідчої (розшукової) дії.

В ході підготовки до виїзду на місце події необхідно:

1. Реалізувати заходи щодо забезпечення охорони місця події та запобігання, ліквідації або зменшення шкідливих наслідків для членів слідчої групи в результаті раптово початих бойових дій.

2. Ознайомитись з інструкціями, наказами, які встановлюють правила проведення ОМП при огляді трупа в умовах бойової обстановки.

3. З'ясувати спрямованість спеціальності та переконатись у кваліфікації і компетентності того фахівця, якого доцільно запросити до участі в ОМП, а також, за необхідності – проконсультуватись у нього щодо питань, які можуть виникнути в процесі огляду. Враховуючи можливі різноманітні негативні, слід залучати бойову охорону для членів слідчої групи, яку в повному обсязі забезпечити зброєю та засобами індивідуальної допомоги. Якщо об'єкти огляду (трупі) розкидані по значній території і різноманітні, доцільно залучати декількох спеціалістів судово-медичної експертизи (СМЕ). Під час огляду місця події використовують криміналістичні прилади, металошукачі, ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні біноклі.

4. Необхідно ретельно підібрати інших учасників огляду місця події. За фактами вчинення правопорушення відносно військовослужбовця варто залучати командування підрозділів, в яких проходив службу загиблий, а також працівників служби військового правопорядку, для можливого переслідування та затримання підозрюваних до вбивства осіб [5, с. 134].

5. Надати працівникам оперативних підрозділів доручення щодо виявлення свідків-очевидців, які спостерігали розвиток кримінальної події, очевидців, які надають криміналістично значущу інформацію для організації огляду, потім допитують в якості свідків.

6. Забезпечити готовність засобів криміналістичної техніки (слідча валіза), додаткових технічних засобів з урахуванням специфіки розслідування та огляду в даній категорії проваджень (прилади, що необхідні для складання плану місцевості, вимірювальні прилади, пакувальні матеріали для трупа).

7. За необхідності, підготувати відповідну комп'ютерну техніку, яку будуть використовувати для зчитування і збереження вилученої інформації.

8. За необхідності, підготувати:

а) великомасштабні карти, схеми, плани території, яку будуть оглядати, оскільки з їх використанням огляд буде упорядкованим і системним;

б) транспортні засоби (автомобілі, човни, катери, гелікоптери, всюдиходи, спеціальну військову техніку).

10. Провести інструктаж учасників огляду місця події. Якщо слідчий передбачає великий обсяг роботи (значна територія, велика кількість об'єктів), необхідно залучити до огляду більшу кількість учасників. Перед виїздом на місце події слідчий разом із спеціалістами має розробити технологічну програму дій учасників, за допомогою карт і схем розподілити ділянки для роботи кожної групи, визначити значущі вузлові об'єкти, прийоми і методи огляду, послідовність дій. Кількість учасників огляду (поняті, спеціалісти, допоміжний персонал, охорона), кількість транспортних, криміналістичних і технічних засобів збільшується відповідно до кількості значущих об'єктів.

12. Слідчий повинен підготувати бланки кримінально-процесуальних документів, бланки для опечатування, пакувальний матеріал.

14. Слідчому необхідно організувати присутність на ОМП понятих у тих випадках, коли це передбачено чинним КПК редакції 2012 року або коли слідчий (прокурор) вважає за доцільне залучення цієї категорії осіб до огляду, тобто, чинний КПК України встановив факультативну участь понятих у ході здійснення огляду, на відміну від КПК редакції 1960 року, відповідно до якого поняті були обов'язковими учасниками цієї слідчої дії. Сучасний український законодавець надав право прийняття рішення про залучення понятих слідчому чи прокурору, це не зменшує потреби у правильному підборі цих учасників огляду [6, с. 315-321].

Слідчий, після прибуття на місце події:

1) вживає заходи щодо запобігання, ліквідації або зменшення шкідливих наслідків злочину, **перевіряє розмінована територія огляду чи ні;**

2) організує надання медичної допомоги потерпілим;

3) оцінює умови огляду, встановлює, чи можна на території місця події знаходитись учасником огляду без шкоди для їх здоров'ю;

4) з'ясовує, чи вжиті заходи для індивідуального захисту та забезпечення безпеки та оцінює ступінь можливої загрози членів ОМП;

5) видаляє з місця події всіх сторонніх осіб та вживає заходів щодо їх недопущення в подальшому, під час огляду;

6) за допомогою опитувань очевидців одержує попередню інформацію, яку можна взяти до уваги під час огляду та встановлює, які зміни, ким і з якою метою були здійснені на місці події;

7) з'ясовує коло учасників огляду та проводить з ними відповідний інструктаж, роз'яснює їм права і обов'язки;

8) здійснює інші дії, які обумовлені обставинами на місці події; вживає заходи, що спрямовані на забезпечення огляду місця події, на покращення таких умов [7].

II. На стадії загального або статичного огляду ***робочого етапу*** слідчий разом зі спеціалістом оглядають місце події з метою: а) оцінити сутність події; б) визначити межі території , яку потрібно оглянути, основні вузли та об'єкти огляду; в) встановити, які об'єкти знаходяться на місці події, визначити, як вони взаємно розташовані та як вони пов'язані з іншими елементами обстановки; г) вжити додаткові заходи для охорони місця події; д) уточнити завдання для осіб, що беруть участь в огляді; е) визначити послідовність огляду та методи огляду [8, 9].

Висновки. Від того, яким є характер події і наскільки очевидним є механізм правопорушення залежність ретельність огляду і фіксації обстановки. Деякі практичні працівники вважають, що якщо картина злочину є зрозумілою і особа правопорушника встановлена, то немає необхідності у ретельному обстеженні всіх деталей обстановки (Сиводед). Але ми не можемо розділяти таку думку, тому що огляд місця події треба проводити ретельно та повно, з урахуванням всіх версій щодо характеру події та її обставин. Не одразу, в процесі огляду обстановки на місці події слідчий може встановити цінність речового доказу, тому необхідно максимально фіксувати всі можливі сліди, що відображують подію. До протоколу огляду додаються малюнки, схеми, плани, матеріали фотозйомки, відеозапис. У протоколі огляду слідчий зазначає місце події (вулиця, територія підприємства, близькість лісових насаджень, розташування підрозділів терористичних угрупувань), інтенсивність бойових дій, стан і напрямок руху бойової техніки.

Застосовують орієнтуючу, оглядову, вузлову і детальну фотозйомку. На схемах і планах позначають місце події, взаємне розташування об'єктів, опускається оформлення спеціальним протоколом вилучення та огляд зброї, який додають до основного процесуального документа, а вибухові пристрої після їх огляду та фіксації ліквідовуються га місті.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Х.: Одісей, 2017. 360 с.
2. Конституція України. К.: “Феміда”. 1996. 14с.
3. https://biz.liga.net/ua/ekonomika/all/article/razminirovanie-pod-klyuch-voyna-s-rf-otkryla-v-ukraine-rynok-na-462-mlrd-kto-zarabotaet (дата звернення 18.09.2022).
4. Заяць Д.Д. Поняття взаємодії у боротьбі зі злочинністю: криміналістичний підхід. Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ. 2006. Вип. 32. С.7-11.
5. Одерій О.В. Теорія і практика розслідування умисного вбивства військовослужбовця в період проведення бойових дій: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.
6. Багрій М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». 2013. Вип. 57. С. 315-321.
7. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: наказ МВС України від 14 серпня 2012 року № 700. Офіційний вісник України. 2012. № 84. Ст. 3408.
8. Про оперативну-розшукову діяльність: Закон України від 2 лютого 1992 року. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.
9. Сиводєд І.С. Розслідування умисних вбивств військовослужбовців, які вчинені в умовах проведення бойових дій. Дис... вчен. ступ. к. ю. н.: 12.00.09. Київ, 2021. 22 с.

ODDÍL 6. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

§6.1 THE INFLUENCE OF VIRTUAL FINANCE ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S ECONOMY IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

(Sloboda L., Ivan Franco National University*)*

Introduction. Active applying of digitalization of all spheres of services, the introduction of blockchain technology cause a paradigm shift in the global financial system towards virtual finance, old bureaucratic systems of corporate governance are dying out. The age of digitalization is irreversibly changing the principles of interaction between economic entities and all segments of society in order to achieve the goals of sustainable economic development. In the geopolitical space, the map of global capital flows is changing. The issue of integrating virtual finance into the traditional financial system is of growing concern to regulators and central governments, which are gradually losing their monopoly on issuing money and controlling its transmission channels. Business efficiency, speed of energy movement, freedom in decision-making, the true value of products or services will increasingly be indicators of socio-economic justice. The irreversibility of these changes is relevant to the study of the current impact of the virtual finance industry on the sustainable development of the country's economy in the context of digitalization.

Thus, the growth of capitalization of the digital assets market indicates the transfer of significant amounts of capital from the real economy to its virtual sector. Investment capital, which was previously used to modernize and expand production, is now invested in the digital sphere, allowing quick and high returns for both individual and corporate and institutional investors. This is also typical for Ukraine.

The purpose of scientific research is to substantiate the impact of virtual finance on the sustainable development of the country's economy in the context of digitalization. In accordance with the purpose, the objectives of scientific work are

- to determine the challenges for the development of virtual finance in the context of digitalization and their impact on sustainable development goals;
- to identify the essence of virtual finance, fintech industry and DeFi projects and their role in the financial system;
- to analyze current trends in investing in digital assets and identify features of regulation of the cryptocurrency market;
- to outline the current prospects and risks of virtual fintech and DeFi companies.

The object of research is the sustainable development of the country's economy in the context of digitalization. The subject is virtual finance and companies engaged in professional activities in the field of digital assets.

Research methods that reveal the theme of the work are: analysis and synthesis of the theoretical basis, methods of generalization, structuring, induction and deduction, systems approach, graphical and comparative methods. Also in the process of implementation of tasks used general scientific and applied analytical methods, in particular, the authors conducted an empirical study on the example of investment in digital assets of Company X (registered in Dubai City and successfully operating in international markets in 45 countries since 2018) in the amount of X 000 USD, which allowed for the COVID-19 pandemic from April 2020 to February 2022 to receive 8% of the monthly investment, successfully withdraw investment in fiat money and continue to make a profit based on the usage of DeFi, including

coin stacking, as well as new knowledge and professional skills in working with DeFi platforms, to conduct consulting activities.

The scientific novelty of the obtained results lies in the further development of the essence of virtual finance, the fintech industry, and DeFi projects and their role in the financial system.

Practical significance: development of recommendations on perspective directions of integration of virtual assets into the traditional financial system in the conditions of accelerated movement to the digital transformation of society, based on the use of blockchain technology in financial transactions and KYC processes are relevant when opening customer accounts. which contribute to improving regulatory oversight and compliance.

1. The essence and challenges of virtual finance in a digital era and their impact on the economy's sustainable development

Uncertainty about COVID-19 is a manifestation of how the rapid development of globalization has led to the rapid transmission of disease between states and has shown how interdependent states and peoples on all continents are [1; 2]. It is obvious that removing Ukraine from globalization processes is an irrational and impossible solution, so it is necessary to reduce all the negative effects of globalization and use all its positive aspects. An important manifestation of globalization is the active processes of digitalization of society, which has a significant impact on the forms of achieving sustainable development goals.

Digitalization is a deep penetration of digital and innovative technologies into business processes, economy, communications. The transition of the economy to the era of digital opportunities has led to the need for digitalization of management processes, the introduction of digital products to meet market demand, as shown in table. 1.1.

Table 1.1.

The essence of the transition to digital transformation *

Digital representation	Digitization	Digital transformation
Digital representation of physical objects or their attributes (such as a scan of a document). Usually, it's about converting something from a non-digital format to a digital one. This trend dates back to the early 1960s.	Improving the usage of digital technologies and data. That is, this is the next level after digitization. Examples are microprocessor control systems or software systems. Digitalization improves existing business processes, but does not transform them.	This is a real transformation of the business, which is made possible by digitalization. Example - replacing local control with remote control - control of the same processes. A more advanced example is the transition to a service business model (selling not a product but a service).

**created by authors*

Thus, due to the spread of COVID-19, many industries have switched to remote service and online services. According to experts, more than 60% of the world's largest companies are already working on a strategy for digital transformation. Europe currently has 12% of its digital potential and the United States 18%. Germany has 10% of its digital potential, while the UK is almost equal to the US - 17%. Instead, Ukraine uses less than 1% of its digital potential. According to analysts, the period of digitalization does not exceed 5-7 years and is actively accelerating during the pandemic [3]. Digital transformation refers to a wide range of business areas related to process automation and improved customer service.

Digitalisation intensifies the achievement of the goals of sustainable economic development, as sustainable development is a general concept of the need to strike a balance between meeting the modern needs of mankind and protecting the interests of future generations in a safe and healthy environment. own needs [4]. Innovative approaches to shaping the behavior of socio-economic actors and economic effects of technology contribute to the goals of the concept of sustainable development, in particular, production and consumption of competitive products with low material and energy consumption, preservation and reproduction of the environment, social adaptation and rehabilitation increase life expectancy. The tools for solving the problems of sustainable development in the digitalization era are given in Annex A, and the

economic effect of technologies projected by 2025, which make it possible to increase competitiveness in all sectors of the economy, is shown in Annex B.

In July 2020, the UN released a report outlining its vision for the future of the global economy after overcoming the effects of the COVID-19 pandemic. Analysts have identified six models of economic development for the next decade, including Exabyte Economy and Experience Economy.

It shoud be noted, that the potential of the exabyte economy is significant, because the market for cognitive computing by 2025. It will amount to 49.3 billion US dollars; the estimated economic impact of the IoT is estimated at 11.1 trillion. US dollars / year in 2025; in 10 years 5G will generate additional products worth 12.3 trillion. USD, and the connection of devices for remote monitoring by 2025 estimated at 1.1 trillion USD dollars / year [3].

These factors update the prospects for the development of virtual business. If we analyze the companies that are currently trending in the global market, it should be noted that these are the TOP-20 companies that in 2018 with the spread of the pandemic, invested the most in research and development (Fig. 1.1).

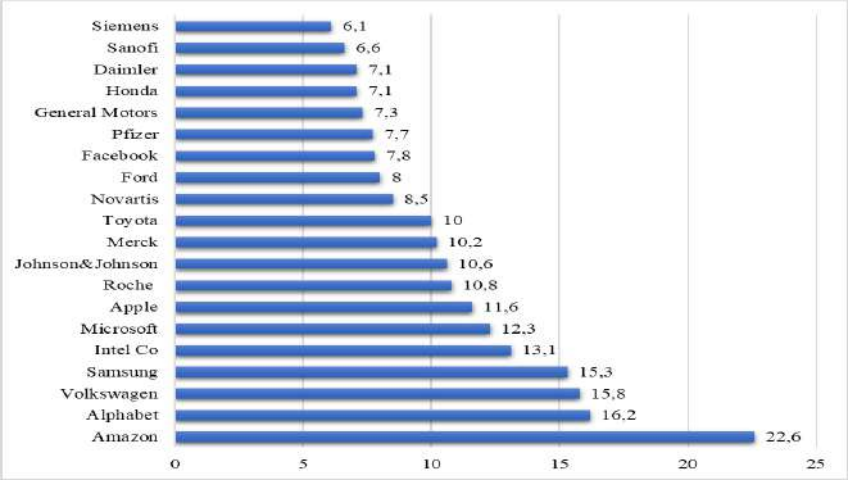

Fig. 1.1. *Top 20 global companies with the highest R&D spending, billions USD [5]*

In particular, companies such as Amazom, Facebook, Apple and Microsoft are the leading global companies that are at the forefront of the formation of MetaVerse, using the latest programming model [6]. These companies, basical their subsidiaries, have payment licenses in the area of "fintech" in certain jurisdictions. By digitizing each step of the transaction, the company gains economic benefits by reducing the processing of large numbers of them. This technology involves processing, storing and identifying information, reducing the cost of transactions and making them more efficient and faster. The development of e-government at the national level is assessed by the relevant index, which is based on three components: the index of online services, the index of telecommunications infrastructure and the index of human capital [7].

Importantly, that the same countries are quite liberal in virtual finance, and their central banks are actively working on regulatory documents for the integration of virtual currencies in the traditional financial sector.

Research shows, that the future of blockchain technology in banking, remittances and decentralized markets will be much more intriguing, as one of the areas with clear blockchain applications is financial services conducting transactions [8; 9].

Examples of virtual business in the field of finance are fintech companies, cryptocurrency investment companies, companies in the spheare of decentralized finance (DeFi-projects). FinTech is technology used in financial services or used to help companies manage the financial aspects of their business, including new programs and applications, processes and business models. In terms of procedures, the term "FinTech" refers to new applications, processes, products or business models in the field of financial services, consisting of one or more additional financial services provided entirely or mostly via the Internet [10].

Decentralized Financial Services (DeFi) is a common name for analogues of traditional financial instruments implemented in a

decentralized architecture. These services are publicly available, are open source projects and are often based on smart contracts. Decentralized financial services include non-custodial cryptocurrency lending protocols, decentralized exchanges (DEX), forecasting markets, and synthetic asset and derivative issuance protocols [11]. DeFi systems work mainly with virtual assets and cryptocurrencies, as well as protocols for its integration into the firt money system - the traditional financial system.

2. Analysis of current trends iof investing in digital assets and features of its regulation

The rapid development of globalization processes has created for investors a wide range of investment options and new ways to make a profit. Under quarantine measures, digital platforms have evolved to reduce transaction costs, simplify cross-border communications, allow companies to communicate freely with customers and suppliers in any country, and invest free funds away from home [12; 13]. However, current trends in the digital economy also pose a threat of declining investment in the real sector. An example is the active spread of cryptocurrencies, which has led to the transfer of significant amounts of capital from the real economy to the virtual. Funds that could be invested in the modernization of production actually go to the purchase of digital codes. Instead of capital investments, investors invest in virtual ones [14].

According to Bloomberg, citing CoinGecko in 2022 during the pandemic, the total market value of cryptocurrencies has increased tenfold. Analysts named the interest of retail traders-speculators, following the trend of analytical funds and institutional investors, among the reasons for the rapid growth of the market.

On January 5, JP Morgan admitted that bitcoin could rise to USD 146,000 in the long run. Therefore, the negative consequences and threats to the transformation of the financial system may be the

disappearance of the banking system in its classic form, the destruction of the deposit market and funded pension system, radical changes in the labor market and dramatic social changes due to the disappearance of a number of professions. [16]. Changes in the format of functioning of financial systems will consist in the gradual transfer of payment transactions to electronic form, the emergence of new means of payment, the latest payment instruments and systems. At the same time, many of the expected innovations are debatable from the standpoint of regulatory regulation and practical use.

Analysis of investment projects in the field of Fintech and decentralized financial services (DeFralized Finance, DeFi - the name for analogues of traditional financial instruments implemented in decentralized architecture, existing on the blockchain platform, can be composed in different ways tokens) shows that investments based on them [17]:

- are available to a wide range of investors with a lower threshold of capital inflow than real estate investments;
- allow transactions remotely from anywhere in the world;
- are not subject to state bureaucratic procedures;
- prevent corruption in this area and the impact of looting;
- give a higher level of return on invested capital than bank deposits or investments in securities or insurance savings;
- give the opportunity to personally manage the investment portfolio by code;
- are anonymous, have high privacy and level of protection;
- are flexible and unbound to a particular jurisdiction, operate globally;

- today it is outside the strict regulatory framework, and some jurisdictions such as Singapore, Hong Kong, Belize, and the United Arab Emirates are actively supporting these innovations regulatoryly through so-called sandboxes.

Regulators around the world have become aware of the need to support new financial technologies through new regulation, the creation of "sandboxes" (regulatory test environment, from the English. Sandbox), the introduction of "flexible licensing approach" for new market participants. The United Kingdom, northern European countries, Lithuania and Singapore are the best examples of supporting new technologies [18]. China has been a leader in financial technology innovation for the next five years. This is confirmed by the fact that the four largest companies in the world in the field of financial technology development are Chinese, namely - Ant Financial (60 billion US dollars), Lufax (18.5 billion US dollars), JD Finance (7 billion US dollars)), and Qufenqi (USD 5.9 billion). In general, more than 940 companies are actively working in the field of financial technologies in China [19, p. 32]. The UK Gambling Commission has officially added virtual currencies, and bitcoin, to the list of means of payment for licensed online casino websites [20]. As a result, cryptocurrency has significant potential, and the leading countries in this field have great opportunities and a huge resource. For example, there is a form of attracting investment in new technology projects and startups in the form of issuing and selling new cryptocurrencies to investors (initial coin offering). Central banks are also beginning to explore the possibility of issuing them [21].

Table.2.1. perpesents the data on the Top 20 cryptocurrencies are given. Notably, that the threshold for entering the cryptocurrency market is about USD 150.

Table 2.1.

Top 20 cryptocurrencies by market capitalization as of 04.02.2022

№	Coins	Tiker	Price, USD	Market Capital (billionsUSD)	Turnover by 24 hours (billions USD)	Market Dominance	24 hours changes	Total demand (billions of coins)
1	Bitcoin	BTC	37.947	719,04	20,64	40,79%	+3,41%	18.9
2	Ethereum	ETH	2.836	339,94	14,95	19,22%	+8,58%	119.4
3	Tether	USDT	1,0005	77,99	45,6	4,43%	+0,01%	80 074.8
4	BNB	BNB	378,21	62,44	1,22	3,54%	+3,53%	165.1
5	USDS	USDC	0.9996	50,83	3,47	2.88%	+0,06%	50 828.9
6	Cardano	ADA	1,05	35,37	0,89	2,03%	+1,68%	34 046.7
7	Solana	SOL	102,82	32,43	2,38	1,89%	+6,00%	511.6
8	XRP	XRP	0,61	29,15	1,08	1,67%	+1,70%	99 989.7
9	Terra	LUNA	49,83	19,96	1,69	1,16%	+2,10%	818.1
10	Polcadot	DOT	19,07	18,83	0,89	1,08%	+3,94%	1 103.3
11	DodgCoin	DOGE	0,138	18,38	0,37	1,05%	+1,66%	132 670.7
12	Awax	AVAX	70,32	17,23	0,71	0,99%	+6.48%	395.8
13	BASD	BUSD	0,9988	16,13	3,31	0,92%	-0,14%	16 152.9
14	Poligon	MATIC	1,56	11,66	0,74	0,67%	+4,15%	10 000.0
15	Shyba	SHIB	0,00002	11,47	0,41	0,66%	+1,74%	589 735 030.4
16	TeraUSD	USDT	1,00	11,29	0,35	0,64%	+0,12%	11 278.4
17	Crypto.com	CRO	0,40	10,25	0,09	0,59%	+2,84%	30 263.0
18	Wrapped Bitcoin	WBTC	37.582	9,96	0,33	0.57%	+2.8%	0.265
19	DADA	DAI	1,00	9,63	0,28	0,55%	0%	9 632.2
20	osmos	ATOM	28,73	8,22	1,22	0,48%	+8,04%	8 304.1

Source: created according to the[22].

Bitcoin (BTC) is the undisputed leader in both price and market capitalization. Its capitalization is 65.51% of the market, and the capitalization of the top 10 cryptocurrencies corresponds to 90% of the market. Only three cryptocurrencies (Bitcoin, Ethereum, Tether) already cover 80% of the market in terms of transactions. In total, there are more than 3,000 cryptocurrencies. The most famous virtual exchanges available in Ukraine are Kraken, Bibox, Coinbase, Bitfinex and Gemini, Probit and others.

Analysis of current trends in the development of DeFi projects shows that in 2021 the amount of blocked funds (TVL) in

the DeFi sector increased by 1210% - from 18.71 billion US dollars to 245.22 billion US dollars, which is just impressive dynamics given the need to invest in the real sector of the economy (Fig. 2.1). The Ethereum ecosystem continues to dominate. During the year, its TVL grew by 750%, reaching 155.54 billion US dollars. Binance Smart Chain (BSC), Terra and Avalanche were able to regain significant market share in Ethereum. The dominance index of the latter decreased from 99 to 62%.

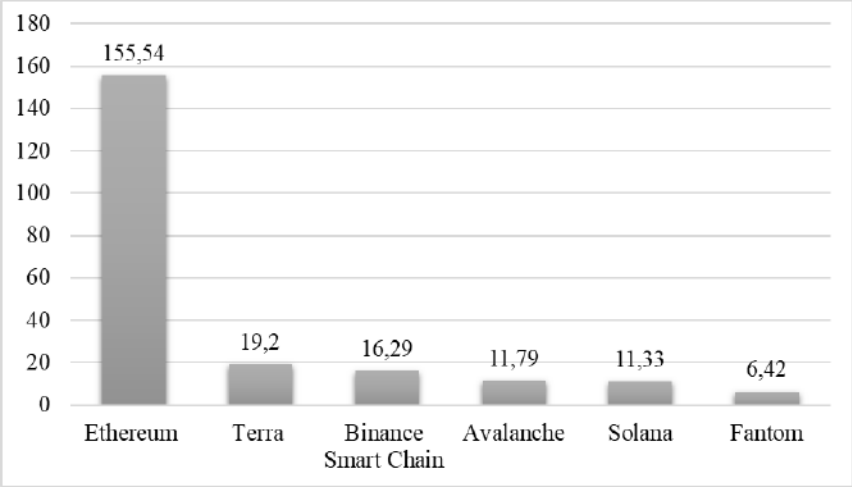

Fig. 2.1. *Dynamics of blocked funds (TVL) in the DeFi sector for 2021 [23].*

Due to the active introduction of digitalization and delays in the adoption of the Law of Ukraine "On Virtual Assets" [24], Ukraine has become a leader in the number of cryptocurrency users in percentage of the total population - 12.73%. In total, more than 5.5 million cryptocurrency users in Ukraine. Ukraine ranks first in the world in the introduction of cryptocurrencies (Table 2.2). Ukraine sent cryptocurrencies worth 8.2 billion USD and received

8 billion USD from July 2019 to June 2020, Ukrainians are very open to cryptocurrency and blockchain technology. In particular, the local cryptocurrency exchange Kuna reports that the turnover of small businesses in the crypt can reach 5 million USD per week, while retail cryptocurrencies amount to about 800 thousand USD per day [25].

Table 2.2.

Leading countries in the number of cryptocurrencies in% of the total population at the end of 2021

№ зп	Jurisdiction	Number of crypto owners	% to the total population
1	**Ukraine**	**5,565,881**	**12.73%**
2	Venecuela	2,941,502	10.34%
3	Keniya	4,580,760	8.52%
4	The USA	27,491,810	8.31%
5	South Africa	4,215,944	7.11%
6	Nigeria	13,016,341	6.31%
7	Columbia	3,122,449	6.14%
8	Vietnam	5,961,684	6.12%
9	India	10,074,032,000	7.30%
10	Tailand	362,971,300	5.20%
11	Brasil	1,037,318,700	4.88%
12	The United Kingdom	336,059,100	4.95%
13	Pacistan	905,182,700	4.10%
14	Phillipines	4,360,579	3.98%
15	South Korea	1,942,933	3.79%

Source: created based on the [25].

The lack of official data on cryptocurrency investments by citizens does not allow to present a detailed analytical picture of the

volume of this market. However, given the high level of profitability of hidden investments in this area (from 5 to 15% per month), full remote format and the ability to communicate with Internet traders, low confidence of traditional banks in traditional banks, taxation of deposits, we can talk about the active spread of this type of investment in Ukraine. This is evidenced by official data on investments in cryptocurrencies of deputies of the Verkhovna Rada of Ukraine. Thus, according to the official publication "Business Censor", thousands of citizens invest in cryptocurrencies, including government officials. Deputies of the Verkhovna Rada own cryptocurrencies worth a total of 201 million US dollars, which at the rate of the NBU on January 19, 2021 (28.19 UAH / USD) is 5.7 billion UAH. The most popular cryptocurrency, according to their declarations, is Bitcoin, which ranks first in value [26]. Therefore, if statesmen are actively making private investments and storing funds in cryptocurrencies, it is inappropriate to talk about the illegitimacy of its status in Ukraine.

3. Modern prospects and risks of development of companies in the virtual finance spheare

The main challenge in the context of forming a new generation of investment policy in a pandemic for each country is to develop such postulates and implementation tools that would correspond to the current digital development of the global economy. UNCTAD experts in the World Investment Report emphasize the need to revise the older generation of investment agreements, noting that they are outdated and out of date. After all, companies that actively use digital technologies today can operate without the need for significant physical investment in foreign markets [27].

The prospects for the development of such companies are simply impressive. Given that even in 2020, only 1% of the world owns cryptocurrencies [12]. According to USAID experts in a

survey in Ukraine (under the USAID Financial Sector Transformation Project) on the development of fintech and decentralized finance, technology allows financial service providers to reduce costs and gain remote access to consumers, leading to greater financial inclusion. Technology also "opens the door" to the financial services market for new players: mobile operators, e-commerce platforms, messengers, social networks, and other technology giants with a large customer base [18]. Nevertheless, the disadvantages of using cryptocurrencies for investment, which pose a threat to the country's investment security, are high price volatility, risks of currency loss, and uncertain legal status in most countries.

The key risks of development of companies in the field of virtual assets, which cause the existing restrictions on their use are [17]:

- use of virtual currencies for illegal transactions;
- expansion penetration into the domestic market of foreign fintech;
- loss of state monopoly on the issuance of money;
- reduction of demand for the national currency, which causes its depreciation;
- the impossibility of conducting an effective monetary policy, as the money supply will be partially beyond the control of the regulator;
- reducing the level of influence or eliminating financial intermediaries;
- the confrontation between the issue and the real demand for virtual currency;
- lack of state guarantee of security of cryptocurrency operations;
- zero intrinsic value, which can lead to the conversion of virtual currency into a “financial bubble”.

The growing popularity of cryptocurrencies has led to capital being withdrawn from the real economy sector and directed to

digital finance. The development of the virtual financial industry, instant transactions via mobile applications, the growth of contactless payments, licensing of non-banks and financial companies have become commonplace during the pandemic. Analytical studies conducted by Digital Banking Report experts in early 2022 [28] show significant gaps in the transformation of outdated banking systems. The transformation of digital banking has allowed financial companies to focus on improving customer service, expanding data usage and analytics, giving them a competitive edge in the marketplace. Experts note that in 2022-2023, much attention will be paid to back-office processes that slow down all efforts to transform fintech business into a digital model.

The results of the report assessing the maturity of the fintech companies in the digital transformation in early 2022 identify the main trends in global digital banking, in particular [28]:

– 90% of fintech companies believe that improving interaction with mobile users is extremely or very important;

– other necessary components for development included the need for skilled labor (76% of respondents), open banking APIs (65%) and cloud computing (58% of respondents), respectively;

– priority areas of investment also include the application of automation to back-office processes, the deployment of Internet of Things solutions, the use of blockchain technologies and augmented reality;

– assessing the level of progress of digital transformation efforts, only 14% of companies surveyed indicated that the transformation was "large-scale", indicating additional market needs;

– 43% of surveyed company executives said that the digital transformation was "partially deployed" compared to 63% last year. Another 14% indicated that their efforts had a

"limited deployment" (12%) or were at the design stage (6%). Almost one in four institutions (23%) stated that their current deployments were not working properly;

– the close relationship between the "pioneers of innovation" and those firms where the transformation was "large-scale", shows that companies where innovation is a priority, even ahead of their counterparts in the quest to become a "digital bank" and have better financial performance;

– Investment in the transformation of digital banking is increasing, as eight out of ten organizations indicated an increase in customer service (78%), and 72% continue to worry that only half of the surveyed organizations (53%) said they would increase investment in advanced analysts a time when the same firms claim to be the second most important component of digital transformation;

– financial companies praised the productive hybrid model of the workplace, diversity, and inclusive culture of cooperation.

Thus, risk management of fintech companies through increased investment in expanding the channels and processes of digitalization of fintech business is important for further development and transformation in the modern digital age.

In the era of the rapid growth of innovative technologies and quantum computing, the gradual transition of financial transactions into the space of the Metaverse, there may be significant operational risk - security of financial transactions based on blockchain technology for fintech companies [29].

The current challenge for existing virtual firms is to create quantum stable blockchains to protect the financial sector and cross-border transactions, which also includes digital identification to identify individuals, reduce cyber fraud, conduct KYC procedures for customers, create a database for human resources,

credit security and investment. Thus, the financial world will continue to move towards digital transformation. The integration of virtual assets, and the Metauniverse into traditional finance will be a key factor in these changes in the coming years.

Analysis of the international financial market allows us to identify the following key forecasts for the implementation of risks for Fintech for the following years:

– the consolidation of fintech firms and banks will continue, the trend of financial mergers and acquisitions will take a new turn in the world, and fintech unicorn companies worth more than 1 billion US dollars will seek new ways to expand and stimulate growth;

– the pace and forms of competition for customers will increase, the uniqueness of digital financial solutions for specific customer segments will be crucial, fintech companies and banks will look for ways to integrate;

– regulatory oversight and compliance requirements will be strengthened as the virtual finance system increasingly goes beyond the traditional regulatory environment and undermines the value of central banks' monopoly rights. In addition, financial transactions with cryptocurrencies can be carried out by transferring traditional bank accounts anonymously from the wallet of their owners;

– each company with a regional network and online applications will implement payment functions and financial services directly for users (Uber, order delivery companies) without intermediaries.

Undoubtedly, these growth trends in the virtual finance industry will not only change the perception of finance and banking in the life of each of us but also rapidly integrate the current paradigm of the financial system into the form of virtual transactions in MetaVerse.

Conclusion.

1. Challenges of virtual finance and their impact on the goals of sustainable development of the country through the spread of digitalization of social processes, the development of virtual business, the use of blockchain technology. Based on the analysis of information sources, it is proved that innovative approaches to shaping the behavior of business entities and the economic effects of technology contribute to achieving the goals of sustainable development. At the same time, the Virtual form of realization of investment potential at the choice of investors, guided by the motives of effective investment, creates risks to the stability of public finances.

2. Theoretical and methodological aspects of understanding the essence of virtual finance, the fintech industry, and DeFi projects and their role in the financial system have been further developed. The potential of DeFi companies to provide financial identity to people who do not have access to banks or traditional financial institutions is essential to the global sustainable development community. The lack of official statistics on investments in cryptocurrencies by Ukrainian citizens does not allow us to present an analytical picture of the volume of this market.

3. Recommendations for promising areas of integration of virtual assets into the traditional financial system in the accelerated movement to the digital transformation of society, based on the use of blockchain technology in financial transactions and KYC processes in opening accounts, expanding mobile banking offers using personal.

4. The state policy on investment promotion should take into account the factors of globalization and the new technological system because fintech is able to generate innovative tools to attract financial resources that Ukraine needs in the context of finding alternative sources of funding. Prospects for further exploration

will be aimed at finding effective ways to integrate fiat and virtual finance to increase the quality and standard of living of citizens and sustainable development of the national economy in the digital age.

References:

1. Worldometers (2020): COVID-19 Coronavirus pandemic statistic. URL: https://www.worldometers.info/coronavirus/
2. Чи готова Україна до масового щеплення від COVID-19?. Інтернет видання «Deutsche Welle»: URL: https://www.dw.com/uk/chy-hotova-ukraina-do-shcheplennia-vid-covid-19/a-55569124
3. Razumkov centre (2021). SMART-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи для України. – 400 с. – КИЇВ – 2021 URL: https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-SMART-CYTI-SITE.pdf
4. Маматова Т.В. Інноваційні інструменти забезпечення сталого суспільного розвитку в умовах економіки знань : навч. Посіб. у слайдах / Т.В. Маматова, В.М. Молоканова, І.А.Чикаренко. – Дніпро : ГРАНІ, 2018. – 220 с. URL: http://www.dridu.dp.ua/biblioteka/doc/Innovatsiyni_instrumenty.pdf
5. Ménard A. How can we recognize the real power of the Internet of Things? – McKinsey Digital, 15 November 2017. URL: https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/how-can-we-recognize-the-real-power-of-the-internet-of-things
6. Алина Полякова. Метавселенные Fortnite, Facebook, Microsoft и BMW: когда наступит виртуальное будущее? – вересень 2021. – Економічна правда. URL: https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2021/09/7/677544/
7. World e-government leaders based on E-Government Development Index (EGDI) in 2020 (index rating). – Statista, 27 January 2021, https://www.statista.com/statistics/421580/egdi-e-government-development- index-ranking.

8. FINEXTRA (2022). Blockchain may have a significant role in 2022. – 6 January 2022. URL: https://www.finextra.com/blogposting/21539/blockchain-may-have-a-significant-role-in-2022

9. Central Banks in England and Singapore Explore Digital Currency. URL: https://www.paymentsjournal.com/central-banks-in-england-and-singapore-explore-digital-currency/

10. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Фінансові технології URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фінансові_технології

11. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Децентралізовані фінасові сервіси. URL https://ru.wikipedia.org/wiki/ Децентрализованные_финансовые_сервисы

12. Офіційна сторінка компанії Market Peak (2022). URL: https://marketpeak.com/

13. Sloboda L. Y. Prospects and Risks of the Fintech Initiatives in a global banking industry / L.Y. Sloboda. // The Problems of Economy. Науково-дослідницький центр Індустріальних проблем розвитку НАН України. Харків. – 2020. – № 1 (43). P. 275-282. (10.32983/2222-0712-2020-1-275-282).

14. Корнєєва Ю.В. Інвестиційні виклики цифрової економіки / Корнєєва Ю.В. // Економіка і фінанси. – 2017. - No 11. – С. 88-99. URL: https://www.researchgate.net/publication/331802991_INVESTICIJNI_VIKLIKI_CIFROVOI_EKONOMIKI/link/5c8cece4a6fdcc381756e3fd/download

15. Таиров Р. Общая капитализация рынка криптовалют впервые превысила $1 трлн. – 2021. URL: https://www.forbes.ru/newsroom/finansy-i-investicii/418057-obshchaya-kapitalizaciya-rynka-kriptovalyut-vpervye-prevysilЖ -1

16. Власюк О.С. Фінансова система інформаційної економіки // Стратегічна панорама (Фінансова безпека). – 2017. - № 2. – С. 46-55.

17. Слобода Л. Я (2021). Інвестиційні рішення на ринку криптовалют та їхній вплив на фінансову безпеку України / Л. Я. Слобода, Е. В. Родіонова // Вісник Університету

банківської справи. -. Львів. – 2021. – № 3. С. 56-62. https://doi.org/10.18371/2221-755X1(40)2021237576

18. Опитування українських банків та фінтех компаній - 2019. Проект USAID «Трансформація фінансового сектора». – 2019 URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/12/FinTech-Survey-Report_UKR_12-12-2019.pdf

19. PwC (2017). The state of fintech. PwC Report. - 2017. – 89p. URL: https://www.pwc.com/sg/en/publications/assets/fintech-startupbootcamp-state-of-fintech-2017.pdf.

20. Валюта майбутнього: як біткоїни змінюють світ просто зараз // Bit.UA. — 2016. — 3 листопада. URL: https://lab.bit.ua/2016/11/bitcoin-now

21. Perkins D.W (2018). Cryptocurrency: The Economics of Money and Selected Policy Issues. 2018. 26 p. URL: https://fas.org/sgp/crs/misc/R45427.pdf

22. Blockchair (2022). Market data by CoinMarketCap and CoinGecko. URL: https://blockchair.com/markets?from=cryptolization.com

23. 2021 год в цифрах: рекорды биткоина, бум NFT/GameFi и расцвет L2-решений для Ethereum. URL: https://forklog.com/2021-god-v-tsifrah-rekordy-bitkoina-bum-nft-gamefi-i-rastsvet-l2-reshenij-dlya-ethereum/

24. Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України Опубліковано 08 вересня 2021. Закон України «Про віртуальні активи». URL: https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/213503.html

25. В Україні найбільша частка користувачів криптовалют у світі. – 2022. URL: https://news.finance.ua/ua/news/-/506843/v-ukrayini-najbilsha-chastka-korystuvachiv-kryptovalyut-u-sviti

26. Вінничук Ю. Хто з народних депутатів володіє криптовалютами на 5,7 мільярда гривень. – 20.01.2021. - Бізнес-цензор. URL: https://biz.censor.net/resonance/3242768/ hto_z_narodnih_deputatv_volod_kriptovalyutami_na_57_mlyarda_griven

27. Корнєєва Ю.В. Інвестиційні виклики цифрової економіки / Корнєєва Ю.В. // Економіка і фінанси. – 2017. - No 11. – С. 88-99. URL: https://www.researchgate.net/ publication/ 331802991_INVESTICIJNI_VIKLIKI_CIFROVOI_EKONOMIKI /link/5c8cece4a6fdcc381756e3fd/download

28. Jim Marous. Digital Banking Transformation to Focus on Channels and Analytics in 2022. - The financial brand of newspaper. – 20 January 2022. URL: https://thefinancialbrand.com/ 125260/digital-banking-transformation-channels-data-analytics-ai-trends/

29. Alex Rolfe. The threat that quantum computing poses for FinTech companies. – 13 December 2022. URL: https://www.paymentscardsandmobile.com/the-threat-that-quantum-computing-poses-for-fintech-companies/

30. Anuj Nayar. Four Forecasts For Fintech In 2022. - Forbes Finance Council. – 27 January 2022. URL: https://www.forbes.com/sites/forbesfinancecouncil/2021/12/22/four-forecasts-for-fintech-in-2022/?sh=769cf8453e69

ODDÍL 7. ELEKTROENERGETIKA

§7.1ПРИЙМАЛЬНО-ПЕРЕДАВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ ВИПРОМІНЮВАННЯ, ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИЙ БЛОК ТА БЛОК ІНДИКАЦІЇ ОПЕРАТИВНОЇ СИСТЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЩІЛЬНОСТІ ҐРУНТУ **(Антипчук Б.О.,** Житомирський агротехнічний фаховий коледж)

Вступ. Обробіток ґрунту вимагає чималих енергетичних затрат, тому особливо важливо знайти спосіб їх скоротити, але при цьому підвищити врожайність сільськогосподарських культур і забезпечити конкурентоздатність сільськогосподарського підприємства.

Результатом теоретичних і експериментальних досліджень став розроблений та виготовлений дослідний зразок автоматизованої системи оперативного керування глибиною ходу ґрунторозпушувача (ОКГХГ) сільськогосподарського машинно-тракторного агрегату на основі радіохвильового профілювання поверхні поля (з використанням радіофізичних методів), який пройшов виробничу перевірку [1, 4, 8].

Для забезпечення надійності, універсальності, а також технологічності, спроектовану систему умовно було розділено на три функціональні блоки, а саме: ультразвуковий приймально-передавальний пристрій випромінення (УППППВ), який містить у своїй будові систему датчиків для випромінення та прийняття зондуючих ультразвукових імпульсів; електронний обчислювальний блок, який складається із генератора зондувальних імпульсів, приймача та мікроконтролера; блок керування, який містить дисплей.

Розглянемо особливості конструкції ультразвукового приймально-передавального пристрою, електронно-

обчислювального блоку та блоку індикації автоматизованої системи ОКГХГ, враховуючи особливості роботи з ґрунтами, які мають різні фізичні властивості.

Виклад основного матеріалу. Структурну схему УПППВ, який використовується в розробленій системі ОКГХГ сільськогосподарського машинно-тракторного агрегату, зображено на рисунку 1 [2, 9].

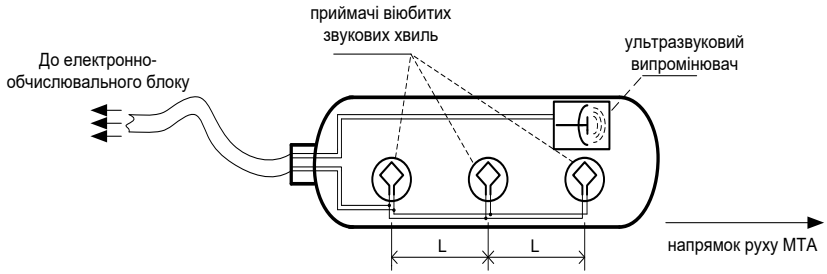

Рис. 1. *Структурна схема УПППВ*

УПППВ є по суті основним елементом визначення глибини ущільненого шару ґрунту розробленої системи. Він складається з випромінювача ультразвукових хвиль та приймача, виконаного у вигляді 3-х первинних перетворювачів прийнятого відбитого сигналу, розміщених один за одним на відстані *L* по лінії руху машинно-тракторного агрегату.

В якості ультразвукового випромінювача та первинних перетворювачів прийнятого відбитого сигналу було взято три ультразвукові п’єзокерамічні датчики. Один з них виконує роль ультразвукового випромінювача та одночасно приймача звукових хвиль і розташований попереду двох інших датчиків, а решта використовуються лише для приймання звукових хвиль (сигнал в ґрунт вони не випромінюють). Така конструкція УПППВ дозволяє зменшити вплив швидкості

машинно-тракторного агрегату (МТА) на точність визначення глибини залягання ущільненого шару ґрунту.

На рисунку 2 показано загальний вид робочої поверхні приймально- передавального пристрою випромінення до його герметизації компаундною смолою для захисту внутрішніх робочих органів від навколишнього середовища, в якому він буде працювати.

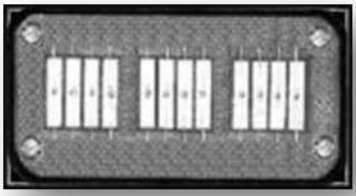

Рис. 2. *Загальний вид робочої поверхні приймально-передавального пристрою випромінення*

Кожен з датчиків складається із чотирьох п'єзокерамічних пластин, з'єднаних паралельно. Еквівалентну схему заміщення, яка використовувалась при моделюванні, та частотну залежність імпедансу для одного такого ультразвукового п'єзокерамічного датчика, показано на рисунках 3 та 4.

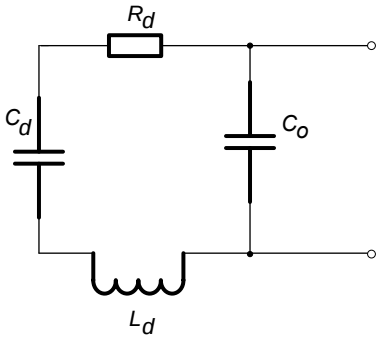

Рис. 3. *Еквівалентна схема заміщення датчика*

Судячи з отриманої залежності, УПППВ в цілому може працювати на діапазоні частот від 180 до 200 кГц.

Параметри елементів еквівалентної схеми заміщення визначаються виглядом резонансної кривої поблизу резонансної частоти. Наприклад, такий параметр, як R_d, відповідає значенню дійсної частоти повного імпедансного опору на резонансній частоті [6] і у нашому випадку він становить 700 Ом.

Отже, весь УПППВ має один канал для випромінення (тобто пристрій є однопроменевий і він має вужчу діаграму направленості, тому дає більшу завадостійкість) та три канали для приймання відбитих акустичних сигналів, що дасть можливість ефективно визначати глибину залягання ущільненого шару ґрунту та мінімізувати вплив природних факторів і завад, які також можуть впливати на якість відбитого сигналу.

На рисунку 5 зображено діаграму направленості одного з ультразвукових п'єзокерамічних датчиків, з яких складається УПППВ у діаметральній площині для його робочого діапазону частот.

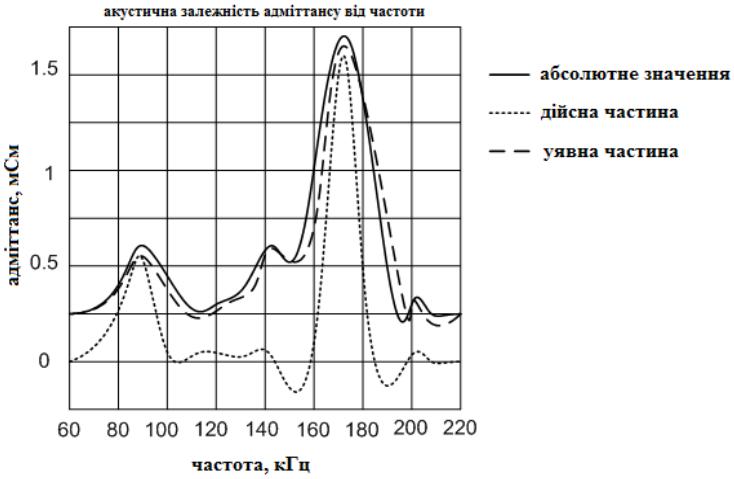

Рис. 4. *Імпедансна залежність ультразвукового п'єзокерамічного датчика від частоти*

По діаграмі можна побачити, що рівень бокових пелюсток результативної діаграми направленості такого п'єзокерамічного датчика в діаметральній площині досить малий (менше ніж 5 %). Тобто, рівень відбитого сигналу від ущільненого шару ґрунту, який розміщується поза основною пелюсткою діаграми направленості становить не більше 5% від отриманого сигналу основною пелюсткою від того ж самого ущільненого шару ґрунту.

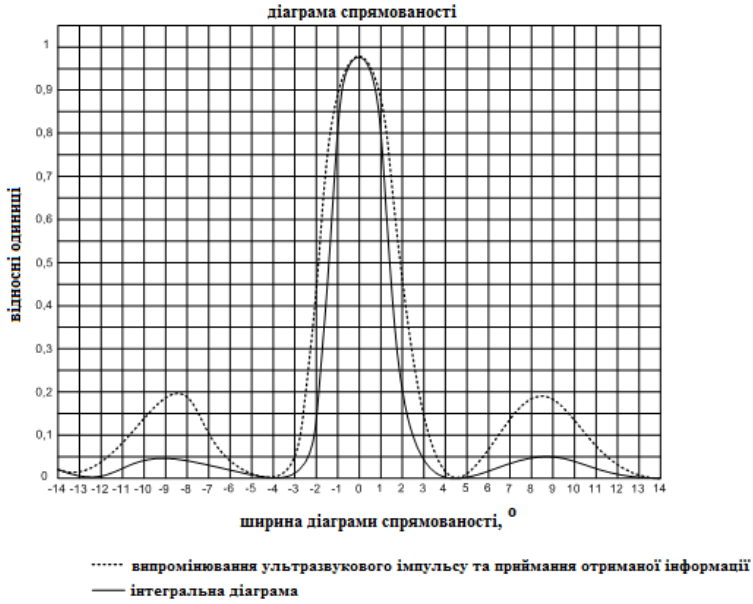

Рис. 5. *Діаграма спрямованості одного ультразвукового п'єзокерамічного датчика*

Це свідчить про те, що ультразвукові п'єзокерамічні датчики, які використовується в УПППВ, мають високу чутливість та завадостійкість і можуть забезпечити якісне отримання необхідної інформації.

Як зазначалося раніше, електронний обчислювальний блок складається з генератора зондувальних імпульсів, приймача та мікроконтролера.

Принципова схема генератора зондувальних імпульсів показана на рисунку 6.

Дану принципову схему можна розділити на декілька ключових функціональних зон. На мікросхемі DD2 зібрано, безпосередньо, сам керівний імпульсний генератор для формування сигналу випромінення частотою 400 кГц, який потім надходить до D-тригера (в схемі позначено DD3) та ділиться на два. Підсилювач потужності випромінювального сигналу, виконаний по двотактній схемі на транзисторах VT1 та VT2 і трансформаторі T1, із вторинної обмотки якого електричні коливання частотою 200 кГц подаються на ультразвуковий п'єзокерамічний датчик-випромінювач УПППВ.

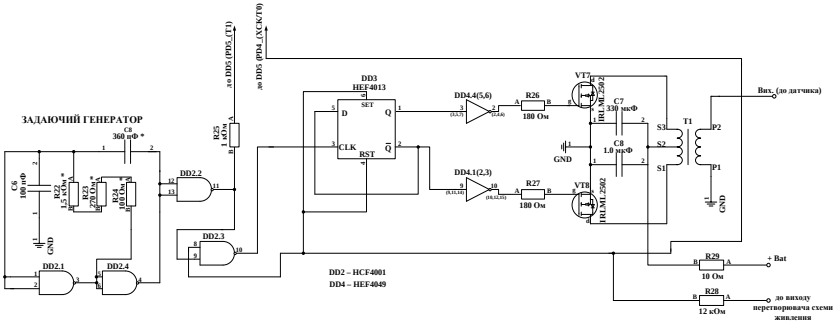

Рис. 6. *Принципова схема генератора зондуючих імпульсів*

Прямокутні імпульси логічного «0» тривалістю 50 мкс надають дозвіл генератору імпульсів, який задає сигнал розпочати роботу, прямокутні імпульси логічного «0» поступають на нього на початку кожного циклу вимірювання від мікроконтролера DD5 (модель мікроконтролера – ATMEga8L), принципова схема підключення якого зображена на рисунку 7.

Даний мікроконтролер є основним елементом всього електронного обчислювального блоку, тому що він формує всі сигнали, необхідні для роботи цілої системи. Оскільки живлення електронного блоку забезпечується від акумуляторної батареї машинно-тракторного агрегату напругою 12В, то для живлення мікроконтролера використовується стабілізатор напруги, зібраний на інтегральній мікросхемі (IC7805), яка на виході видає 5В. В мікроконтролері реалізовано програмний імпульсний фільтр, який додатково підвищує завадостійкість при визначенні ущільненого шару ґрунту.

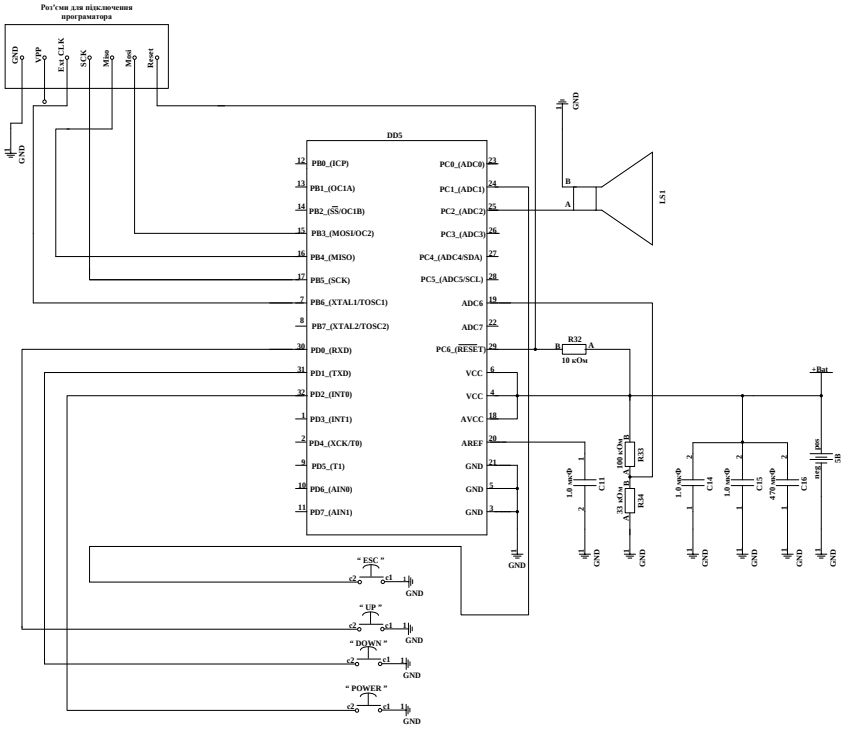

Рис. 7. *Принципова схема підключення мікроконтролера*

Алгоритм його роботи полягає в тому, що він виводить на блок індикації тільки ті відбиті сигнали, глибина яких при двох послідовних вимірах змінилась не більше ніж на 2 % від заданої межі зондування, яка, до речі, не перевищує 4 метри. Це дозволить відсіяти перешкоди, які здійснюватиме, наприклад, двигун самого машинно-тракторного агрегату.

Відбитий від ущільненого шару ґрунту сигнал приймається приймально-передавальним пристроєм та надходить до вхідних каскадів кожного із каналів приймача електронного обчислювального блоку, який є двоканальним. Оскільки ці канали є ідентичними, тому візьмемо до розгляду особливості побудови принципової схеми лише одного з них. На рисунку 8 показано принципову схему одного із каналів двоканального приймача.

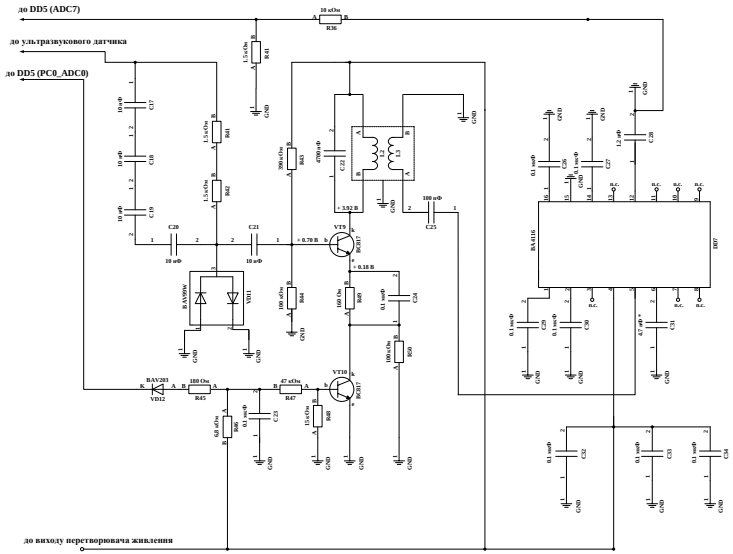

Рис. 8. *Принципова схема одного каналу УППП*

Вхідний каскад такого каналу приймача виконує роль резонансного підсилювача із регульованим коефіцієнтом

підсилення. Далі сигнал з резонансного підсилювача подається на інтегральну мікросхему BA4116 (на рисунку 9 – це мікросхема DD7), яка використовується у каналі приймача не у якості змішувача, а у якості виміру рівня сигналу. Діодна збірка VD11 на вході приймача електронного обчислювального блоку призначена для обмеження його вхідної напруги у момент роботи генератора зондувальних імпульсів.

Далі сигнал з виходу DD7 надходить на вхід 2 компаратори (мікросхема DD6, див. рисунок 9) та на вхід аналогового цифрового перетворювача мікроконтролера ADC7.

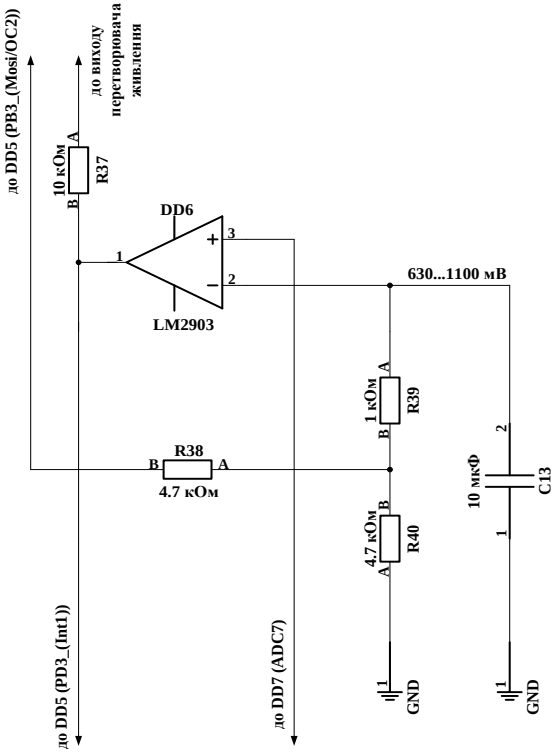

Рис. 9. *Принципова схема компаратора*

Компаратор DD6 – це порівняльний пристрій, його чутливість регулюється зміною коефіцієнта широтно-імпульсної модуляції на виводі мікроконтролера PB3_MOS1/OS2. Сигнал з виходу компаратора надходить до мікроконтролера, який виконує його обробку програмним шляхом та виводить інформацію у необхідному вигляді на блок індикації.

Блок індикації розміщений в одному корпусі разом з електронним обчислювальним блоком. Основним елементом блоку індикації є кольоровий графічний дисплей, побудований на контролері **ILI9486,** принципова схема підключення якого, зображена на рисунку 10.

Меню дисплею показує наступні функції налаштування та керування системою визначення ущільненого шару ґрунту, як: зміну швидкості прокрутки зображення отриманої інформації, регулювання чутливості приймача електронного обчислювального блоку, тривалість випромінюваного ультразвукового імпульсу у мікросекундах, регулювання рівня контрасту дисплею та ввімкнення його підсвічування, а також вмикання та вимикання програмного імпульсного фільтру (фільтру помилок).

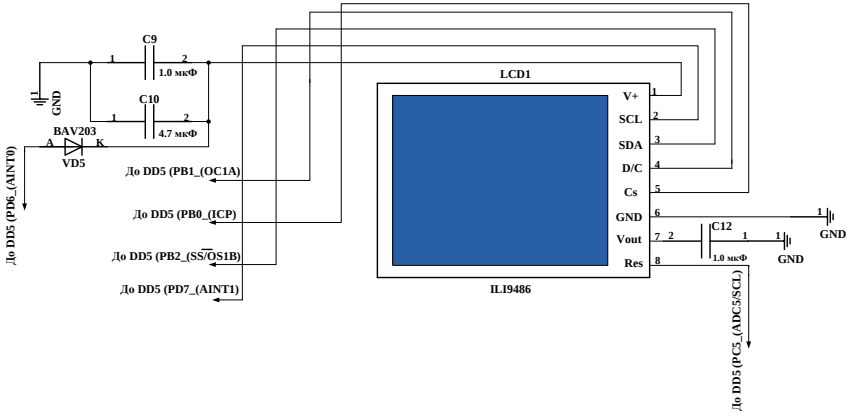

Рис. 10. *Принципова схема підключення графічного дисплею*

Вибір та керування всіма перерахованими вище функціями здійснюється кнопками, підключеними до мікроконтролера електронного обчислювального блоку.

Поточні функції кнопок керування системою визначення ущільненого шару ґрунту зображуються у нижній частині дисплею у вигляді стрічки.

Висновок. Враховуючи те, що ґрунт є надзвичайно складним для проникнення ультразвуку середовищем, саме розроблена будова УПППВ, який складається з випромінювача ультразвукових хвиль та приймача, виконаного у вигляді 3-х первинних перетворювачів прийнятого відбитого сигналу, дали змогу домогтися бажаного результату, а саме: зменшити вплив швидкості МТА на точність визначення глибини залягання ущільненого шару ґрунту і досягти більш точних результатів по визначенню глибини залягання переущільненого шару ґрунту.

Список використаних джерел:

1. Антипчук Б. О. Експериментальний радіофізичний пристрій визначення глибини залягання плужної підошви : тези. *Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (19 - 21 квіт. 2017 р.). Суми : СНАУ, 2017. Т. 3. С. 70 : іл.

2. Мобільний вимірювальний комплекс для безконтактного визначення щільності грунту: пат. КМ 137526 Україна: МПК (2019.01), GO1N 9/00, GO1N 9/24 (2006/01) / Б. О. Антипчук, В. Г. Мироненко; заявл. 15.04.2019; опубл. 25.10.19. Бюл. № 20 (кн. 1). С. 4.71.

4. Антипчук Б. О. Ультразвуковий експериментальний пристрій – основний елемент автоматизованої системи керування положенням ґрунторозпушувача. *Конструювання, виробництво та експлуатація сільськогосподарських машин* : загальнодерж. міжвідомч. наук.-техн. зб. 2017. Вип. 47, ч. 1. С. 47-51 : іл.

5. Бриндли К. Измерительные преобразователи. Москва, 1991. С. 99-106.

6. Воробьев Е. А. Теория ультразвуковых колебаний как основа построения и применения технических средств получения информации : учеб. пособие. Санкт-Петербург, 2002. 54 с.

7. Гришечкін С. А., Дядюшкін Д. І. Неруйнівний ультразвуковий контроль структуроутворення в дисперсних грунтах. *Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна.* 2004. Вип. 3. С. 121-123.

8. Мироненко В. Г., Антипчук Б. О. Пристрій оперативного визначення глибини залягання плужної підошви в процесі її розущільнення. *Механізація та електрифікація сільського господарства* : загальнодерж. зб. Глеваха : ІМЕСГ, 2017. Вип. 5 (104). С. 28-34 : іл.

9. Мироненко В. Г., Антипчук Б. О. Система автоматичного керування глибиною ходу ґрунторозпушувача сільського машинно-тракторного агрегату з використанням радіофізичних методів. *Механізація та електрифікація сільського господарства* : загальнодерж. зб. Глеваха : ІМЕСГ, 2016. Вип. 4 (103). С. 84-90 : іл.

ODDÍL 8. ZEMĚDĚLSTVÍ

§8.1 ВИРОЩУВАННЯ СОНЯШНИКУ: ВПЛИВ ПОЗАКОРЕНЕВИХ ПІДЖИВЛЕНЬ МІКРОДОБРИВАМИ НА РІСТ, РОЗВИТОК ТА ПРОДУКТИВНІСТЬ В УМОВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

(Коваленко О.А., Миколаївський національний аграрний університет, **Нерода Р.С.,** Миколаївський національний аграрний університет)

Вступ. Соняшник – це основне джерело олійної сировини в Україні. За посівними площами та валовим збором насіння наша держава знаходиться у першій четвірці країн світу. Високий рівень технологічності процесу вирощування, помірний рівень виробничих витрат, висока рентабельність та добра ліквідність продукції обумовили суттєве збільшення посівних площ цієї культури.

Але, не дивлячись на помітне зростання посівних площ, широке впровадження у виробництво високопродуктивних гібридів, валовий збір залишається на колишньому рівні або несуттєво збільшується. Це пов’язано із зменшенням врожайності внаслідок грубого порушення технологічних заходів. Тому, одним із основних завдань сучасного сільськогосподарського виробництва є пошук нових шляхів і способів підвищення урожайності і якості продукції. Ефективним засобом вирішення цих питань є застосування позакореневого підживлення мікроелементами. Цей агрозахід дає змогу забезпечити живлення рослин за несприятливих ґрунтових умов, уникнути хімічного і біологічного зв’язування ґрунтом необхідних рослинам елементів живлення [1-4]. Ступінь і швидкість засвоєння елементів живлення з добрив через листя є значно вищими порівняно із їхнім засвоєнням з добрив, що внесені в грунт. За дії мікродобрив зазнає зміни

площа листкової поверхні та покращується стійкість рослин до несприятливих чинників середовища [5-6].

Мікроелементи – складова ґрунту, повітря та рослин, загалом – усього навколишнього середовища, вони беруть участь у всіх хімічних та фізіологічних процесах розвитку та формування врожаю [7, 8].

Мінеральне живлення рослин – суттєвий чинник синтезу вітамінів. Головне джерело мікроелементів у ґрунті – ґрунтоутворюючі породи. Найменше їх міститься в ґрунтах Полісся, у Лісостепу, Степу та Донбаському регіоні, у зв'язку із наявністю ґрунтів із більшим вмістом гумусу, значно підвищується вміст ґрунтових мікроелементів [9, 10].

Мікроелементи у ґрунтах містяться у різних формах, найчастіше – у важкодоступних для засвоєння кореневою системою рослин. За різними даними, мікроелементи з ґрунту можуть бути засвоєні рослинами на рівні близько 3 % наявних у цілому.

Загальна практика внесення мікродобрив західними фермерами ґрунтується на внесенні мікроелементів розрахунковим методом, відповідно до їхнього винесення з ґрунту і пропорційно до кількості запланованого врожаю [11, 12].

Сільськогосподарські культури потребують різного асортименту та кількості мікроелементів. Як нестача, так і надлишок можуть викликати негативну реакцію рослин не лише через їхню власну токсичність, але й через блокування надходження у рослини потрібних елементів живлення. Це значно впливає на урожайність та якість самого врожаю [13 – 17].

Дуже важливим у технології вирощування польових культур є режим живлення. Цей важливий агрозахід оперативної та потужної допомоги рослині, задіяний нашими аграріями не більш як на 15-20 %. Крім макроелементів, важливу роль відіграють і мікроелементи: бор, мідь, залізо, марганець, цинк, молібден та ін. Адже важливо дати рослині

елементи живлення не тільки у необхідні строки, але і в збалансованому співвідношенні. Дефіцит кожного з них може призвести до порушень обміну речовин і фізіологічних процесів, які в подальшому можуть стати причиною зниження врожаю і погіршення його якості. Тому добрива для позакореневого підживлення, що містять мікроелементи, стають все більш актуальними.

За високих цін на добрива спокуса «зекономити» на макро-, а особливо на мікродобривах зростає. Але слід пам'ятати, що навіть незначні відхилення від технології, на перший погляд, дрібниці (на яких, як правило, «економлять») значно знижують урожайність, а тому і рентабельність виробництва.

Рослини, що належним чином забезпечені мікроелементами, значно краще споживають та засвоюють основні добрива (на 10-30 %), відмінно розвиваються та краще протистоять хворобам, шкідникам, заморозкам, засухам та іншим стресовим чинникам [13, 14].

Нестачу мікроелементів важко виявити, але коли ми все-таки бачимо явні ознаки дефіциту того чи іншого мікроелементу, рослині вже завдано непоправимої шкоди, ріст і розвиток рослин уже затримано, на належний урожай та його якість - годі й сподіватись. Найефективніший метод внесення мікроелементів – позакореневе живлення протягом вегетації шляхом обприскування рослин у критичні фази розвитку [13, 14].

Незбалансоване внесення макро- та мікроелементів негативно впливає на розвиток рослин, шкодить навколишньому середовищу та призводить до неефективних фінансових витрат. Збільшеною кількістю основних добрив не можна компенсувати нестачу мікроелементів [13, 14].

Ступінь та швидкість засвоєння елементів живлення із добрив через листки значно вищі, ніж через кореневу систему, але обсяги їх засвоєння через листки – обмежені. Так, фосфор,

калій, кальцій не можуть бути засвоєні в суттєвій кількості листками, натомість потребу в мікроелементах можна забезпечити через поглинанням листками на 100 % [18, 19].

Кількість мікроелементів у ґрунті постійно зменшується через постійне засвоєння та винесення вирощеною продукцією та бур'янами.

Позакореневе підживлення рослин – це метод, який швидко та цілеспрямовано урівноважує дисбаланси елементів живлення у рослинах. Цей метод використовують, коли через несприятливі погодні умови і послаблений стан ґрунту знижується ефективність поглинання елементів живлення кореневою системою рослин. Позакореневе підживлення є також методом швидкого постачання елементів живлення у часи найбільшої максимальної потреби на певних стадіях росту рослин [20, 21].

Позакореневе добриво не замінює удобрення ґрунту, а доповнює його. Однією з найбільших переваг позакореневого підживлення є його стимулююча дія на швидке поглинання кореневою системою. Тому саме добрива для позакореневого внесення, до складу якого входять N, K, Fe ,Zn, Mn чи Mg стимулюють процес фотосинтезу рослин. Більш ефективне поглинання призводить до росту кореневої системи та ефективності поглинання поживних речовин [20, 21, 22].

Для нормального розвитку рослин потрібні як макро- так і мікро- та мезоелементи, що беруть участь у всіх фізіологічних процесах розвитку рослин, підвищують ефективність ферментів у рослинному організмі та поліпшують засвоєння рослинами елементів із ґрунту. Більшість мікроелементів – активні каталізатори, що прискорюють біохімічні реакції та впливають на їхню направленість. Саме тому мікроелементи неможливо замінити ніякими речовинами, а їхня нестача може негативно вплинути на ріст і розвиток рослин [13, 14, 23].

Мікроелементи входять до складу ферментів і вітамінів, що синтезуються рослинами, беруть участь практично у всіх фізіологічних процесах, їх часто називають «елементами життя» [24, 25].

І. У. Марчук та Л. А. Ященко вважають, що тривале систематичне застосування добрив, а саме гною і мінеральних добрив у підвищених нормах у сівозміні сприяє значному збільшенню вмісту гумусу та загального азоту в ґрунті порівняно з варіантом без добрив [26], а за результатами досліджень І. М. Карасюка та Л. В. Чорної, найкраще складався поживний режим ґрунту за органо-мінеральної системи удобрення, де органічні добрива поєднувались в еквівалентних співвідношеннях із мінеральними. До того ж, при цьому забезпечувалася стабілізація гумусу, зростав вміст рухомих сполук фосфору і калію в ґрунті.

В. П. Гордієнко та А. М. Крохмаль стверджують, що в шарі ґрунту 0-40 см істотне збільшення вмісту рухомих сполук фосфору спостерігалося на підвищеному органо-мінеральному фоні, а за даними О. Д. Черно, в результаті тривалого застосування мінеральної системи удобрення вміст рухомих сполук калію у шарі ґрунту 0-20 см збільшувався на 9-93 %, за органічної – на 5-86 %, а за органо-мінеральної – на 12-82 %.

Тільки завдяки збалансованому застосуванню добрив, що містять мікроелементи, можна отримати максимальний врожай належної якості, що генетично закладений у насінні сільськогосподарських культур. У кінцевому результаті це призводить до втрат врожаю, його класності та незадовільних органолептичних властивостей.

Позакореневе підживлення рослин найефективніше на належно удобрених ґрунтах за інтенсивної технології вирощування, де лімітуючим чинником зростання урожайності може бути нестача макро- та мікроелементів [27, 28].

Хелатна форма мікроелементів – це біологічно активна

форма, саме у вигляді комплексних сполук усе живе використовує мікроелементи. Так, наприклад, вітамін B_{12} не що інше, як складна комплексна сполука кобальту, а зелене забарвлення рослин обумовлено наявністю в клітинах рослин комплексної сполуки магнію-хлорофілу. Хелати мікроелементів – це природне живлення рослин [24, 29]. Хелати мікроелементів активізують основні процеси проростання насіння: гідроліз запасів білків, вуглеводів та жирів, реакцій окислювально-відновного характеру, впливаючи тим самим на прискорення проростання насіння (динаміка появи сходів), підвищуючи їх життєдіяльність, польову схожість, зростання надземної маси і кореневої системи. Норму протруйника слід зменшити на 30 % [30, 31].

В умовах посушливого клімату застосування гумітів сприяє підвищенню стійкості сільськогосподарських культур до повітряної та ґрунтової посух, тому все більше агровиробників включають їх у технологію вирощування, вважаючи це невід'ємною її складовою [32].

З даними Івана Великого при однофазному використанні на соняшнику препарату Гумісол-супер з нормою 3 л/га дало змогу за останні роки отримати середню прибавку врожаю на рівні 3 ц/га, порівняно з контролем [33, 34]. Препарат застосовувався на 70 % площі посіву соняшнику, тому похибка тут мінімальна і препарат спрацьовує ефективно. Рослини що оброблені Гумісолом-супер, виглядають більш розвиненими та здоровими, поява стресових умов (посуха, підвищені температури) також краще переносили. Використання регуляторів, стимуляторів росту та добрив на основі гумінових кислот, завдяки їхній доступності та простоті виробництва порівняно з іншими препаратами – економічно найвигідніше [29, 35].

Мікроелементи беруть безпосередню участь у формуванні врожаю, визначають його якість і кількість. Це

проявляється через:

– синтез ферментів, які дозволять більш інтенсивно використовувати енергію, воду та живлення (NPK) і, відповідно, отримати більш високий врожай;

– посилення відновної активності тканин і перешкоду захворювання рослин ;

– підвищення імунітету рослин (при нестачі мікроелементів у рослин спостерігається стан фізіологічної депресії і загальної сприйнятливості до хвороб);

– прискорення цілого ряду біохімічних реакцій (спільне вплив мікроелементів значно посилює їх каталітичні властивості;

– у ряді випадків тільки композиції мікроелементів можуть відновити нормальний розвиток рослин, що в підсумку призводить до значного підвищення якісних показників) [18, 24, 36].

Сучасні гібриди соняшника мають високий потенціал урожайності, який у досвідчених виробників сягає 4,0-5,0 т/га. За вірно обраної технології вирощування таку урожайність можна отримувати стабільно на всій площі. Але деякі помилкові підходи до цієї культури суттєво обмежують урожайність соняшнику. В першу чергу це стосується режиму живлення.

Для соняшнику важливе значення має застосування мікроелементів. Бор і мідь підвищують вміст жиру, цинк – фосфоліпідів, бор і цинк – органічних кислот. Крім того, бор значно знижує ураження соняшнику білою гниллю та іншими захворюваннями, що сприяє збереженню та підвищенню якості врожаю.

Соняшник, як правило, служить індикатором нестачі бору в ґрунті. У результаті цього у нього відзначається побуріння верхівки і припинення росту молодого листя.

Рекомендується підживлювати соняшник ще до появи

симптомів браку мікроелементів у критичні фази їх росту та розвитку.

Встановлено, що фази 5-6 пар справжніх листків та цвітіння є критичними відносно бору, марганцю та сірки, оскільки в цей період коренева система ще недостатньо розвинена, а листкова поверхня активно формується. Також у цій фазі закладаються кошики, величина яких визначає майбутню урожайність. Відповідно, нестача мікроелементів у цей період знижує продуктивність соняшнику.

Отже, мікродобрива вносять у період формування кошику: для більшості гібридів ранньостиглої групи це 3-4 листки, а для гібридів, які формують кошик на 5-7 діб пізніше – 5-6 листків. Ці строки вважаються найоптимальнішими. Позакореневе підживлення найкраще проводити ввечері, після 16^{00}-17^{00} години та використовувати 300-350 л/га робочого розчину, що сприяє сильнішому зволоженню листів і як результат кращому засвоєнню добрив [37, 38, 39].

Мікродобрива мають у собі майже усі мікроелементи, необхідні для росту та розвитку сільськогосподарських рослин. Вони збільшують кількість вражаю на 10-12 %. Більшість мікродобрив використовуються у невеликій кількості, стільки, скільки потрібно певній культурі. Наприклад, мікродобрива для соняшнику мають у своєму складі невелику кількості заліза, цинку, міді, калію та інших мінералів. Наявність цих елементів та їх біологічних похідних визначають найкращі можливості цих добрив. Але застосовувати ці речовини треба дуже помірно з великою долею відповідальності!

Для оптимального живлення рослини використовують більшість із відомих хімічних елементів. Найважливіші із них 20-25 елементів, такі як азот, фосфор, калій, магній, цинк, залізо, мідь, бор, молібден, марганець та інші. З

макроелементів, це азот, фосфор та калій.

Особливо варто звертати увагу на живлення соняшнику бором. Він відіграє важливу роль з моменту проростання насіння і надалі, з регулювання вуглеводного обміну, синтезу амінокислот та білків, хлорофілу, процесів запліднення на момент цвітіння [40, 41, 42]. Для розвитку кореневої системи соняшнику бор покращує відтік вуглеводів до кореневої системи та її активний ріст. Через відсутність реутилізації (можливість переміщення з старих тканин до нових), потреба в борі у соняшнику залишається упродовж всього періоду вегетації, особливо зростаючи на момент цвітіння. Основна частка елементів живлення – 80 % засвоюється до завершення цвітіння кошика. Для забезпечення бором краще використовувати добрива, в яких він знаходиться в органічній формі – бороетаноламіну [40, 41, 42]. В такій формі він значно швидше засвоюється, не токсичний для рослин, сприймається рослинами через корінь при попаданні в ґрунт. До таких добрив належить Бороплюс від італійського виробника Валагро. Бороплюс краще застосовувати у фазі зірочки та перед початком цвітіння. Альтернативним джерелом бору може слугувати Солюбор від американського виробника Боракс. В цьому добриві бор представлений у вигляді пентаборату натрію. Солюбор, на відміну від борної кислоти, більш доступний та має меншу токсичність для рослин [2, 43, 44, 45].

Виклад основного матеріалу. Територія землекористування дослідного поля знаходиться в південній частині Миколаївської області в зоні Південного Степу України, клімат якої характеризується вираженою посушливістю при наявності значних теплових ресурсів та обмеженим забезпеченням атмосферними опадами.

Весняні приморозки в середньому припиняються в першій декаді квітня, а найбільш пізні – на початку травня.

Вегетаційний період починається в середньому з 20-31 березня, а закінчується 20-25 листопада. Опади розподіляються протягом року нерівномірно, найбільш дощовим місяцем є липень, найбільш сухим – березень. В регіоні спостерігається від'ємний водний баланс внаслідок високого випаровування, що майже вдвічі перевищує суму опадів.

Ґрунтовий покрив дослідного поля представлений чорноземом південними малогумусними пилувато-важкосуглинковими. Ґрунтоутворюючою породою є лесовидні суглинки бурувато-палевого кольору, тонкопористі, ущільнені, насичені карбонатами кальцію. Ґрунтові води залягають на глибині більше трьох метрів. Потужність гумусового горизонту – 30 см, гумусово-перехідного – 60 см. Реакція ґрунтового розчину близька до нейтральної (Ph 6,5-6,8), гідролітична кислотність в межах 2,00-2,52 мг екв. на 100 г грунту. Сума увібраних основ складає 32-35 мг екв. на 100 г грунту, ступінь насичення основами – 95,7 %. Наявність гумусу в орному шарі ґрунту 2,8 % (по Тюріну), нітратного азоту – 30,0 (по Кравкову), рухомого фосфору – 146,0 (по Чирикову), обмінного калію – 357,0 мг на 1 кг ґрунту (по Чирикову). За вмістом рухомих елементів ґрунт характеризується середнім вмістом азоту та фосфору і дуже високим вмістом калію. В цілому така характеристика є типовою для чорноземів південних. Ґрунти даного регіону краще всього забезпечені калієм, достатньо фосфором, та задовільно – азотом.

В польовому досліді агротехніка вирощування соняшнику була загальноприйнятою для зони, за винятком варіантів, що вивчались за схемою досліду. В усі роки проведення досліджень попередником соняшнику була пшениця озима. Після збирання пшениці озимої проводили лущення стерні дисковим лущильником ЛДГ-10А в агрегаті з

трактором МТЗ-80, на глибину 6-8 см, повторне лущіння виконували ЛДГ-10А через два тижні, на глибину 12-14 см. В жовтні проводили полицеву оранку плугом ПЛН-8-35 на глибину 25-27 см. Мінеральні добрива вносили в рекомендованих для зони дозах під зяблеву оранку.

Навесні, за фізичної стиглості ґрунту, проводили його боронування важкими зубовими боронами БЗТС-1,0, по діагоналі до напрямку оранки. Передпосівний обробіток проводили культиватором КПС-4, на глибину загортання насіння (5-6 см). Під передпосівну культивацію вносили гербіцид харнес 90 % к. е. з розрахунку 2,5 л/га.

Сіяли гібриди соняшнику за температури ґрунту 8-10°С на глибині 10 см завчасно протруєним насінням (використовували препарат Колфуго супер з розрахунку 1,5 л/т) сівалкою СУПН-8 зі швидкістю 5-6 км/год, на глибину 5-6 см. Після сівби прикочували ґрунт кільчасто-шпоровими котками ЗККШ-6, що сприяло більш ранній і дружній появі сходів.

На варіантах, де вивчались мікродобрива проводили позакореневе підживлення рослин гібридів соняшнику згідно схеми досліду.

Один міжрядний обробіток виконували за висоти рослин соняшнику 30-40 см, культиватором КРН-5,6 з підгортачами, на глибину 6-8 см. Захисна смуга становила 10-15 см. Збирали соняшник за побуріння кошиків не менше як у 75 % рослин, та вологості насіння 12-14 %.

У двохфакторному польовому досліді на протязі 2020-2021 років вивчали урожайність і якість насіння високоолеїнових гібридів соняшнику залежно від строків внесення мікродобрив.

Схема польового досліду включала наступні варіанти:

Фактор А. Гібриди:

1. Дарій (St);

2. НК Камен;
3. Тутті.

Фактор В. Мікродобрива:
1. Без мікроелементів (контроль);
2. Квантум (4 л/га) у фазі 6-8 листків;
3. Росток (4 л/га) у фазі 6-8 листків;
4. Реаком (4 л/га) у фазі 6-8 листків;
5. Наномікс (2 л/га) у фазі 6-8 листків.

Обробку посівів виконували ранцевим обприскувачем із розрахунку 300 л/га робочої рідини. Дослід закладали методом розщеплення ділянок. Посівна площа ділянки становила 56 м^2, облікова – 30 м^2, повторність досліду чотириразова.

Усі взяті гібриди соняшнику для вивчення в польовому досліді занесені до Державного Реєстру Сортів рослин України і рекомендовані для вирощування в зоні Степу.

Дослідження в польовому досліді проводили відповідно до загальноприйнятих методик та ДСТУ.

Для досягнення поставленої мети користувались польовими, лабораторними, статистичними і розрахунково-порівняльними методами. В польовому досліді вивчали вплив мікродобрив на ріст, розвиток, фенологічні і біометричні параметри гібридів соняшнику. Лабораторними методами досліджували зразки ґрунту і рослин на вміст і виніс елементів живлення, якість продукції. Статистичним методом оцінювали достовірність одержаних результатів досліджень [46]. Розрахунково-порівняльним методом визначали економічну ефективність досліджуваних чинників.

Результати досліджень. Біологічною особливістю рослин гібридів соняшнику є їх темпи росту та розвитку, що можуть коливатися залежно від умов вегетації – рівня вологозабезпечення, режиму живлення, окремих агротехнічних заходів. Зокрема, тривалість вегетаційного періоду значною мірою залежить від погодних умов, а також їх

рівня продуктивності рослин - чим тривалішим буде період, упродовж якого рослини можуть асимілювати і вбирати з ґрунту елементи живлення і вологу, тим більше вони накопичать сухої речовини, тобто вищою сформується врожайність.

Дослідниками доведено, що між тривалістю вегетаційного періоду і урожайністю соняшнику існує пряма залежність.

За результатами наших дослідження можна також заключити, що тривалість міжфазних періодів росту та розвитку гібридів соняшнику обумовлювалися особливостями їх скоростиглості і чинниками, що вивчалися (табл. 1).

Таблиця 1

Тривалість міжфазних періодів гібридів соняшнику залежно від позакореневого підживлення мікродобривами (середнє за 2020-2021 рр.), діб

Гібрид	Мікро-добрива*	Міжфазні періоди росту і розвитку рослин			
		повні сходи – утворення кошику	утворення кошику – цвітіння	цвітіння – повна стиглість	тривалість вегетаційного періоду
Дарій (St)	1 (контроль)	33	20	55	108
	2	33	21	56	110
	3	33	21	55	109
	4	33	21	56	110
	5	33	21	55	109
НК Камен	1 (контроль)	36	21	59	116
	2	36	23	61	120
	3	36	23	59	118
	4	36	22	61	119
	5	36	23	59	118
Тутті	1 (контроль)	36	21	59	116
	2	36	22	61	119
	3	36	23	59	118
	4	36	23	60	119
	5	36	23	59	118

Примітка. *1. Без мікродобрив (контроль); 2. Квантум; 3. Росток; 4. Реаком 5. Наномікс

Погодні умови у роки досліджень упродовж росту і розвитку рослин соняшнику в період повні сходи-утворення кошиків відрізнялися, що позначалося на його тривалості у всіх гібридів. Так, тривалість періоду повні сходи–утворення кошиків у гібриду Дарій у роки досліджень відрізнялася, що пояснюється відмінностями, в першу чергу, за температурним режимом.

Відмічені закономірності впливу неоднакових погодних умов у роки досліджень на тривалість періоду повні сходи-утворення кошиків проявлялися і на інших гібридах соняшнику.

Також встановлено, що темпи росту та розвитку досліджуваних гібридів мали певні відмінності, залежно від позакореневого підживлення мікроелементами та строків їх внесення.

Зокрема, у середньому за 2020-2021 рр. на варіанті з внесенням Квантум у фазі 6-8 листків тривалість вегетаційного періоду була більшою на 2-4 доби у всіх досліджуваних гібридів, порівняно з контролем – без внесення мікроелементів. При цьому, між досліджуваними гібридами відмічений вплив проявлявся не однаково. Так, у середньому за 2020-2021 рр. тривалість вегетаційного періоду у гібриду НК Камен за внесення Квантум у фазі 6-8 листків склала 120 діб, а на контролі 116 діб, що менше на 4 доби. Подовження вегетації можна пояснити позитивним впливом Квантум за внесення у фазі 6-8 листків на фізіологічні процеси рослин гібриду НК Камен, що в послідуючому сприяло і кращому формуванню продуктивності. Важливо також відмітити позитивну роль мікроелементу бору, що входить до складу препарату, на підвищення посухостійкості рослин всіх досліджуваних гібридів соняшнику і це проявилося на подовжені їх вегетації.

У середньому за роки досліджень на варіанті з

позакореневим підживленням з внесенням Росток у фазі 6-8 листків тривалість вегетаційного періоду також подовжувалась на всіх гібридах і зокрема у НК Камен становила 118 діб, що більше, порівняно з контролем, на дві доби; за внесення Реаком у фазі 6-8 листків вегетаційний періоду був тривалішим на три доби, а за внесення Наномікс (2 л/га) у фазі 6-8 листків цей період подовжувався на дві доби. Відмічені закономірності проявлялися на всіх досліджуваних гібридах.

Отже, на тривалість окремих міжфазних періодів, а також в цілому вегетаційного періоду гібридів соняшнику впливали їх біологічні особливості, погодні умови та досліджуванні чинники.

Важливою сортовою ознакою рослин гібридів та сортів є їх висота. Для цієї ознаки характерна вирівняність, обумовлена їх морфологічними особливостями. Але їх проявлення, як наслідок взаємодії і взаємовпливу між рослинами та умовами вирощування, зокрема, рівнем режиму живлення, вологозабезпечення, можуть мати певні відмінності. Зокрема, рослини одного і того ж гібриду соняшнику в різні роки, через вплив неоднакових умов живлення і вологозабезпечення, особливо від сходів до цвітіння, можуть різнитися за висотою.

Ріст рослин у висоту, формування вегетативних та генеративних органів обумовлюють їх потужність, що в подальшому буде визначати урожайність насіння, його якість і збір олії з гектара. Соняшник відноситься до групи високорослих культур, у посівах яких формуються певні особливості повітряного, водного і світлового режимів, які також впливають на кінцевий результат – формування продуктивності рослин.

Крім погодних умов упродовж вегетації на висоту рослин соняшнику також впливають агротехнічні чинники, такі як їх мінеральне живлення макро- та мікроелементами.

Отримані нами результати досліджень позакореневого підживлення мікродобривами на висоту рослин гібридів соняшнику показали, що їх вплив був неоднаковим (табл. 2).

Слід відмітити, що висота рослин досліджуваних гібридів різнилася, що обумовлено їх морфологічними особливостями. Зокрема, показники висоти рослин, у середньому за 2020-2021 рр. за внесення Квантуму фазі 6-8 листків становили: у гібриду Дарій 170,9, у гібриду НК Камен – 161,4 і у гібриду Тутті – 157,3 см. на цьому варіанті відмічена їх морфо-біологічна особливість проявилася найбільшою мірою, порівняно з контролем. Однак, слід відмітити, що на висоту всіх досліджуваних гібридів також певним чином впливали мікродобрива. Зокрема, на варіанті за внесення Наномікс у фазі 6-8 листків висота рослин гібриду Тутті склала 154,8 см, за використання Реаком у фазі 6-8 листків – 156,4 см, а на варіанті з Росток у фазі 6-8 листків становила 153,9 см, що більше за контроль, відповідно, на 2,1; 3,7 і 1,2 см.

Таблиця 2

Висота рослин гібридів соняшнику залежно від позакореневого підживлення мікродобривами (середнє за 2020-2021 рр.), см

Гібрид	Мікродобрива*	Утворення кошику	Цвітіння
Дарій (St)	1 (контроль)	51,4	165,7
	2	55,6	170,9
	3	52,7	166,8
	4	54,3	169,5
	5	53,8	168,0
НК Камен	1 (контроль)	48,5	156,6
	2	52,1	161,4
	3	49,4	157,8
	4	51,3	160,1
	5	49,9	158,5

	1 (контроль)	46,5	152,7
	2	49,6	157,3
Тутті	3	47,3	153,9
	4	48,2	156,4
	5	47,7	154,8

Примітка. *1. Без мікродобрив (контроль); 2. Квантум; 3. Росток; 4. Реаком 5. Наномікс

Таким чином, висота рослин гібридів Дарій, НК Камен, Тутті формувалася залежно від їх морфо-біологічних особливостей та мікродобрив.

Листкова поверхня гібридів соняшнику, як і всіх сільськогосподарських культур, її площа та тривалість продуктивної життєдіяльності, є визначальними у формуванні рівня урожайності. При цьому відомо, що різні культури мають певні особливості формування листкової поверхні. Зокрема, площа листкової поверхні рослин гібридів соняшнику визначається в основному такими чинниками, як їх скоростиглість і умови упродовж вегетації. Чим вони кращі, особливо, рівень вологозабезпечення, тим більшу площу листкової поверхні формують рослини гібридів соняшнику. Відомо, що вологозабезпечення і його рівень, практично є визначальним в умовах Південного Степу України. Закономірно, що за роками досліджень показники площі листкової поверхні рослин одних і тих же гібридів можуть суттєво варіювати у зв'язку з неоднаковими погодними умовами.

Отже, за формування посівів з певними для нього фотосинтетичними показниками враховується багато чинників, серед яких важливе значення мають біологічні особливості гібридів, погодні умови та весь комплекс агротехнічних заходів, які проводяться упродовж вегетації.

Враховуючи залежність процесу фотосинтезу від

розмірів листкової поверхні, тривалості її роботи і визначальний вплив на формування врожаю посівів є важливим вивчення цього питання на нових гібридах соняшнику (табл. 3).

Отриманими нами результатами встановлено, що рослини досліджуваних гібридів мали певні морфо-біологічні особливості, а тому їх листкова поверхня формувалася неоднаково. Так, у середньому за 2020-2021 рр. на варіанті з Наномікс за внесення у фазі 6-8 листків площа листкової поверхні у фазі цвітіння становила: у гібриду Дарій 31,25, у гібриду НК Камен – 33,82 і у гібриду Тутті – 32,94 тис. м^2/га (табл. 3).

На розміри площі листкової поверхні всіх гібридів також впливали позакореневе підживлення мікродобривами і погодні умови, які відрізнялися в роки досліджень, особливо, за рівнем вологозабезпечення. Наприклад, у середньому за роки досліджень площа листкової поверхні у фазі утворення кошиків у гібриду НК Камен склала: за використання Квантум у фазі 6-8 листків 23,56 тис. м^2/га, за внесення Росток у фазі 6-8 листків – 22,32 тис. м^2/га, на варіанті з використанням Реаком у фазі 6-8 листків – 22,93 тис. м^2/га і за використання Наномікс у фазі 6-8 листків – 22,51 тис. м^2/га, що порівняно з контролем (без мікродобрив) відповідно більше на 2,12; 0,88; 1,49 і 1,07 тис. м^2/га. Така особливість впливу мікродобрив на площу листкової поверхні проявлялася і на гібридах Дарій та Тутті. Слід також відмітити, що найбільшою площа листкової поверхні в усіх досліджуваних гібридів залежно від мікродобрив формувалася у фазі цвітіння, і закономірно, що у зв'язку з поступовим підсиханням листків при подальшій вегетації рослин їх площа зменшувалася.

Таблиця 3

Площа листкової поверхні гібридів соняшнику за позакореневого підживлення мікродобривами (середнє за 2020-2021 рр.), тис. м^2/га

Гібрид	Мікродобрива*	Утворення кошику	Цвітіння	Повна стиглість
Дарій (St)	1 (контроль)	19,13	28,41	9,73
	2	21,22	31,25	12,24
	3	19,95	29,17	10,86
	4	20,58	30,89	11,91
	5	20,17	30,36	11,09
НК Камен	1 (контроль)	21,44	30,90	11,52
	2	23,56	33,82	14,08
	3	22,32	31,69	12,67
	4	22,93	33,41	13,73
	5	22,51	32,88	12,92
Тутті	1 (контроль)	20,56	29,97	10,93
	2	22,66	32,94	13,46
	3	21,47	30,79	12,10
	4	22,07	32,51	13,19
	5	21,65	31,98	12,37

Примітка. *1. Без мікродобрив (контроль); 2. Квантум; 3. Росток; 4. Реаком 5. Наномікс

Посіви соняшнику сучасних гібридів стали менш конкурентними проти бур'янів, тому що висота їх рослин значно зменшилася. Якщо в минулому висота рослин сортів

(гібридів) соняшнику сягала до 200 см, то у нових гібридів цей показник навіть за сприятливих погодних умов становить 155-170 см. А тому забур'яненість посівів стає ще більшою проблемою за вирощування соняшнику. Відомо, що бур'яни є більш конкурентноздатними в боротьбі за освітленість, елементи живлення й ґрунтову вологу, знижують врожай та його якість.

Однією із причин наростаючої забур'яненості посівів соняшнику є порушення сівозмін, основного обробітку ґрунту та інших заходів боротьби з бур'янами. Впровадження у виробництво нових гібридів соняшнику, з характерними для них морфо-біологічними особливостями спонукає до вивчення їх реакції на агротехнічні заходи в конкретній ґрунтово-кліматичній зоні, що має практичне значення.

Проведені нами дослідження з цього питання та зроблений аналіз отриманих результатів забур'яненості посівів гібридів соняшнику показали, що в них переважали такі групи бур'янів: однорічні злакові (куряче просо і мишій) та дводольні (щириця біла та звичайна, лобода біла та інші) (табл. 4).

Багаторічні бур'яни – осот рожевий, берізка польова та інші в посівах соняшнику зустрічалися рідше і їх шкодочинність проявлялась менше.

Встановлено, що рівень забур'яненості у середньому за роки досліджень у фазі цвітіння на варіанті з внесенням Квантум у фазі 6-8 листків становив: у посівах гібриду Дарій – малорічних (11,8 шт./м^2), багаторічних (4,2 шт./м^2); у посівах гібриду НК Камен – малорічних (9,1 шт./м^2), багаторічних (2,7 шт./м^2), а у посівах Тутті – малорічних (10,2 шт./м^2), багаторічних (3,4 шт./м^2).

З наведених даних видно, що рівень забур'яненості посівів гібриду НК Камен був найменшим, що пояснюється вищою його конкурентоздатністю за рахунок більшої площі

листкової поверхні, порівняно з Дарій та Тутті.

У середньому за 2020-2021 рр. упродовж вегетаційного періоду на рівень забур'яненості посівів впливали також мікродобрива – на варіанті з внесенням Квантум у фазі 6-8 листків кількість бур'янів на всіх гібридах була найменшою, порівняно з контролем на 1,2 шт./м^2, з третім варіантом – на 0,8 шт./м^2, з четвертим – на 0,3 шт./м^2 та порівняно з п'ятим на 0,5 шт./м^2, що пояснюється більш потужним розвитком рослин від впливу саме цих мікродобрив.

Таблиця 4

Забур'яненість посівів гібридів соняшнику залежно від позакореневого підживлення мікродобривами (середнє за 2020-2021 рр.), шт./м^2

Гібрид (фактор А)	Мікродобрива* (фактор В)	Утворення кошику		Цвітіння		Повна стиглість	
		мало-річні	багато-річні	мало-річні	багато-річні	мало-річні	багато-річні
Дарій (St)	1 (контроль)	16,6	7,4	13,7	5,3	6,4	2,0
	2	14,5	5,9	11,8	4,2	5,1	1,2
	3	15,9	6,6	12,9	4,8	5,8	1,6
	4	15,1	6,2	12,3	4,5	5,4	1,3
	5	15,5	6,3	12,6	4,4	5,7	1,5
НК Камен	1 (контроль)	14,2	5,3	10,8	3,5	5,6	0,9
	2	12,4	4,0	9,1	2,7	4,5	0,3
	3	13,7	4,8	10,3	3,4	5,2	0,7
	4	12,9	4,3	9,7	2,9	4,8	0,4
	5	13,3	4,6	9,9	3,1	5,0	0,6
Тутті	1 (контроль)	14,8	5,8	11,6	4,0	5,6	1,3
	2	13,1	4,6	10,2	3,4	4,7	0,6
	3	14,4	5,1	11,0	3,7	5,1	1,0
	4	13,6	4,7	10,4	3,5	4,9	0,8
	5	13,9	4,8	10,7	3,5	5,1	0,9

Примітка. *1. Без мікродобрив (контроль); 2. Квантум; 3. Росток; 4. Реаком 5. Наномікс

Основні площі вирощування в Україні соняшнику знаходяться в зоні недостатнього зволоження, а тому вологозабезпеченість його посівів є важливим чинником, що

визначає рівень продуктивності рослин. Достатні запаси продуктивної вологи в ґрунті значно зменшують залежність урожайності насіння соняшнику від інших чинників, у тому числі, від умов мінерального живлення та температурного режиму, а також позитивно впливають на всі процеси життєдіяльності рослин. Встановлено, що існує залежність між коефіцієнтом вологозабезпеченості і врожаєм насіння соняшнику. Закономірно, що вища урожайність соняшнику буде формуватися за кращих умов вологозабезпечення його рослин, починаючи від сходів до повної стиглості. Нами встановлено, що в середньому за 2020-2021 рр. вміст продуктивної вологи в шарі перед сівбою, як в посівному шарі ґрунту (0-10 см), так і в шарі ґрунту 0-100 см були достатніми для отримання повноцінних сходів. Зокрема, в шарі ґрунту 0-100 см запаси продуктивної вологи в середньому за роки досліджень склали 95,7 мм (табл. 5).

Упродовж вегетації гібридів соняшнику запаси продуктивної вологи в ґрунті певним чином поповнювалися за рахунок опадів, кількість яких залежала і від тривалості вегетаційного періоду досліджуваних гібридів. Слід відмітити, що тривалість вегетаційного періоду наприклад гібриду Дарій, також мала певні відмінності, відповідно до впливу на цей показник внесених мікродобрив. Адже мікродобрива впливали на тривалість вегетаційного періоду рослин певного гібриду неоднаково. Наприклад, у середньому за 2020-2021 рр. у гібриду НК Камен тривалість вегетаційного періоду коливалася від 116 до 120 діб, в зв'язку з чим і кількість опадів за відмічений період також коливалася від 154,7 до 160,0 мм. Такі особливості за кількістю опадів залежно від тривалості вегетаційного періоду проявлялися і на інших досліджуваних гібридах. Інтенсивність споживання рослинами досліджуваних гібридів продуктивної вологи з ґрунту також проходила з певними відмінностями, але її залишкові запаси у фазі повної стиглості більшою мірою визначалися рівнем сформованої врожайності. Наприклад, в

середньому за роки досліджень запаси продуктивної вологи в шарі ґрунту 0-100 см, у фазі повної стиглості насіння гібриду Тутті на варіанті без внесення мікроелементів склали 32,8 мм, а з внесенням Квантум у фазі 6-8 листків – 30,6 мм.

Більше споживання вологи рослинами гібриду соняшнику Тутті пояснюється більш потужним розвитком його рослин та тривалішим періодом їх вегетації. Відмічені особливості по споживанню продуктивної вологи гібридом Тутті були характерними і для інших гібридів – Дарій, НК Камен.

Таблиця 5

Водоспоживання гібридів соняшнику залежно від позакореневого підживлення мікродобривами (середнє за 2020-2021 рр.)

Гібрид (фактор А)	Мікродобриво* (фактор В)				
	1 (контроль)	2	3	4	5
Вміст вологи перед сівбою в шарі ґрунту 0-100 см, мм					
Дарій	95,7	95,7	95,7	95,7	95,7
НК Камен	95,7	95,7	95,7	95,7	95,7
Тутті	95,7	95,7	95,7	95,7	95,7
Опади за вегетаційний період, мм					
Дарій	144,0	146,7	145,3	146,7	145,3
НК Камен	154,7	160,0	157,1	158,5	157,2
Тутті	154,7	158,7	157,3	158,7	157,3
Вміст вологи у фазу повної стиглості в шарі ґрунту 0-100 см, мм					
Дарій	33,5	31,1	31,9	31,7	32,1
НК Камен	31,3	29,8	30,2	30,0	30,7
Тутті	32,8	30,6	30,8	30,5	31,2
Сумарне водоспоживання, $м^3$/га					
Дарій	2062	2113	2091	2107	2089
НК Камен	2191	2259	2226	2242	2222
Тутті	2176	2238	2222	2239	2218
Коефіцієнт водоспоживання, $м^3$/т					
Дарій	1096,8	934,9	986,3	962,1	967,1
НК Камен	1019,1	885,8	927,5	907,7	906,9
Тутті	1082,6	928,6	977,3	948,7	951,9

Примітка. *1. Без мікродобрив (контроль); 2. Квантум; 3. Росток; 4. Реаком 5. Наномікс

Розраховані коефіцієнти водоспоживання, ще більшою мірою підтверджують закономірно зв'язок між запасами продуктивної вологи в ґрунті, їх поповнення за рахунок опадів упродовж вегетації та рівнем сформованого врожаю досліджуваних гібридів. Закономірно, що коефіцієнт водоспоживання по роках досліджень певним чином коливався, залежно від рівня урожайності кожного з гібридів та витраченої на його формування продуктивної вологи.

Індивідуальна продуктивність гібридів соняшнику є визначальною їх урожайності і залежить від їх біологічних особливостей та умов вирощування. До певної міри параметри показників індивідуальної продуктивності (діаметр кошика, маса 1000 насінин, лушпинність) можуть змінюватися також і від впливу технологічних заходів, зокрема, рівня мінерального живлення макро- та мікроелементами, тощо.

Так, на розмір кошика впливають комплексно всі умови, які складають упродовж вегетаційного періоду, але найбільше його розміри визначаються перш за все умовами початкового періоду вегетації, коли починається формування зачатків квіток.

Відомо, що співвідношення між ядром і лушпинням (за вагою) має велике господарське значення; за однакового вмісту жиру в ядрі, більший її вихід дають тонколушпинні гібриди. Залежно від особливостей гібриду і, в меншій мірі, від погодних умов, лушпинність поширених на Україні гібридів становить 22-30%. Лушпинність насіння меншою мірою, ніж олійність, варіює за впливу умов вирощування, оскільки вона більше залежить від генотипу рослин та істотно менше від умов вегетаційного періоду.

З результатів досліджень видно, що показники індивідуальної продуктивності досліджуваних гібридів соняшнику певним чином відрізнялися, що пояснюється їх морфо-біологічними особливостями. Наприклад, у середньому

за 2020-2021 рр. на варіанті з використанням Росток у фазі 6-8 листків маса 1000 насінин була у гібриду Дарій 61,2 г, що більше за гібрид НК Камен на 5,3 г, а від гібриду Тутті відповідно на 6,7 г (табл. 6).

При цьому встановлено, що інші показники індивідуальної продуктивності були вищими у гібридів НК Камен, Тутті, що в підсумку і визначило більшу їх загальну продуктивність.

Таблиця 6

Маса 1000 насінин, лушпинність, діаметр кошику гібридів соняшнику залежно від позакореневого підживлення мікродобривами (середнє за 2020-2021 рр.)

Гібрид (фактор А)	Мікродобрива* (фактор В)	Маса 1000 насінин, г	Лушпин-ність, %	Діаметр кошика, см
Дарій (St)	1 (контроль)	60,6	21,9	18,5
	2	62,4	21,1	19,6
	3	61,2	21,6	19,0
	4	62,1	21,5	19,4
	5	61,9	21,3	18,8
НК Камен	1 (контроль)	55,2	20,9	21,7
	2	56,7	20,3	22,9
	3	55,9	20,7	22,3
	4	56,5	20,4	22,5
	5	56,1	20,6	22,1
Тутті	1 (контроль)	54	21,0	20,4
	2	55,7	20,5	21,4
	3	54,5	20,9	20,8
	4	55,2	20,6	21,1
	5	54,8	20,7	20,7

Примітка. *1. Без мікродобрив (контроль); 2. Квантум; 3. Росток; 4. Реаком 5. Наномікс

Так, у середньому за роки досліджень діаметр кошика на всіх варіантах внесення мікродобрив був більшим у гібридів НК Камен та Тутті, порівняно з гібридом Дарій; наприклад, за внесення Наномікс у фазі 6-8 листків діаметр кошика становив: у гібриду НК Камен – 22,1 см, у гібриду Тутті – 20,7 см і у гібриду Дарій – 18,8 см.

За отриманих результатів досліджень також можна заключити, що вплив позакореневого підживлення мікродобривами на показники індивідуальної продуктивності мав певні відмінності: більшою мірою він проявлявся за внесення Квантум у фазі 6-8 листків, порівняно з іншими варіантами.

Так, у середньому за 2020-2021 рр. на цьому варіанті у гібриду НК Камен лушпинність становила 21,1 %, що менше за контроль (без мікродобрив) на 0,8 %, а маса 1000 насінин була більшою на 2,6 %, а відповідно діаметр кошика збільшувався на 1,2 см.

Урожайність будь-якої сільськогосподарської культури формується залежно від морфо-біологічних особливостей сорту чи гібриду, а також під впливом тісно пов’язаних між собою різних чинників життєдіяльності. В умовах Південного Степу України, де лімітуючим чинником формування продуктивності сільськогосподарських культур є волога, максимальне проявлення кожного з них залежить від її продуктивних запасів в ґрунті. Посилення дії лише одного з життєво важливих чинників не призводить до покращення загального результату, адже його буде обмежувати чинник, що знаходиться в мінімумі. Тому для отримання максимального рівня урожайності необхідно забезпечувати одночасно рівномірний вплив всіх чинників.

Відомо, що рівень урожайності соняшнику в посушливих умовах Півдня України визначається співвідношенням маси між вегетативними і генеративними частинами рослин, які

формуються в тому числі і під впливом агрохімічних заходів. В зв'язку з різним рівнем адаптації неоднакових за скоростиглістю гібридів соняшнику до погодних умов у період вегетації, проявляється певною мірою здатність їх рослин перерозподіляти співвідношення вегетативної і генеративної маси. Це створює можливість за рахунок агрохімічних заходів керувати ростом і розвитком рослин, підвищувати урожайність гібридів соняшнику та повніше розкривати їх генетичний потенціал.

Результати наукових досліджень і виробничий досвід підтверджують, що в умовах Південного Степу України дуже часто знижується урожайність насіння і його олійність через високу температуру повітря у період їх формування і наливу.

З аналізу наших досліджень видно, що урожайність гібридів соняшнику залежала, як від їх біологічних особливостей та умов, що складалися неоднаково у роки досліджень, так і від позакореневого підживлення мікродобривами.

Урожайність гібридів соняшнику в роки досліджень різнилася, що пояснюється певними відмінностями погодних умов, які складались упродовж їх вегетації: її показники були дещо вищими у 2021 році, який характеризувався більш сприятливими гідротермічними умовами, порівняно з 2020 роком. Наприклад, урожайність гібриду НК Камен на варіанті за використання Реаком у фазі 6-8 листків у 2020 році становила 2,30 т/га, а у 2021 році – 2,64 т/га, що більше на 0,34 т/га (табл. 7).

Таблиця 7

Урожайність гібридів соняшнику залежно від позакореневого підживлення мікродобривами, т/га

Гібрид (фактор А)	Мікродобрива* (фактор В)	Рік		Середнє за 2020-2021 рр.
		2020	2021	
Дарій (St)	1 (контроль)	1,71	2,04	1,88
	2	2,09	2,43	2,26
	3	1,96	2,27	2,12
	4	2,01	2,36	2,19
	5	1,99	2,32	2,16
НК Камен	1 (контроль)	2,01	2,29	2,15
	2	2,38	2,71	2,55
	3	2,23	2,57	2,40
	4	2,30	2,64	2,47
	5	2,29	2,61	2,45
Тутті	1 (контроль)	1,84	2,17	2,01
	2	2,24	2,58	2,41
	3	2,15	2,42	2,29
	4	2,21	2,51	2,36
	5	2,19	2,46	2,33
$НІР_{05}$, т/га	гібридів (А)	0,17	0,26	0,21
	мікродобрив (В)	0,22	0,34	0,28
	взаємодії факторів (АВ)	0,38	0,59	0,48

Примітка. *1. Без мікродобрив (контроль); 2. Квантум; 3. Росток; 4. Реаком 5. Наномікс

Відмічена закономірність за рівнем урожайності в роки досліджень залежно від погодних умов встановлена на всіх досліджуваних гібридах.

Мікродобрива також певним чином впливали на рівень урожайності досліджуваних гібридів: її показники були найвищими за всіх варіантів досліджень з мікродобривами у гібриду НК Камен. Так, у середньому за 2020-2021 рр. на варіанті з Наномікс у фазі 6-8 листків урожайність гібриду НК

Камен становила 2,45 т/га, що більше порівняно із гібридом Дарій на 0,29 т/га, а з гібридом Тутті на 0,12 т/га.

Вплив мікродобрив на урожайність досліджуваних гібридів також був неоднаковим: у середньому за роки досліджень найвища урожайність формувалася за внесення препарату Квантум у фазі 6-8 листків, і становила: у гібриду Дарій 2,26 т/га, у гібриду НК Камен – 2,55 т/га і у гібриду Тутті – 2,41 т/га; а найменшою урожайність формувалась за використання препарату Росток у фазі 6-8 листків і була: у гібриду Дарій 2,12 т/га, у гібриду НК Камен – 2,40 т/га і у гібриду Тутті – 2,29 т/га.

Продукцію всіх сільськогосподарських культур можна характеризувати кількісними, а також якісними показниками. Так, вміст жиру в насінні соняшнику залежить від таких чинників: біологічних особливостей гібридів, ґрунтово-кліматичних умов, рівнів вологозабезпечення та мінерального живлення і, зокрема, впливу мікродобрив. Обґрунтованим регулюванням цих чинників можна підвищити не лише урожайність, але і якісні показники насіння, зокрема, вміст жиру в ньому. Знання закономірностей процесу накопичення жир, а також за врахування впливу того чи іншого заходу на жироутворювальний процес – основа отримання високоякісного насіння.

В результаті проведених досліджень встановлено, що в середньому за роки досліджень найвищим вміст жиру виявився в насінні гібриду НК Камен; залежно від позакореневого підживлення мікродобривами він коливався від 49,2 до 52,7 % (табл. 8).

У середньому за роки досліджень по всіх варіантах вміст жиру коливався: в насінні гібриду Дарій в межах 49,2-50,1 %, у гібриду НК Камен – 51,9-52,7 %, у гібриду Тутті – 51,6-52,3 %.

Таблиця 8

Вміст жиру в насінні гібридів соняшнику і його умовний збір за позакореневого підживлення мікродобривами (середнє за 2020-2021 рр.)

Гібрид (фактор А)	Мікродобрива* (фактор В)	Вміст жиру, %	Умовний вихід олії, ц/га
Дарій (St)	1 (контроль)	49,2	9,3
	2	50,1	11,3
	3	49,4	10,5
	4	49,9	10,9
	5	49,7	10,7
НК Камен	1 (контроль)	51,9	11,2
	2	52,7	13,4
	3	52,1	12,5
	4	52,5	13,0
	5	52,4	12,8
Тутті	1 (контроль)	51,6	10,4
	2	52,3	12,6
	3	51,9	11,9
	4	52,0	12,3
	5	51,8	12,1

Примітка. *1. Без мікродобрив (контроль); 2. Квантум; 3. Росток; 4. Реаком 5. Наномікс

Відносно впливу мікродобрив встановлено, що у середньому за 2020-2021 рр. найвищий вміст жиру відмічено в насінні на варіанті за внесення Квантум у фазі 6-8 листків. Так, у гібриду Дарій він склав 50,1 %, у гібриду НК Камен – 52,7 % і у гібриду Тутті –52,3 %, що більше, порівняно з використанням Росток у фазі 6-8 листків – на 0,6 %, з використанням Реаком у фазі 6-8 листків – на 0,2 %, а з внесенням Наномікс у фазі 6-8 листків – на 0,4 %. У роки досліджень вміст жиру в насінні гібридів соняшнику був неоднаковим. В усіх досліджуваних гібридів він виявився меншим у 2020 році, порівняно з 2021 роком, що пояснюється більш сприятливими погодними умовами.

Вихід олії з одного гектара визначали згідно ДСТу, беручи за основу показники урожайності та олійності насіння гібридів соняшнику. Так, у середньому за роки досліджень найбільший вихід олії залежно від позакореневого підживлення мікродобривами було одержано за внесення Квантум у фазі 6-8 листків у гібриду НК Камен – на рівні 13,4 ц/га, що більше за контроль (без мікродобрив) на 2,2 ц/га, а найменший – за використання Росток у фазі 6-8 листків, у гібриду Дарій, який склав 10,5 ц/га, що більше за контроль на 1,2 ц/га.

Економічна ефективність визначається відношенням одержаних результатів до витрат на їх виробництво і означає одержання максимальної кількості продукції з одного гектара земельної площі, від однієї голови худоби за найменших затрат праці і коштів на виробництво одиниці продукції.

На сьогодні соняшник є чи не основною олійною культурою в Україні. З року в рік його площі розширюються, що зумовлено високою рентабельністю цієї культури.

Виробничі дослідження олії підтвердили повну можливість заміни оливкової олії на високо олеїнову соняшникову у виробництві рибних консервів, косметичних кремів. Вона є одним із кращих фритюрних жирів. Відходи переробки (макуха, шрот) є високопоживним кормом для тварин.

Основний напрямок збільшення виробництва і поліпшення якості насіння соняшнику – це подальша інтенсифікація його вирощування.

Рівень народногосподарської ефективності сільського господарства визначається обсягом і темпом зростанням виробництва валової продукції і окремих її видів з розрахунку на душу населення.

У середньому за 2020 – 2021 рр. найбільша урожайність соняшнику була сформована у гібриду НК Камен за

позакореневого підживлення мікродобривом Реаком у фазі 6-8 листків і становила 2,55 т/га, що більше за урожайність по гібриду Дарій на 0,29 т/га, а за Тутті на 0,15 т/га (табл. 9). За застосування мікродобрива Наномікс у фазі 6-8 листків середня урожайність за 2020-2021 рр. по гібриду НК Камен була більшою на 0,29 т/га, порівняно з урожайністю гібриду Дарій, а відносно гібриду Тутті відповідно більше на 0,12 т/га. Урожайність гібридів соняшнику певною мірою змінювалася залежно від позакореневого підживлення мікродобривами. Так, у середньому за 2020-2021 рр. на варіанті з використанням препарату Наномікс у фазі 6-8 листків урожайність гібриду Тутті становила 2,33 т/га, у варіанті з Реаком у фазі 6-8 листків відповідно склала 2,36 т/га.

За використання Росток у фазі 6-8 листків урожайність гібриду Тутті склала 2,29 т/га, що більше на 0,28 т/га за контроль,а за використанням Квантум у фазі 6-8 листків урожайність гібриду Тутті склала 2,41, що більше на 0,4 т/га за контроль.

Рівень рентабельності вирощування гібридів соняшнику певною мірою змінювалась залежно від позакореневого підживлення (табл. 9). У гібриду соняшника Дарій рівень рентабельності у першому варіанті досліду становив 174,1 %, а гібрида НК Камен – 208,5 %, а приріст чистого прибутку гібриду відповідно склав 23880 грн/га, та - 29060 грн/га. У другому варіанті рівень рентабельності гібриду Дарій склав 213,7 %, а гібрида НК Камен склав 245,1%, приріст чистого прибутку відповідно становив 30790 грн/га, та відповідно склав 36220 грн/га. У третьому варіанті рентабельність гібриду Дарій склала 194,9 %, а НК Камен – 225,9 %, тому приріст чистого прибутку по Дарію склав 28020 грн/га, а в НК Камен – 33270 грн/га.

У четвертому варіанті рівень рентабельності гібриду Дарій становив 202,5%, а НК Камен склав 232,9%, приріст

чистого прибутку по Дарію склав 29320 грн/га, а на гібриді НК Камен – 34560 грн/га.

Таблиця 9

Розрахунок економічної ефективності використання позакореневого підживлення досліджуваних гібридів соняшнику

Показники	Дарій					НК Камен					Тутті				
	1(К)*	2	3	4	5	1(К)	2	3	4	5	1(К)	2	3	4	5
Врожайність, т/га	1,88	2,26	2,12	2,19	2,16	2,15	2,55	2,40	2,47	2,45	2,01	2,41	2,29	2,36	2,33
Валові витрати, грн/га	13720	14410	14380	14480	14550	13940	14780	14730	14840	14920	13870	14590	14610	14740	14805
Собівартість, грн/т	7298	6376	6783	6612	6736	6484	5796	6138	6008	6090	6900	6054	6380	6246	6354
Ціна реалізації, грн/т	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000
Вартість продукції, грн/га	37600	45200	42400	43800	43200	43000	51000	48000	49400	49000	40200	48200	45800	47200	46600
Прибуток, грн/га	23880	30790	28020	29320	28650	29060	36220	33270	34560	34080	26330	33610	31190	32460	31795
Прибуток, грн/т	12702	13624	13217	13388	13264	13516	14204	13863	13992	13910	13100	13946	13620	13754	13646
Рентабельність, %	174,1	213,7	194,9	202,5	196,9	208,5	245,1	225,9	232,9	228,4	189,8	230,4	213,5	220,2	214,8

Примітка. *1. Без мікродобрив (контроль); 2. Квантум; 3. Росток; 4. Реаком 5. Наномікс

Висновок. Отже, за результатами виробничої та економічної ефективності проведених нами досліджень, найкращі результати забезпечувало вирощування гібриду соняшнику НК Камен та використання позакореневого підживлення посівів у фазі 6-8 листків мікродобривом Квантум, що сприяло отриманню найвищої урожайності (2,55 т/га) та рівня рентабельності (245,1 %). При цьому тривалість вегетаційного періоду соняшнику була більшою на 4 доби, порівняно з контролем (без внесення мікроелементів), висота рослин у середньому за роки досліджень сягала найбільшого значення – 161,4 см, розміри площі листкової поверхні становили 33,82 тис.м^2/га, а маса 1000 насінин формувалася на рівні 56,7 г.

Список використаних джерел:

1. Коваленко О. А. Агроекологічне обгрунтування та розробка елементів біологізованих технологій вирощування сільськогосподарських культур в умовах Півдня України. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора сільськогосподарських наук за спеціальністю 06.01.09 – рослинництво.* Херсонський державний аграрно-економічний університет, Херсон, 2021. 592 с.

2. Боровська І. Фізіологічні потреби соняшника – новий виклик природи. *Зерно.* 2020. № 7. С. 38–39.

3. Коваленко О. А., Нерода Р. С., Пачесна І. В., Тупчій Д. Ю. Вплив біопрепаратів на продуктивність соняшника. *Перлини степового краю*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 20-22 листоп. 2019 р. Миколаїв : МНАУ, 2019. С. 76-78.

4. Гамаюнова В. В., Коваленко О. А., Хоненко Л. Г. Сучасні підходи до ведення землеробської галузі на засадах біологізації та ресурсозбереження. *Раціональне використання ресурсів в умовах екологічно стабільних територій* : кол. моногр. Полтава : ТОВ НВП «Укрпромторгсервіс», 2018. С. 232–342.

5. Kovalenko O., Gamajunova V., NerodaR., SmirnovaI., Khonenko L. (2021) Advances in Nutrition of Sunflower on the Southern Steppe of Ukraine.Springer International Publishing Switzerland. Soils Under Stress. P. 215-223.Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68394-8_21(Scopus).

6. Коваленко О. А., Федорчук М. І., Нерода Р. С., Донець Я. Л. Вирощування соняшника за використання мікродобрив та бактеріальних препаратів. *Вісник Полтавської державної аграрної академії.* 2020. № 2. С. 111–134. DOI: 10.31210/visnyk2020.02.02.

7. Іванцова Є. А. Агротехнічні прийоми захисту соняшника. *Землеробство.* 2004. № 4. С. 46–47.

8. Іоніцой Ю. Тільки оригінальне насіння соняшнику від компанії «Агроселект». *ПропозиціЯ.* 2020. № 4. С. 60–61.

9. Білявський Г. О., Фурдуй Р. С., Костіков І. О. Основи екологічних знань. К. : Либідь, 2000. 334 с.

10. Жуйков О. Г. Агроекономічна ефективність вирощування соняшнику на зрошуваних землях півдня України. *Наука і освіта.* 2002. Т. 10. С. 67.

11. Зайцев И. Л. Экономика промышленного предприятия : учебник. М, 2002. 223 с.

12. Коломейченко В. В. Рослинництво. М. : Агробізнесцентр, 2007. 600 с.

13. Санін В., Санін Ю. Особливості позакореневого підживлення мікроелементами. Пропозиція. 2012. https://propozitsiya.com/ua/osoblivostipozakorenevogo-pidzhivlennya-mikroelementami.

14. Санин Ю., Санин В. Особенности внекорневой подкормки сельскохозяйственных культур микроэлементами. *https://agromage.com/stat_id. php?id=439.*

15. Ростоцький О. Роль біопрепаратів в одержанні стабільних урожаїв технічних культур. *ПропозиціЯ.* 2020. № 6. С. 58–59.

16. Санін В. Мікроелементи – незамінний фактор живлення і розвитку рослин. *ПропозиціЯ.* № 3. С. 84–87.

17. Трибель С. О., Стригун О. О. Насиченість сівозміни та фітосанітарний стан агроценозу, як основні чинники низької реалізації продуктивності гібридів. *Насінництво.* 2020. № 1. С. 7–9.

18. Хасенко А. Добрива з наноелементами. *ПропозиціЯ.* 2020. № 3. С. 65.

19. Муратова В. А. Растениеводство. М. : Наука, 2005. 420 с.

20. Маслак О. Нові олійні рекорди. Світове виробництво. *ПропозиціЯ.* 2020. № 6. С. 36–38.

21. Яковенко Т. М. Олійні культури України. К.:Урожай, 2005. 409 с.

22. Зигайло М., Лівандовський А. Соняшник. *Агроексперт.* 2020. № 43. С. 48–49.

23. Ярошко М. Вирощування соняшнику в умовах посухи. *Агроном.* 2020. № 4. С. 86–89.

24. Здорове живлення рослин - хелатні мікродобрива «Реаком». *https://reacom.kiev.ua/a192482-zdorove-zhivlennya-roslin.html*

25. Оларь Н. Г. Попит і пропозиція на ринку основних олієвмісних культур, що використовуються для виробництва біодизеля. *Науковий вісник.* 2011. № 168. С. 90–95.

26. Кучерявий В. Л. Екологія. Львів : Світ, 2000. 500 с.

27. Скрильник Є. Уся правда про гумати. *ПропозиціЯ.* 2020. № 3. С. 66–70.

28. Щербаков В., Мішин С., Бакума А. Поговоримо про соняшник. *ПропозиціЯ.* 2001. № 2. С. 40.

29. Паников В. Д., Миняєв В. Г. Грунт, климат, удобренния и урожай. М. : Колос, 1987. 466 с.

30. Формування собівартості продукції : метод. посібник. Д., 2003.

31. Цал-Цалко Ю. С. Витрати підприємства. Житомир : ЖІТІ, 2002. 647 с.

32. Вожегова Р., Митрофанов О., Малярчук М. Ефективність сучасних технологій вирощування соняшнику за різних умов зволоження та способів і глибини основного обробітку ґрунту на півдні України. *Техніка та технології АПК.* 2021. № 1. С. 19–21.

33. Красиловець Ю. Г., Петренкова В. П., Литвинов А. Є. Оптимізіція інтегрованого захисту соняшнику. *Агроном.* 2004. № 3. С. 48–50.

34. Куць Т. В. Особливості формування цін на ринку олійних культур. *Науковий вісник.* 2011. № 168. С. 78–85.

35. Основи наукових досліджень в агрономії / Єщенко В. О., Копитко П. Г., Опришко В. П., Костогриз П. В. ; ред. В. Єщенка. К. : Дія, 2005. 201 с.

36. Ткач І. Соняшникова країна. *ПропозиціЯ.* 2003. № 12. С. 34–35.

37. Цехмейструк М., Авраменко С. Соняшник. *Агробізнес сьогодні.* 2011. № 1. С. 78–79.

38. Рослинництво : навчальний посібник. Інтенсивна технологія вирощування польових і кормових культур / Білоножко М. А., Алімов Д. М., Шевченко В. П. ; ред. М. Білоніжко. К. : Вища школа, 1990. 292 с.

39. Масла О. Соняшникові прогнози. *Агробізнес сьогодні.* 2020. № 17. С. 11-12.

40. Позакореневе підживлення соняшнику. *ТОВ НВП Екоорганік*. 2016. *https://ecoorganic.ua/blog/post/ pozakorenevе-pidzhivlennya-sonyashniku*.

41. Ступенко О. Особливості підживлення соняшнику.*Аграрник*. Рубрика: Рослинництво. 2016, №5. *https://agrarnik.com/stati/item/3343-osoblivosti-pidzhivlennya-sonyashniku.*

42. Мінеральне живлення соняшнику. *ТОВ НВП Екоорганік*. 2019. *https://ecoorganic.ua/blog/post/mineralne-zhivlennya-sonyashniku*.

43. Андрейцев А. К. Основи екології. К. : Вища школа, 2001. 358 с.

44. Гуртовий А. Н., Чуднова Т. Н. Залежність соняшникової олії від температури. *Масложировий комплекс.* 2020. № 3. С. 29–30.

45. Рудник-Іващенко О. І. Стан і перспективи сортових ресурсів соняшнику в Україні. *Вісник аграрної науки.* 2020. № 1. С. 44.

46. Коваленко О. О. Продуктивність гібридів соняшнику залежно від строків сівби та густоти стояння рослин в північній підзоні Степу України : автореф. дис. … кандидата с.-г. наук : спец. 06.01.09 «Рослинництво» / Коваленко Олена Олексіївна ; Інститут зернового господарства УААН, Дніпропетровськ, 2005. 24 с.

ODDÍL 9. LÉKAŘSKÉ VĚDY

§9.1 SYSTEMIC INFLAMMATION INDEX AS A PREDICTOR OF LUNG CANCER RECURRENCE AND RECURRENCE OF OTHER TYPES OF CANCERS (

Kmyta O.P., Sumy State University, **Kononenko M.H.**, Sumy State University)

Introduction: Lung cancer is one of the most common tumors. Today a lot of attention is paid to prediction of prognosis in oncological patients. Systemic inflammation indicators are now actively investigated. Systemic inflammation indicators are represented by neutrophil-to-lymphocyte ratio (NLR), platelet-to-lymphocyte ratio (PLR), systemic inflammation index (SII) and systemic inflammation response index (SIRI). All these indicators are determined from blood counts. This made them cost-effective and affordable.

Main part: Systemic inflammation **index (**SII) is a nowel inflammatory index that is calculated as a ratio:

$$SII = \frac{P \times N}{L}$$

where P - platelets in peripheral blood (cells/L), N - neutrophils in peripheral blood (cells/L), L - lymphocytes in peripheral blood (cells/L) [1,2].

In elder patients with different tumors Li et al found that a high SII > 390×10^9 cells/L was correlated with low differentiation of tumor tissue (P = 0.002) and poor one-year survival (P = 0.006). Patients with low SII had improved survival and higher tumor differentiation (Stage I-II), but SII was not associated with Ki-67 expression [1]. According to the data of a retrospective study conducted in Great Britain by Nøst et al**,** it was found that SII can not only be predictor of poor prognosis in cancer, but also as an

indicator showing presence of risk factor for the occurrence of an oncological process. In the study 17 types of cancer were investigated, but constant correlation was observed only for 7 locations. Thus, the highest correlation was demonstrated for colorectal and lung cancer. It was found that in patients with colorectal cancer five years before primary diagnosis SII was increase 1.09 times, while one month before primary diagnosis – 1.5 times [3].

Team of researchers was investigating the prognostic value of SII in esophageal cancer. The study proved that the index correlated with an unfavorable prognosis for patients with esophageal cancer. It was shown that the higher index the shorter overall survival in patients after surgery. In addition, it was determined that negative influence of the increased SII index was manifested by the depth of invasion, clinical stage, and metastasis to the lymph nodes [4]. Jiang et al. also proved that in esophageal cancer SII index can be used as a predictor of poor prognosis. They showed that the higher index, the lower overall and recurrence-free survival [5].

Yan et al analyzed SII as Prognostic Marker for Patients with synchronic colorectal peritoneal carcinomatosis. Scientists detected that elevated NLR, PLR and SII significantly correlate with worse survival outcome, but only low SII value was described as an independent favorable prognostic factor for overall survival (P=0.044). Moreover, SII could predict survival outcome for the patient's receiving completeness of cytoreduction score (CCR) 0/1 or CCR2/3 [6].

Fu et al showed that preoperative SII may be a powerful prognostic biomarker in patients with hepatocellular carcinoma. Thus, five-year overall survival (OS) was lower in patients with high SII than in patients with low SII (56.1% vs. 82.4%, p = 0.002). SII ≥ 226 × 109/L was detected as independent prognostic factors for OS, as well as maximum tumor size> 5 cm, microvascular

invasion, and poor differentiation. However, SII did not predict 5-year recurrence-free survival (high vs. low SII: 64.1% vs. 78.4%, p = 0.073) **[7].**

Another location that studied was the cervical cancer. It was shown that in cervical cancer a high index value also correlates with poor prognosis. But correlation was proved only for tumors with large size. It was also proven that the SII index was the only independent predictor of poor prognosis in radically operated patients [8].

Shui et al confirmed negative impact on prognosis in patients with pancreatic cancer. Thus, increased SII index was associated with poor overall survival (HR=1.50, 95% CI=1.15-1.96, p=0.002), RFS/PFS/DFS (HR=1.52, 95% CI=1.01-2.28, p=0.045), CSS (HR=2.60, 95% CI=1.65-4.09, p < 0.001). However, no correlation was found between SII and other parameters of pancreatic cancer, such as sex, tumor location, lymph node metastasis, stage, vascular invasion, and differentiation degree. This study showed that an elevated SII index was significant prognostic marker for both short- and long-term survival outcomes for patients with pancreatic cancer [9].

Influence of SII on prognosis in patients with diffuse large B-cell lymphoma was studied by Liu et al. As a result of the study, it was determined that the 5-year overall survival in patients with a higher index score is lower than in patients with a lower score (67% vs. 62%, P=0.034). But SII index detected as a predictor of OS only in univariate analysis, but it is not an independent factor [10].

Ruan et al were investigating SII as a prognostic factor in **e**lderly patients with cancer cachexia. It was found that in **e**lderly patients with cancer cachexia SII was not the best predictor of prognosis. Advanced lung cancer inflammation index (ALI) was detected as prognosis predictor: low ALI associated with higher death risk [11].

Scientists from China were investigating influence of SII on the prognosis in patients with small cell lung cancer (SCLC) treated with etoposide plus platinum-based drugs. Patients were divided into two groups: with low and high index level. It was determined that high level of the index before treatment correlated with advance disease. So, it was found that the overall survival in patients with a low index was over 17 months, while with a high – 12 months [12]. Hong and al also found that systemic immune-inflammation index (SII) $\geq 1{,}600 \times 10^9$/L, predicted poor prognosis in SCLC patients, but not an independent predictor [2].

The study compared SII rates in patients with lung cancer (small cell and non-small cell) with a control group (who had no evidence of the disease). As a result of the study, it was determined that the indices of indicators were significantly higher in patients with non-small cell lung cancer than in patients with small cell lung cancer and the control group. It was also determined that NLR, PLR and SII were higher in SCLC than in control group. Elevated levels of SII ($p = 0.018$) were associated with primary relapse-free and overall survival for NSCLC, whereas any marker was not associated with relapse-free survival in small cell lung cancer [13].

Qi et al investigated the effect of inflammatory indices on overall survival in patients with extensive-stage small-cell lung cancer treated with first-line chemotherapy and atezolizumab. It was found that inflammatory indices can influence on overall survival, but SII index was not an independent predictor. However, the cut-off values of the SII were determined - 533.28 [14].

Islas-Vazquez et al investigated the effect of inflammatory markers on overall survival in patients with lung adenocarcinoma. As a result, it was determined that in patients with higher OS, lower rates of NLR and SII from the third cycle of chemotherapy were observed [15].

Fu et al. found that high rates of SII index was associated with worse recurrence-free survival (RFS) ($P<0.001$) and overall

survival (OS) (P<0.001). And SII was an independent risk factor for worse RFS (P=0.038) and OS (P=0.043), but only in patients with adenocarcinoma (P<0.001), stage I disease (P<0.001), solid nodules (P=0.002) [16]. Shoji et al also found that in early stages NSCLC preoperative high SII levels were significantly correlated with postoperative recurrence (p = 0.0458), but SII was not detected as independent predictor as monocyte-lymphocyte ratio (MLR) [17].

Watanabe et al conducted a study in radically operated patients with non-small cell lung cancer. All patients underwent lung resection. Before the operation, peripheral blood tests were performed, and inflammation indices were calculated. After statistical processing, it was established that increase of SII index is associated with an earlier recurrence of the disease. Thus, in patients with a lower index, relapse occurred 12 – 16 months later than in patients with a high index [18]. Guo et al also investigated SII as a predictor prognosis in patients with surgically resected NSCLC. They found that SII was an independent prognostic factor for OS (HR 1.256, P = 0.034). Furthermore, the SII retained prognostic significance in adenocarcinoma subgroup. The prognostic value of the SII was higher than NLR and PLR [19].

Keit et al were investigating prognostic implication and influence on survival of SII in patients undergoing definitive chemoradiation therapy for stage III NSCLC. A low SII (<1.266) at the moment of primary diagnosis was independently associated with an improved OS (HR: 0.399, 95%, CI: 0.247-0.644, P<0.001), DSS (HR: 0.383, 95%, CI: 0.228-0.645, P<0.001), and PFS (HR: 0.616, 95%, CI: 0.407-0.932, P=0.022) [20]. Biswas et al also investigated prognostic value of SII in patient with stage III locally advanced non-squamous NSCLC if SII measured at the mid-treatment window for RT (weeks 3-4). The investigation was based on randomized phase III trial PROCLAIM. There were 2 schemes of treatment: pemetrexed + cisplatin (PEM) vs. etoposide +

cisplatin (ETO), in combination with radiotherapy. It was found that SII was significant mid-treatment predictor of both overall (adjusted HR = 1.6, $p < 0.0001$) and progression-free (aHR = 1.3, $p = 0.0072$) survival. Other parameters also should be considered in prognosis: age, body mass index, sex, race, and chemotherapy regimen [21].

Yucel et al were investing influence of SII on survival in patients with EGFR-positive advanced non-small cell lung cancer. It was found that progression-free survival was better in low SII (22.4 vs. 13.01 months, HR: 0.50; 95% CI 0.32-0.80; P: 0.003). The overall survival was also significantly longer in SII-low group (32.4 vs. 20.4 months; HR, 0.47; 95% CI 0.27-0.81; P: 0.005) [22].

Xu et al studied influence of SII on survival in patients with pathologically confirmed NSCLC and bone metastasis. SII were collected on baseline. It was found that optimal cut-off value for SII was 618.3 × 109/L. SII ≥618.3 × 109/L was more often observed in patients with a greater number of distant metastases. SII (HR = 1.456, 95% CI = 1.100-1.927, P = 0.009), as well as systemic chemotherapy (HR = 0.596, 95% CI = 0.437-0.813, P = 0.001) were described as independent prognostic factors. Also, it was found that SII was prognostic for patients aged <65 years (P = 0.002), woman (P = 0.021), nonsmokers (P = 0.010), histology of adenocarcinoma (P = 0.022), ECOG-PS <2 (P = 0.013), two or more distant or bone metastases (P = 0.004 vs P = 0.009 respectively) [23].

Li et al were determined predictive significance of systemic immune-inflammation index on overall survival and radiosensitivity in advanced non-small-cell lung cancer. The optimal cutoff value for SII was determined -555.59. Median OS ($p < 0.001$) in the low SII group was higher than the OS in the high SII group (32.8 months vs 8.5 months respectively). SII-low group had a better radiosensitivity. So SII was defined as independent prognostic factor for OS and predictive factor for radiosensitivity.

It was shown that high level of SII associated with poor OS and poor radiosensitivity [24].

Yan et al described influence of SSI on OS and benefit after adjuvant chemotherapy in patients with resectable NSCLC. It was found that preoperative SII level was associated with sex, smoking history, histologicy, type of the lesion, resection type, pathological stage, neutrophil/lymphocyte ratio (NLR), platelet/lymphocyte ratio (PLR), lymphocyte/monocyte ratio (LMR), fibrinogen and bone metastasis ($P<0.05$). The univariate and multivariate analyzes revealed that SII was an independent prognostic factor for disease-free survival ($P=0.033$) and overall survival ($P=0.020$). Also was demonstrated that patients with a high SII may benefit from adjuvant therapy, while increased preoperative SII may independently predict the poor DFS and OS in patients with resectable NSCLC [25]. Wang et al also discovered that elevated pretreatment SII indicated significantly poorer OS ($P<0.001$), DFS/PFS ($P=0.014$) and CSS ($P=0.007$). Compared with the neutrophil to lymphocyte ratio (NLR) and the platelet to lymphocyte ratio (PLR), the SII showed a much higher prognostic value in NSCLC [26].

Li et al were detecting the prognostic values of systemic immune-inflammation index (SII) in patients with NSCLC and brain metastases who underwent radiotherapy. It was found that SII could be an independent predictor for patients with brain metastasis (hazard ratio: 1.486; $p = 0.019$). As well as brain radiotherapy modality, history of smoking, number of metastases in brain, intracranial symptoms and Radiation Therapy Oncology Group were independently related to survival ($p < 0.05$) [27]. Other group of scientists also found that in patients with NSCLC and brain metastases SII could be independent prognostic factor for OS ($p=0.004$). It was mentioned that in group of patients with high SII shorter overall survival was observed [28].

Conclusion:

1. Systemic inflammatory index is novel, cost – effective and affordable predictor of prognosis in cancer of different localizations: lung, colon, esophageal, cervical, pancreatic cancer.

2. Systemic inflammatory index is independent predictor of OS in patients with NSCLC of early stages, surgically resected, as well as in advance stages with numerous metastases in brain and bones

3. Systemic inflammatory index is not independent predictor of OS in patients with SCLC

4. In NSCLC poor prognosis is correlated with high SII

References:

1. Li C, Tian W, Zhao F, Li M, Ye Q, Wei Y, Li T, Xie K. Systemic immune-inflammation index, SII, for prognosis of elderly patients with newly diagnosed tumors. Oncotarget. 2018 Oct 19;9(82):35293-35299. doi: 10.18632/oncotarget.24293. PMID: 30450158; PMCID: PMC6219675.

2. Xuan Hong, Baohong Cui, Meng Wang, Zhaoyang Yang, Li Wang, Qingyong Xu, Systemic Immune-inflammation Index, Based on Platelet Counts and Neutrophil-Lymphocyte Ratio, Is Useful for Predicting Prognosis in Small Cell Lung Cancer, The Tohoku Journal of Experimental Medicine, 2015, Volume 236, Issue 4, Pages 297-304, https://doi.org/10.1620/tjem.236.297

3. Nøst TH, Alcala K, Urbarova I, Byrne KS, Guida F, Sandanger TM, Johansson M. Systemic inflammation markers and cancer incidence in the UK Biobank. Eur J Epidemiol. 2021 Aug;36(8):841-848. doi: 10.1007/s10654-021-00752-6. Epub 2021 May 25. PMID: 34036468; PMCID: PMC8416852

4. Zhang Y, Xiao G, Wang R. Clinical significance of systemic immune-inflammation index (SII) and C-reactive protein-to-albumin ratio (CAR) in patients with esophageal cancer: a meta-

analysis. Cancer Manag Res. 2019 May 7; 11:4185-4200. doi: 10.2147/CMAR.S190006. PMID: 31190988; PMCID: PMC6515544.

5. Jiang Y, Xu D, Song H, Qiu B, Tian D, Li Z, Ji Y, Wang J. Inflammation, and nutrition-based biomarkers in the prognosis of oesophageal cancer: a systematic review and meta-analysis. BMJ Open. 2021 Sep 30;11(9): e048324. doi: 10.1136/bmjopen-2020-048324. PMID: 34593492; PMCID: PMC8487212

6. Yan Q, Ertao Z, Zhimei Z, Weigang D, Jianjun P, Jianhui C, Chuangqi C. Systemic immune-inflammation index (SII): A More Promising Inflammation-Based Prognostic Marker for Patients with synchronic colorectal peritoneal carcinomatosis. J Cancer. 2020 Jul 9;11(18):5264-5272. doi: 10.7150/jca.46446. PMID: 32742472; PMCID: PMC7391211.

7. Fu H, Zheng J, Cai J, Zeng K, Yao J, Chen L, Li H, Zhang J, Zhang Y, Zhao H, Yang Y: Systemic Immune-Inflammation Index (SII) is Useful to Predict Survival Outcomes in Patients After Liver Transplantation for Hepatocellular Carcinoma within Hangzhou Criteria. Cell Physiol Biochem 2018; 47:293-301. doi: 10.1159/000489807

8. Huang H, Liu Q, Zhu L, Zhang Y, Lu X, Wu Y, Liu L. Prognostic Value of Preoperative Systemic Immune-Inflammation Index in Patients with Cervical Cancer. Sci Rep. 2019 Mar 1;9(1):3284. doi: 10.1038/s41598-019-39150-0. PMID: 30824727; PMCID: PMC6397230

9. Shui Y, Li M, Su J, Chen M, Gu X, Guo W. Prognostic and clinicopathological significance of systemic immune-inflammation index in pancreatic cancer: a meta-analysis of 2,365 patients. Aging (Albany NY). 2021 Aug 25;13(16):20585-20597. doi: 10.18632/aging.203449. Epub 2021 Aug 25. PMID: 34435973; PMCID: PMC8436945

10. Liu T, Ye F, Li Y, Liu A. Comparison and exploration of the prognostic value of the advanced lung cancer inflammation index, prognostic nutritional index, and systemic immune-

inflammation index in newly diagnosed diffuse large B-cell lymphoma. Ann Palliat Med. 2021 Sep;10(9):9650-9659. doi: 10.21037/apm-21-2067. PMID: 34628890.

11. Ruan GT, Yang M, Zhang XW, Song MM, Hu CL, Ge YZ, Xie HL, Liu T, Tang M, Zhang Q, Zhang X, Zhang KP, Li XR, Li QQ, Chen YB, Yu KY, Cong MH, Wang KH, Shi HP. Association of Systemic Inflammation and Overall Survival in Elderly Patients with Cancer Cachexia - Results from a Multicenter Study. J Inflamm Res. 2021 Oct 27; 14:5527-5540. doi: 10.2147/JIR.S332408. PMID: 34737602; PMCID: PMC8558830.

12. Wang C, Jin S, Xu S, Cao S. High Systemic Immune-Inflammation Index (SII) Represents an Unfavorable Prognostic Factor for Small Cell Lung Cancer Treated with Etoposide and Platinum-Based Chemotherapy. Lung. 2020 Apr;198(2):405-414. doi: 10.1007/s00408-020-00333-6. Epub 2020 Feb 3. PMID: 32016563

13. Rice SJ, Belani CP. Diversity and heterogeneity of immune states in non-small cell lung cancer and small cell lung cancer. PLoS One. 2021 Dec 2;16(12): e0260988. doi: 10.1371/journal.pone. 0260988. PMID: 34855926; PMCID: PMC8638918.

14. Qi WX, Xiang Y, Zhao S, Chen J. Assessment of systematic inflammatory and nutritional indexes in extensive-stage small-cell lung cancer treated with first-line chemotherapy and atezolizumab. Cancer Immunol Immunother. 2021 Nov;70(11):3199-3206. doi: 10.1007/s00262-021-02926-3. Epub 2021 Apr 1. PMID: 33796915.

15. Islas-Vazquez L, Aguilar-Cazares D, Galicia-Velasco M, Rumbo-Nava U, Meneses-Flores M, Luna-Rivero C, Lopez-Gonzalez JS. IL-6, NLR, and SII Markers and Their Relation with Alterations in CD8+ T-Lymphocyte Subpopulations in Patients Treated for Lung Adenocarcinoma. Biology (Basel). 2020 Nov 5;9(11):376. doi: 10.3390/biology9110376. PMID: 33167343; PMCID: PMC7694324.

16. Fu F, Deng C, Wen Z, Gao Z, Zhao Y, Han H, Zheng S, Wang S, Li Y, Hu H, Zhang Y, Chen H. Systemic immune-inflammation index is a stage-dependent prognostic factor in patients with operable non-small cell lung cancer. Transl Lung Cancer Res. 2021 Jul;10(7):3144-3154. doi: 10.21037/tlcr-21-267. PMID: 34430354; PMCID: PMC8350100.

17. Shoji F, Kozuma Y, Toyokawa G, Yamazaki K, Takeo S. Complete Blood Cell Count-Derived Inflammatory Biomarkers in Early-Stage Non-Small-Cell Lung Cancer. Ann Thorac Cardiovasc Surg. 2020 Oct 21;26(5):248-255. doi: 10.5761/atcs.oa.19-00315. Epub 2020 Feb 19. PMID: 32074540; PMCID: PMC7641888.

18. Watanabe K, Noma D, Masuda H, Masuda M. Preoperative inflammation-based scores predict early recurrence after lung cancer resection. J Thorac Dis. 2021 May;13(5):2812-2823. doi: 10.21037/jtd-20-3458. PMID: 34164173; PMCID: PMC8182501.

19. Guo W, Cai S, Zhang F, Shao F, Zhang G, Zhou Y, Zhao L, Tan F, Gao S, He J. Systemic immune-inflammation index (SII) is useful to predict survival outcomes in patients with surgically resected non-small cell lung cancer. Thorac Cancer. 2019 Apr;10(4):761-768. doi: 10.1111/1759-7714.12995. Epub 2019 Feb 7. PMID: 30734516; PMCID: PMC6449249.

20. Keit E, Coutu B, Zhen W, Zhang C, Lin C, Bennion N, Ganti AK, Ernani V, Baine M. Systemic inflammation is associated with inferior disease control and survival in stage III non-small cell lung cancer. Ann Transl Med. 2021 Feb;9(3):227. doi: 10.21037/atm-20-6710. PMID: 33708854; PMCID: PMC7940875.

21. Biswas T, Kang KH, Gawdi R, Bajor D, Machtay M, Jindal C, Efird JT. Using the Systemic Immune-Inflammation Index (SII) as a Mid-Treatment Marker for Survival among Patients with Stage-III Locally Advanced Non-Small Cell Lung Cancer (NSCLC). Int J Environ Res Public Health. 2020 Oct 30;17(21):7995. doi: 10.3390/ijerph17217995. PMID: 33143164; PMCID: PMC7662688.

22. Yucel S, Bilgin B. The prognostic values of systemic immune-inflammation index and derived neutrophil-lymphocyte ratio in EGFR-mutant advanced non-small cell lung cancer. J Oncol Pharm Pract. 2021 Jan;27(1):71-77. doi: 10.1177/1078155220913106. Epub 2020 Apr 4. PMID: 32248739.

23. Xu S, Cao S, Yu Y. High systemic immune-inflammation index is a predictor of poor prognosis in patients with nonsmall cell lung cancer and bone metastasis. J Cancer Res Ther. 2021 Dec;17(7):1636-1642. doi: 10.4103/jcrt.jcrt_176_21. PMID: 35381733.

24. Li X, Hu P, Liu J, Zhang J, Liu Q. Systemic immune-inflammation index predicted overall survival and radiosensitivity in advanced non-small-cell lung cancer. Future Oncol. 2020 Feb;16(5):103-115. doi: 10.2217/fon-2019-0761. Epub 2020 Jan 14. PMID: 31933380.

25. Yan X, Li G. Preoperative systemic immune-inflammation index predicts prognosis and guides clinical treatment in patients with non-small cell lung cancer. Biosci Rep. 2020 Mar 27;40(3): BSR20200352. doi: 10.1042/BSR20200352. PMID: 32175568; PMCID: PMC7103585.

26. Wang Y, Li Y, Chen P, Xu W, Wu Y, Che G. Prognostic value of the pretreatment systemic immune-inflammation index (SII) in patients with non-small cell lung cancer: a meta-analysis. Ann Transl Med. 2019 Sep;7(18):433. doi: 10.21037/atm.2019.08.116. PMID: 31700869; PMCID: PMC6803224.

27. Li W, Qu Y, Wen F, Yu R, He X, Jia H, Liu H, Yu H. Prognostic nutritional index and systemic immune-inflammation index are prognostic biomarkers for non-small-cell lung cancer brain metastases. Biomark Med. 2021 Sep;15(13):1071-1084. doi: 10.2217/bmm-2020-0786. Epub 2021 Aug 16. PMID: 34397267.

28. Li A, Mu X, He K, Wang P, Wang D, Liu C, Yu J. Prognostic value of lymphocyte-to-monocyte ratio and systemic immune-inflammation index in non-small-cell lung cancer patients with brain metastases. Future Oncol. 2020 Oct;16(30):2433-2444. doi: 10.2217/fon-2020-0423. Epub 2020 Jul 15. PMID: 32664750.

ODDÍL 10. KULTURA A UMĚNÍ

§10.1 МАНДРІВНІ ДЕСТИНАЦІЇ В ЖИТТІ Й ТВОРЧОСТІ ПЕТРА НІЩИНСЬКОГО: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

(Берест П.М., Національна Академія Керівних Кадрів Культури і Мистецтв)

Вступ. Життя, освіта, становлення, творчість і навіть смерть видатного українського культурного діяча другої половини XIX століття, композитора, письменника, поета-перекладача Петра Ніщинського тісно пов'язана з мандрами, подорожами та переїздами. Дороги, шляхи, дестинації, культура мандрів нерозривно обумовлювали його повсякдення та впливали на творчість. Хоча, де б він не перебував, які б дестинації не відвідував – митець завжди усвідомлював себе духовним сином України, а також прагнув повернутися до Києва.

За останні десятиліття культурологічна наука значно наростила власний інструментарій, методологію, підходи до аналізу різноманітних культурологічних процесів, явищ, персоналій тощо. Так само й туризм, що постає, як організоване явище протягом XIX століття, бере свої початки з цілої низки соціокультурних феноменів та звершень окремих представників науки й культури. А мандрівні дестинації, як кінцевий пункт й мета подорожі завжди, у різноманітний спосіб, впливали на подорожніх. Нині культурологія туризму, культурологічні дослідження туристичних дестинацій є одним з напрямків гуманітарних культурологічних студій що активно розвиваються в усьому світі. Таким чином, проведення різнопланових досліджень і становлення нової нових наукових напрямків потребують повернення до витоків, переосмислення

багатьох відомих фактів, подій, біографій під новим кутом та у новому світлі. Вивчення культурного феномену мандрів, мети та дестинацій їх подорожей, в біографіях видатних діячів української культури та мистецтва є одним з таких напрямків, що мають значний потенціал та чим й зумовлена актуальність даної праці.

Також варто підкреслити, що окреслена проблематика є багатофункціональною та міждисциплінарною, тому здатна привернути увагу багатьох дослідників з різних галузей. Адже, поки що, проблематика мандрів, студіювання дестинацій, розвитку туризму у вітчизняній науці представлена набагато менше, ніж в докладних дослідженнях провідних зарубіжних науковців. Безперечно, що застосування потенціалу різноманітних інструментів культурологічного аналізу, зокрема міждисциплінарного підходу, а також біографічного методу, сприятиме подальшому розвитку як культурології, так й мистецтвознавства, туризмології та інших дотичних галузей знань. Бо саме персоналії й є тими «двигунами» що рухають прогрес, розвиток суспільства та творять історію і культуру народу й світу.

Іншим важливим, для даного дослідження, є метод мікроісторії, що дозволяє розглядати факти життєвого шляху особи, її дії, ключові повороти долі в контексті взаємодії та співвідношення приватного й загального, індивідуального і суспільного. Цей метод, що походить з історичної науки, дозволяє розглядати мікроісторії в руслі індивідуальних творчих звершень й здобутків, що мали великі соціо-культурні наслідки, й може були успішно застосований в культурологічних дослідженнях. Тож метод мікроісторії став підґрунтям для аналізу культуротворчої спадщини П. Ніщинського.

Подібне переосмислення життя й творчості видатних особистостей, що дозволяє знайти відповіді на актуальні

питання сьогодення, дозволяють вийти на новий рівень осягнення їх значення, допомагають залучити передові наукові надбання до широкого кола проблем, які постають перед науковцями й соціумом. У цьому контексті аналіз специфіки життєвого й творчого шляху у відповідних аспектах, є тим самим елементом наукової новизни дослідження. Вперше здійснено комплексне дослідження мандрів П. Ніщинського, як культурного феномену, в контексті його становлення як митця та впливу на його наукові, музичні й літературні надбання, на основі застосування методологічних засад культурології.

Виклад основного матеріалу. Петро Ніщинський народився 9 (21) вересня 1832 року в селі Неменці, тодішньої Київської губернії, в родині місцевого церковного дяка (паламаря). 1839 року, коли майбутньому поету й композитору було 7 літ, помер його батько Іван Ніщинський. Зіткнувшись зі злиднями та нуждою, 1841 року, мати Петра, з трьома маленькими дітьми, розпродавши вбоге майно, вирушила пішки в двохсотверстну подорож до Києва. Там вона сподівалась знайти краще майбутнє для своїх двох синів й доньки [7, с. 5]. З цієї довгої мандрівки й почалось становлення, життєвий і творчий шлях, повний подорожей та переїздів, видатного українського діяча культури й мистецтв Петра Ніщинського.

Завдяки зусиллям та клопотанням матері, 1842 року, десятирічного Петра було прийнято до Києво-Софійського духовного училища. Здібний хлопець, самотужки вивчившись читати, відразу привернув до себе увагу як зразковий та старанний учень. Крім того, в нього виявились чудовий голос і музичний талант. В той час хорові концерти були дуже популярні серед киян, й заняття співом та виступи перед публікою з різноманітним репертуаром, також відіграли свою роль в становленні майбутнього композитора. 1844 року він

переводиться до Києво-Подільського духовного училища (колишня Києво-Могилянська академія, що була розформована російською імперською владою) на казенне, тобто бюджетне, навчання. Слід відмітити, що в тогочасному Києві ще були живі спогади про нещодавню Козацьку державність (Гетьманщину) та зберігались українські культурні традиції. Вихованці київських духовних училищ не лише навчались музично-теоретичним предметам, але й співали у хорах твори наших видатних українських композиторів Максима Березовський, Артемія Веделя, Семена Гулака-Артемовського та інших. Окрім духовних кантів, бурсаки також виконували народні пісні й романси [5].

Знайомство, 1847 року, з магістром богослов'я Київської духовної академії Антоніном (Андрієм Капустіним), майбутнім керівником церковних місій в Константинополі та Єрусалимі, літератором та колекціонером старовинних рукописів, кардинально вплинуло на всю подальшу долю Петра Ніщинського. В той час, окрім музики, митець ретельно займається живописом, літературою, читає багато різноманітних книжок, до яких отримує доступ. А під час канікул Антонін бере хлопця з собою в подорожі до Пирогова, Феофанії, Голосіїва та інших місцевостей Київщини [7, с. 8].

1849 року Петро Ніщинський успішно закінчує Києво-Подільське училище й вступає до Київської духовної семінарії. Проте, доля знову кардинально змінює його плани та уклад життя. Антонін, який 1850 року отримує місце настоятеля посольської церковної місії в Афінах, бере в далекі краї й свого помічника Петра. Так, сімнадцятирічний київський семінарист, вирушає з Києва до Одеси, а звідти пароплавом до Еллади. Тут він активно вивчає давню і новогрецьку мову, світову історію, архітектуру, бере участь у реставрації візантійського храму XI століття. 1852 року стає студентом богословського факультету Афінського університету. Того ж

року вирушає в пізнавальну мандрівку Мальтою, Сицилією, західним узбережжям Італії, відвідує Неаполь, Помпеї, Бурбонський музей, Королівський палац, Пізу, Болонью, Венецію, Рим, Ватикан, Колізей тощо. Під час зворотного шляху він дуже сильно захворів й півтора місяці перебував на межі життя й смерті. Повернувшись до Афін, Петро Ніщинський продовжує навчання гуманітарним наукам, а також музиці, зокрема грі на роялі, у капельмейстера Афінського військового оркестру Михайла фон Мангеля. А 18 вересня 1855 року відбулось вінчання Петра з донькою капельмейстера Кароліною фон Мангель. В Афінах він, також, активно спілкується, до речі рідною українською мовою, з видатним українським громадським діячем о. Агапієм Гончаренком, який відкрив для нього велич творчості Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка, Михайла Драгоманова й інших представників нової української культури й науки. Успішно закінчивши Афінський університет 1856 року, Петро Ніщинський у серпні 1857 року переїздить до Петербургу [7, с. 12].

Молодий магістр з головою поринає в культурно-суспільне життя української громади міста, особисто знайомиться з тим же Т. Шевченком, М. Костомаровим, С. Гулаком-Артемовським та іншими представниками вітчизняної духовної еліти. Відвідує їх лекції, читання, концерти, спектаклі, що, безумовно, сприяє становленню та розвитку його культурного і творчого потенціалу. Перевізши свою дружину та маленьку дитину (що деякий час мешкали у Києві) та стареньку мати до Петербургу, Петро Ніщинський починає свій педагогічний та науковий шлях. Однак пожежа в його помешканні, що знищила все майно, змусила родину, 1859 року, виїхати до Афін. Звідки, трохи відновившись й поправивши справи, він вирушає на батьківщину [7, с. 14].

Прибувши у квітні 1860 року до Одеси, Петро Ніщинський активно включається в культурне життя Півдня

України. Видає тижневик грецькою мовою «Ерміс», вчителює у навчальних закладах та духовному училищі, бере дієву участь в організації хору під орудою П. Сокальського [1].

Як і в Петербурзі, в Одесі Петро Ніщинський зближається з українським середовищем, активно долучається до праці місцевої Громади, стає диригентом у Народному театрі, плідно співпрацює з М. Кропивницьким у його постановках. Саме перу останнього належить спогад про те, що в Одесі, не дивлячись на те, що існував український гурток, місцеве жіноцтво зовсім не говорило українською, окрім дочок П. І. Ніщинського, котрі вчились у гімназії [7, с. 18].

За наступне десятиліття перебування в Одесі відбувається становлення Петра Ніщинського як видатного композитора, музичного і театрального діяча. Він сливе постійно вирушає в культурологічні експедиції Херсонщиною, Січеславщиною, Київщиною, збирає та обробляє українські народні пісні. На жаль, багато його мелодій, а також літературних напрацювань не дійшли до нашого часу, адже архів автора було втрачено. Увагу П. Ніщинського особливо привертає легендарний козацький епос, в якому славилась борня українського народу за волю й незалежність. 1870 року він публікує героїчного «Козака Софрона» у власній обробці для хору та фортепіано. 1872 року для п'єси М. Кропивницького «Невольник», на сюжет поеми Т. Шевченка «Сліпий», починає працювати над славнозвісним чоловічим хором «Закувала та сива зозуля». Спільно з викладачами Одеського університету, членами просвітницьких товариств, аматорських гуртків проводить широку культурницьку роботу, організовує українські вистави та концерти [5]. Також, дослідник народної творчості записав на Херсонщині доволі цікавий варіант думи про Байду, в якому легендарному засновнику Запорізької Січі, козацькому гетьману, видатному князю Байді Вишневецькому турецький султан радить покинути «байдувати» та сватає йому свою

доньку, щоб він почав царювати. А вже за відмову від такої щедрої геополітичної пропозиції далі приходить, відома з інших варіантів пісні, кара на ґаку у Стамбулі [3, с. 9]. Недарма ж свої друковані твори він підписував саме псевдонімом Петро Байда.

Також слід підкреслити, що Київ залишався для Петра Ніщинського, як і для багатьох представників української інтелігенції XIX століття, неофіційною духовної столицею. Це відношення він красномовно висловив у проголошеній в Одесі 11 липня 1868 року доповіді щодо значення Києва і України для слов'янства та історії християнства. Одночасно, протягом 1868-1870 років, науковець докладав багато зусиль щоб перевестись до Київського університету на кафедру класичних мов. На превеликий жаль, цій мрії Петра Ніщинського не судилося здійснитись через низку бюрократичних та ідеологічних перепон. Й митець змушений був переїхати до міста Ананьєва Херсонської губернії [7, с. 21].

Варто додати, що П. Ніщинський вважається наставником молодого М. Аркаса, якого навчав основам теорії музики, виконавському мистецтву, правилам композиції тощо. За його сприяння відбувалось становлення творчого шляху композитора, письменника та історика М. Аркаса, що також збирав та опрацьовував багато українських народних пісень [2, с. 194].

В невеликому містечку Ананьєві Петро Ніщинський організовує народний хор, проводить концерти, ставить спектаклі. Тут він остаточно завершує написання «Вечорниць», пише музику й слова пісні «Порада» («Дівчинонько, голубонько»), що разом з твором «У діброві чорна галка» стають дуже швидко популярними серед народу. Тут же починається й титанічна праця Петра Ніщинського як перекладача та поета. Проте, мандрівний спосіб життя митця триває. Неподалік Ананьєва знаходився повітовий Єлізаветград (нині Кропивницький), де завдяки зусиллям

родини Тобілевичів, організовувались знані вистави, концерти, вечорниці, музично-драматичні вечори тощо. На ці культурні заходи часто приїздив, в тому числі як співорганізатор та активний учасник й Петро Ніщинський, разом зі своїми двома доньками. 1882 року він повертається до Одеси, де через рік видає українською мовою «Антігона» Софокла, перекладає грецькою мовою культурний шедевр часів Великого князівства Київського (Київської Русі) «Слово о полку Ігоревім», активно долучається до укладання російсько-українського словника [5, 2006].

Того ж 1883 року науковця було нагороджено Орденом Св. Станіслава III ступеня. У липні-серпні 1884 здійснює подорож до Західної України, де особисто знайомиться з І. Франком, А. Вахнянином, відвідує З'їзд українського педагогічного товариства. У тому ж році, в Одесі виходить з друку «Путеводитель по Константинополю», виданий за сприяння архімандрита Антоніна, щоправда без зазначення авторства П. Ніщинського. 1887 року рукопис «Одіссеї» було заборонено до друку російською імперською цензурою. А 1888 року П. Ніщинського призначено позаштатним вчителем грецької мови у Бердянську гімназію. В той же час, у Львові 1889 та 1892 року, за підтримки Івана Франка, друкується переклад «Одіссеї» Гомера. Письменник починає працювати над перекладами «Іліади» та «Царя Едипа» Софокла. Однак літа, постійні переїзди, безгрошів'я та важка самовіддана праця зробили свою справу. 1890 року він йду у відставку та вирушає з Бердянська до Одеси. Продовжує працювати над перекладами, видає частину «Іліади», що отримує дуже схвальні відгуки. У грудні 1895 року в останнє відвідує Єлізаветград та родину Тобілевичів [Авраменко, 2012]. 4 (16) березня 1896 року, під час поїзди до доньки на Поділля, митець помирає в потягу та був похований у селі Воротилівка [4, с. 1].

В цьому контексті, дуже символічним є вступ та перші строфи виданої П. Нищінським «Гомерової Одиссеї»: у цій

видатній книзі оповідається про одну з найдивніших подорожей зі всіх відомих людству – легендарне плавання Одіссея, який …. пройшовши через безліч випробувань і пригод, знайшов дорогу до рідного острова.

І далі: Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго Світом блукав, ….. Всяких людей надивився, міста їх і звичаї бачив, В морі ж багато біди і тілом зазнав, і душею, Щоб і себе врятувать, і друзів додому вернути [6].

Саме таким і був життєвий та творчий шлях славетного діяча культури і мистецтв XIX століття, українського науковця, викладача, композитора, письменника, поета, перекладача Петра Івановича Ніщинського. Що ставши сливе з ранніх літ мандрівником, все життя йшов додому, до рідних духовних берегів. Сформувавшись в Києві, який ще зберігав старі інтелектуальні традиції Києво-Могилянської академії та пам'ятав славетні гетьманські часи, навчаючись в Афінах давньогрецькій та світовій історії й культурі, перебуваючи в херсонських козацьких степах та мультикультурній Одесі, митець звершував свою власну Одіссею, результатом якої ставали його геніальні музичні та письмові твори. П. І. Ніщинський був одним зі світочів XIX століття, що своєю невтомною працею збудили новітню українську політичну націю. А його творчість своїм корінням сягала не лише невичерпних джерел вітчизняної культури, українського народного мелосу й текстів, але й тих дестинацій та світових цивілізаційних здобутків, які він пізнав у далеких подорожах.

Висновки. Загалом, розглядаючи феномен мандрів, досліджуючи дестинації, як пункт подорожі, що тим чи іншим чином вплинув на особисте становлення та напрацювання П. І. Ніщинського, у культурологічному контексті аналізу його життєвого і творчого шляху, коли митець пізнавав й осмислював цілісність епох, культур, традицій та успішно інтерпретував їх в український культурних простір

XIX століття, можемо стверджувати про становлення відповідних культуротворчих чинників. Адже творячи музичні твори, наукові розвідки, переклади, автор спирався, в тому числі, й на знання, враження та досвід, що отримав під час власних багаторічних мандрів, що стали вагомими факторами формування його свідомості й сприйняття світу та батьківщини. Що також дозволяє розглядати феномен мандрів як культурних наратив духовного становлення, зростання людини та формування культуротворчої особистості.

Спадщина цього блискучого віртуоза нот і слова ще чекає свого дбайливого дослідника, а також повного перевидання та повернення в культурний простір сучасного українського суспільства й міжнародного наукового визнання.

Список використаних джерел:

1. Авраменко Г. М. Композитор, поет-перекладач. До 180-річчя від дня народження П. І. Ніщинського (21.09.1832-16.03.1896), за ред.: О. Г. Поліщук, М. Г. Спиця. Вінниця : Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, 2012. 62 с.

2. Аксьонов О. Б. Значення творчості українських композиторів XIX століття для розвитку національного музичного мистецтва. Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство. Київ : Міленіум, 2018. Вип. I (10). С. 191–195.

3. Возняк М. С. Цікава пам'ятка української пісенності XVII в. Науковий журнал "Україна". Київ, 1929. № 33. С. 3–37.

4. Єфремов С. Петро Ніщинський (1832—1896). Газета "Рада". Київ, 1911. № 51. С. 1.

5. Мельник О. Його мелодії проймали катів. Про комп., поета, пер. Петра Ніщинського (1832 — 1896) . Українська газета плюс. Київ, 2006. №34 (82). С. 8.

6. Ніщинський П. І. Гомерова Одиссея. Львів : Накладом редакції "Правди". З друк. тов. імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1889. 157 с.

7. Пархоменко Л. О. Петро Ніщинський: наук.-попул. нарис. Київ : Музична Україна, 1989. 64 с.

§10.2 КОМПОЗИТОРСЬКА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ІГОРЯ ГАЙДЕНКА В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ КОМПОЗИТОРСЬКОЇ ШКОЛИ **(Кравченко О.О.,** Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка)

Вступ. Ігор Гайденко є представником Харківської композиторської школи другої половини XX століття. Не дивлячись на яскраву самобутність та стильову неповторність, в його творчості знайшли втілення кращі традиції цього творчого осередку. Тому вивчення його творчої спадщини доцільно розглядати в контексті загальних процесів розвитку української академічної музики другої половини XX століття, а саме Харківського відділення.

Харківська композиторська школа була заснована у 1917 році і більше ніж за сто років свого існування лишила вагомий слід як в історії вітчизняної музики, так і світової музичної культури. Її розвиток тісно пов'язаний з діяльністю Харківської консерваторії (нині Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського) та Харківського відділення спілки композиторів України. Не дивлячись на різні творчі уподобання, прихильність до тих чи інших стилів, напрямків, течій, композитори мали спільні витоки. Важливим фактором формування композиторської школи є спадкоємність поколінь, зв'язок минулого та сьогодення. Засновником харківської композиторської школи став талановитий викладач, композитор С. С. Богатирьов. Він виховав цілу плеяду послідовників, які творчу роботу поєднували з педагогічною діяльністю і передавали знання наступним поколінням. Саме в 20-ті – 30-ті роки XX століття були створені всі умови для подальшого формування та розвитку композиторської школи.

За період свого існування харківська композиторська школа пройшла досить складний шлях, сповнений так званих «злетів» і «падінь». На це були об'єктивні причини, пов'язані з політичною, економічною та соціокультурною ситуацією в країні. Але в усі часи її відзначав високий професіоналізм, глибока змістовність, жанрове розмаїття, творча мобільність і при цьому, тісний зв'язок з традиціями.

Щодо питання спадкоємності поколінь, яскравим прикладом є творча династія харківських композиторів Анатолія та Ігоря Гайденко. Вона виявляється не лише у виборі професії. Спільні художні цінності, естетичні критерії, світовідчуття поєднують композиторів різних поколінь. Глибоко засвоївши кращі традиції національної та світової класики, Ігор Гайденко пропонує власне бачення світу, сповнене сміливих творчих експериментів, нетрадиційних рішень.

Не дивлячись на те, що твори композиторів харківської школи звучать не лише в Україні, а і далеко з її межами, в музикознавчій літературі вони не знайшли широкого висвітлення. Особливо це стосується творчості композиторів, які розпочали творчий шлях в 80-ті — 90-ті роки XX століття і пізніше. Окремі твори, як правило, розглядаються лише в контексті загальних тенденцій розвитку харківської композиторської школи другої половини XX — початку XXI століття, а питання біографічного характеру, авторського стилю висвітлюються епізодично.

Твори Ігоря Гайденка приваблюють новизною, розмаїттям і неординарністю творчих задумів. Це людина з широким колом інтересів, родів діяльності. Саме цим пояснюється відкритість композитора до будь-яких жанрових систем, прагнення спробувати себе в різних стилях – від джазу до неофольклоризму, від строгих барочних форм

мислення до роботи в серійній техніці. Всі ці творчі експерименти мали своє підґрунття.

Формування композитора як творчої особистості відбувалося у 80-90 роки XX століття. Це був досить складний для української академічної музики період – напруженій соціально-політичній ситуації в країні протистояв активний творчий пошук молодих композиторів, які були творчо мобільні і відкриті до вивчення і опанування всього нового. Але не завжди вони мали можливість в повній мірі реалізувати свій творчий потенціал, втілити в життя задуми, почути твори в живому виконання. Більшість нотних видань лишалися в приватних нотних архівах. Крім того, відбулися зміні художньої парадигми. Часто актуальним ставало мистецтво, що провокувало короткотермінові емоції, створювало ілюзію затребуваності, а значить, і відчуття художньої цінності та значущості твору. Таким чином, цінність формувалася крізь затребуваність та, врешті-решт, утилітарність. Ігор Гайденко глибоко переконаний, що композитор має відчувати себе затребуваним. Але затребуваність ні в якій мірі не повинна принижувати художньої цінності твору.

Будучи яскравою творчою особистістю, композитор не пориває зв'язку з традиціями, як української, так і світової культури. Високий професіоналізм, вільне володіння всім технічним арсеналом, глибока змістовність, широка палітра жанрів, які найчастіше відходять від традиційної класифікації, притаманні його творчості.

Багатогранна в емоційному та стильовому відношенні творча особистість Ігоря Гайденка, його авторський стиль віддзеркалюють стильову множинність сучасної епохи.

Виклад основного матеріалу. Ігор Гайденко є представником середнього покоління харківської композиторської школи. Він розпочав свій творчий шлях на зламі 80-х – 90-х років XX століття. Постать композитора,

його творчі доробки неодноразово привертали увагу музикознавців, але лише епізодично висвітлювалися питання біографічного характеру, авторського стилю. Окремі опуси композитора розглядалися крізь призму загальних тенденцій розвитку харківської композиторської школи другої половини XX — початку XXI століття [2].

Харківська композиторська школа сформувалася на початку XX століття. Більше ніж за сторічний період існування вона предстала, з одного боку, як яскраве самостійне художнє явище, а з іншого боку, стала невід'ємною часткою загального культурно-мистецького процесу розвитку України. Як відзначає доктор мистецтвознавства І. С. Драч: «Сьогодні українську музику репрезентують принаймні чотири композиторські школи: київська, львівська, одеська та харківська. Кожну з них вважають «своєю» музиканти різних естетичних поглядів, творчих напрямів, стильових орієнтацій. Здається, що крім зовнішньо-технічного оснащення (яке, до речі, змінюється з часом) їх виконавців майже нічого не поєднує. Проте спільність все ж таки існує. І виявляється вона у тому «базовому прошарку», що виникає у свідомості особистості внаслідок її адаптації до загальних норм, які складаються із сукупності попередніх індивідуальних пошуків… » [1].

У витоків харківської композиторської школи стояв С. С. Богатирьов – талановитий викладач, композитор, який підготував цілу плеяду митців світового рівня: В. Т. Борисова, Д. Л. Клебанова, Ю. С. Мейтуса, В. М. Нахабіна, А. Я. Штогаренка, Б. Л. Яровинського. Слід відзначити високий професіоналізм, слідування кращим традиціям світової класики і одночасно, прагнення осучаснити музичну мову новітніми техніками композиції. С. С. Богатирьов був одним з перших харківських композиторів, хто вивчав та застосовував на практиці додекафонну техніку композиції і

активно пропагував серед своїх учнів творчість композиторів нової віденської школи, чим значно випередив свої сучасників. І. С. Драч зазначала: «Один з його учнів пригадував, що Богатирьов чи не найпершим почав вивчати додекафонну систему А. Шенберга, знайомив своїх вихованців з музикою нововіденців. Його учні на практиці застосовували – як одну з можливих – додекафонну та серійну техніку» [1]. Активне звернення українських композиторів до авангардних технік припадає лише на 60 роки XX століття.

Твори харківських композиторів 20-х – 30-х років відрізняє раціональність мислення, використання поліфонічних форм та прийомів викладення і розвитку музичного матеріалу, рельєфність тематизму, яскрава мелодичність.

Коли ми говоримо про формування композиторської школи, важливим фактором є спадкоємність поколінь. Більшість учнів С. С. Богатирьова творчу роботу поєднували з педагогічною діяльністю і передавали знання наступним поколінням. І коли цей процес охоплює декілька поколінь молодих музикантів, це стає запорукою створення композиторської школи. Слід відзначити вагомий внесок Д. Л. Клебанова, М. Д. Тіца, В. Т. Борисова, В. М. Нахабіна у підготовку до самостійного творчого життя не одного покоління молоді.

Важливою подією стало утворення у 1932 році Харківської організації Спілки композиторів України, хоча до 1939 року вона існувала у статусі Оргкомітету. Прагнення митців до гуртування та спільного вирішення загальних мистецьких проблем є природнім покликом душі. Значно розширилися можливості творчого спілкування, з'являються нові виконавські колективи, збагачується їх репертуар творами саме харківських композиторів.

Складні часи переживала творча спільнота Харкова в період з другої половини 30-х років і до початку 60-х років. З

перенесенням столиці України до Києва, Харків стає дещо провінційним містом. Кращі виконавці їдуть до столиці, політичні репресії заважають митцям вільно висловлювати свою думку. Під жорстокі переслідування потрапляє Д. Л. Клебанов за симфонію «Бабин Яр» та учні його класу.

Новий якісний етап розвитку харківської композиторської школи – початок 60-х років. Її представляють молоді, енергійні, талановиті композитори: В. С. Губаренко, І. К. Ковач, В. М. Золотухін, Б. М. Буєвський, В. С. Бібік. Всі вони були учнями Д. Л. Клебанова. Їх поєднувало бажання вільного висловлювання власної думки, постійний творчий пошук. Період відлиги, скасування «залізної завіси», вихід зі штучної ізоляції, активне засвоєння нової, раніше забороненої інформації стали характерними ознаками даного періоду. З одного боку, погляди митців були спрямовані на раніше заборонене мистецтво країн Заходу, а з іншого, починається нове усвідомлення національного, аутентичного. Для цього періоду характерна строкатість стилів (важливе місце займають нео- стилі, полістилістика), напрямків, нетрадиційні погляди на жанри. Композитори прагнуть до синтезу мистецтв, що призводить, з одного боку, до активного розвитку програмної музики, а з іншого, до нівеляції будь-яких жанрових позначень.

На межі 80-х – 90-х років відбувається черговий сплеск розвитку харківської композиторської школи. Це був період насичений контрастами і протиріччями. Досить нестійкій соціально-політичній ситуації в країні протистояв активний творчий пошук цілої плеяди молодих композиторів, які щойно закінчили навчання в консерваторії, були творчо мобільні і відкриті до вивчення і опанування всього нового. Нове покоління композиторів, випускників Харківського інституту (зараз університету) мистецтв О. С. Ґрінберґ, О. А. Гугель, О. С. Щетинський, І. А. Гайденко яскраво заявили про себе.

Успадкувавши досвід своїх викладачів, вони привернули до себе увагу індивідуальністю творчого стилю, бурхливою енергією, постійними пошуками і відкритістю до спілкування з публікою.

В цей час особливо важлива роль діяльності Харківської обласної організації Національної Спілки композиторів України. 90-ті роки – час активізації її робота. Молоді композитори мали можливість представляти свої твори, отримати поради досвідчених музикантів, обговорити нагальні проблеми мистецької галузі. І. С. Драч та Л. О. Кияновська згадують: «В Харківському відділенні спілки композиторів України постійно відбувались засідання, т. зв. “п’ятниці”, на яких обговорювались нові твори місцевих митців» (Драч, Кияновська). Ігор Гайденко брав активну участь у роботі творчого осередку.

Важливою складовою пізнання творчої особистості композитора є аналіз його творів. Але, досліджуючи, навіть твори програмної музики, що пов’язані зі словом, театральним дійством, ми не завжди зможемо поринути у світ переживань та відчути всю глибину творчого задуму автора. Тому в різні історичні часи для музикознавців велику цінність уявляли листи, мемуари, висловлювання митців щодо власних творчих пошуків [5].

Дещо нестандартний підхід до висвітлення особистості Ігоря Гайденка запропонував харківський режисер Тимофій Бінюков, який в медіа-проекті «Ігор Гайденко: композитор проти волі» у формі вільної бесіди прагне представити його, перш за все, як освічену, скромну, інтелігентну людину, представника творчої династії, педагога; створює можливість поринути в глибини творчої лабораторії, дізнатися про творчі уподобання, художні смаки [3]. Створюється враження, що саме в цьому жанрі співрозмовник відчуває себе найбільш комфортно, невимушено. З одного боку, медіа-проект

розрахований на широке коло, а з іншого, співрозмовники уникають спрощення, притаманного жанру газетних інтерв'ю. Це своєрідний творчий автопортрет, який є ключем для розуміння творчих процесів і особистості в цілому.

Ігор Гайденко розпочав творчий шлях у складний для української академічної музики період – на межі 80-90-х років XX століття. Соціокультурна ситуація, що склалася той час, значно гальмувала духовний та культурний розвиток нації, не давала можливості в повній мірі реалізувати творчий потенціал, втілити в життя задуми митців. Молоді автори, як і корифеїв української музики, не завжди мали змогу почути свої твори в живому виконання. Більшість нотних видань лишалися в приватних нотних архівах. Ігор Гайденко глибоко переконаний, що композитор має відчувати себе затребуваним [4, с. 53-54]. Але затребуваність ні в якій мірі не повинна принижувати художньої цінності твору. Існує безліч прикладів, коли затребуваність не ототожнюється з художньою цінністю, а її естетичні критерії, що сформувалися протягом багатьох століть, втрачаються.

Цей період був насичений контрастами і протиріччями. Досить нестійкій соціально-політичній ситуації в країні протистояв активний творчий пошук цілої плеяди молодих композиторів, які щойно закінчили навчання в консерваторії, були творчо мобільні і відкриті до вивчення і опанування всього нового.

Творчий шлях Ігоря Гайденка триває близько сорока років. Видатний музикант працює як композитор, виконавець, викладач, науковець. У всіх сферах його діяльності у повній мірі проявилися багатогранність творчої особистості, нескінченні пошуки нових ідей та засобів виразності, інтерес до широкого кола проблем сучасності і при цьому, тісний зв'язок з традиціями.

Ігор Гайденко народився в творчій родини – його батько, Анатолій Павлович – професійний композитор. Отримав

солідну музичну освіту, закінчивши фортепіанний (в класі професора Н. О. Єщенко) та композиторський факультети (в класі професора В. М. Золотухіна) Харківського університету мистецтв ім. І. П. Котляревського. Асистентуру-стажування він проходив у Ленінградській консерваторії в класі професора С. М. Слонімського. Одночасно пройшов стажування у відомого польського композитора К. Пендерецького, в Американській консерваторії Фонтенбло у Франції, вивчав можливості електронної музики в паризькому Інституті по дослідженню та координації музично-акустичних проблем.

Митець репрезентує себе як студійний композитор, який глибоко професійно підходить до написання технічної музики, на яку зараз є попит, оскільки для нього дуже важливо чути свої твори в живому виконанні, постійно бути в активному діалозі зі слухачем. Хоча, одночасно, він усвідомлює всі недоліки і обмеження цього методу написання музики. З іншого боку, Ігоря Гайденка приваблює музика, пов'язана зі словом, жестом, рухом. Вагому частину спадщини займає музика для театру (понад 100 вистав), які увійшли в репертуар музичних, драматичних, ляльковых театрів України та зарубіжжя. Окрім того, відома його музика до циркових номерів, рекламних роликів.

Не лишаються осторонь і галузі інструментальної, вокально-хорової музики – від творів великої форми до численних мініатюр.

Композитор відкритий до будь-яких жанрових систем, прагне спробувати себе в різних стилях – від джазу до неофольклоризму, від строгих барочних форм мислення до роботи в серійній техніці. Головним творчим кредо – є бажання служити своїм мистецтвом людям, відтворювати життєві враження, думки, почуття і емоційно доносити їх до слухача. Наявність діалогу між автором та слухацькою аудиторією є пріоритетним завданням композитора. На

першому місці завжди комунікативні та змістовні особливості твору. Композитор не пов'язує свою творчість з певним напрямком чи стилем. Віддаючи данину традиції, головним є відчуття творчої свободи,оригінальність і неповторність задуму.

Творча особистість Ігоря Гайденка багатогранна в емоційному та стильовому відношенні. Його авторський стиль віддзеркалює стильову множинність сучасної епохи.

Не менш вагомий внесок композитора в розвиток сучасної музичної науки. Оскільки сучасна композиторська практика тісно пов'язана з інтенсивним використанням комп'ютерних технологій, Ігор Гайденко неодноразово підіймав це питання. Він глибоко переконаний, що існує напрям музикознавчої літератури, де автори музики виконують функції дослідників власної творчості й розкривають деякі свої секрети. Особливо зацікавлюють праці, що описують музику, написану в нетрадиційних композиторських техніках і яку майже неможливо аналізувати без знання ключа. Митець наголошує, що проблема використання музичних комп'ютерних технологій у творчому процесі на сьогоднішній день не знайшла висвітлення у сучасному вітчизняному музикознавстві, а існуючі дослідження музикознавців не завжди мають практичну цінність для композиторів-початківців. Поєднуючи творчу, наукову і педагогічну діяльність, Ігор Гайденко усвідомлює важливість висвітлення даного питання в музикознавчій літературі. Роботи науковця мають важливе практичне значення і використовуються у навчальних курсах «Композиції», «Інструментування», «Аранжування», «Електронної музики», «Музичної інформатики».

Не дивлячись на загальне поширення сучасних комп'ютерних технологій в музичній сфері, для багатьох фахівців вони лишаються неусвідомленими. Композитор на

прикладі власних творів, а також зразків сучасної вітчизняної та світової музики пропонує аналіз та систематизацію основних видів сучасних музичних комп'ютерних технологій, особливості їх використання в композиторській творчості. Крім того, підіймає актуальні питання проблеми еволюції композиторського мислення в контексті роботи з комп'ютером.

На сьогоднішній день важко уявити роботу композитора без застосування сучасних комп'ютерних музичних технологій. Впроваджуються комп'ютери у процеси синтезу звуку, музичного виконання та написання музики. Ігор Гайденко відзначає, що сучасний автор використовує відповідні обладнання та програмне забезпечення на всіх етапах творчої діяльності: генерації музичних ідей, запису матеріалу, його розроблення та графічної або звукової реалізації. Даний процес ускладнюється, оскільки постійно йде вдосконалення комп'ютерних технологій. Композитор аналізує різні комп'ютерні програми з точки зору їх застосування в музичній практиці, надає практичні поради з питань автоматизації творчого процесу. І розглядає цю роботу не як механічну, а саме творчу, що потребує уяви, смаку, розвиненого музичного слуху та досвіду. Це якісно новий процес креативного мислення сучасного митця.

Слід зазначити, що наукові роботи Ігоря Гайденка тісно пов'язані з практичною діяльністю і являють вагомий внесок в розвиток сучасного вітчизняного музикознавства.

Висновки. Таким чином, відзначу, що на сьогоднішній день творчість харківського композитора Ігоря Гайденка не стала об'єктом спеціального дослідження. В окремих статтях лише фрагментарно представлені деякі аспекти творчої діяльності композитора. В більшості – це розрізнена інформація, що міститься у роботах, спрямованих на висвітлення основних тенденцій розвитку харківської

композиторської школи та сучасної української музики в цілому. Харківська композиторська школа – це активна творча одиниця, яка пройшла тривалий шлях розвитку. Були періоди активних трансформацій, були складні часи, пов'язані з подіями, що відбувалися в суспільстві. Але, безперечно, вона завжди відігравала важливу у загальному культурно-мистецькому розвитку держави. Запорукою формування творчої школи стала спадкоємність поколінь. В цьому відношенні, творчість Ігоря Гайденка яскраво репрезентує з одного боку, вірність традиціям, а з іншого – яскраву індивідуальність, неповторність.

Різноманітна в жанровому та образному відношенні і, водночас, надзвичайно цілісна з точки зору стилістики, творчість композитора демонструє його величезний художній талант, оригінальність і самобутність композиторського письма, органічну єдність традицій та сучасності.

Список використаних джерел:

1. Драч І. Харківська композиторська школа: доля і позиція в культурі. URL: http://jgreenlamp. narod.ru/charc.htm (дата звернення: 11.01.2021).

2. Драч І., Кияновська Л. Харківська композиторська школа XX століття. URL: http://classicalmusic.uol.ua/ukr/text/9019140/ (дата звернення: 09.01.2021).

3. Ігор Гайденко: композитор проти волі. URL: https://readmeua.wordpress.com/2019/02/10/igor_gaidenko/ (дата звернення: 24.01.2021).

4. Мизитова А. Звуковые пути нового поколения харьковских композиторов. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків, 2005. Вип. 10. С. 39-59.

5. Щетинський О. С. Слово композитора. *Аспекти історичного музикознавства : зб. наук. ст. /* Харків. нац. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2018. Вип. 13. С. 5-13.

ODDÍL 11. TECHNICKÉ VĚDY

§11.1 ENERGY CONSUMPTION FOR GAS HYDRATE THERMOCOMPRESSION OF FUEL GAS FOR GAS TURBINE DRIVE **(Bosyi M.V.,** Central Ukrainian National Technical University, **Klymenko V.V.,** Central Ukrainian National Technical University)

Introduction. Currently, GTR is used in various industries and energy, in particular in the oil and gas industries - as part of gas pumping units. Natural or associated petroleum gas of various compositions is used as a fuel in the GTR.

The operation of common GTR assumes that the pressure of the fuel gas at the inlet to the combustion chamber should be 2,5 MPa. Therefore, in cases where the gas pressure is lower than 2,5 MPa, the supply of fuel gas to the gas turbine drive is carried out by means of a pressure compressor unit (DCU) with reciprocating or screw compressors [1-4]. Energy consumption in the STU is quite significant and depending on the gas pressure at the inlet can be 5-10% of the capacity of the GTR. During operation of the compressor installation in the conditions of an oil field there are additional difficulties if start of GTR needs to be carried out in the absence or insufficient power of power supply by electric networks.

Provision of GTP with fuel gas for the start-up period at its pressure below the technologically necessary for operation of GTP is carried out by compressing fuel gas to the value of pressure technologically determined by the operating conditions of GTP, and its subsequent supply to the combustion chamber. Compression of fuel gas is carried out by its conversion into a hydrate state in contact with water or aqueous solution at a temperature not exceeding the equilibrium temperature of hydration of fuel gas and water at a melting point above the corresponding equilibrium

temperature of hydration and pressure technologically necessary to start GTR.

The efficiency of gas hydrates is determined by the level of development of gas hydrate technology. The conversion of fuel gas into gas hydrate form requires certain thermobaric conditions.

Gas hydrates are clathrates (compounds, inclusions) consisting of water and gas molecule, which are similar in appearance to ordinary ice. The crystal lattice of clathrate contains up to 8 gas molecules per 46 water molecules. Most often, this lattice of natural "combustible ice" consists of 6 molecules of water and one molecule of methane, which is there in compressed form (up to 25 MPa) [5 - 8].

Natural gas hydrates are a combination of two very common substances – water and natural gas. If these substances come into contact at high pressure and low temperature, a solid mass similar to ice is formed [6].

The structural element of hydrates is a crystal lattice of water molecules, inside which a gas molecule is placed. The structure of hydrates is similar to the structure of ice, but differs from the latter in that the gas molecules are located inside the crystalline cells, not between them [6].

In works [5-10] the properties of gas hydrates, the basic conditions and regularities of their formation and decomposition are described, the mechanisms of formation of gas hydrates and types of their crystallization are presented. Much attention is paid to physico-chemical methods of studying both artificially obtained and natural gas hydrates. Hydrocarbon gas hydrates, especially methane, are currently of theoretical and applied interest. This is due to the fact that natural hydrates of methane are a virtually inexhaustible source of energy and fresh water.

Gas hydrates can be formed and exist stably in a wide range of pressures and temperatures (for methane from $2 \cdot 10^{-8}$ to $2 \cdot 10^{3}$ MPa at a temperature of 70 to 350 K). The process of gas hydrate

formation occurs with the release of heat, and its decomposition with heat absorption. The heat of decomposition of methane hydrate $(CH_4 \cdot 6H_2O)_{hydrates}$ into gas and liquid water is 54,2 kJ /mol [7].

Necessary for the formation of hydrate are the presence of gas, water, appropriate pressure and temperature at the same time. There are no chemical bonds between the molecules. Water molecules are united by a hydrogen bond, which is easily destroyed by lowering the pressure or raising the temperature [7].

The conditions of the beginning of hydrate formation of natural gases of different relative density are given on Fig. 1.

Gas hydrate thermocompression can become an alternative to compressor compression of fuel gas. Gas hydrate thermocompression (GGT) of gases is based on the fact that the hydrate in the gas hydrate state occupies a significantly smaller volume than in the gaseous state. For example, 1 m^3 of methane hydrate at p = 26 bar and t = 0 ^oC contains 164 m^3 of gas. The share of gas is 0,2 m^3, and water is 0,8 m^3. The specific volume of methane in the hydrate corresponds to a pressure of 1400 bar. Decomposition of the hydrate in a closed volume is accompanied by a significant increase in pressure. The process of compression by GGT is machine-free, single-stage, at any degree of compression is close to isothermal. The pressure for methane, natural and associated petroleum gas and others can be determined from the equation of state at the melting point of gas hydrates by specific volume [5-15].

According to the methods given both in the literature on technical thermodynamics and in the special literature on the calculation of compressors, it is possible to determine the energy consumption in the STU [1-4].

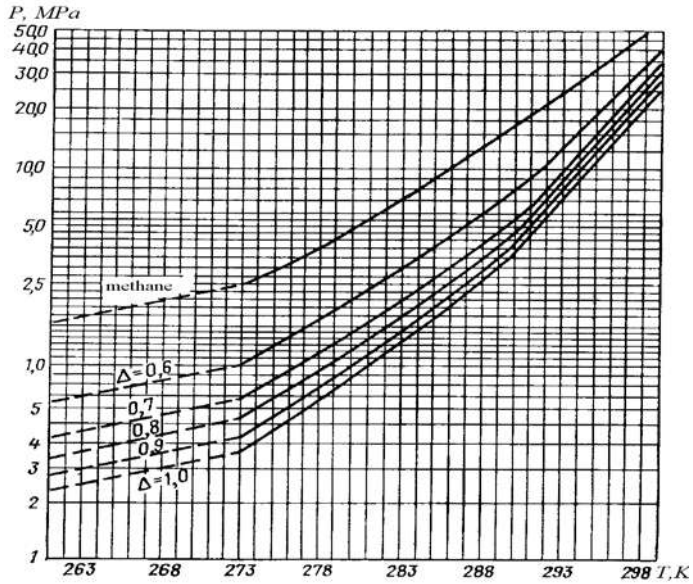

***Fig. 1**. Conditions for the beginning of hydration of natural gases of different densities*

Thermodynamic processes carried out in the gas hydrate fuel gas pressurizer shown in Fig. 2 [10].

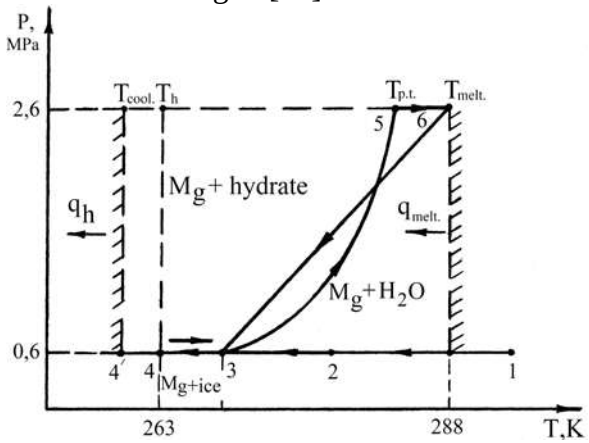

***Fig. 2.** Thermodynamic processes in the gas hydrate pressurizer*

P.1 – the state of the gas at the entrance to the press; 1-2-3-4 – cooling of the gas in the reactor; p.3 – state of three-phase equilibrium in the reactor 6; 3-4 – water cooling of the reactor 6; p.4 – formation of gas hydrates in the reactor 6; 4-5 – increase the pressure of the gas hydrate suspension from p_4 to p_5; 5-6 – the process of heating the suspension in the melter 12; p.6 – melting of gas hydrates with the release of gas and water; 6-3 – cooling of water in the heat exchanger 8 and lowering the pressure in the control valve 16 to a pressure of p_4.; (3-5) – three-phase equilibrium line "gas-water solution-gas hydrate"; symbols: M_g – hydrate-forming agent (fuel gas); $T_{cool.}$ – boiling point of the refrigerant in the evaporator 11; T_h, $T_{melt.}$ – temperature of the processes of formation and melting of gas hydrates; $T_{p.t.}$ – equilibrium temperature in the system "gas-aqueous solution-gas hydrate"; q_h, $q_{melt.}$ – heat of hydration formation and melting of gas hydrates.

In the implementation of the main processes of gas hydrate thermocompression: the formation and melting of hydrates, the calculations of energy consumption are most fully carried out for the operating conditions of desalination and refrigeration plants [8].

The first step is to determine the energy consumption to justify the choice of competitive technologies. The competitiveness of gas hydrate and compressor compression of fuel gas can be determined on the basis of comparative analysis of energy consumption in their implementation.

A methodology for determining energy consumption in a gas hydrate fuel gas booster for GTP has not yet been developed. Therefore, the aim of the article is to develop a methodology for determining energy consumption in a gas hydrate fuel gas pressurizer for GTP.

Presenting main material. Schematic solution of gas hydrate fuel gas suppressor GDPG-1 and GDPG-2. Schematic solutions of

GDPG are determined by the conditions of GTP fuel gas supply: 1) for the period of start-up and operation GDPG-1; 2) only for the start-up period GDPG-2 (further supply of fuel gas is carried out by compressor compression). Fig. 3 shows the circuit solution of GDPG-1, and Fig. 4 – GDPG-2.

The main difference between GDPG-1 and GDPG-2 is that the first press provides for the simultaneous implementation of the processes of formation and melting of gas hydrates in different devices, and in the second – these processes are spaced in time, but carried out in the same device. This determines the different conditions for the implementation of thermodynamic cycles: in GDPG-1 heat of formation and melting of gas hydrates are regenerated in the cycle of the thermal transformer; in GDPG-2 the heat of formation of gas hydrates is removed in the refrigeration cycle, and melting – is supplied in the heat pump cycle.

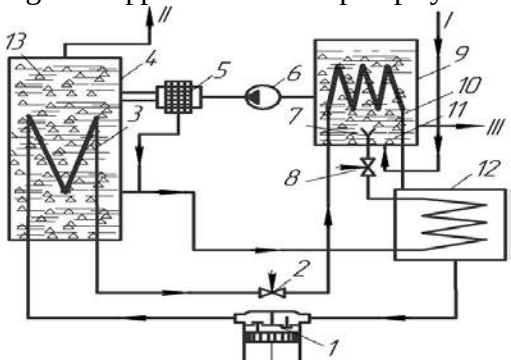

Fig. 3. *Schematic solution of the gas hydrate fuel gas booster GDPG-1*

1 – thermotransformer compressor; 2, 8 – control valves; 3 – capacitor; 4 – gas hydrate melter; 5 – separator; 6 – pump; 7 – water spray; 9 – reactor for the formation of gas hydrates; 10 – evaporator; 11 – gas hydrate suspension; 12 – heat exchanger; 13 – gas hydrates; I – the flow of gas into the rector of the formation of gas hydrates; II – supply of high pressure gas in GTP; III – condensate outlet

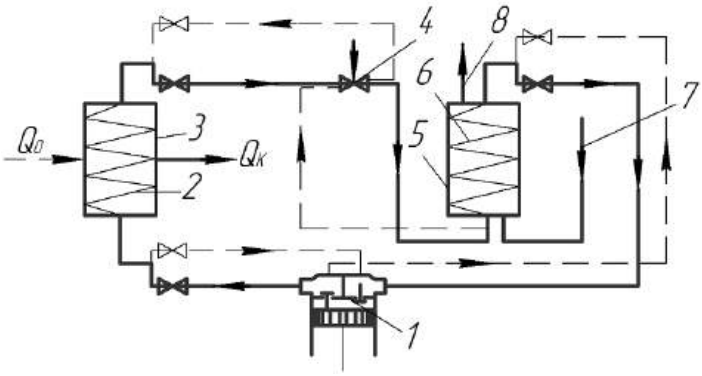

Fig. 4. *Schematic solution of the gas hydrate fuel gas presser GDPG-2:*

1 – compressor; 2 – condenser in the formation of hydrates and evaporator in their melting; 3 – receiver; 4 – control valve; 5 – the reactor in the mode of formation of gas hydrates and the melter in the mode of their melting; 6 – evaporator in the formation of hydrates and a condenser in the mode of their melting; 7 – gas supply; 8 – removal of compressed gas in the GTP (the arrows on the solid line of communication indicate the direction of movement of the refrigerant in the mode of formation and storage of gas hydrates, and on the dotted line – in the mode of melting of gas hydrates).

It should be noted that the equilibrium temperature of hydrate formation of natural gas at pressures 0,6 MPa is less than 0 °C, and the water will freeze. It is known that the kinetics of hydrate formation in the system "gas + ice" is characterized by very small values of the process speed [5]. Therefore, at pressures 0,6 MPa, it is advisable to use for hydration not water, but an aqueous solution, such as methanol or ethanol, the freezing point of which is below 0 °C. This will maintain the driving force of hydration Δt = 2…3 °C, which will provide an acceptable speed of the process [7,8,16,17].

For the convenience of determining the required concentration of ethanol, we constructed *p-T* diagram for the system "$CO_{2.г}$-$H_2O_р$-C_2H_5OH-M_{CO_2}•nH_2O" [6] built a *p-T* diagram for the system "natural gas-$H_2O_р$-C_2H_5OH-hydrate of natural gas" (Fig.5).

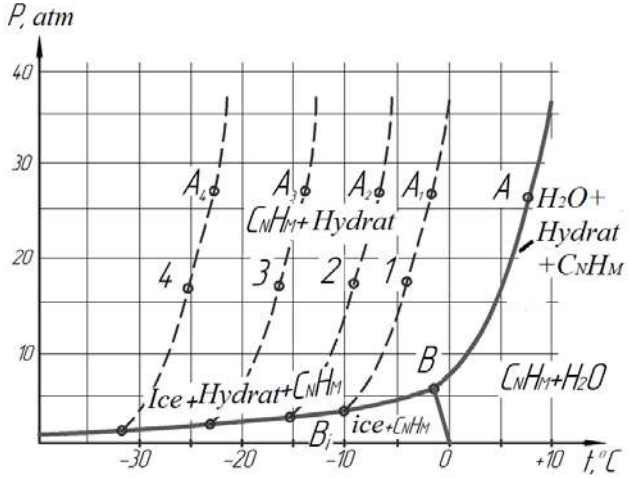

"natural gas-$H_2O_р$-C_2H_5OH-hydrate of natural gas"

A_iV_i – three-phase equilibrium curves; p.1,2,3,4 – correspond to the mass concentration of ethanol C = 10%; 20%; 30%; 40%

Fig. 5. *The dependence of the equilibrium pressure on the temperature in the system*

Consider the principle of operation of GDPG-1 (Fig. 3), for example, at a fuel gas pressure *p* = 0,5 MPa and a temperature$t = 25^oC$. The gas flow 1 at such parameters enters the reactor of gas hydrates 9, where in contact with the cooled aqueous solution gas hydrates are formed at a pressure of *p* = 0,6 MPa and temperature of $t = -5^oC$. The heat of hydration is perceived by the refrigerant, which boils in the evaporator of the thermal transformer 10 located in the reactor 9. Hydrocarbon condensate formed by non-hydrate-forming components of the fuel gas during

its cooling is removed from the reactor 9 (stream III in Fig. 2). The aqueous gas hydrate suspension 11 is fed by a pump 6 to the separator 5, where the hydrates are separated from the aqueous solution and enter the gas hydrate melter 4. When supplying heat from the condenser of the thermal transformer 3, placed in the melter 4, the gas hydrates melt at a pressure of p = 2,6 MPa and a temperature of $t = 10^oC$ with the formation of gas and water. The gas at a pressure of p = 2,6 MPa and temperature $t = 10^oC$ is fed into the combustion chamber of the GTR.

The aqueous solution after separation from the melter of gas hydrates 4 is cooled in the heat exchanger 12 to a temperature $t = 3 - 2\,^{\circ}\mathrm{C}$ and enters the reactor 9 through the control valve 8 and the spray 7. GDPG-2 (Fig. 4) in the mode of formation and storage of gas hydrates, for example, at an initial fuel gas pressure p = 0,5 MPa and temperature of $t = 25^oC$, works as follows. The gas stream 7 at such parameters enters the reactor of gas hydrates 5, where in contact with the cooled aqueous solution gas hydrates are formed at a pressure of p = 0,5 MPa and temperature of $t = -5^oC$.

The heat of hydration is perceived by the refrigerant, which boils in the evaporator 6, located in the reactor 5. Hydrocarbon condensate formed by non-hydrate-forming components of the fuel gas during its cooling is removed from the reactor 5 (not shown in Fig. 4). Refrigerant vapor is sucked out by the compressor 1, compressed and sent to the condenser 2, in which they are condensed with the removal of heat Q_k to the environment. The liquid agent through the control valve 4 again enters the evaporator 6. In the mode of melting hydrates with the release of gas at a pressure of p = 2,6 MPa and temperature $t = 10^oC$, heat is supplied from the agent, the vapors of which are condensed in the apparatus 6, which now serves as a condenser. The condensed agent through the control valve 4 again enters the apparatus 2,

which now performs the function of an evaporator, evaporates due to the supply of heat from the environment Q_0, and the formed vapors are sucked by the compressor 1, compressed and sent to the condenser 6.

Thermodynamic cycles of the refrigerant carried out in GDPG. The configuration of the thermodynamic cycles of the refrigerant in GDPG-1 and GDPG-2 corresponds to a single-stage reverse cycle, the general view of which on the *T-S* diagram is shown in Fig. 6. The image of gas hydrate processes in GDPG on the *T-p* diagram is given in work [11].

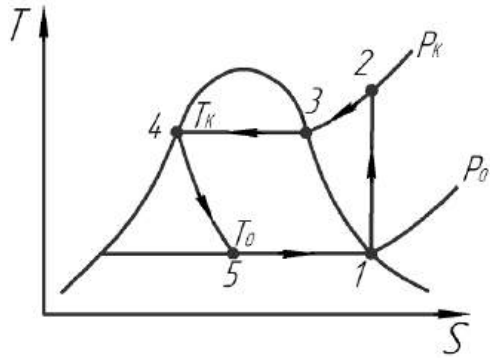

1-2 – compression; 2-3-4 – cooling and condensation;
4-5 – throttling; 5-1– boiling

***Fig. 6**. General view of thermodynamic cycles of refrigerant carried out in GDPG*

The choice of values $T_0(p_0)$ for the thermodynamic cycle of the refrigerant in GDPG-1 is determined by the equilibrium temperatures and pressures for the initial parameters of the fuel gas, and $T_c(p_c)$ temperature and melting pressure, providing compressed fuel gas.

The choice of the value of $T_0(p_0)$ for GDPG-2 in the mode of formation of gas hydrates is determined by the equilibrium temperatures and pressures for the initial parameters of the fuel gas, and $T_c(p_c)$ – the ambient temperature. In the melting mode, $T_0(p_0)$ is

determined by the ambient temperature, and $T_c(p_c)$ by the melting temperature and pressure, providing a compressed fuel gas.

Method of determining energy consumption in the gas hydrate fuel gas pressurizer for GTP. The main energy consumption in GDPG-1 consists of the cost of operation of the compressor in the reverse cycle and the operation of the pump water-hydrate suspension, and in GDPG-2 – the sum of the costs of operating of the compressor in the refrigeration cycle in the formation of hydrates and in the heat pump cycle – in melting hydrates. Specific operation of the compressor

$$l_c = \frac{k}{k-1} RT_1 \left[\left(\frac{p_2}{p_1} \right)^{\frac{k-1}{k}} - 1 \right] \cdot \frac{1}{\eta_k}, \quad (1)$$

where k = 1,13 is the adiabatic index for propane; $R_{(C_3H_8)} = \frac{R_\mu}{\mu_{(C_3H_8)}} = \frac{8314}{44} = 188{,}95$J/kg – gas became propane; $\mu_{C_3H_8}$ = 44 kg/kmol – molecular weight of propane; $T_1 = T_0$, K – boiling point of propane; $p_1 = p_0$, MPa – pressure point of propane; $p_2 = p_c$, MPa – condensation pressure of propane vapor; η_k = 0,85 – effective compressor efficiency.

Compressor power:

$$N_c = l_c \cdot G_{ag_{(C_3H_8)}}, \quad (2)$$

where l_c – specific work of the compressor, kw; $G_{ag_{(C3H8)}}$ – consumption of working refrigerant propane, kg/s.

The cost of the working agent (propane):

$$G_{ag_{(C_3H_8)}} = \frac{Q_h}{\Delta h_{(C_3H_8)}}, \quad (3)$$

where $-Q_h$ the amount of heat dissipated in the process of hydration, kJ/s; G_m – consumption of hydrate-forming agent (fuel gas), kg/s; ΔH_h– heat of fuel gas hydration, kJ/kg(ag); $\Delta h_{(C3H8)} = h_1 - h_5$, kJ/kg is the difference of enthalpies of propane refrigerant in points 1 and 5, $h_5 = h_4$ (Fig. 4).

Consumption (mass) of fuel gas – hydrate-forming agent

$$G_m = V_\mu \cdot \rho_m, \text{ kg/s}, \quad (4)$$

where V_μ and ρ_m – are the volume consumption and density of the fuel gas.

Determination of energy consumption for the operation of the water-gas suspension pump Specific weight of fuel gas hydrate (taken as methane (CH_4))

$$q_h = 1 + \frac{18 \cdot n}{\mu_{CH_4}} \text{ kg (hydr)/kg(ag)}, \quad (5)$$

where μ_{CH_4} =16.04, kg/kmol – molecular weight of methane; n = $6{,}3H_2O/\text{kmol}_{CH_4}$ –composition of gas hydrates.

Specific consumption of water-hydrated suspension:

$$q_{whs} = q_h + q_w, \quad \text{kg(whs)/kg(ag)}. \quad (6)$$

Water consumption:

$$G_w = q_w \cdot G_m, \quad \text{kg(w)/s}. \quad (7)$$

Consumption of gas hydrates:

$$G_h = q_h \cdot G_m, \quad \text{kg(hydr)/s}. \quad (8)$$

Consumption of hydrated suspension:

$$G_{whs} = G_h + G_w, \quad \text{kg(whs)/s}. \quad (9)$$

Specific operation of the pump:

$$l_p = \frac{q_{whs} \cdot \Delta p}{\rho_{whs} \cdot \eta_p}, \quad (10)$$

where ΔP – the pressure of the pump of the mp efficiency.

Determine the density of the water-hydrate hydrated suspension; ρ_{whs} – the density of the hydrate suspension; η_p – effective pususpension:

$$\rho_{wgs} = \frac{1}{\frac{\xi_h}{\rho_h} + \frac{1-\xi_h}{\rho_w}}, \quad (11)$$

where ξ_h – mass fraction of gas hydrates; ρ_h, ρ_w – density of methane and water gas hydrates, kg/m^3

Pump power:

$$N_p = G_h \cdot l_p, \text{ kw.} \quad (12)$$

Pump performance

$$V_p = G_{wgs} \cdot G_m / \rho_{wgs}, \text{ m}^3/\text{s}. \quad (13)$$

Analysis of energy consumption for gas hydrate and compressor pressing of fuel gas. The analysis of energy consumption was performed for GTP based on the D-336 engine. Initial data for calculations: Fuel gas consumption – 2500 m^3/h; Fuel gas composition: CH_4 – 94,12%; C_2H_6 – 2,92%; C_3H_8 – 0,92%; C_4H_{10} – 0,42%; C_5H_{12} – 0,11%; C_6+ -0,14%; CO_2 – 1,22%; N_2 – 0,15%.

Fuel gas pressure at the inlet to the combustion chamber p_{2m} – 25 bar. Refrigerant – propane (C_3H_8). Effective efficiency of the propane compressor and the pressure compressor of fuel gas – 0,85. Specific heat of methane hydration is 3785 kJ/kg_{CH4} [5]. Specific heat of methane hydrate is 2,5 kJ/kg·K [5]. The pressure of the pump water-hydrate suspension is 20 bar. Effective pump efficiency – 0,8. The start-up period of the engine is 20 minutes.

Energy consumption in GDPG was determined by the above method, and the pressure compressor of the fuel gas by a known method, within the following parameters: Initial fuel gas pressure of p_{1m} – 1÷7 bar. Initial temperature of fuel gas T_{1m} is 253÷ 293 K. The term of operation of GDPG-2 in the mode of formation of gas hydrates is 1 ÷12 hours.

On fig. 7-9 shows the results of calculations of energy consumption.

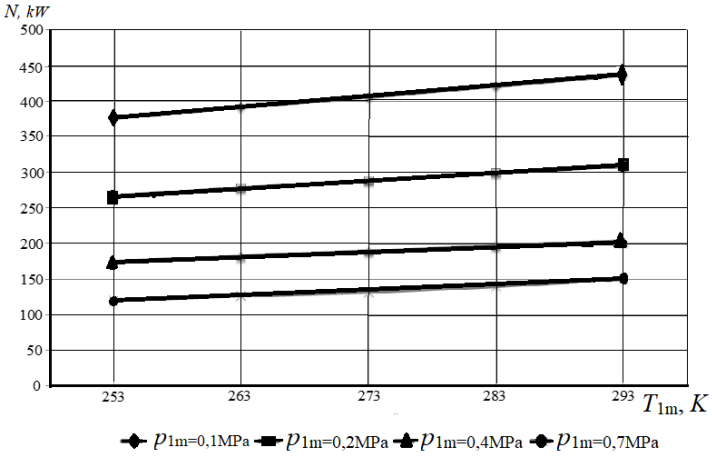

Fig. 7. *The dependence of the power of the compressor booster on the initial temperature of the fuel gas*

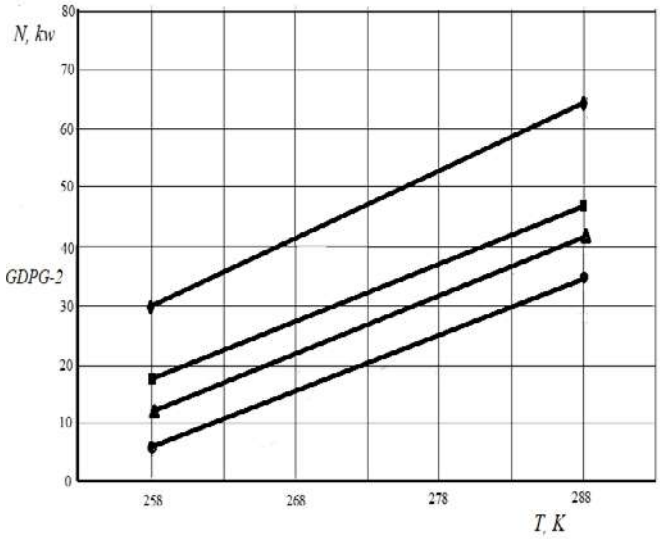

Fig. 8. *The dependence of the capacity of the propane compressor GDPG-2 on the initial temperature of the fuel gas (under the condition $T_k(p_k) = T_{1m} + 5\ ^oC$ and the consumption of fuel gas in the process of hydration 140 m^3/h)*

Note: the upper part of the figure shows the value of power consumption in GDPG-1 at the corresponding p_0 and compression of fuel gas in the amount of 2500 m^3/h.

From fig. 7-9 shows that for all analyzed types of presses the greatest influence on energy consumption has the value of the initial pressure of the fuel gas p_{1m}. For GDPG-1 GDPG-2 this effect is manifested by a change in the temperature of hydration T_h, which, in turn, depends on $T_0(p_0)$ for the thermodynamic cycle of the refrigerant: the lower the T_h, the greater the energy consumption in this cycle (Fig. 8, 9). The change in the initial temperature of the fuel gas T_{1m} affects to a lesser extent the energy consumption of the compressor booster and GDPG-1, and to a greater extent – on GDPG-2 (Fig. 7, 8).

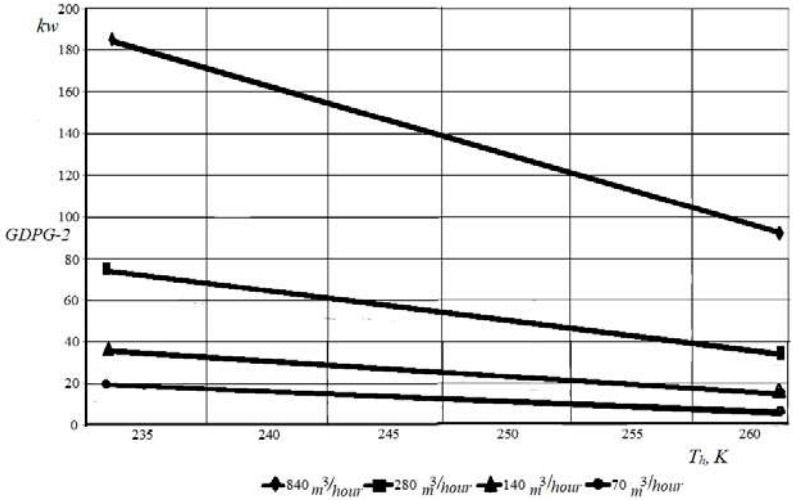

solid lines for $T_k(p_k)$ = 298 K, dotted – for $T_k(p_k)$ = 278 K

Fig. 9. *The dependence of the power of the propane compressor GDPG-2 on the temperature of hydration:*

A significant effect of T_{1m} on the energy consumption of GDPG-2 is manifested through the condensation temperature $T_k(p_k)$ of the refrigerant (it was assumed that it is equal to T_{1m} + 5 °C)

(Fig. 5), the increase of which leads to an increas in energy consumption in the refrigeration cycle and, accordingly, in GDPG-2 (Fig. 9).

Energy consumption in GDPG-2 is determined by the need for the formation of gas hydrates to provide fuel gas GTP only in the amount required for the period of its launch $G_{p.m.}$ and it will be 1/3 of the hourly demand D-336 with full supply of G_m. The power consumption of GDPG-2 decreases in direct proportion to the increase in the operation time of the pusher in the mode of fotmation of gas hydrates.

The pressure of the GDPG-2 has been resumed to change in direct proportion to the increase in the hour of the robot and the distillation unit in the mode of setting gas hydrants (Fig. 9).

In General, under comparable conditions for the considered values of the initial pressure of fuel gas 7bar$\geq P_{1m} \geq$ 1 bar and the compressed gas p_{2m} = 25 bar the energy consumption in GDPG-1 when compressin the gas hydrate is greater than with the compressor press (Fig. 7).

But, the energy consumptiopn in the GDPG-2, which produces compressed fuel gas only during the start-up period of the GTP, is almost an order of magnitude less than in the compressor amplifier (Fig. 8, 9).

In addition, when the initial T_{1m} is below the equilibrium temperature of hydration at the initial pressure of the fuel gas P_{1m} (for these cases, the state on the *T-p* diagram (Fig. 4) is shown to the left of the corresponding equilibrium lines A_iV_i three-phase system – "natural gas-H_2O_p-C_2H_5OH-natural gas hydrate") the heat of hydration formation can be removed to the environment without performing a reverse thermodynamic cycle.

In this case, in the GDPG-1, the consumption of electricity for compression of fuel gas will be less, than in the compressor press.

Conclusions. Developed and carried out a method for determining the energy consumption of gas hydrate fuel gas

injectors for the conditions of start-up and operation of GTP as part of turbocharger units of the oil industry. Energy consumption in compressor and gas hydrate fuel gas injectors is calculated on the example of GTP with engine D-336. The analysis of energy consumption for compression of fuel gas within the values of changes of its initial parameters important for practice is carried out: pressure from 1 bar to 7 bar , temperature – from -20 ^{o}C to + 20 ^{o}C.

It is shown that energy consumption for compression of fuel gas for the condition of start-up and operation of GTP can be only at a certain value of the initial temperatures anf pressures of fuel gas less in the gas hydrate press than in compressor.

However, in order to provide compressed fuel gas GTP only for start-up period, the power consumption in the gas hydrate pressurizer can be almost an order of magnitude less than in the compressor pressurizer, due to the important time differences in the formation and melting of gas hydrates. In further researches it is expedient to carry out the comparative analysis of effciency of use of a gas hydrate and compressor pressurizer under the condition of application for other gas-piston drive.

References:

1. Lisafin V.P. Gas turbine installations. Tutorial. Ivano-Frankivsk: IFNTUNG. 2013.192 p.

2. Kozorez A.I. Gas turbines and gas turbine installations. Tutorial. Odessa. ODAH, 2010. 62 p.

3. Kostyuk A.G., Sherstyuk A.I. Gas turbine installations. M: Higher school. 1979. 254 p.

4. Rakhmilevich Z.Z. Compressor installations. M: Chemistry. 1989. 272 p.

5. Makogon Yu.F. Hydrates of natural gases. M: Nedra. 1974. 208 p.

6. Pavlenko A.M., Kutniy B.A., Abdullah N.M. Analysis of conditions of formation and dissociation of gas hydrates. Bulletin of the Azov State Technical University. Mariupol. 2017. VIP. 34. P. 60-68.

7. Makogon Yu.F. Gas hydrates, history of study and prospects of development // Geology and useful minerals of the World Ocean. 2010. No. 2. P. 5-21.

8. Klymenko V.V. Science and technical bases of gas hydrate technology (thermodynamics and kinetics of processes, circuit solutoins): dissertation abstract of the doctor of technical sciences: 05.14.06. K: 2012. 40 p.

9. Onishchenko V.O., V.V. Klymenko Stagnation of gas-hydrate technologies in the oil and gas industry. Development and development of naphtha and gas genera. 2011. No. 4 (41). P. 5-8.

10. Klymenko V.V., Bosyi M.V., Parafiynik V.P., Prilipko S.O. Gas turbine drive with gas hydrate fuel gas pressurizer. Refrigeration equipment and technology. 2014. No. 4 (150). P. 37-40.

11. Klymenko V.V., Bosyi M.V., Smirnov A.V., Prilipko S.O. Analysis of energy consumpton in gas-hydrate fuel gas pressurizer for a gas turbine drive. Science Journal Geology. Girnitsvo. Naftogazov on the right. Energy. 2014. No. 1 (3). P. 241-25.

12. Klymenko V.V., Bosyi M.V., Lichuk M.V. Utility model patent. Ukraine. No. 104322 IPC F02C3/00 F25J1/00. The method of providing a gas turbine installation with fuel gas for the start-up period // u21506672; declared 07/06/2015; publ. 01/25/2016. bul. No. 2/2016.

13. Klymenko V.V., Bosyi M.V., Lichuk M.V., Parafinik V.P., Prilipko S.O. Utility model patent. Ukraine, №105840 IPC F02S9/00, F25J1/00 Fuel gas pressurizer to start the gas turbine unit // u201508638 stated 09/07/2015; published on 11.04.2016. bul. No. 7/2016.

14. Klymenko, V.V., Bosyi M.V., Prilipko S.O. Gas hydrate fuel gas pressurizer to ensyre the start of the gas turbine unit. Modern problems of refrigeration equipment and technology: X International Scientific and Technical Conference. Odessa. 11-12 September 2015: collection of abstracts. Odessa: ONAKHT. 2015. P. 179-182.

15. Klymenko V.V., Bosyi M.V., Lichuk M.V. Analysis of the energy efficiency of fuel gas presses for gas turbines installations. Collection of abstracts of the international scientific-practical conference "Problems of energy efficiency and automation in industry and agricalture". Kirovohrad: KNTU, 2015. P. 43-45.

16. Vysniauskas A., Bichnoi P.R. A Kinetic Study of Methane Hydrate Formation. 1Y Canadian Permalrast Conference. Calgary. 1981. p. 299-304.

17. Englezos P, Kalogerakis N, Dholabhai P.D. and Bisnhoi P.R. Kinetics of Formations of Methane and Ethane Gas Hydrates. Chem.Eng. Sci. 1987. 42. P.2647-2651.

§11.2 РОЛЬ ІНТЕГРОВАНОЇ ІНФОРМАЦІЙНО – ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ **(Стрельбіцький М.А.,** Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, **Равлюк В.В.,** Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, **Ваврічен О.А.,** Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, **Данилів Р.М.,** Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького)

Вступ. Аналіз основних напрямів державної політики з питань національної безпеки [1] показав, що практично кожний з них залежить від рівня інформатизації суспільства. Держава законодавчо закріпила власні пріоритети в інформаційній сфері, котрі полягають у підвищенні рівня координації діяльності правоохоронних органів, забезпеченні інформаційного суверенітету України; впровадженні новітніх технологій в інформаційній сфері; вжитті комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України, тощо.

Стратегією національної безпеки України [2] передбачені завдання політики національної безпеки у забезпеченні інформаційної безпеки, а саме впровадження сучасних засобів і систем захисту інформаційних ресурсів та забезпечення безпеки інформаційно-телекомунікаційних систем (далі - ІТС), що функціонують в інтересах управління державою, тощо.

Державна прикордонна служба, як суб’єкт забезпечення національної безпеки [1] зобов’язана дотримуватись загальних принципів, пріоритетних цілей, завдань і механізмів захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Вищенаведене виявляє необхідність у впровадженні нових засобів автоматизації управлінської діяльності прикордонного відомства та вдосконалення існуючих ІТС з метою протидії загрозам у інформаційній сфері. Таким чином, із розвитком інформаційної складової ДПСУ зростає актуальність і важливість проблеми забезпечення безпеки інформаційного ресурсу Держприкордонслужби, як суб'єкта забезпечення національної безпеки України.

Метою публікації є визначення ступеню впливу процесів інформатизації прикордонного відомства на складові національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз останніх здобутків у площині інформаційних технологій показує, що інформація та інформаційні технології являються ключовими ресурсами будь-якої держави [3], тому технології, що забезпечуватимуть безпеку цих інформаційних систем мають також важливе значення. Таким чином, забезпечення властивостей інформації як основоположною складовою інформаційної системи є актуальною проблемою.

Конфіденційність – одна із складових властивостей інформації, яка є вектором у визначені принципів та методів побудови захищених інформаційних систем [4–8], основним методологічним інструментом якої є методи системного аналізу та теорії прийняття рішення. Дані підходи вирішуватимуть завдання аналізу систем захисту інформації, що існують, а також завдання синтезу системи захисту інформації за визначеними критеріями [9].

Випадкові дестабілізаційні фактори, що впливають на систему захисту інформації, використовуватимуть методи теорії ймовірностей. Розв'язання завдань в теорії захисту інформації проводитиметься двома методами: формальним описом системи захисту інформації та неформальним і вирішуватиметься в рамках невизначеності.

Формальний опис системи захисту інформації передбачає визначення правил та меж політики безпеки та відповідно до них доведення теорем безпеки. Формальний опис доказу захисту інформації є підставою вважати її захист «гарантованим». Проте проблема полягає у протиріччі між вимогами і неможливістю побудови «гарантовано захищених систем» у класі відкритих систем[4, 10].

Структура системи захисту інформації її методи та способи описуються неформальним методом. Даний метод застосовується у раз коли застосування формальних методів є неможливим.

У відповідності до досліджень таких вчених як В. Богуш, В. Герасименк, В. Дудикевич, М. Згуровський, О. Корченко, Г. Конахович, В. Хорошко, що досліджують теорію захисту інформації та тісно пов'язують її з поняттями інформаційної безпеки та безпеки інформації.

Таким чином, для забезпечення інформаційної безпеки необхідно убезпечити від шкідливого впливу зовнішніх та внутрішніх загроз на інформацію, що підлягає захисту та елементи інформаційних систем.

Виконання завдань щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні пов'язано з боротьбою різновекторних інтересів інших держав. Сучасні інформаційні технології дають змогу державам реалізувати власні інтереси без застосування воєнної сили, послабити або завдати значної шкоди безпеці конкурентної держави, яка не має дієвої системи захисту від негативних інформаційних впливів.

За сучасних умов інформаційна складова набуває дедалі більшої ваги і стає одним із найважливіших елементів забезпечення національної безпеки. Інформаційний простір, ресурси, інфраструктура та технології значною мірою впливають на рівень і темпи соціально-економічного, науково-

технічного розвитку, тощо. Обсяг, швидкість та якість обробки інформації впливають на ефективність управлінських рішень правоохоронних органів. Спроможність своєчасно ідентифікувати загрози національної безпеки, здійснення їх моніторингу, прогнозування наслідків - безпосередньо залежать від ефективності використання інформаційної інфраструктури [11].

Виконання завдань, які покладені на ДПСУ в контексті інтегрованого управління кордонами, вимагає чіткої і злагодженої системи управління силами та засобами прикордонного відомства, розвиненої системи логістики та інформаційного забезпечення. На відміну від інших відомств, підрозділи прикордонної служби розосереджені по всьому державного кордону. Здійснення ними оперативно-службової діяльності (ОСД) передбачає використання інформаційного ресурсу прикордонного відомства, яке забезпечує здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення; ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону; координація діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України, а також діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон України [12].

Обробка такого роду інформації здійснюється в інтегрованій ІТС "Гарт". В залежності від типу інформації, її важливості, вимог щодо оперативності її обробки, в ДПСУ розробляються та впроваджуються ІТС які реалізують

автоматизоване виконання певного типу завдання. Враховуючи структуру ДПСУ, а саме чотирирівневу модель управління кожна із ІТС передбачає наявність функціоналу певного рівня.

Активне впровадження засобів автоматизації прикордонного відомства розпочалось у 1997 році із впровадження програмно-технічного комплексу автоматизації прикордонного контролю "Гарт-1/П". Процес інформатизації був і залишається досить інтенсивним. Так, на сьогоднішній час нараховується близько 20 ІТС та 10 підсистем, які забезпечують автоматизацію окремих напрямків діяльності прикордонного відомства.

Таким чином, загальна кількість засобів автоматизації постійно збільшується, що призводить до зростання актуальності проблеми забезпечення безпеки інформаційних технологій. Вищенаведене обумовлює наявність наступних факторів які впливають на:

різке збільшення обчислювальної потужності автоматизованих робочих місць (АРМ) при одночасному спрощенні їх експлуатації;

різке збільшення обсягів інформації, що накопичується, зберігається та обробляється за допомогою АРМ та інших засобів автоматизації;

зосередження в єдиних базах даних інформації різного призначення і різної належності;

високі темпи зростання парку персональних комп'ютерів, що знаходяться в експлуатації в самих різних сферах діяльності;

різке розширення кола користувачів, мають безпосередній доступ до обчислювальних ресурсів і масивів даних;

поширення мережевих технологій і інтеграцію нових ІТС;

інтеграцію інформаційних систем правоохоронних органів у єдиний інформаційний простір суб'єктів інтегрованого управління кордонами.

Аналіз впроваджених інформаційних, ІТС та підсистем і основних функцій ДПСУ показав тісну залежність між змістом оперативно-службової діяльності ДПСУ та складовими інформаційного ресурсу (див. табл. 1).

Вплив процесів інформатизації прикордонного відомства на складові національної безпеки України необхідно розглядати через призму поняття "прикордонної сфери національної безпеки", як частини сфери діяльності ДПСУ, через яку реалізуються загрози НБУ і явно або неявно виявляється можливість або наміри у завданні шкоди життєво важливим інтересам особи, суспільства або держави [13]. Враховуючи масштабну інформатизацію ДПСУ, як сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб прикордонного відомства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [14] визначено тісну взаємозалежність вищезазначених процесів через завдання ДПСУ із загрозами національної безпеки у інформаційній сфері, яка реалізована і в прикордонній сфері діяльності (див. табл. 2).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз окремих впроваджених ІТС та підсистем і основних функцій ДПСУ

Основні функції ДПСУ (подані скорочено)	Інформаційно-телекомунікаційні системи								Підсистеми				
	Гарт-1	Гарт-2	Гарт-3	Гарт-5	Гарт-8	Гарт-10	Гарт-12	Гарт-14	ЦСД	"Ризик"	"Порушник"	"Патруль"	"Аркан"
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1. Охорона ДК													
2. Здійснення прикордонного контролю													
3. Охорона суверенних прав України													
4. Ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності													
5. Участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції													
6. Участь у здійсненні державної охорони місць постійного і тимчасового перебування Президента України													
7. Охорона закордонних дипломатичних установ													
8. Координація діяльності військових формувань та правоохоронних органів													

Таблиця 2

Взаємозалежність основних завдань ДПСУ із окремими загрозами національної безпеки у прикордонній сфері

з/п	Основні реальні та потенційні загроз національній безпеці України	№ з/п (табл. 1) основних завдань ДПСУ
1	**Зовнішньополітична сфера**	
1.1	Посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав	1; 4
1.2	Спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав	4; 7; 8
1.3	Воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України	1-5; 8
2	**Сфера державної безпеки**	
2.1	Розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб	4
2.2	Загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян	1-4; 8
…		
2.8	прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України	1; 8
3	**Воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону України**	
3.1	Поширення зброї масового ураження і засобів її доставки	2; 8
…		
3.5	Нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося	4

Висновки. Своєчасне виявлення загрози можливе за умови наявності оперативної та достовірної інформації. Наявні

інформаційні, інформаційно-телекомунікаційні системи та підсистеми, які направлені на автоматизацію конкретних завдань ДПСУ, дозволяють значно підвищити оперативність та обґрунтованість прийняття управлінських рішень з питань нейтралізації загроз національної безпеки. Окремо в цьому аспекті необхідно виділити проблему забезпечення достовірності та конфіденційності інформації, що циркулює в прикордонному відомстві. Знайдені взаємозв'язки процесів інформатизації Державної прикордонної служби України та складових національної безпеки України у інформаційній сфері дозволяють стверджувати про наявність істотного впливу забезпечення безпеки інформаційного ресурсу прикордонного відомства на національну безпеку у прикордонній сфері, а відтак і на національну безпеку в цілому.

Список використаних джерел:

1. Закон України "Про основи національної безпеки України" Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003.

2. Указ Президента України "Про Стратегію національної безпеки України" .

3. Соснін О.В. Національні інтереси в інформаційній сфері. / О. В. Соснін // Віче 9 (2011): – С. 32-36.

4. Пфо, О. М. Основні проблеми теорії захисту інформації / О. М. Пфо // Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 23–25 листоп. 2016 р. – Кропивницький : КНТУ, 2016. – С. 151–152.

5. Малюк А.А. Теория защиты информации. – М.: Горячая линия - Телеком, 2012. – 184 с.

6. Куприянов А.О. Основы защиты информации. / А. О. Куприянов, А. В. Сахаров, В. А. Шевцов // Академия, 2007.

7. Загинайлов Ю.Н. Теория информационной безопасности и методология защиты информации. / Ю.Н. Загинайлов // Directmedia, 2015.

8. Котенко В.В., Румянцев К.Е. Теория информации и защита телекоммуникаций : монография / В.В. Котенко, К.Е. Румянцев // Изд. ЮФУ. 2009. – 369 с.

9. Ермакова А. Н. Анализ и синтез современных подходов к защите офисной информации / А. Н. Ермакова, Д. А. Бондарь, А. С. Печникова. // Моделирование производственных процессов и развитие информационных систем. 2012.

10. Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 року №939.

11. Указ Президента України "Про Доктрину інформаційної безпеки України".

12. Закон України "Про Державну прикордонну службу України" Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003.

13. Городнов В.П. та ін. "Теоретичні основи інформаційно-аналітичного забезпечення процесів охорони державного кордону (у контексті завдань національної безпеки України в прикордонній сфері): монографія / Хмельницький: Вид-во НАДПС України, 2009. – 473 с.

14. Закон України "Про Національну програму інформатизації" Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 27-28.

ODDÍL 12. CESTOVNÍ RUCH

§12.1 WINE TOURISM IN UKRAINE: FOREIGN EXPERIENCE AND DOMESTIC PRACTICE **(Chorna N.M.,** Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics)

Introduction. According to the results of the "Tourism 2020 Vision" study, published at the WTO conference in Lisbon in 1998, among the five most promising in the 21st century. types of tourism included thematic tourism. Yes, today many tourists are not interested in passive recreation on the seashore or visiting world-famous attractions. Instead, themed vacations are gaining more and more popularity. We are also talking about wine tourism, the interest in which is growing in parallel with the growth of the culture of wine consumption and the desire of consumers to buy quality wines.

At the same time, the scientific literature currently lacks analytical studies of the current state and trends in the development of wine tourism in Ukraine, its resource provision and the possibilities of its genesis for the near future. In this regard, as well as the growing popularity of wine tourism, it is important to analyze the corresponding potential of Ukraine, as well as to what extent it is currently used, what is the level of its development and what trends are inherent in it.

Results. As you know, wine is one of the first known beverages, and its production dates back to ancient times. People got their first wine almost by accident: the juice of a wild grape forgotten in a jug played, and they liked the resulting drink so much that soon they "forgot" about the juice again. And then again and so on.

Currently, there are a number of regions in the world where wine production has established traditions. So, in the Old World, the most famous wine-producing regions are France, Italy, Spain, Portugal, Hungary, which account for more than 70% of world production, in the New World - Australia, Argentina, Chile, the USA and South Africa. But, unlike the latter, the history of the wine industry in Europe is many times longer and richer, and the vineyard is rightfully considered a component of European cultural heritage.

As for the use of wine production traditions in tourism, similar practices were first applied at the beginning of the 20th century. in the wineries of France and Italy and were brought to perfection in less than a hundred years. With the release of the French films "A Good Year", "Return to Burgundy", visiting wineries and vineyards has become a dream for many tourists. Wine tours, accordingly, increased significantly, and in the leading "wine" countries of Europe, wine tourism routes began to be formed at an accelerated pace, i.e. "wine routes", with visits to vineyards, winemaking centers, wine castles, cellars, restaurants, etc.

Today, wine production and tourism are so closely intertwined that wine tourism is developing in all wine-producing regions without exception. Acquaintance with the technology of wine production, as well as its tasting on the territory of the winery, are the main components of wine tourism. In addition, wine tourism involves familiarization with the history, technology and culture of wine consumption, as well as participation in special thematic establishments and events, including wine cellars, wine exhibitions, competitions, festivals, etc.

Wine tourism is undoubtedly one of the most romantic types of tourism, and the peak of the so-called "wine tours" fall on September-October, when the harvest takes place and tourists have the opportunity not only to taste young wine, but also to participate

in the picking of grapes (in Italy and France, however, the grape harvest is harvested for five months and the "peak" wine tours is quite long). In addition to the wine itself, fans of wine tourism are attracted by the cultural landscapes of vineyards, architectural monuments, picturesque villages, chateaux, wineries, as well as a special atmosphere of communication with people in love with wine, enchanting holidays and a rich palette of tastes during tasting.

Wine tourism is based on the fact that wine should be tasted only at the place of its direct production, in order to firmly connect in one's memory and imagination the bouquet and taste of the drink with the mystery of its origin through the nature, history and spirit of the area, the technological culture of production, and also get to know the winemakers personally, learn about the age-old traditions of viticulture and winemaking, and its main principles are authenticity, attractiveness, consumption culture, complexity. Yes, most experts, as well as true connoisseurs of wine, insist that the drink should be tasted only at the place of its production, because each territory - terroir - has its own energy, accordingly, wine exported from the place where it grew and matured loses its unique taste and aroma; it is important that tourists get pleasure not only from tasting wine, but also from observing the technology of its production, premises, interior, dishes, etc. (the tourist should not only taste the wine, but also get visual pleasure from it, feel it to the touch); it is mandatory to observe wine etiquette, including moderation in wine consumption; the key to the success of wine tourism is the cooperation of wine producers with various entities of the tourist market in the direction of creating a complete tourist product and its promotion [1, p. 30-32].

In light of the above, the role of wine tourism in popularizing the cultural heritage of the region, as well as popularizing the products of local winemakers, seems to be unquestionable. Thus, when visiting a particular wine region, tourists get acquainted with the traditions of wine production in it, and they relate not only to

the methods of processing grapes and wine production, but also to various customs related to the collection of grapes, their processing into juice, etc. d. In turn, from the point of view of the regions and localities where grapes are grown, tourists' interest in wine and winemaking makes it possible to preserve these customs. In addition, a characteristic type of "cultural landscape" is associated with the cultivation of grapes, which is superimposed not only on winemaking, but also on a certain type of urban development, planning of structures and buildings. Therefore, wine tourism contributes to the maintenance and strengthening of the cultural landscape [2, p. 35].

As for the promotion of the products of local producers, wine tours allow them to increase the recognition of their products, their popularization on the national and international markets, as well as the increase of production volumes. Additional economic and social benefits to local communities are also evident. Thus, more and more often, wine tourism is perceived as a key element of the sustainable development of wine-growing regions, a powerful socio-economic factor for the stabilization of local economic development, preservation of labor and production potential. For example, the city of Bordeaux (France), which for 30 years was a "dirty gray city" with a flow of tourists at a zero level, today is the universally recognized capital of wine and wine tourism, which is visited by more than 4.3 million tourists per year, more than 600 thousand of which arrive at the summer wine festival and uncork about 65,000 bottles.

In Ukraine, the traditions of viticulture and winemaking are quite ancient: in the southern part, they date back to the IV century. to n. e., and in the northern - IX century. However, in connection with M. Gorbachev's anti-alcohol company, in 1986-1989, more than 60,000 hectares of vineyards were uprooted on the territory of Ukraine, and the industry suffered significant costs. The production of wine in Ukraine experienced a significant intensification only in

the early 2000s, and it is precisely from that time that the development of wine tourism in our country began.

Currently, wine tourism is gaining more and more popularity in all wine-producing regions of Ukraine, especially in Transcarpathia and in the Northern Black Sea region, the climate of which is particularly favorable for growing grapes and creating a delicious drink. Thus, special wine itineraries are formed, tasting rooms and wine museums are opened at wineries, tours are developed with visits to production and vineyards, tastings and participation in wine festivals, etc. Regarding special wine itineraries, for example, on the website of the NavkoloUA Travelers Club, there are seven of them - different corners of Ukraine, with established and emerging winemaking traditions [3], the TravelYourWay company offers the development of individual and group wine tours in the wine-growing regions of Ukraine taking into account the wishes and requests of tourists [4], and most of the domestic tourist operators of Ukraine have in their assortment tours, the itineraries of which provide visits to wineries with wine tastings, participation in wine festivals, etc.

As you know, the first wine routes in Ukraine were developed and presented by wineries in the southern regions of Ukraine. It is, in particular, about the collaboration of the All-Ukrainian Association of Winemakers and Sommeliers, as well as the School of Sommeliers LLC "Master-Class" and the Institute of Tourism of the Federal University of Ukraine, which resulted in the development of wine tours in 2007 with the participation of the Shabo Winery, Odesa Champagne Winery, Odesa cognac factory TM "Shustov", trademark "Guliyev wines", trademark "Kolonist".

Later, a wine route through Transcarpathia was developed, which united 12 wine cellars and tasting rooms of the best winemakers, which welcome visitors with the aim of popularizing Transcarpathian wines.

In 2020, the enogastronomic route "The Road of Wine and Taste of Ukrainian Bessarabia" appeared, 900 km long and with 36 locations, including unique wineries, craft cheese factories, a snail eco-farm and Odesa eco-homesteads. The wine component of the route is represented by the "Kolonist" family winery, the "Shabo" wine culture center and the Vinaria wine cellar.

Similar to foreign countries, both powerful production enterprises and small craft producers work on the Ukrainian wine market. And if the products of the former are widely represented in trade networks, the latter's main sales channels are individual sales from cellars, at wine exhibitions and festivals, as well as in HoReCa. According to available information, in 2020, Ukrainian winemakers produced 119 million liters of wine, 14,4 million liters of which were exported [5].

At the same time, despite the existing successes, the area of vineyards and the volume of wine production in Ukraine is decreasing from year to year, while the import of the drink is growing rapidly (in 2020, compared to 2019, the growth was 22%). Under such conditions, the creation of a wine cluster and the implementation of the best foreign practices in its activities seem to be fully justified. The ones that deserve the most attention, in our opinion, are the Napa Valley wine cluster in California (USA) and the Bordeaux wine cluster (France).

As you know, the history of the wine cluster "Napa Valley" began in the early 1960s with the union of several local winemakers who realized that by joining forces and creating a common trademark, it would be easier for them to succeed in the market. The prosperity of the joint business was significantly contributed to the innovations of American specialists in the field of technology, the acquisition of American scientists in the field of economics, management and marketing, as well as the European traditions of viticulture and winemaking, which the founder of the cluster, R. Mondavi, got to know in Europe. Later, cooperation

with the cluster included the University of California, which launched an educational program in winemaking, special committees of the California Senate, and tourism institutions. Today, the Napa Valley cluster unites 220 vineyards with an area of 12,000 hectares and 250 wineries, the 10 largest of which account for 80% of production, as well as 680 wine cellars and several thousand independent winegrowers, and is visited by about 5 million tourists every year , first of all, for the purpose of inspecting vineyards and tasting wines. In addition, about 100 wineries currently offer their guests art shows or fine arts museums, 65 wineries have restaurants, and more than 50 wineries offer music and theater productions. At the service of wine tourists, in addition, are wine master classes and seminars, unique architecture and an incredible atmosphere that preserves the spirit of the previous era [6]. As for the economic effect of the cluster's activity, it is obvious: a bottle of wine labeled "Napa Valley" costs an average of $10 more than identical wines from neighboring California valleys.

The Bordeaux wine cluster is mature, with the center of the same name, which is the wine capital of France. Currently, it has 15,000 productive vineyards with a total area of 120,200 hectares, and about 9,500 winemaking enterprises of primary and secondary winemaking, which form the core of the cluster, as well as auxiliary productions, trading, financial, management and consulting companies, research and educational institutions of various levels, a number of government and public organizations. Among the factors that determine the specificity of the Bordeaux wine cluster and the success of its activities are favorable agro-climatic conditions and soil cover, an established tradition of growing technical grape varieties that dates back to the times of the Roman Empire, employment in seasonal work (pruning of vineyards and harvesting) exclusively local population, for whom viticulture and winemaking is a traditional occupation, the

development of specialized educational and scientific institutions (Institute of Enology of the University of Bordeaux, Bordeaux Wine School, School of Wine Business), which are a defining component of the cluster, the most developed information infrastructure in the world, thanks to which communications between members cluster and consumers are quite intensive. In addition, the fact that the traditions of viticulture and winemaking in the Bordeaux region are quite old, and the local demand in this connection is very demanding, contributed significantly to the successful expansion of local wines to the world market. As a result, the red wines of Bordeaux in general and the white wines of the Sauternes region are considered benchmarks in the world, and their consumption requires a special atmosphere and sophistication. This strategy is particularly beneficial for doing business in the HoReCa sector and provides about half of the cluster's profits. In general, the Bordeaux wine cluster is the largest in the world in terms of export volumes in natural terms (1.5% of all world wines) and the third (in monetary terms) after the Cognac and Champagne regions [7].

As for wine tourism in Bordeaux, it seems to have no equal in the world in terms of available opportunities. Bordeaux is a world of grand châteaux and cognac houses, respectable wines and estates, barons and queens, foie gras and oysters. Bordeaux is also home to various exhibitions, festivals, conferences and auctions of various levels held several times a month. Successful marketing, love for the native land, the symbol of which is vineyards for many centuries in a row, and colossal work have provided the region with unprecedented prosperity: Bordeaux, which for 30 years was a "dirty gray city" with a flow of tourists at zero level, today is the universally recognized capital of wine and wine tourism, which is visited by more than 4.3 million tourists per year, more than 600 thousand of whom come to the summer wine festival and uncork about 65 thousand bottles.

Currently, there is no wine cluster in Ukraine, and the development of wine tourism is connected exclusively with the activities of wine-making enterprises, some of which independently or in cooperation managed to achieve considerable success in this direction. So, for example, in 2007, the All-Ukrainian Association of Winemakers and Sommeliers, as well as the Sommelier School of LLC "Master-Class" together with the Institute of Tourism of the Ukrainian State University, started developing wine tours in Ukraine. The winemaking enterprises of the southern regions of Ukraine were involved in the project - the Shabo winery, Odesa champagne wine factory, Odesa brandy factory Shustov TM, Guliyevych TM, Kolonist TM. Later, a wine route through Transcarpathia appeared, developed by the National Scientific Center "Institute of Viticulture and Winemaking named after V.E. Tairov" on the initiative of the Union of "Private winegrowers and winemakers of Transcarpathia" and with the participation of the famous winemaker O. Kovach and several other local enthusiasts. The Transcarpathian Wine Route has united 12 wine cellars and tasting rooms of the best winemakers, which welcome visitors with the aim of popularizing Transcarpathian wines. In 2020, the enogastronomic route "The Road of Wine and Taste of Ukrainian Bessarabia" appeared, 900 km long and with 36 locations, including unique wineries, craft cheese factories, a snail eco-farm and Odesa eco-homesteads. The wine component of the route is represented by the "Kolonist" family winery, the "Shabo" Wine Culture Center and the "Vinaria" wine cellar.

The development of wine tourism in Ukraine is marked by the holding of festivals and wine festivals: "Red wine" (Mukachevo), "White wine" (Berehovo), "Sunny drink" (Uzhgorod), "Ugochanska loza" (Vynohradiv), "Transcarpathian Beaujolais" (Uzhhorod), "Kyiv Food and Wine Festival" (Kyiv), "Cheese and Wine Festival" (Lviv), which have already become traditional and seriously loved by tourists.

And most importantly, wine tourism in Ukraine is significantly helped by the improvement of the quality of local wines, the improvement of wine culture and the popularization of Ukrainian wine in Ukraine. Thus, more and more wine producers present their wines at international competitions and win prizes (Winery of Prince P.M. Trubetsky, Wine House "SHABO", Winery Complex "Chateau Chizai", Winery Enterprise "Cotnar", etc.).

The policy of Ukrainian wine consumption in Ukraine is also supported by the Association of Sommeliers of Ukraine (hereinafter - ASU), which in 2019 initiated the implementation of the non-commercial project "Wine Guide of Ukraine". Aimed at the development and popularization of Ukrainian winemaking, the project aims not only to tell about the fact that there is good wine in Ukraine, but also to introduce the country's residents to it. So far, more than 780 popular wines from almost 200 national producers have been evaluated by ASU specialists, and three volumes of the printed edition have been published based on the results of the work.

The educational mission is also successfully implemented by the Chabot Wine Culture Center and Chateau Chizay Academy, working to improve wine culture, hospitality and tourism.

Conclusions. Currently, wine tourism is one of the most promising branches of the tourist market of Ukraine, and the prospects for its development are directly related to the availability of relevant potential in many regions of the country, as well as the growth of the culture of wine consumption and the desire of consumers to drink only high-quality wines. Provided a well-constructed campaign to popularize Ukrainian wine, our state is capable of turning into a "wine mecca" and a powerful center of wine tourism in the near future.

The activities of the clusters can be beneficial for this. In the wine industry, clusters exist in many countries of the world, and largely thanks to them, these countries are currently leaders in wine

production and export. In addition, the activities of wine clusters significantly contribute to the development of wine tourism. Due to the lack of winemaking clusters in Ukraine, wine tourism currently does not use all available opportunities. In connection with the above, it seems appropriate to refer to the foreign experience of wine clusters and its adapted use in Ukraine.

References:

1. Іванов С.В., Домарецький В.О., Басюк Д.І. та ін. Винний туризм : підручн. Камянець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2012. 472 с.

2. Москаленко Д.М., Сильчук Т.А., Зуйко В.І. Розширення інноваційних послуг у сфері туризму. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 58-2. С. 33-38. URL : http://bses.in.ua/journals/2020/58_2_2020/8.pdf (дата звернення: 17.07.2022)

3. Винні тури. URL : https://www.navkoloua.com/tours-ukraine/wine-tours/

4. Винний туризм. URL : https://travelyourway.com.ua/ua/planirovanie-samostoyatelnyh-puteshestvij/poleznye-melochi-v-poezdke/vinnyj-turizm/

5. Виноробство в Україні: сучасний стан і перспективи. URL : https://agropolit.com/blog/475-vinorobstvo-v-ukrayini-suchasniy-stan-i-perspektivi

6. Виноробний кластер. Каліфорнія. США. URL : https://www.eno.org.ua/vynorobnyi-klaster-kaliforniia-ssha/

7. Руднєва М. Г. Виноградарсько-виноробний кластер Бордо – суспільно-географічна характеристика. *Географія та туризм: наук. зб.* 2012. Вип. 23. С. 184-190. URL : http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk23/v2340.pdf

§12.2 ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ
(Бригілевич Г.М., Львівський Національний Університет імені І. Франка)

Вступ. Туризм як соціально-економічний феномен — один із визначників загальносвітового ВВП. Так, за оцінками Світового банку (2020 р.), щорічний внесок туризм-індустрії до «загальносвітових економічних фондів» становить від 4,5 до 5 трлн. доларів США відповідно.

Відносна стабільність та плановий розвиток міжнародної туристичної індустрії спостерігався до 2019 року включно. Початок 2020 року — пандемія COVID-19 — поставила на порядок денний питання туризм-стратегічних, туризм-підприємницьких та туризм-інформаційних видозмін задля збереження привабливості та економічної окупності світового туризм-сектору. Відповідальність за дані ітерації було покладено на галузеві державні органи, проте більшою мірою — на туристичні агенції, туристичні організації, туристичних операторів та ініціативні туристичні організації-підприємства (за прикладом ЄС — EDEN, Європейська мережа доступного туризму та ін).

Актуальність стратегічного туризм-планування отримала новий підтекст в умовах збройної агресії РФ проти України від 24.02.2022 р. Економічні, соціальні та суто туристичні наслідки — відтік іноземних туристів із України, підвищення цін на авіапаливо (та, відповідно, авіаквитки) до найбільш туризм-активних дестинацій ЄС, закриття повітряного простору над Україною та зменшення туристичного попиту від країн-сусідів — Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії та ін. (як до України, так і до країн Європи) — свідчать про новий «маркетологічний виклик», що можна унормувати шляхом

проактивної комунікації формату B2C (business-to-consumer), ініційованої туристичним агенціями, операторами та галузевими компаніями.

Вищезазначені проблемні туризм-тенденції вимагають вибіркової стратегізації міжнародного туристичного ринку в його економічному аспекті.

Тематика концептуалізації міжнародного туризм-ринку – – один із пріоритетів науково-доктринальних наративів вітчизняних та зарубіжних науковців. Корисними для дослідницького туризм-поля є роботи І. Саух, Р. Волчецького, Т. Гакала, О. Бартошук, Е. Клейтона, Н. Вібісоно, О. Каікари та ін. Роботи вищенаведених дослідників розкривають понятійно-категоріальні основи «міжнародної туристичної стратегізації» — в тому числі, крізь призму огляду внутрішніх туризм-ринків деяких розвинених країн світу та виявленням фактів їх кореляції зі «світовим туристичним полюсом».

Мета матеріалу — на основі наявних науково-теоретичних поглядів сформувати ефективну стратегію функціонування для туризм-підприємств міжнародного сектору (із урахуванням обставин економіко-соціальної нестабільності).

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що ефективна туризм-стратегія за своєю сутністю — сукупність соціальних, маркетингових та ситуативно-економічних прийомів (знижок, програм лояльності, заохочень), що дозволяють сформувати певну туризм-клієнтську базу.

З огляду на вищевикладене, доречно пригадати позицію М. Портера, котрий поєднував явища глобалізації із необхідністю створення т. зв. «стратегічної думки». Остання є відповіддю (реагуванням) на чинники економіко-соціальної та громадянської нестабільності, що чинять регресивно-негативний ефект на фінансову успішність бізнесу [1].

Туризм, як ризик-індукований та ризик-залежний бізнес (загрозами є погодні умови, епідеміологічні умови, стан НС в

окремих регіонах, геополітична та світова економічна ситуації) якнайбільше потребує вмотивованого маркетингового управління.

Міжнародно-туристичний аспект впровадження функції туризм-управління є контраверсійним. Відносні спроби було здійснено лише в ЄС.

Так, EDEN (European Destinations of Excellence) виступає неприбутковим проєктом (організаційно-правова форма — підприємство), що пропагує практики сталого туризм-розвитку в країнах Європи, що розвиваються, а також — розробляє концепції «відносної туристичної незалежності від економічних видозмін» (де-факто, механізми фінансової амортизації). В свою чергу, Європейська мережа доступного туризму (ENAT — European Network for Accessible Tourism) пропагує запровадження доступних туризм-послуг, туризм-продукції, туризм-розміщення тощо — як на рівні ЄС, так і на рівні Європи та світу загалом. Крім того, до компетенції ENAT віднесено «підтримку, розробку та поширення належної туризм-політики та практики задля формування економічно доступного туризму для ЄС та інших держав» (non-EU countries) [2,3].

Не дивлячись на позитивний підтекст створення та компетенції EDEN та ENAT, статус останніх як неприбуткових організацій (підприємств) породжує рекомендаційність та диспозитивність їх діяльності — відтак, сприяє стратегізації туризм-економічного ринку лише на теоретико-доктринальному рівні.

Однією із проблем міжнародного туристичного розвитку є відсутність належної кореляції профільних органів певної країни із міжнародними туризм-організаціями або аналогічними галузевими туризм-органами інших країн. Приклад України демонструє, що ДАРТ (Державне агентство розвитку туризму), діяльність котрого спрямовується та

координується Міністерством інфраструктури України, недостатнім чином підлаштовує власну діяльність під євростандарти, закладені Європейською туристичною комісією (ETC — European Travel Commission) та ін. Результатом цього є інфраструктурна стагнація, зменшені обсяги фінансування та відмова туристів від відвідування України як ресурсно-привабливої туристичної локації (за умови її економіко-фінансової доступності як мандрівної дестинації).

Подібні туризм-неузгодженості зумовлюють наукову активність в області розробки міжнародної туризм-підприємницької ефективності.

Досліджуючи питання стратегічного розвитку туристичної галузі, О. Бартошук [4], посилаючись на вищезгадане дослідження М. Портера, виокремила т. зв. «ідеальні риси стратегії туризм-розвитку» в туризм-компаніях та туризм-підприємствах. До них віднесено : формування понятійно-правильних аспектів впровадження туризм-нововведень; встановлення модельно-манерних концепцій туризм-підприємництва; розробка планово-хронологічної структури приваблення клієнта (туриста) туристичною компанією, установою та / або організацією; перспектива розширення (експансії) туризм-послугової сфери у випадку соціально-клієнтського схвалення тощо.

Відтак, застосування подібної стратегії міжнародними туризм-підприємствами повинно передбачати інтерес споживача (туриста), формуючи на основі певного соціально-маркетингового дослідження план дій щодо впровадження теорії B2C (business-to-consumer) задля економіко-фінансової ефективізації туризм-галузі.

Семантичною із окресленою позицією є науково-дослідницький погляд А. Печенюк [5], котра під час аналізу економічної стратегізації сільського зеленого туризму

запропонувала розглядати туризм як ресурс поповнення фінансово-економічних активів (фондів) світового співтовариства. Наукиня відмітила, що єдиним способом туризм-управління в умовах глобальних викликів та загроз є об'єднане управління. Міжнародний компонент подібного управління — наявність Всесвітньої туристичної організації (UNWTO — United Nations World Tourism Organization) як конструктора певної «загальносвітової туристичної політики».

Варто розуміти, що під глобальним (об'єднаним) управлінням авторка пропонує розглядати міжнародну організаційно-інституційну туризм-кооперацію. За такою концепцією, досить легко визначити статус ЕТС як комісії, що спрямовує та координує туризм-діяльність країн-членів та країн-нечленів ЄС, а також — правовий статус UNWTO як наддержавно органу туристичної стратегізації. Проте правова природа підприємств (комерційних та некомерційних) туристичного сектору залишається невизначеною.

Туристичні агенції, туристичні організації та туристичні оператори — суб'єкти господарювання, що займаються наданням туризм-послуг (тури, послуги розміщення, екскурсійні відвідування, відвідування тематичних локацій) на комерційно-прибутковій основі. Відповідно, маємо розглядати туризм-підприємництво крізь призму обопільної вигоди : туризм-посередників та держави (а саме — державних та місцевих фондів).

Розглядаючи проблему непідлаштованості світового туризм-сектору до глобальних загроз, Н. Вібісоно у власному дослідженні [6] відніс до чинників постковід-відновлення сфери подорожей її «технологізацію». За логікою автора, саме відповідність цифровим викликам — можливість прозорого онлайн-бронювання дестинацій; вільної комунікації клієнта та надавача послуги (туризм-агенція / оператор); прозорість туристичної інформації, розміщена на Інтернет-сторінках —

визначники т. зв. «сталого туристичного розвитку». На переконання дослідника, економічний негатив COVID-19 для туризм-сфери може бути нівельовано шляхом «задоволення потреб туристів, захисту та збільшення (розвиток) майбутніх туризм-можливостей шляхом формування економіко-фінансово привабливого, прибуткового рекреаційно-розважального середовища». Конгломерація означених стратегій визначається дослідником як «передумова розширення економіки, розподілу туристичного впливу, економічних приватних та публічних багатств (компанії та державні фонди), власне фінансовий розвиток та генерація доходів (надходжень) до бюджетів країн».

Варто погодитися із даним концептуальним науково-доктринальним твердженням : статус туризму як генератора світового ВВП зумовлює необхідність його розуміння як економічного активу — як суспільства (споживач послуги), так і туризм-підприємств (надавач послуги). Кінцевим бенефіціаром (вигодонабувачем) за окреслених умов виступає держава — адже відбувається наповнення відповідних фінансових фондів, що враховується при формуванні щорічних бюджетних планів.

Водночас, додаткової дискусійності на часі набуває питання фінансової спроможності середньостатистичного туриста (average tourist) як потенційного клієнта : адже саме попит формує пропозицію. В умовах глобальних кризових явищ, спричинених військовою агресією РФ проти України, туристичним агенціям (підприємствам) складніше знаходити «спільний знаменник» із мандрівниками. Даний аспект має як філософський, так і соціально-економічний підтекст генерації : наукові позиції М. Беднарчик, А. Малаховського та Є. Вжендибль — Скульської [7] демонструють, що глобальний туристично-економічний розвиток — наслідок не лише

секторальної, але й загальнонаціональної та загальносоціальної купівельної спроможності.

Вищенаведена конотація підтверджує зв'язок туризму із факторами геоглобального ризику. За таких умов, робота туристичного оператора повинна кореспондувати актуальним економічним видозмінам та пропонувати реальну фінансово-цінову політику. Це — наріжне питання, адже туризм не є сферою критичної затребуваності (як-от продукти харчування, лікарські засоби, одяг). Диспозитивність туризму породжує нерегулярність використання туризм-послуг населенням та необхідність формування концепцій приваблення потенційного клієнта.

Інструменти залучення клієнтської туризм-аудиторії агенціями, операторами та компаніями свого часу повноцінно досліджувалися Е. Клейтоном. Автор зауважив, що уміле застосування т. зв. «теорії трейд-офф» (рекламного продажу) дозволяє туристичному посереднику сформувати «оперативну клієнтську базу» та нагромадити достатню кількість потенційних користувачів туризм-послугами. Адвертайзинг туризм-продукції (турів, екскурсій, одноразових / багаторазових розміщень) має базуватися на основних тенденціях маркетингу — врахування попиту, психології потенційного туриста та поточних економіко-фінансових можливостей населення (короткочасне ситуативне планування) [8].

Додатковим вашингтоном, що потребує точкового запозичення сучасними туристичними агенціями — особливо в умовах COVID-19 та геоглобальної політико-економічної кризи, спровокованої військової агресією РФ проти України — варто визначити «комунітивний розвиток туристичного сектору». Описуючи даний підхід, А. Марзукі визначив одним із елементів позитивного економічного впливу «ефективізацію циркулярної економіки» на місцевому рівні, що є прямою

передумовою загальноекономічного розвитку певної країни («комунітивний підхід» — від комуна, себто община – з англ. — community development strategy) [9].

Вищезазначеним підтверджується декілька фактів. По-перше, туризм-індустрія — соціально-економічне явище, що генерується, продукується та розвивається туристами та профільними туризм-інфраструктурними ініціативними виконавцями (туристичні компанії, готельний бізнес на місцях тощо). По-друге, туристична сталість окремої країни не є рівномірною та «регіоналізується» залежно від природно-ландшафтних кондицій певної дестинації (території). Крім цього, циркулярна економіка як лейтмотив фінансової стратегізації може і має виступати генератором туризм-проактивного концептуального розвитку, що координується власне туристичними підприємствами. І найголовніше — вдала місцева (регіональна) туристична політика — попередник не лише загальнодержавного, але й міждержавного (міжнародного) туристичного співробітництва, кінцева мета якого — протидія негативним економіко-фінансовим викликам (COVID-19 і закриття кордонів, відміна авіасполучення, тотальні локдауни, обмеження роботи кафе, ресторанів, закладів розміщення (готелів, апартаментів, хостелів тощо; військова агресія РФ проти України та похідні економіко-туристичні втрати — як в Україні, так і у ЄС).

Кризове управління туризм-сферою в умовах економічної нестабільності ускладнюється процесами валютної девальвації, інфляції та ослабленням економічного зростання. Фактично, даний фактор є більш глобально-державницьким, аніж неплатоспроможність окремих туристів / клієнтів — адже гальмує процеси гіпотетичного посткризового виходу із туризм-кризових явищ. Туристичні агенції, компанії та підприємства формують власні туристичні розписи відповідно економічної ситуації в окремій країні — наприклад,

досвід України демонструє, що туризм-посередництво в умовах війни втрачає свою актуальність внаслідок обмеженої кількості відносно безпечних дестинацій, а найголовніше — підвищення мінімальних цензів клієнтсько-послугової комісії, що емітується туристичними агенціями як сплата власні послуги.

Висновки. Аналітична робота щодо аспектів формування стратегії кризово-економічного туризм-підприємства дозволила дійти наступних умовиводів.

По-перше, туризм-підприємництво (як і увесь туризм-сектор) є надзалежним від зовнішніх загроз (COVID-19, військова агресія РФ в Україні тощо) та має формуватися залежно від економічних можливостей потенційної клієнтури. Неплатоспроможність туристів, викликана загальносвітовою соціально-економічною кризою (причини, як і раніше, пандемія та війна Росії проти України), породжує втрату попиту — та, як наслідок, втрату туристичної пропозиції.

По-друге, туризм був, є та залишається своєрідним «конструктором» як партикулярно-національного, так і загальносвітового ВВП. Подібний його статус надає карт-бланш туристичним агенціям та компаніям на формування «попитових пропозицій», що здатні задовольнити актуальні туристичні потреби пропорційно актуальним туристичним можливостями клієнтів-туристів.

По-третє, важливого значення за будь-яких умов набуває проєкція «туризм-адвертайзингу» — трейд-офф пропозицій формату B2C (business-to-consumer), що спрямовані на врахування попиту, психології потенційного туриста та поточних економіко-фінансових можливостей населення (короткочасне ситуативне планування).

На думку автора, саме вищеокреслені концептуальні підходи — своєрідна «ідеальна модель» політики туризм-компаній, що потребує вмілого, вибіркового та контекстного застосування в умовах соціально-економічних невизначностей.

Список використаних джерел:

1.Porter, M. E. Competitive Strategy. — Free Press. — New York, 1980. — 396 p.

2. European Union. EDEN (European Destinations of Excellence). — EU official website // Режим доступу : https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/tourism/eden_en

3. ENAT. European Network for Accessible Tourism. — ENAT official website // Режим доступу : https://www.accessibletourism.org/

4. Бартошук, О. Концептуальні підходи до формування стратегії розвитку туристичної галузі. — Економічний часопис–XXI : Економіка та управління національним господарством, 2012. — № 3 (4). — с. 38-41.

5. Печенюк, А. Формування стратегії розвитку сільського зеленого туризму : канд.дис. 08.00.03. — ПДАТУ : Кам'янець — Подільський, 2018. — 225 с.

6. Wibisono, N. A New Strategy Approach to Sustainable Tourism Development : Moving Beyond from Pandemic Outbreak Through Tourism Technology. — Advances in Engineering Research (№ 204), Atlantis Press, 2021. — p. 579 – 586.

7. Bednarczyk, M., Malachovsky, A., Wszendybyl – Skulska, E. Strategic Directions of Tourism Development. — Jagiellonian University Press, 2013. — 168 p.

8. Clayton, A. Strategies for Sustainable Tourism Development : The Role of the Concept of Carrying Capacity. — Tourism in Caribbean, 2002. — № 51 (1). — p. 61-98

9. Marzuki, A. Community Development Strategies for Tourism Development in Langwaki Islands, Malaysia. — IntechOpen, 2016. — Режим доступу : https://www.intechopen.com/chapters/50191

ODDÍL 13. HISTORICKÉ VĚDY

§13.1 YAROSLAV BEM A STUDIUM STAROVĚKÝCH DĚJIN ZAKARPATÍ **(Pavlo S.P.,** Institutu ukrajinských studií pojmenovaný I. Krypyakevych, **Pavlyshyn L.V.,** Užhorodská národní univerzita**)**

Úvod. Při vstupu Zakarpatí do první Československé republiky (1919–1939) se minulostí regionu zabývali nejen místní historikové a archeologové, ale i českoslovenští vědci. Patří mezi ně jméno Jaroslava Béma (8. 3. 1901 – 6. 12. 1962), jehož tzv. zakarpatské období činnosti je dosud nedostatečně prozkoumáno.

Prezentace hlavniho materiálu. Z biografických údajů je známo, že Jaroslav Bém se narodil ve městě Holešov, v letech 1918 - 1922 studoval na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze [2, s. 450 – 451]. Ve zdech této úctyhodné vzdělávací instituce projevil budoucí vědec touhu dozvědět se o starověkých epochách. Zde udělal své první kroky v archeologii prostřednictvím komunikace a mentoringu světoznámého slavisty Lubora Niederleho.

Od roku 1924 po absolvování vysoké školy Jaroslav Bém působil v Archeologickém ústavu v Praze, v letech 1939 až 1962 na pozici vedoucího. V roce 1952 byl zvolen akademikem ČSAV a v letech 1952 až 1956 působil jako místopředseda akademie [2, s. 450 – 451]. Zároveň vyučoval na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy, od roku 1946 jako docent a poté profesor.

Během práce v Archeologickém ústavu si mezi prioritní oblasti výzkumných zájmů vybral oblast Horního Potyssia – oblast kontaktů východoevropských a středoevropských kultur a civilizací. Archeologický ústav jej vyslal do Podkarpatské Rusi, aby se zde seznámil s archeologickou sbírkou Mukačevského zemského muzea, otevřeného v roce 1929 [3, s. 34]. Počítalo se

také s poskytnutím kvalifikované pomoci při provádění terénního výzkumu v regionu. Právě zde ve 20. a 30. letech minulého století studoval starožitnosti různých epoch, které vycházely z přísné vědecké metodologie.

V roce 1929 prováděl J. Bém průzkumné práce na hoře Gompolog ve vesnici Dyida, okres Berehovo, na místě sídliště tysopolgarské kultury (4000/3900 - 2800/2700 př. n. l.), kde byly vykopány tři objekty [4, s. 1-9]. Z fragmentárního materiálu se podařilo rekonstruovat dvě mísy se zobáčkovitými výčnělky na stěnách a jednu malou misku s kulovitými výstupky na konvexní části. Obecně byly keramické nálezy bohaté na zlomky se zobáčkovitými oušky, které patří k nádobám s dutou paletou. Samostatnou a zcela odlišnou skupinu keramického materiálu tvořily zlomky nádobí bádenské kultury. Zajímavým nálezem byl měděný sekeromlat [4, s. 8].

Podle J. Béma se doba měděná a starší doba bronzová na Zakarpatí nemohla skutečně rozvíjet tak, jak tomu bylo v západní Evropě, kvůli nedostatku surovin - měděných rud. Proto zde bylo toto období mnohem kratší než v jiných evropských zemích.

Přechodné období z neolitu do doby bronzové v Horní Potyssi představovala, podle J. Béma, kultura Bodrog-Keresztur. Kromě keramiky se tato kultura vyznačovala přítomností měděných nástrojů, zbraní, šperků [4, s. 9].

Značnou pozornost věnoval český učenec starožitnostem z období neolitu Zakarpatí. V té době známá sídliště, objevená T. Lehotským, byla podrobena celoplošným vykopávkám. V roce 1929 zahájil první ředitel mukačevského zemského muzea J. Jankovič, za účasti J. Béma, vykopávky neolitického sídliště na Malé hoře v Mukačevu [6, s. 20 – 31].

Již první průzkumy ukázaly, že sídliště bylo opevněno valy a příkopy. Jeho obyvatelé žili v zemljankách hlubokých 1,5 až 2 m a širokých 6 až 10 m. Boční stěny a střecha byly postaveny z větví a pokryty hlínou. Uprostřed domu bylo ohniště, oddělené zdí

spletenou z větviček. Po stranách stěn obytné jámy stály pohovky [13, s. 17].

V počáteční fázi studia neolitické oblasti se badatelům samozřejmě nepodařilo zjistit kulturní příslušnost osídlení na Malé hoře. Ale na základě podobností v keramice bylo navrženo, že souvisí s keramikou neolitického obyvatelstva středního Podunají [6, s. 31].

V roce 1930 začal J. Bém společně s J. Jankovičem studovat osídlení v Kišerde v obci Nevetlenfol, okres Vynohradiv. Zjistili, že osídlení je vícevrstevné, reprezentované horizonty artefaktů z neolitu a doby bronzové [5, s. 10 - 19].

V letech 1929–1931 společně vykopali mohylové pohřebiště ve vesnici Kuštanovytsia, okres Mukačevo (trakt Berehy). Tehdy tu bylo 16 mohyl. Vykopávky se zabývaly důležitým problémem, o kterém rumunští, polští a maďarští vědci diskutovali od 90. let 20. století. Jde o vznik Skythů ve střední Evropě a jejich další postup na západ. Nálezy z neporušených mohyl v Kuštanovytsi přispívají k řešení tohoto problému. Na základě studia 14 kompletně vykopaných mohyl bylo zjištěno, že byly vyplněny hlínou odebranou poblíž. V žádném hrobě není doložena kamenná ani dřevěná konstrukce a střední sloup je zaznamenán pouze v mohylách III a V [12, s. 64]. Mohyly jsou v půdorysu zaoblené, nejmenší z nich má průměr 7–8 m, výšku až 0,5 m, největší 13–18 m v průměru a výšku 2 m, i více. Nacházely se sporadicky, ale byly případy, kdy se menší mohyly seskupily kolem jedné velké.

Kremace zesnulých probíhala mimo pohřebiště s poměrně jasným pořadím uložení ostatků do uren: nejprve kosti nohou, poté paže, trup a nakonec lebka. Existují dvě varianty pohřbů: na starověkém obzoru a pod ním. V některých případech byly urny v přírodních výklencích. Jeden nebožtík byl pohřben v mohylách V, X, XI, XIV a hromadné pohřby byly nalezeny v mohylách III, VIII, XIII, XV, XVI. Bém považoval mohyly s více pohřby za rodinné

hrobky, kde se po nějakou dobu pohřbívalo. Svědčí o tom neporušený hliněný násep a ohniště nad hroby. Doprovodný inventář pohřbů je dosti chudý. Jako ozdoby se vyskytují skleněné korále, bronzové náramky a prsteny [12, s. 70].

Pozoruhodné jsou kostěné výrobky z mohyly VIII (vyřezávané kryty nožů), stejně jako elektrové desky se zvířecími ornamenty. Největší je sbírka keramiky, kterou lze rozdělit do několika druhů: hrnce, mísy, hrnky, naběračky. Je hrubé výroby, s mírnou ornamentikou.

V mohyle XI, která se nachází v centru pohřebiště, se nacházel převážně inventář z latinské éry typický pro středoevropské památky. Kulatá mohyla byla 0,55 m vysoká a měla průměr 8 m [12, s. 53 - 54].

Po odstranění náspu ve východní části mohyly na úrovni antického horizontu zaznamenali J. Bem a J. Jankovič uhlíky a blíže středu mohyly stála urna se spáleným popelem. Jednalo se o šedou hliněnou keramiku latinského typu s leštěným povrchem. Mezi kalcinovanými kostmi byly tři fibuly, bronzový prsten z řetízku a řetízková spona. Nakonec 12,2 cm dlouhý, protáhlý trojúhelníkový tvar, uprostřed s litým konvexním kruhem s drážkou po obvodu. Malý přívěsek na konci spony byl spojený s dalšími články řetězu. Opačný konec spony končil malou kuličkou ohnutou do strany. Upevňoval konce řetězu [1, c. 80]. Podle výsledků výzkumů publikovali J. Bém a J. Jankovič obsáhlý článek *Skythové na Podkarpatské Rusi* [12, s. 1 – 80].

Skládá se ze čtyř částí, z nichž první uvažuje o řadě etap formování zakarpatské archeologie jako vědy. První podle něj spadá do období před vstupem regionu do Československa a zahrnuje vědeckou činnost T. Legotského, vytvoření Zemského muzea v Mukačevu, sporadické rozbory archeologických nálezů v literatuře [7, s. 5 – 8; 8, s. 249 - 253].

Další etapou je studium historie regionu za účasti Mukačevského zemského muzea. T. Legotského a Archeologického ústavu v Praze.

Poté se J. Bém a J. Jankovič zabývají vznikem Skythů ve střední Evropě, podrobně popisují výsledky výzkumů hřbitova v Kuštanovytsi s analogiemi nálezů ze sousedních zemí [10, s. 9 – 32; 11, s. 64 – 71].

Podle J. Béma severně od Karpat, v Haliči a jižně od Karpat, v Potyssi a Semigradu, lze pronikání Skythů přičíst konci VII. století př. n. l., tedy asi 600 let před naším letopočtem [12, s. 79].

K mizení prvků skythské kultury dochází v době vzniku latiny, tedy nejpozději ve třetím století. př. n. l., a je potvrzeno hmotnými nálezy z Potissy a Semigradu. V pozdní halštatské éře, jak se domníval, byly obchodní, hospodářské a kulturní vazby mezi Podkarpatím a střední a západní Evropou přerušeny skythskou invazí. Jako nositelé jakési materiální a duchovní kultury nezničili místní obyvatelstvo, ale vypůjčili si od něj určité prvky života. To samo o sobě vysvětluje dominanci halštatské kultury v době, kdy na západě vzkvétala latinská kultura [10, s. 31 - 32]. Na základě vykopávek i se zapojením materiálů Mukačevského muzea a dalších vědeckých institucí připravil J. Bém populárně naučnou publikaci *Podkarpatská Rus v pravěku,* která vyšla v roce 1933 v Užhorodu [9, s. 1 – 11].

Pokusil se podat obecný nástin původní historie Zakarpatí od starověku do raného středověku. Zakarpatí mělo být v neolitu součástí kultury lineární pásové keramiky, jejíž nositelé obsazovali velké oblasti od Černého moře po Rýn [9, s. 3].

Zabývali se plečkováním, chovem domácích zvířat, uctívali kult ženy-prarodičky. Na otázku, ke které místní skupině nositelů lineárně-keramické keramiky patřili obyvatelé regionu, se autor zdržel odpovědi pro nedostatek materiálu.

Bém kategoricky popíral existenci památek bukovohorské kultury v regionu, a bohužel se mýlil. Podle něj byla v Horním Potyssi rozšířena jakási keramika zdobená hluboce vyřezávanými vzory a kresbami. Na rozdíl od maďarských badatelů ji vědec navrhl nazvat kulturou hornopotiské lineární páskové keramiky [9, s. 3 - 4].

Obecně podle J. Béma památky pozdního neolitu v regionu zatím nejsou známy. Lze však předpokládat, že společenský vývoj v Horním Potyssi probíhal paralelně jako v celé Karpatsko-Dunajské pánvi. Pouze na jednu otázku, poznamenal J. Bém, nelze odpovědět argumenty: byly památky lendelské kultury v Horním Potyssi rozšířené? Problematický zůstal závěr o vzniku nové kultury a jejích nositelích. Jedná se o kulturu nazývanou v různých oblastech kulturou rýhované keramiky, kotofeni a bádenu [9, s. 5].

J. Bém dochází k závěru, že dějiny Zakarpatí v období neolitu jsou známy především z kulturních památek lineární páskové keramiky, jejíž nositelé se pravděpodobně lišili prvky hmotné a duchovní kultury. Starožitnosti doby bronzové J. Bém zařadil do okruhu kultur Wittenberg a Osman. Vědec vysvětlil důvod koncentrace bronzových pokladů v Horním Potyssi rozkvětem bronzové metalurgie na konci II. až počátku I. tisíciletí před naším letopočtem v Transylvánii.

Starožitnosti starší doby železné v Horním Potyssi podle jeho názoru vznikly jako důsledek postupu lužického obyvatelstva ze severního Slovenska, který s sebou přinesl nový pohřební rituál - kremaci ostatků v urnách zdobených kanelovanými ornamenty [9, s. 6].

J. Bém připsal území Zakarpatí v prvním tisíciletí př. n. l. k velkému thráckému etnokulturnímu masivu. Bylo zdůrazněno, že pronikání Skythů na západ zachytilo hlavně Semigrad a jen částečně střední Potyssia.

Autor ale odmítl možnost přímého pronikání Skythů na Zakarpatí. Na základě materiálů získaných ze hřbitova Kuštanovytsia považoval vědec za nezpochybnitelný pouze vliv skythské kultury na místní etnikum. Tyto nálezy naznačují přímou souvislost mezi místním obyvatelstvem, Sedmihradskem, středním Potyssiam a územími na východ od Karpat [9, s. 7 - 8].

Pokud jde o období velkého stěhování národů, autor zdůraznil, že na konci IV. stol. se vandalové po odchodu z Pannonie znovu objevují v Horním Potyssi. Po roce 453 byl na

Zakarpatí taky založen mocný německý svaz hepidů. Svědčí o tom například bohatý ženský pohřeb z obce Kosyno, okres Berehovo [9, s. 9].

Podle J. Béma končí protohistorické období na Zakarpatí těmito událostmi a v VI. století začíná slovanská éra. V ní vyčlenil avarské období, které končí v posledním desetiletí devátého století a další je spojeno s příchodem Maďarů do povodí Tisy a Dunaje a končí ve století jedenáctém [9, s. 10 - 11].

Slovanské artefakty Zakarpatí jsou podle Béma dosti fragmentární, reprezentované samostatnými nálezy ze sídlišť a neprozkoumaných mohylových pohřebišť ve vesnicích Červenyovo a Zniacevo, okres Mukačevo. Byly analyzovány starověké maďarské pohřby objevené na konci 19. století ve Svaliavě a Berehovu a datovány do počátku 10. století, označují dobu přechodu Maďarů přes Veretský průsmyk a dalšího postupu k Dunaji [9, s. 11].

Závěry. Závěrem krátkého výzkumu o akademikovi Jaroslavu Bémovi chceme zdůraznit, že jeho životní a tvůrčí cesta, vědecká činnost je příkladem úzkých vazeb a vzájemného obohacování ukrajinského a českého národa v oblasti kultury a spirituality.

Reference

1. Bidzilia V.I. Istoriia kultury Zakarpattia na rubezhi nashoi ery. Kiev, 1971. 182 s.
2. Peniak P. Yaroslav Bem. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. Kiev, 2003. T.2. S. 450 – 451.
3. Peniak S.I., Peniak P.S. Arkheolohiia Zakarpattia: istoriia doslidzhennia. Uzhhorod, 2013. 256 s.
4. Bőhm J. Sidlište na hore Hompolog u Dědova (okres Berehovo). *Československý statni archeologický ústav.* 1933. C.J. 822. S. 1 – 9.
5. Böhm J. Sidlište z doby neolitické a bronzové u Ďakova (okres Sevluš). *Československý statní archeologický ústav*. 1933. C.J. 822. S. 10 –19.

6. Böhm J. Neolitické sidliště na Male Hore. *Československý statní archeologický ústav*. 1933. C.J. 822. S. 20 – 31.

7. Böhm J. Prehistorická archeologie na Podkarpatské Rusi. *Carpatica*. 1936. 1-a. S. 5 – 8.

8. Böhm J. Prehistorie. *Technická práce v zémi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod, 1933. S. 249 – 253.

9. Böhm J. Podkarpatská Rus v pravěku. Zvl. otiskneno z časopisu «Rok». Užhorod, 1933. S. 1 – 11.

10. Böhm J. Otazka Skythů ve středni Evropě. *Carpatica*. 1936. 1-a. S. 9 – 32.

11. Böhm J. Ráz kuštanovické nekropole // Carpatica. – 1936. – 1-a. – S. 64 – 71.

12. Böhm J., Jankovich J.M. Skythové na Podkarpatské Rusi. Část prva. Mohylové pohřebište v Kuštanovicich (20 přiloh a 1 tabule). Carpatica. 1936. 1-a. S. 1 – 80.

13. Jankovich J. Podkarpatska Rus v prehistorii. Mukačevo, 1931. 56 s.

ODDÍL 14. MARKETING

§14.1 СТРАТЕГІЯ КОМУНІКАЦІЙНОГО МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВА (ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІЛЕЙ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ) **(Юшкевич О.О.,** Державний університет «Житомирська політехніка», **Вікарчук О.І.,** Державний університет «Житомирська політехніка»)

Вступ. Розробка екологічно орієнтованої стратегії маркетингу є необхідною умовою забезпечення конкурентоспроможності, соціальної та екологічної відповідальності підприємства. Розвиток екологічного маркетингу обумовлений дешевизною природних ресурсів та енергії, деградацією та незворотнім виснаженням природних ресурсів, значними екологічними ризиками. Разом з цим, цінність товарів та послуг визначається не тільки вартісними та функціональними показниками, а й екологічними. Унікальна споживча вартість товару стає механізмом конкурентоспроможності. Маркетингова діяльність підприємств повинна забезпечувати споживачам масову індивідуалізацію і надавати товарам додаткової цінності за рахунок орієнтації на формування додаткового попиту для покращення якості життя, врахування екологічних стандартів та соціально-економічних наслідків виробництва і споживання товарів [1, с. 31]. Тому, стратегія маркетингової комунікаційної політики підприємства в частині екологізації повинна базуватися на сучасних тенденціях екологізації ринку та зростання екологічної свідомості споживачів продукції. У зв’язку з цим, окреслені стратегічні орієнтири потребують посилення рекламних заходів та розвитку зв'язків з громадськістю, популяризації та покращення іміджу підприємства з урахуванням екологічної аргументації цільових

груп споживачів, проведення широкомасштабних акцій для формування довіри громадськості та населення до діяльності підприємства в сфері охорони навколишнього середовища та природокористування.

Виклад основного матеріалу. Маркетингові комунікації значною мірою пов'язані з інформуванням про споживчі властивості та можливості, стан і перспективи розвитку товарів, робіт, послуг, проте меншою мірою цей процес пов'язаний з екологічною безпекою процесу їх виробництва. Разом з цим, стан навколишнього середовища є сферою підвищеної зацікавленості та відчутного впливу суспільства, тому що сучасне бізнес-природокористування передбачає вилучення, присвоєння корисних властивостей і ресурсів природного середовища та подальшого їх використання для задоволення економічних інтересів підприємств. Врахування екологічної складової в маркетингових комунікаціях це новий спосіб мислення, підхід, принцип в управлінні якістю процесів виробництва та збуту продукції, що дозволяє підприємству по-новому здійснювати стратегічне управління та зменшити екологічні ризики. Екологічні цілі в маркетингових комунікаціях повинні передбачати просування таких товарів, які завдають мінімальної шкоди навколишньому середовищу на всіх стадіях життєвого циклу та створені за допомогою використання мінімально можливого обсягу природних ресурсів.

Теоретико-методологічні та практичні підходи з екологічного маркетингу та маркетингових комунікацій у своїх працях досліджували зарубіжні Lanfranchi M., Giannetto C., Rotondo F. [Lanfranchi], Nelcy Rocío Escobar Moreno [Nelcy Rocío], Vilkaite-Vaitone N., Skackauskiene I. [Vilkaite-Vaitone], Прокопенко О., Осик Ю. [5] та вітчизняні науковці Зіновчук Н., Зоріна О., Ращенко А., Рябов І., Рябова Т., Фадєєнко В.Ю. [13,], [11], та ін.. Разом з цим, екологічні,

економічні та стратегічні аспекти досліджень маркетингових комунікацій потребують необхідності врахування та конкретизації екологічних цілей в об'єкті маркетингових комунікацій з метою підвищення споживчої цінності товару та економічного розвитку підприємств. Це потребує додаткового дослідження факторів, що визначають зацікавленість підприємств в екологічній значущості маркетингових комунікацій, обґрунтування критеріїв за екологічною складовою в розрізі об'єктів маркетингових комунікацій (товарів та виробництва), деталізації функцій маркетингових комунікацій з урахуванням екологічних цілей.

Збалансована господарська діяльність підприємств за якої техногенне навантаження не перевищує відтворювального потенціалу природи, найвищою мірою відповідає інтересам суспільства. Науково-грамотна маркетингова інформаційна підтримка в розвитку екологічно чистих виробництв дозволяє упередити конфлікти як з суспільством в цілому, так і з його окремими зацікавленими сторонами. Зростання соціальної відповідальності товаровиробників за екологічну безпеку бізнесу збільшує активність підприємств у сфері маркетингових комунікацій. Маркетингові комунікації використовуються для проведення заходів, спрямованих на стимулювання збуту та доведення до споживача необхідної інформації, що підтримує та формує «зелений» імідж організації та її продукції [5, с. 7].

Підприємство, будучи елементом структурної взаємодії з навколишнім середовищем, формує економічний потенціал людини, споживає основну масу природних ресурсів, створює відходи незалежно від типу і характеру виробництва, негативно впливає на елементи навколишнього середовища. Це є свідченням того, що цілі розвитку підприємства повинні мати екологічну орієнтацію, тобто професійна діяльність вимагає екологічних знань, застосування регуляторів, що

враховують екологічні фактори впливу та забезпечення екологічно безпечних умов праці.

Тому, виникає потреба розгляду підприємства не тільки, як складової економічного кругообігу, але й як частини природного. В центр уваги переносяться, окрім процесів створення вартості, й викликані ними екологічні процеси нанесення збитку. В результаті такого підходу, важливими екологічними цілями маркетингових комунікацій для досягнення розвитку підприємства повинні стати: (табл.1.).

Таблиця 1

Екологічні цілі підприємства в об'єкті маркетингових комунікацій

Екологічні цілі	Основний зміст маркетингових комунікацій
Захист ресурсів	Демонстрація отриманих на вході в підприємство екологічно перевірених ресурсів та їх ощадне витрачання
Екологізація підготовки кадрів	Навчання методам економії ресурсів, скороченню шкідливих викидів у навколишнє середовище
Скорочення відходів	Висвітлення інформації щодо зменшення кількості відходів, їх переробки та повторного використання
Обмеження викидів та зниження ризиків	Зменшення шкідливих викидів, потенційних небезпек на виході з системи-підприємство
Виробництво екологічно чистої продукції	Повідомлення про впровадження екологічних стандартів якості продукції, модернізації продукту, екологізації умов зберігання.

Джерело: авторська розробка

Зацікавленості підприємств в екологічній значущості маркетингових комунікацій сприяють такі фактори:

- посилення значущості ринкового успіху ділової активності від стану навколишнього природного середовища в умовах інтенсивного рівня його забруднення (ресурсообмін досяг масштабу, коли негативний вплив на природу значно перевищує її потенціал і провокує екологічні ризики);

- глобалізація екологічних проблем (інтеграція України у світові соціально-правові відносини та господарсько-

економічні зв'язки, впровадження стратегії сталого розвитку в державну політику диктує необхідність дотримання міжнародних стандартів якості на системи управління навколишнім середовищем);

- державний контроль та впровадження економіко-екологічного механізму забезпечення розвитку підприємств з дотриманням процедури плати за викиди і скиди, провадження обов'язкових екологічного аудиту і паспортизації об'єктів, експертизи проектів та страхування екологічних ризиків;

- посилення тиску суспільної думки щодо небезпеки екологічних загроз життю та добробуту людей;

- вигоди від реалізації екологічних ініціатив та бенчмаркінг екологічної поведінки світових лідерів.

Враховуючи вищезазначені фактори, екологічною ціллю маркетингових комунікацій для досягнення вищого рівня розвитку є залучення нових ідей функціонування та додаткових джерел енергії, інформації, що дають можливість оптимально розподіляти результати виробництва в ринкових умовах, а функції маркетингу повинні бути спрямованими на демонстрацію мало- та безвідходних технологій. Саме, екологія надає товару додаткову споживчу вартість. Турбота про чистоту повітря, збереження земельних ресурсів, ландшафтів, річок має характер споживчих цінностей з якими повинні рахуватися підприємства. Це визначає нові умови функціонування та розвитку підприємств, що пов'язані з самообмеженням та підвищеною увагою до попередження забруднення навколишнього середовища [6, с.36].

Маркетингові комунікації виступають важливою сферою управління екологічною поведінкою споживачів, що формується під цілеспрямованим інформаційним впливом. Більшість компаній прагне здобути імідж екологічно відповідальних, оскільки це умова, що дозволяє швидше досягти більшої впізнаваності бренду, прихильності

споживачів та зростання продажів. Стає очевидним, що підприємства, які впроваджують виробництво екологічно чистої продукції підвищують свою конкурентоспроможність, відкривають для себе нові ринки, розширюють частку на ринку та збільшують прибуток. Врахування екологічних цілей в маркетингових комунікаціях стає не тільки брендом, а й загальним драйвером зростання.

Це вимагає постійних заходів щодо підтримки ефективних конкурентоспроможних прийомів та процедур з просування екологічного продукту на ринку, що дозволяють використовувати різні маркетингові інструменти (маркетинговий набір):

- у виробництві – реалізація екологічної виробничої політики в диференціації існуючих продуктів (послуг) з точки зору екологічної прийнятності та необхідності переорієнтації виробничих процесів на вимоги, що відповідають екологічним інтересам споживачів;

- в збуті – вибір, формування та підтримка каналів збуту, визначення та регулювання логістики, організація системи зворотного зв'язку щодо використання вторинних ресурсів (замкнуті цикли);

- в комунікації – рекламна інформація за рівнями корисності продукту, екологічної якості продукту та виробничого процесу та умов утилізації відходів;

Маркетингова персоналізація передбачає формування середовища, в якому ключовим елементом бізнесу є управління інформацією про споживачів. Критично важливим фактором стає якість інформації про споживачів, а саме яким чином споживач отримує продукцію, що відповідає його запитам. На цьому етапі значною мірою підвищується роль інтерактивності та діалогу з споживачем. Такі можливості формують появу нового попиту споживачів у форматі он-лайн.

Саме онлайн-маркетинг залучає максимальну кількість потенційних клієнтів та дозволяє утримувати наявних. Розвиток цифрового маркетингу враховує тенденції на ринку та адаптує стратегічні альтернативи до мінливого зовнішнього середовища. Разом із розвитком технологій постійно виникають нові тенденції. Вони впливають на методи і стратегії реалізації комерційної діяльності у цифровому світі. Щоб залишатися конкурентоспроможним бізнесом, потрібно не боятися працювати з новими, невідомими інструментами, стежити за трендами та бути гнучким, наскільки це можливо.

Застосування інструментів інтернет-маркетингу допомагає виводити на ринок торгові марки, залучати клієнтів, проводити дослідження ринку та здійснювати багато інших процесів, які за інших рівних умов потребували б у середовищі офлайн більших ресурсів. За допомогою основних трендів та інструментів, що домінують у сфері інтернет-маркетингу, компанія спроможна значно підвищити рівень продажів, залучити нових постійних клієнтів, утримати наявних, підвищити свою впізнаваність на ринку.

Водночас, аналітика свідчить про те, що більшість українських товаровиробників безсистемно формують і реалізовують комунікативну політику в Інтернеті, що не лише не дозволяє використовувати її потенціалу, а й переважно навіть заперечує саму ідею ведення інтернет-бізнесу. У зазначених умовах актуалізується завдання систематизації інструментів та методів інтернет-комунікацій і розроблення на цій основі рекомендацій щодо їх ефективного застосування [7, с.146].

Цифрові технології змінюють підходи до просування бізнесу, при цьому враховують екологічні цілі. Оцінка екологічних вигод стає все більш значущим аргументом при продажу продукту, сприяючи адаптації системи стратегічних цілей організацій до змін ринку, що передбачає:

сегментування та вибір цільових сегментів ринку з урахуванням конкретних екологічних характеристик продукту; розробку стратегії диференціації ринкових ніш з ціллю реалізації конкурентних переваг на основі екологічних властивостей продукту; вихід на ринок з новим продуктом (услугою), що забезпечить формування в довгостроковій перспектив іміджу екологічно відповідального підприємства та отримання високих фінансових вигод.

Цифрові технології забезпечують, широкомасштабні ефекти, що виходять за рамки питань щодо ефективності або оптимізації процесів. Вони трансформують послуги, бізнес-моделі та змінюють ланцюги створення вартості. Великі обсяги даних, підвищують рівень знань про навколишнє середовище, економічну динаміку, соціальну та індивідуальну поведінку. У той же час все це забезпечує доступність технологій, які інструментально використовують маркетингову інформацію для ефективного впливу на соціум [8,с.24].

Екологічна складова в стратегії маркетингових комунікаціях є важливою, тому що популяризація товарів в електронних ресурсах відбувається шляхом реклами товару. Дуже часто екологічна реклама характеризується багатовимірним підходом, у якому повідомлення супроводжується з непомітними посиланнями на інші аспекти, особливо ті, що стосуються здоров'я та безпеки людини. Тільки в незначній кількості випадків реклама зосереджена на питаннях навколишнього середовища, без ув'язки прямого зв'язку з продуктивністю або ж ефективністю. Це пов'язано з тим, що навіть ті споживачі, які включають якість навколишнього середовища серед параметрів, що впливають на процес купівлі, не готові відмовлятися від традиційної якості або платити вищу ціну для отримання екологічної якості продукту. Розміщуючи товар для продажу на інтернет-

ресурсі, ми оптимізуємо такі витрати, як оренда або утримання власного складського приміщення, таргетована реклама товарів, транспортні витрати, упаковка виробу, а відтак знижуємо навантаження на навколишнє середовище. Разом з цим, це забезпечує постачальників необхідною щоденною статистикою щодо обігу товарів, щотижневою динамікою та аналізом продажів, частки бренду у продажах, територіальним розподілом замовлень, звітів з переліком номенклатури та іншої аналітики. Інтернет забезпечує зростання географії бізнесу без завдання шкоди екології, а також стрімко прискорює бізнес-процеси. Професор М. Окландер констатує, що в процесі розвитку електронної економіки виникли такі її галузі: електронна комерція, електронні гроші, електронний маркетинг, електронний банкінг, електронне страхування [1, с. 57].

Слід зауважити, що комплекс маркетингу в інтернет-маркетингу формують елементи, що утворюють комплекс традиційного маркетингу - це так званий комплекс 4P. Як відомо, комплекс 4P складається з продукту / товару (product), ціни (price), каналу розподілу (place) і просування (promotion). Тому, елементи комплексу маркетингу в інтернет-маркетингу з урахуванням екологічних вимог суттєво відрізняються від традиційного маркетингу та полягають в наступному (табл. 2).

За нашими дослідженнями встановлено, що елементи комплексу інтернет-маркетингу з урахуванням екологічних вимог мають свої специфічні особливості. Перш за все, це пов'язано з тим, що мережа Інтернет є повноцінним типом ринку, а не тільки одним з ефективних засобів маркетингу. Через традиційний маркетинг здійснюється аналіз попиту, конкурентів, визначаються можливості та формуються завдання для виробництва, проводиться тестування продуктів на потенційних споживачах та ін..

Таблиця 2

Порівняльна характеристика елементів комплексу традиційного та Інтернет-маркетингу з урахуванням екологічних вимог

Елементи комплексу маркетингу	Традиційний маркетинг	Інтернет-маркетинг
Товар	Фізичний товар, що має споживчу цінність та реальну ціну, товарний вигляд, відчутний на дотик	Продукт має віртуальну цінність для споживача., через соціальні мережі як засіб спілкування, різні хмарні сервіси.
Ціна	Визначається за методом граничних витрат	Встановлюється з орієнтацією на кожного споживача. Товар може мати як реальну, так і віртуальну ціну (електронний платіж).
Канал розподілу	Прямий канал збуту (високі витрати) та за допомогою послуг посередників.	Доступність багатоканального розподілу товарів і послуг в будь-якій точці світу.
Просування	Традиційні засоби просування зусиллями виробника або продавця	Нові комунікаційні канали, такі як сайт, соціальні мережі, блоги, банерна і контекстна, пошукова оптимізація.

Джерело: авторська розробка

Інтернет-маркетинг, в свою чергу, в значній мірі допомагає просувати товари в Інтернет-мережі, аналізувати попит і пропозиції конкурентів, а також в деяких випадках тестувати продукт, проте ніяк не пов'язаний з плануванням виробництва. Бозуленко О., Жалба І. вважають, що всі інструменти Інтернет-маркетингу різняться між собою особливостями та специфікою застосування [9, с. 367]. Інтернет для маркетологів, зазначають В.Зеліч, С. Сойма, В.Криса це переважно середовище для комунікацій із зацікавленими сторонами, які застосовуються через мережу Інтернет з використанням відомих маркетингових комунікаційних систем інтернет-технологій, таких як: CRM-системи, SEO-системи пошукової оптимізації, таргетинг, продакт-плейсмент, SMM (соціо-медіамаркетинг, переважно

через мережі Facebook, Instagram), SEM – пошуковий маркетинг, контент-маркетинг, провокаційний маркетинг, вірусний маркетинг та інше [10., с.162].

Переведення бізнесу на цифрові технології не обов'язково має бути єдиним цільовим орієнтиром. В умовах економіки, що стрімко розвивається, коли нові технології з'являються майже щодня, цифрова трансформація виявляється засобом досягнення всіх можливих цілей. Це означає, що за відсутності можливості прогнозування майбутньої ситуації на мінливому ринку керівники мають не просто реагувати на тенденції, але створювати їх.

Стратегія екологоорієнтованих маркетингових комунікацій забезпечує можливості:

– персоналізації клієнтського досвіду для кожного каналу за допомогою поглибленого аналізу аудиторії та формування єдиного уявлення про кожного клієнта;

– оптимізації маркетингу для підвищення прибутку за рахунок прозорості всього процесу маркетингу із замкнутим циклом, що дозволяє узгодити операції відділів маркетингу та продажу та приймати рішення на основі даних, підвищуючи окупність інвестицій;

– стимулювання генерації попиту та його зростання для фахівців з маркетингу в сегменті B2B, що дозволяє залучати більше потенційних клієнтів, підвищувати конверсію та нарощувати обсяги продажів.

Екологічні цілі маркетингових комунікацій передбачають подолання інформаційної невизначеності в зовнішньому середовищі стосовно реального рівня екологічної безпеки конкретного виробництва і продукту з подальшою зміною ціннісних орієнтацій в суспільстві. Іншими словами це активна підтримка споживачами тих товаровиробників і продуктів, які перш за все, витримують рівень екологічних вимог, а потім забезпечують всі інші. Завоювання прихильності споживачів,

партнерів, громадськості повинно відбуватися через неагресивне формування екологічної культури та освіти. Маркетингові комунікації передбачають інформування щодо добровільної відмови від тих видів благ, які підвищують рівень екологічної напруги у виробничих процесах. Головною метою впровадження концепції екологічного маркетингу, вважають Т. Рябова та І. Рябов, є визначення та формування незадоволеного попиту на екологічно чисті товари з метою орієнтації товарів і послуг підприємства на задоволення екологічних потреб споживачів [11, с.158].

Екологічні цілі маркетингових комунікацій для споживачів мають бути доступними для розуміння, достовірними та своєчасними, незважаючи на те, що масив інформації, наприклад про екологічний паспорт, аналітичні довідки екологічних служб, звіти про екологічну сертифікацію та результати екологічного аудиту, як правило, технічно складні для сприйняття громадськістю.

В інтересах підприємства визначити коло питань, які насамперед можуть стати об'єктом та предметом підвищеного інтересу, запитів громадських організацій. З метою ведення оперативної роботи у цьому напрямі вбачається за необхідне створити специфічну систему показників для потреб маркетингових комунікацій і зовнішніх користувачів. У ході аналізу обліково-аналітичної інформації доцільно виявити та обґрунтувати такі похідні дані: показники, котирування, рейтинги, контрольні листи та карти, індекси, оцінки, багатокутники конкурентоспроможності та інші. Саме вони здатні утворити основу ділової мови маркетингових комунікацій та можуть створити імідж екологічно безпечного образу підприємця. Закон України «Про інформацію» закріплює право кожного громадянина на достовірну інформацію про стан навколишнього природного середовища.

Приховування, спотворення і навіть не своєчасна видача інформації розглядаються як екологічні правопорушення [12].

Водночас, процедуру видачі подібної інформації посадовими особами та державними органами чітко не визначено, а практичний досвід формування екологічних цілей в маркетингових комунікаціях недостатній.

Для досягнення екологічних цілей в маркетингових комунікаціях використовують різноманітні технології та засоби: публікації в друкованих виданнях, інформаційні технології інтернет-ресурсів, презентації, прес-конференції, вебінари; публічні лекції, виступи на телебаченні; благодійна діяльність та спонсорські заходи; організація та участь у виставках, ярмарках; розробка та підтримка фірмового стилю.

Через систему зворотного зв'язку маркетингових комунікацій підприємства повинні отримувати достовірну уяву про дієвість своїх зусиль та ефективність витрат в сфері налагодження зв'язку з громадськістю щодо проблем екологічної безпеки. Заходи маркетингових комунікацій найчастіше спрямовані на підтримку нейтрально-позитивних емоцій та довіру до підприємства і його продукції. В сучасних умовах вимоги до них зростають: вони мають бути здатними долати емоційні та психологічні бар'єри, стереотипи і навіть агресивну поведінку. Початково маркетингові комунікації повинні бути позитивно сприйняті всередині організації з метою формування сприятливого психологічного клімату, ділової атмосфери, створення позитивного іміджу. При вирішенні практичних питань виробничої діяльності лише працівники, які мають глибокі екологічні знання, забезпечують належний нормативний рівень чистоти виробництва. Показниками та критеріями позитивного результату можуть бути не лише позитивні відгуки у засобах масової інформації, зростання обсягу продажів, частки ринку, кількості інвесторів, а й прояви суспільної толерантності (відсутності пікетів та

протестів), а також добровільна участь персоналу у формуванні та постійній підтримці позитивного образу підприємства та продукту.

Порівняльна характеристика маркетингових комунікацій за об'єктами з урахуванням екологічної складової представлено в (табл. 3).

Головна відмінність маркетингових комунікацій за об'єктами полягає у некомерційному (витратному) характері природоохоронних маркетингових комунікацій. Інформація про корисний продукт сприймається набагато простіше і легше, а ніж про негативний вплив технологій його виробництва. Однак, потрібна довготривала, поетапна, цілеспрямована та програмна діяльність з актуалізації проблем екологізації виробництва. Суспільство повинно готуватися до глобальної переоцінки цінностей.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика об'єктів маркетингових комунікацій (товарів та виробництва) з урахуванням екологічної складової

Критерії	Об'єкти маркетингових комунікацій	
	Товари	Виробництво
Ціль та задачі	Формування успіху, популяризація іміджу серед громадськості, споживачів. Завоювання переваг та симпатій нових споживачів, збільшення частки ринку. Зниження ризику незатребуваності продукту.	Інформованість про потенційний та реальний рівень екологічного ризику. Формування готовності споживачів до додаткових витрат. Створення позитивного відношення громадськості..
Засоби комунікацій	ЗМІ, виставки, ярмарки, презентації, реклама. Фінансування публічних заходів, спонсорство. Громадські виступи, прямі зв'язки з представниками влади, громадськості, партій. Консультування. Ювілейні та святкові заходи, ігри, лотереї.	Опубліковані доступні для сприйняття звітні дані та технічні відомості. Екскурсії, фото виставки, прес-конференції, радіо- та телепередачі, прес-релізи. Організація суспільно-корисних та просвітницьких заходів екологічної спрямованості

Менеджмент	Керівництво підприємства. Служба маркетингу. Прес-служба	Керівництво підприємства. Екологічна служба. Прес-служба
Об'єкт управління	Товар, продукт, робота, послуга. Споживчі властивості, якість, ціна.	Організаційно-технічний рівень виробництва. Рівень впливу на природу.
Тип заходів	Комерційний	Некомерційний
Критерії оцінок	Зростання обсягу продажу, прибутку, частки ринку, товарообігу. Кількість рекламацій, презентацій, скарг, повернення. Посилення конкурентних переваг.	Позитивні відгуки вчених, спеціалістів, представників влади. Зниження тиску з боку зеленого руху в Україні. Зростання обсягу продажів екологічно чистої продукції
Функції маркетингових комунікацій	Ознайомлювальна. Просвітницька. Пізнавальна.	Пошук взаєморозуміння, компромісів

Джерело: авторська розробка

На думку, науковців Н. Зіновчук та А. Ращенко, повідомлення в екологічному маркетингу формуються залежно від комерційного чи некомерційного характеру комунікацій [13, с. 136]. На нашу думку, комерційні повідомлення висвітлюють цінність досягнень підприємства та конкурентних переваг продукції, а некомерційні мають попереджувальний та мотивуючий характер щодо мінімізації негативного впливу на довкілля.

Сучасні маркетингові комунікації з урахуванням екологічних цілей, повинні виконувати наступні функції: інформаційну, престижу, бар'єрну, передрекламно-психологічну та нагадувальну.

Інформаційна функція. Повідомлення мають охопити історію підприємства, еволюцію та динаміку розвитку виробничої діяльності, асортимент продукції та послуг, географію продажів. Очікування суспільства знаходять відображення в інформації щодо структури покупців та складу ділових партнерів, досягненнях у розвитку організаційної та корпоративної культури, участі в благодійних акціях.

Центральна увага має приділятися інформації про еволюцію технологій, технологічний рівень очисних установок та фільтрів, потужність джерел забруднюючих речовин, їх склад і динаміку поширення, результати екологічної сертифікації.

Функція престижу. Визначає необхідність забезпечувати: високий рівень екологічності виробництва та продукції підприємства; безпеку та можливість утилізації відходів; дотримання світових вимог щодо екологічної сертифікації та експертизи; готовність до екологічного аудиту та перевірок інспектуючих органів; компетентність співробітників, наявність спеціалізованої екологічної служби та аналітичної інструментальної бази. Подібні елементи організації виробництва можуть дозволити собі лише відповідальні та надійні організації.

Бар'єрна функція. Покликана створювати проблеми конкурентам в рекламі та проникненні на ринок їх товарів, спрямовувати переваги споживачів до продуктів, робіт, послуг цієї організації. Вона реалізує потребу в демонстрації: високого рівня витрат на екологічно безпечну діяльність; необхідного організаційно-технічного рівня виробництва; великого обсягу інвестицій та початкового капіталу; значних витрат з прибутку на вирішення екологічних проблем; характеристики рівня скарг споживача до екологічної складової виробництва та продукту; рівня вимог до матеріально-технологічного потоку відходів виробництва; товарних замінників конкурентів (продукти низької екологічної якості, але за доступнішою ціною) з констатацією назв їх виробників. Вплив маркетингових комунікацій допоможе обмежити та знизити рівень безвідповідального виробництва та бізнесу.

Передрекламно-психологічна функція. Сприяє створенню у покупців образів, асоціацій, що полегшують сприйняття товарної реклами та формує базові і початкові уяви про якість

довкілля, безпечні споживчі товари (передусім – продукти харчування) та екологічну ефективність сучасного виробництва. Передрекламно-психологічна функція впливає на емоційні, психологічні мотиви виживання та безпеки. Не слід побоюватися цілеспрямованого формування у споживачів сильних емоційних мотивацій, впливаючи на масове усвідомлення, коли йдеться про купівлю екологічно чистих продуктів.

Нагадувальна функція. Періодичне повторне оповіщення громадськості про: екологічні стандарти життя; шанси відновити та зберегти довкілля; реалізація екологічних стандартів через об'єднання зусиль держави, населення, суспільства та бізнесу.

Екологічна безпека є національним пріоритетом, тому забезпечення необхідного рівня екологічної чистоти виробництва та продукту має стати стратегічною цінністю. Масштабні протиріччя між зростанням споживчого попиту та відновлювальними можливостями природного середовища накладають обмеження на ріст обсягів виробництва (попиту), вимагають компромісу та дотримання балансу інтересів природи та суспільства. Підприємства свідомо обирають модель поведінки та займають цілком визначені позиції в конфлікті «виробництва – природа» з урахуванням адміністративно-правових відносин та еколого-економічного стимулюючого впливу держави.

Висновки. Потрібно визнати, що за останні десятиліття маркетингові комунікації вивели екологічну складову в основу змісту місії підприємства. У зв'язку з цим, основним завданням стратегії маркетингових комунікацій підприємства з урахуванням екологічних цілей є формування в суспільстві розуміння того факту, що сучасний розвиток цивілізації досяг такого рівня, коли потрібно обирати, або безпечні продукти та довкілля за які треба платити вищу ціну, або доступні, але екологічно менш якісні блага.

Підприємства неспроможні самостійно забезпечити екологічну безпеку виробництва, не знижуючи обсяги виробництва продукції. Необхідний тристоронній компроміс, що визначає стратегічна цінність економічного розвитку підприємств:

– готовність споживача нести додаткові витрати;

– готовність держави створити реальні та значущі привілеї екологічно самостійним та стійким товаровиробникам;

– готовність товаровиробників відмовитися від частини прибутку на користь екологізації діяльності з метою досягнення сталого розвитку та виконання відповідних зобов'язань.

Стратегія маркетингових комунікацій з урахуванням цифрових технологій, це управлінська концепція, що включає спосіб мислення, який передбачає необхідність врахування екологічних цілей орієнтуючись на створення цінності для споживачів та образ дій, що включає застосування технологій, засобів і методів для задоволення потреб споживачів, створення екологічної цінності та отримання на цій основі прибутку. Сучасні маркетингові комунікації з урахуванням екологічних цілей, повинні виконувати інформаційну, престижу, бар'єрну, передрекламно-психологічну та нагадувальну функції.

Список використаних джерел:

1. Цифровий маркетинг – модель маркетингу XXI сторіччя: монографія / авт. кол.: М.А. Окландер, Т.О. Окландер, О.І. Яшкіна [та ін.]; за ред. д.е.н., проф. М.А. Окландера. Одеса: Астропринт, 2017. 292 с.

2. Lanfranchi Maurizio, Giannetto Carlo, Rotondo Francesco. Environmental Strategy in Business: Green Marketing Communication. Journal of corporate responsibility and leadership. Corporate social responsibility in management theory & business practice. 2017. Vol. 4 Issue 3. P. 111-126.

3. Nelcy Rocío Escobar Moreno. Las comunicaciones integradas de marketing (cim) como pilar de la estrategia de marketing verde y sus implicaciones en la gestión ambiental rev.fac.cienc.econ. Diciembre. 2012. Vol. XX (2),P. 69-79

4. Vilkaite-Vaitone Neringa, Skackauskiene Ilona. Green marketing orientation: evolution, conceptualization and potential benefits. Open Economics. 2019. Vol. 2. P.53–62

5. Прокопенко О.В., Осик Ю.И. Экологический маркетинг: Практикум. Караганда: Изд-во КарГУ, 2016. 123 с.

6. Юшкевич О.О. Регулювання розвитку сільськогосподарських підприємств зони радіаційного забруднення на економіко-екологічних засадах [Текст] : монографія / О.О. Юшкевич. Житомир : Вид. П.П. «Рута», 2020. 452 с.

7. Летуновська Н. Є., Хоменко Л. М.,. Люльов О. В та ін. Маркетинг у цифровому середовищі : підручник / за заг. ред. Н. Є. Летуновської, Л. М. Хоменко. Суми : Сумський державний університет, 2021. 259 с

8. Impacts of the digital transformation on the environment and sustainability (2019). Issue Paper under Task 3 from the «Service contract on future EU environment policy». Berlin. URL: https://ec.europa.eu/environment/enveco/resource_efficiency/pdf/studies/issue_paper_digital_transformation_20191220_final.pdf

9. Бозуленко О.Ю., Жалба І.О.Застосування маркетингу в електронній комерції. Економіка і суспільство. Мукачівський державний університет. 2017. Вип.13. С. 363 – 367

10. Зеліч В.В., Сойма С.Ю., Криса В.В. Роль і значення комплексу інструментів маркетингових комунікацій та їх вплив на діяльність підприємства. Інфраструктура ринку, 2020. Вип. 43. С. 160-167

11. Рябова Т.А., Рябов І.Б. Проблеми та перспективи екологічного маркетингу в Україні. Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. 2019. № 3. С. 155-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_3_32 (дата звернення: 16.11.2021)

12. Закон України «Про інформацію» [Редакція від 25.06.2016 р.]. Сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12

13. Зіновчук Н., Ращенко А.В. Екологічний маркетинг : навч. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 190 с.

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XXIV mezinárodní kolektivní monografie

Podepsáno k tisku 11. říjen 2022
Formát 60x90/8. Ofsetový papír a tisk
Headset Times New Roman.
Mysl. tisk. oblouk. 8.2. Náklad 100 kopií.